

ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО

Науковий
журнал

Журнал заснований
у 2004 році з ініціативи
генерал-лейтенанта міліції
ВІТАЛІЯ ФЕДОРОВИЧА
ЗАХАРОВА, заслуженого
діяча науки і техніки
України, кандидата
юридичних наук, професора

Регістрація суб'єкта
у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради
України з питань телеба-
чення і радіомовлення
№ 1546 від 09.05.2024 року.
Ідентифікатор медіа
R30-04539.

Мови розповсюдження:
українська, англійська, поль-
ська, німецька, французька,
італійська, литовська.

Офіційний сайт:
www.pravoisuspilstvo.org.ua

Виходить 6 разів на рік

Адреса редакції:
вул. Єрмолової 35а,
49033, м. Дніпро, Україна.
Тел +38 (056) 767-35-24

ISSN 2078-3736

У номері

*РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ*

ЦИВІЛІСТИКА

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

*АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО*

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

3
2025

Том 1

Науковий журнал. Заснований у 2004 році. Засновники: ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», Фонд юридичної науки Академіка права В.В. Сташиса, Національна академія внутрішніх справ. Видавець – ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет». На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі юридичних наук (D8 – Право, D9 – Міжнародне право, K9 – Правоохоронна діяльність).

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Головний редактор **М.В. Корнієнко**

Редакційна колегія не завжди
поділяє позицію автора

За точність викладеного
матеріалу відповідальність
покладається на авторів

Зміни до тексту та скорочення,
що не впливають на зміст
матеріалів, а також їх
перейменування вносяться
редакцією без узгодження
з автором

Статті у виданні перевірені
на наявність плагіату за допомогою
програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської
компанії Plagiat.pl.

Ухвалено до друку та поширення
через мережу Internet
Вченою радою Дніпровського
гуманітарного університету
(протокол № 11 від 17.07.2025)

Агарков О.А. – доктор політичних наук, професор;
Алфьорова Т.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Бандурка О.М. – доктор юридичних наук, професор, академік
Національної академії правових наук України;
Батюк О.В. – кандидат юридичних наук, доцент, член-кореспондент
Національної академії наук вищої освіти України;
Бігняк О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Грабовська Сабіна – доктор хабілітований (Жешув, Польща);
Давидюк В.М. – доктор юридичних наук, доцент;
Дубов С.М. – кандидат юридичних наук;
Ємець Л.О. – доктор юридичних наук, професор;
Ірха Ю.Б. – кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;
Кайназарова Д.Б. – кандидат юридичних наук (Астана, Казахстан);
Калюжний Р.А. – доктор юридичних наук, професор;
Кириченко О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Кириченко Ю.В. – доктор юридичних наук, професор;
Козін С.М. – кандидат юридичних наук;
Корнута Л.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Легка О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Лежнєва Т.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Лимар А.П. – кандидат історичних наук, доцент;
Монаснюк А.О. – доктор юридичних наук, професор, заслужений
юрист України;
Негодченко В.О. – доктор юридичних наук, професор;
Пеньков С.В. – доктор юридичних наук;
Петруненко Я.В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Самойленко О.С. – кандидат юридичних наук;
Самойлов О.Є. – доктор психологічних наук, доцент;
Торяник В.М. – доктор політичних наук, професор;
Чернєй В.В. – доктор юридичних наук, професор;
Черноп'ятов С.В. – кандидат юридичних наук;
Шамара О.В. – кандидат юридичних наук, старший науковий
співробітник.

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

КИСЛУН В. В.,
випускник аспірантури кафедри
конституційного права та правосуддя
(Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова),
директор
(ГО «Науково-дослідний інститут
проблем держави та права», Україна)

УДК 345.55

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.1>

**ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДЕПУТАТІВ МІСЦЕВИХ РАД В УКРАЇНІ
НА СУЧАСНОМУ ІСТОРИЧНОМУ ЕТАПІ**

У статті досліджені проблеми правового статусу депутатів місцевих рад України, проаналізована нормативно-правова база, що його регулює, вивчаються питання депутатської етики, та гарантій депутатської діяльності. Досліджені питання мобілізації депутатів та їхнє право вільно залишати територію України. Досліджені шляхи підвищення якості депутатської діяльності та з цією метою надаються пропозиції щодо вдосконалення норм чинного законодавства.

Мета роботи: метою запропонованої статті є дослідження проблемних аспектів правового статусу депутатів місцевих рад України, що є наслідками викликів сьогодення. Виявлення реального обсягу повноважень депутатів місцевих рад, виявлення причин корупційних правопорушень, що скоюються депутатами, а також, виявлення проблем, що заважають ефективній діяльності ДМР, та надання пропозицій щодо змін до законодавства з метою їхнього усунення.

Методологія дослідження: у дослідженні було використано загальнонаукові та спеціальнонаукові методи, що забезпечило об'єктивність висновків запропонованого дослідження та достовірність отриманих результатів.

Результати: виокремлено та проаналізовано проблемні питання правового статусу ДМР, що є актуальними на сучасному історичному етапі їхньої діяльності. Дійдено до висновку, що повноваження ДМР мають багаторічну тенденцію до звуження. Підтверджені висновки інших авторів, що в умовах воєнного стану, ДМР, що не працює в раді на постійній основі, не користується правом на виїзд з України. Досліджені гарантії депутатської діяльності. Зазначено, що ДМР, що здійснює свою діяльність в раді не на постійній основі, не має права на бронювання під час мобілізації, та питання втрати кворуму місцевими радами з зазначеної причини в законодавстві не вирішено.

Практичні результати: зроблені пропозиції з удосконалення чинного законодавства.

Цінність/оригінальність: запропоноване дослідження розкриває теми, що не були розкриті достатньої мірою в дослідженнях інших авторів.

Ключові слова: депутат місцевої ради (ДМР), виборна депутатська посада, правовий статус, юридична відповідальність, місцеве самоврядування, Україна, помічник-консультант, права, обмеження, що накладені на депутатську діяльність, гарантії депутатської діяльності, депутатська етика.

Kyslun V. V. Problems of the legal status of deputies of local councils in Ukraine at the modern historical stage

The article examines the problems of the legal status of deputies of local councils of Ukraine, analyzes the regulatory framework that regulates it, studies the issues of parliamentary ethics, and guarantees of deputy activity. They study ways to improve the quality of deputy activity and for this purpose provide proposals for improving the norms of current legislation.

The purpose of work: the purpose of the study is to study the legal status of deputies of local councils of Ukraine. Identifying the real scope of powers of deputies of local councils, identifying the causes of corruption offenses committed by deputies, as well as identifying problems that interfere with the effective activities of the DMR, and providing proposals for amendments to the legislation in order to eliminate them.

Methodology of the study. In the study, general scientific and special scientific methods were used, which ensured the objectivity of the study and the reliability of the results obtained.

Results. The problematic issues of the legal status of the DMR, which are relevant at the present historical stage of their activity, are singled out and analysed. It is concluded that the powers of the DMR have a long-term tendency to narrow. The conclusions of other authors have been confirmed that under martial law, the DMR, which does not work in the council on a permanent basis, does not enjoy the right to leave Ukraine. The guarantees of deputy activity are studied. It is noted that the DMR, which does not carry out its activities in the council on a permanent basis, does not have the right to reservation during mobilisation, and the issue of loss of quorum by local councils for this reason is not resolved in the legislation.

Practical implications. Proposals were made to improve the current legislation.

Value/originality. The proposed study reveals topics that have not been sufficiently covered in the studies of other authors.

Key words: *local council deputy (LCD), elected deputy position, legal status, legal responsibility, local self-government, Ukraine, assistant consultant, rights, restrictions imposed on deputy activity, guarantees of deputy activity, deputy ethics.*

Вступ. Постановка проблеми. Криза легітимності, що охопила місцеві ради, вимагає шляхів свого вирішення. Однією з причин зазначеної кризи є суттєві недоліки існуючого правового статусу ДМР. Зокрема, визначення правового статусу незвільнених ДМР як такого, що не є трудовими правовідносинами, як вони визначенні у КЗпП, що породжує ряд серйозних проблем.

Мета роботи: метою дослідження є вивчення правового статусу депутатів місцевих рад України. Виявлення реального обсягу повноважень депутатів місцевих рад, виявлення причин корупційних правопорушень, що скоюються депутатами, а також, виявлення проблем, що заважають ефективній діяльності ДМР, та надання пропозицій щодо змін до законодавства з метою їхнього усунення, та з метою підсилення юридичної відповідальності ДМР.

Методи дослідження: у дослідженні було використано загальнонаукові та спеціальнонаукові методи, що забезпечило об'єктивність дослідження та достовірність отриманих результатів.

Стан наукової розробленості теми дослідження та останні публікації: питання правового статусу депутатів місцевих рад України у пострадянський період досліджували такі автори, як: Л.Л. Лабенська, В.М. Тупіцин, О.В. Батанов, С.О. Семко, М.О. Сичова, М.В. Савчин, О.Ю. Лялюк, І.В. Склярєнко, А.І. Швець [3], Р.Ф. Джафаров, О.В. Чернецька, В.І. Шарий [4], І.М. Мищак, В.М. Кампо, С.Г. Серьогіна, Ю.М. Тодика, І.Є. Словська, Т.І. Лебідь, Д.М. Луц, В.Е. Гедульянов, В.В. Кравченко, С.В. Назаренко, А.О. Надежденко, С.С. Яремчук, І.В. Козачок, та інші.

До останніх публікацій відносяться статті за авторством: О.Л. Дурман (2019), В.В. Васильєвої (2020), Р.Ф. Джафарова (2021), Ю.П. Максименко (2023) [1], І.Є. Словської (2022), М.О. Петришиної (2022), Д.М. Майстро та Р.М. Максакової (2025).

Виклад основного матеріалу статті та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Слід виокремити **проблеми виборної депутатської посади**. За ст. 3 ЗУ «Про службу в органах місцевого самоврядування», посадами в органах місцевого самоврядування є: виборні посади, на які особи обираються на місцевих виборах та виборні посади, на які особи обираються або затверджуються відповідною радою [29]. Та, згідно п. 11 ч. 3 ст. 3 ЗУ «Про державну службу», дія цього Закону не поширюється на депутатів місцевих рад [33]. Як вказано в Ухвалі Харківського окружного адміністративного суду про відмову у відкритті провадження від 26.07.2021 р. по справі 520/13062/21, депутат місцевої ради не є ані посадовою, ані службовою особою органу державної влади чи органу місцевого самоврядування, не відноситься до суб'єктів владних повноважень і не наділений владними управлінськими функціями [32] [1, с. 139], що свідчить про досить невисокий правовий статус депутата місцевої ради. Але, на думку Ю.П. Максименко, депутат місцевої ради є громадським діячем, і одночасно суб'єктом владних повноважень, но лише в межах представницького органу місцевого самоврядування [1, с. 140, 225].

Згідно ст. 18 ЗУ «Про службу в органах місцевого самоврядування», граничний вік перебування на службі в органах місцевого самоврядування становить 65 років. Ці обмеження не поширюються на посадових осіб місцевого самоврядування, які обираються на відповідні посади [29]. Вважаємо, що доцільність перебування на виборній депутатській посаді осіб віком більше ніж 65 років та до 70 років може бути виправдана лише за умови дуже доброго стану фізичного та розумового здоров'я, тоді як досягнення особою віку у 70 років пропонується розглядати як безумовну підставу для дострокового припинення депутатських повноважень за рішенням відповідної ради. Тому, пропонується внести зміни до ч. 1 ст. 5 ЗУ «Про статус депутатів місцевих рад» [5] шляхом додання нового пункту 7² наступного змісту: «досягнення ним віку в 65 років».

Ще однією проблемою, є те, що у зв'язку з партизацією місцевих рад, насамперед, обласних, районних в областях та міських, значно підсилилася проблема підміни народного представництва (ст.ст. 5, 69, 140, 141 [11]) партійним представництвом. Ця проблема була зазначена у дослідженнях [10, с. 13] [4, с. 219]. Тому, можна погодитись з В.М. Тупіциним та А.Ф. Ткачуком, які відмічають суттєву залежність депутатського корпусу від політичних партій та їхнього керівництва [2, с. 166] [17, с. 124].

Проблеми реалізації повноважень депутата. Слід відмітити недостатність деяких контрольних повноважень депутатів. Так, відповідно до ст. 28 ЗУ «Про звернення громадян», контроль за дотриманням законодавства про звернення громадян здійснюють депутати місцевих рад [23]. Однак, механізм такого контролю в законодавстві окремо не визначений. Аналогічним чином, відповідно до ч. 2 ст. 17 ЗУ «Про доступ до публічної інформації», громадський контроль за забезпеченням розпорядниками інформації доступу до публічної інформації здійснюється депутатами місцевих рад, шляхом проведення громадських слухань, громадської експертизи тощо [26], що не є ефективними засобами захисту порушених прав. Дослівне повторення цієї норми наведено у п. 14 Указу Президента України «Питання забезпечення органами виконавчої влади доступу до публічної інформації» від 05.05.2011 р. № 547/2011 [8]. Однак, розгляд звернень самих депутатів не визначений як першочерговий. Так, у розділі III Правил організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, згідно підрозділу 5 «Організація контролю (моніторингу) за виконанням документів»: контроль (моніторинг) здійснюється за виконанням завдань, визначених... (п. 1 [30]), де звернення депутатів місцевих рад не були зазначені серед звернень інших осіб.

Згідно п. 5 ч. 7 ст. 21 ЗУ «Про регулювання містобудівної діяльності», депутати відповідних місцевих рад мають право надавати пропозиції до проектів містобудівної документації на місцевому рівні [16], але у 2018 р. ця норма була вилучена.

Право звернення ДМР до суду А.І. Швець [3, с. 94] не вважає ефективним засобом захисту інтересів територіальної громади, оскільки судові процеси є складними та тривалими. Як вказано у Постанові КАСу у складі Верховного Суду від 14.02.2024 р. по справі 380/17653/21, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 30 січня 2019 р. в справі № 803/413/18, та у постанові Верховного Суду від 16 січня 2024 р. в адміністративній справі №150/928/14-а викладено такі висновки: «депутат місцевої ради не наділений правом здійснювати представництво інтересів територіальної громади, інтересів ради або інтересів утворених нею комісій, або інтересів виборців інакше, ніж поза відносинами представництва. Відповідні ради, а не окремі депутати, є тими представницькими органами місцевого самоврядування, які наділені в силу закону на звернення до суду з метою захисту порушених прав територіальної громади [16] [1, с. 142] [3, с. 43–44], що суттєво обмежує можливості депутата, оскільки за ст. 124 Конституції, юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір [11].

Таким чином, можна дійти до висновку, що повноваження депутатів МР мають багаторічну тенденцію до звуження.

Починаючи з 2022 року особливої актуальності набуло *право вільно залишати територію України*. Згідно ст. 33 Конституції України [11], кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Якщо, згідно п. 1.3 Наказу начальника Львівського прикордонного загону Західного регіонального Управління ДПСУ від 10.11.2020 р. № 245-ОД наказувалося надавати безперешкодне перебування в пункті контролю: «депутатам місцевих рад народних депутатів» – під час вирішення питань своєї депутатської діяльності з урахуванням п. 3 мотивувальної частини і п. 1.2 резолютивної частини Рішення КСУ від 10 квітня 2003 р. № 7-рп/2003 [9] [13], чим пільги депутатів ВР було поширено на ДМР. Але, починаючи з 2022 року ситуація кардинально змінилася. Так в п. 2¹⁴ Правил перетинання державного кордону громадянами України зазначено, що у разі введення в Україні воєнного стану депутати місцевих рад, мають право перетинати державний кордон на підставі відповідних рішень про службові відрядження [21]. У зв'язку з цим, заслуговує на увагу науково-консультативний висновок НАПрНУ щодо роз'яснення норми Постанови КМУ № 69 від 27.01.2023 р., якою внесено зміни до Правил перетинання державного кордону громадянами України, затверджених Постановою КМУ № 57 від 27.01.1995 р. [21], у частині можливості перетину державного кордону України депутатами місцевих рад на підставі відповідних рішень про службові відрядження. На сьогодні відсутні законодавчі підстави та порядок направлення у службове відрядження депутатів місцевих рад (крім тих, які обрані секретарем сільської, селищної, міської ради, головою, заступником голови районної, обласної, районної у місті ради), що унеможливує практичне застосування даної підстави для законного перетину ними державного кордону України під час дії воєнного стану [27, с. 245]. І, дійсно, можливість направлення у відрядження ДМР, що здійснює свої обов'язки в раді не на постійній основі, законами [5; 12] не передбачена, і на практиці такі ДМР вимушені добровільно складати свої депутатські повноважень, аби отримати змогу залишити територію України. Для депутата, що працює в раді на постійній основі, як зазначає Волинська обласна рада, Постанова КМУ [21] не дає конкретного алгоритму дій, а перетинати державний кордон депутати мають право лише у депутатських справах, маючи при цьому запрошення, а також розпорядження про відрядження голови відповідної ради [31]. Таким чином, можна дійти до висновку, що ДМР, що працюють в раді на постійній основі, включаючи жінок, під час дії воєнного стану користуються правом залишати територію України але з суттєвими обмеженнями. При цьому, слід зазначити, що згідно п. 3 ч. 1 ст. 5, підставою дострокового припинення повноважень ДМР є припинення його громадянства України або виїзду на постійне проживання за межі України [5], а вірогідність неповернення ДМР до України в умовах сьогодення слід розглядати як високу, що може спричинити втрату депутатського корпусу у межах держави.

Ще однією підставою перетину є пропуск через державний кордон жінки-ДМР (у тому числі тієї, яка є усиновлювачем, опікуном, піклувальником, однією з прийомних батьків або однією з батьків-вихователів) та/або чоловіка, який є самотнім батьком, самотнім усиновлювачем або опікуном, піклувальником, прийомним батьком чи батьком-вихователем (за умови, що він не перебуває у шлюбі та самотньо виховує та утримує дитину без участі матері), із числа зазначених у цьому пункті осіб, які мають або виховують дитину/дітей віком до 18 років, під час їх виїзду за межі України з метою відвідування таких дітей, які перебувають за межами України, або для супроводження таких дітей для виїзду за межі України (п. 2¹⁴ [21]), але ця підстава на практиці також була суттєво обмежена.

Проблеми гарантій депутатської діяльності. За ч. 5 ст. 30 ЗУ «Про статус депутатів місцевих рад», на час виконання депутатських повноважень депутату місцевої ради надається відстрочка від призову на строкову військову чи альтернативну (невійськову) службу. У зв'язку з депутатською діяльністю депутат місцевої ради також звільняється від проходження навчальних зборів [5] [3, с. 58]. Згідно ст. 23 ЗУ «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [19], депутат місцевої ради правом на відстрочку від призову у зв'язку з мобілізацією не наділений та не має права на бронювання [28]. Виключенням є випадки, якщо депутати працюють в раді на постійній основі, їх можуть забронювати. Окрім того, депутати призовного віку можуть мати інші підстави для того, аби не бути мобілізованими [28]. Адже, перманентна мобілізація триває, але ситуація, що робити, коли місцева рада внаслідок мобілізації її депутатів втратить кворум, чинним законодавством [12] [10, с. 7] не передбачена. Як зазначається в публікаціях ЗМІ, депутати органів МС відносяться до незалежних осіб, бо значну частину важливих рішень щодо життєдіяльності територіальної громади можуть приймати саме депутати виключно на пленарних засіданнях місцевих рад (ч. 1 ст. 26 [12]). До них відносяться: затвердження місцевого бюджету (п. 23 ч. 1 ст. 26 [12]), вирішення питань регулювання земельних відносин (пп. 34, 34¹, 35 ч. 1 ст. 26 [12]), управління комунальним майном (ст. 143 [11]), прийняття рішень про відчуження комунального майна (п. 30 ч. 1 ст. 26 [12]) [28], та інші важливі питання. На практиці вихід був знайдений, коли мобілізовані депутати можуть достроково скласти повноваження, щоб їхню фракцію представляв наступний депутат у списку партії [28], та продовжити службу в силах оборони [24]. Є й ті депутати, хто числяться у лавах ЗСУ чи ТрО, перебувають у тилу і відвідують сесії, зокрема у Київграді [24]. Депутатів можуть відкликати на пленарні засідання сесії ради, якщо вони перебувають не на першій лінії фронту. Є випадки, коли військовозобов'язані депутати приїжджають й беруть участь в засіданнях. Якщо уявити, що більшість депутатів перебувають на передовій і через складну ситуацію не можуть з'явитися, то таку сесію не можна провести [28]. Але, як зазначається в публікаціях, під час військової служби повноцінно долучитися до депутатської роботи може бути складно або й взагалі неможливо [24].

Окрім того, у законодавстві не закріплено таке важливе право депутатів як право на отримання службового житла. Тому, пропонується доповнити Перелік категорій працівників, яким може бути надано службові жилі приміщення [14] пунктом 70: «депутати місцевих рад, що потребують поліпшення житлових умов, або які не мають житла у населеному пункті, де розміщена місцева рада, до якої їх було обрано».

Загалом, можна погодитися з авторами Дослідження [10, с. 7], які вважають, що рівень гарантій діяльності ДМР є досить недостатнім для їх належного мотивування та ефективної діяльності.

Проблеми юридичної відповідальності депутатів. Згідно п. 1 ст. 4 ЗУ «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», основними засадами внутрішньої політики у сферах розвитку місцевого самоврядування є: посилення відповідальності представників органів місцевого самоврядування перед територіальними громадами, що їх обрали [17], однак, можна погодитися з В.І. Шариєм, що реального механізму відповідальності ДМР перед територіальною громадою на сьогодні не існує [4, с. 216].

Згідно ст. 24 ЗУ «Про службу в органах місцевого самоврядування», матеріальна шкода, завдана територіальній громаді незаконними рішеннями сільських, селищних,

міських голів, голів районних у місті, районних та обласних рад, їх заступників, діями чи бездіяльністю посадових осіб місцевого самоврядування при здійсненні ними своїх повноважень, відшкодовується за рахунок місцевого бюджету. Сільські, селищні, міські, районні у місті, районні та обласні ради, сільський, селищний, міський голова, голова районної у місті, районної та обласної ради мають право зворотної вимоги (регресу) до посадової особи місцевого самоврядування, яка заподіяла шкоду територіальній громаді, у розмірах і порядку, визначених законами України та статутами територіальних громад, прийнятими відповідно до законів України [29]. При цьому, не встановлено прямого обов'язку депутатів відшкодувати спричинену ними шкоду в повному обсязі. Тому, можна не погодитися з рекомендаціями, за яких ДМР, що не обіймають виконавчих посад, несуть не персональну, а колективну відповідальність як члени колегіального органу, тобто ради [15, с. 20], оскільки це посилює ситуацію безвідповідальності та безкарності. Таким чином, спричинена шкода відшкодовується за рахунок місцевого бюджету, а не винної особи, як цього вимагає принцип невідворотності покарання. Але, навіть пред'ява регресного позову є правом місцевої ради, а не її обов'язком, як це б мало бути.

У відповідності з пп. «б» п. 1 ч. 1 ст. 3 ЗУ «Про запобігання корупції», суб'єктами відповідальності за корупційні правопорушення є: особи, уповноважені на виконання функцій місцевого самоврядування, зокрема, депутати місцевих рад [25]. Але підставою для дострокового припинення повноважень ДМР можуть слугувати лише кримінальні корупційні злочини. Так у Постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 06 грудня 2021 р. по справі № 320/7259/19 було викладено такі висновки: ОСОБА_1 було притягнуто до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 172-6 КУпАП [22], проте, до нього не було застосовано стягнення у виді позбавлення права займати посади або займатися діяльністю, що пов'язані з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, а відтак відсутня одна з обов'язкових підстав для дострокового припинення його повноважень як депутата місцевої ради. Аналіз ч. 1 ст. 5 ЗУ № 93-IV [5] свідчить про те, що вчинення депутатом адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, слугує підставою для дострокового припинення його повноважень лише за умови, якщо на нього накладено стягнення у виді позбавлення права займати посади або займатися діяльністю, які пов'язані з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування. Серед трьох випадків, перелічених у ч. 2 ст. 5 ЗУ № 93-IV [5], за наявності яких повноваження депутата можуть припинятися достроково за рішенням відповідної ради, відсутні згадки про вчинення депутатом адміністративних правопорушень [20].

Перспективи подальших досліджень з даної теми. Тематика різноманітних проблем правового статусу ДМР є перспективною та потребує подальших досліджень.

Висновки та пропозиції

1. Запропоновано обмежити граничний вік перебування ДМР на виборній депутатській посаді 65 роками. Пропонується достроково припиняти повноваження депутатів, що досягли граничного віку перебування на виборній посаді та внести зміни до ч. 1 ст. 5 ЗУ «Про статус депутатів місцевих рад» шляхом додання нового пункту ⁷² наступного змісту: «досягнення ним віку в 65 років».

2. Запропоновано доповнити підрозділ 5 розділу III Правил організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, словосполученням: «депутати місцевих рад».

3. Відмічено, що депутат не несе юридичної відповідальності перед територіальною громадою, перед державою за неправомірні рішення, за які він проголосував у складі депутатського корпусу місцевої ради, та які привели до спричинення шкоди юридичним та фізичним особам, зокрема, матеріальної (ч. 1 ст. 77 ЗУ «Про місцеве самоврядування»). Аргументована необхідність посилення юридичної відповідальності ДМР та одночасного підвищення рівня матеріальних гарантій їхньої діяльності.

4. Запропоновано відмінити невідповідальність депутата за результати його особистого голосування у раді, чим підтримується точка зору М.М. Курманова. Вважаємо, що необхідно закріплення прямої юридичної відповідальності депутатів, відшкодування ними моральної та матеріальної шкоди солідарно. Вважаємо, що потрібно внести наступні зміни до ст. 24 ЗУ «Про службу в органах місцевого самоврядування»: «матеріальна шкода, що була завдана територіальній громаді (об'єднаним територіальним громадам) незаконними рішеннями сільських, селищних, міських голів, голів районних у місті, районних та обласних рад, їх заступників, діями чи бездіяльністю посадових осіб місцевого самоврядування при здійсненні ними своїх повноважень, відшкодовується за рахунок місцевого бюджету» – змінити на: «відшкодовується за рахунок депутата, що особисто голосував за відповідне незаконне рішення».

5. Запропоновано запровадження особистої цивільно-правової відповідальності депутата за майнову шкоду, заподіяну будь-яким особам незаконними та/або неякісними рішеннями відповідної місцевої ради, якщо цей депутат голосував за нього, та закріплення в законодавстві солідарної цивільно-правової відповідальності депутатів, що прийняли зазначене рішення (пропонується також зміни до ЗУ № 93-IV, пропонується введення нової ст. 48¹).

Список використаних джерел:

1. Максименко Ю.П. Теоретико-правові засади системи стримувань і противаг у діяльності органів місцевого самоврядування: Дис. ... докт. філос. за спец. 081 «Право» (галузь знань: 08 «Право»). – Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2023. 273 с.

2. Тупіцин В.М. Організаційне забезпечення діяльності представницького органу місцевого самоврядування в Україні: Дис. канд. наук з держ. управління за спец. 25.00.04. – Дніпропетровський регіональний ін-т держ. упр. НАДУ при Президентові України. Дніпропетровськ, 2015. 247 с.

3. Швець А.І. Основні організаційно-правові форми діяльності депутатів місцевих рад: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Одеса, 2021. 221 с.

4. Шарий В.І. Впровадження системи управління якістю в діяльність депутатів місцевих рад України. *Університетські наукові записки*. 2010. № 3. С. 215–222.

5. Про статус депутатів місцевих рад : Закон України від 11.07.2002 р. № 93-IV (зі зм. та доп.). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2002, № 40, ст.290. (дата звернення: 29.05.2025 р.).

6. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI (зі зм. та доп.). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2011, № 34, ст. 343. (дата звернення: 29.05.2025 р.).

7. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI (зі зм. та доп.). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2010, № 40, ст.527. (дата звернення: 29.05.2025 р.).

8. Питання забезпечення органами виконавчої влади доступу до публічної інформації : Указ Президента України від 05.05.2011 р. № 547/2011. *Урядовий кур'єр* від 12.05.2011 р. № 84. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/547/2011#Text> (дата звернення: 29.05.2025 р.).

9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої статті 17, частини другої статті 27 Закону України «Про статус народного депутата України» (справа про гарантії діяльності народного депутата України) від 10 квітня 2003 року № 7-рп/2003. *Офіційний вісник України* від 08.05.2003 р., № 17, стор. 131, ст. 789, код акта 24979/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-03#Text> (дата звернення: 29.05.2025 р.).

10. Автор не вказаний. Статус депутатів місцевих рад: реалії, проблеми та шляхи вирішення. Аналітичний документ. К.: Parliamentary Centre та Лабораторія законодавчих ініціатив, 2024. 70 с. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2025/02/ali_analyticalpaper_status_of_local_council.pdf (дата звернення: 28.05.2025 р.).

11. Конституція України. Прийнята 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. (зі зм. та доп.). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141. (дата звернення: 28.05.2025 р.).
12. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР (зі зм. та доп.). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1997, № 24, ст. 170. (дата звернення: 28.05.2025 р.).
13. Про режим в міжнародному пункті контролю для залізничного пасажирського сполучення «Львів» та зони прикордонного контролю : Наказ начальника Львівського прикордонного загону від 10.11.2020 року № 245-ОД. URL: https://dpsu.gov.ua/storage/documents/nakazi/7/nakaz_rezhim_pk_lv_v.docx (дата звернення: 29.05.2025 р.).
14. Положення про порядок надання службових жилих приміщень і користування ними в Українській РСР: затверджене Постановою Ради Міністрів УРСР від 04.02.1988 р. № 37 (зі зм. та доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-88-п#Text>. (дата звернення: 28.05.2025 р.).
15. Дослідження Закону України про статус депутатів місцевих рад. Сприяння розвитку місцевої демократії в Україні. Рада Європи. 2018. 21 с. URL: <https://rm.coe.int/2018-01-25-study-law-on-local-councillors-ukr/1680784064>. (дата звернення: 28.05.2025 р.).
16. Постанова Касаційного Адміністративного Суду у складі Верховного Суду України від 14.02.2024 р. по справі № 380/17653/21. URL: <https://opendatabot.ua/court/116993648-819a46309256f79a206044f34f91b068>. (дата звернення: 28.05.2025 р.).
17. Ткачук А.Ф., Наталенко Н.В. Робоча книжка депутата місцевої ради територіальної громади. Для депутатів і не тільки / А. Ткачук, Н. Наталенко. – К.: ТОВ «Видавництво «Юстон», 2020. 150 с.
18. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статей 3 та 5 Закону України «Про статус депутатів місцевих Рад народних депутатів» (справа щодо статусу депутатів рад) від 13 травня 1998 року № 6-рп/98. *Офіційний вісник України* від 25.06.1998 р., № 23, стор. 105, стаття 851, код акта 5485/1998. (дата звернення: 28.05.2025 р.).
19. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 р. № 3543-ХІІ (зі зм. та доп.). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1993, № 44, ст. 416. (дата звернення: 28.05.2025 р.).
20. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 06 грудня 2021 р. по справі № 320/7259/19. адміністративне провадження № К/9901/22141/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101650395> (дата звернення: 28.05.2025 р.).
21. Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 р. № 57 (зі зм. та доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-п#Text> (дата звернення: 28.05.2025 р.).
22. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-Х (зі зм. та доп.). *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР)* 1984, додаток до № 51, ст.1122. (дата звернення: 28.05.2025 р.).
23. Про звернення громадян : Закон України від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР (зі зм. та доп.). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 47, ст.256. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр#Text> (дата звернення: 28.05.2025 р.).
24. Олійник В. Як воюють депутати міських та обласних рад: хто на фронті, а хто – ряжений? (дослідження). Стаття від 7 вересня, 2023 р. *Главком*: веб-сайт. URL: <https://glavcom.ua/publications/jak-vojujut-deputati-miskikh-ta-oblasnikh-rad-khto-na-fronti-a-khto-rjazhenij-doslidzhennja-954986.html> (дата звернення: 28.05.2025 р.).
25. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII (зі зм. та доп.). *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2014, № 49, ст. 2056. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18 (дата звернення: 15.05.2025 р.).
26. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI (зі зм. та доп.). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2011, № 32, ст. 314. (дата звернення: 28.05.2025 р.).

27. Звіт про наукову діяльність Національної академії правових наук України за 2023 рік / [упоряд.: Є. А. Гетьман, О. С. Гиляка, Я. В. Кова]. Нац. акад. прав. наук України. Харків, 2024. 398 с.

28. Олійник М., Подлесна А., Бобель А. Чи можуть мобілізувати депутатів та як це вплине на роботу місцевих рад Буковини. Стаття від 10 травня 2024 р. *Суспільне* : веб-сайт. URL: <https://suspilne.media/chernivtsi/742919-ci-mozut-mobilizuvati-deputativ-ta-ak-ce-vpline-na-robotu-miscevih-rad-bukovini/> (дата звернення: 28.05.2025 р.).

29. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 7 червня 2001 р. № 2493-III (зі зм. та доп.). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 33, ст. 175. (дата звернення: 28.05.2025 р.).

30. Про затвердження Правил організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях: Наказ Міністерства юстиції 18.06.2015 р. № 1000/5 (із зм. та доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0736-15#Text> (дата звернення: 29.05.2025 р.).

31. Як депутатам місцевих рад виїхати у справах за кордон? *Волинська обласна рада*: веб-сайт. URL: <https://new.volynrada.gov.ua/2023/yak-deputatm-miscevyh-rad-vyuihaty-u-spravah-za-kordon/> (дата звернення: 28.05.2025 р.).

32. Ухвала Харківського окружного адміністративного суду про відмову у відкритті провадження від 26.07.2021 р. по справі 520/13062/21. URL: <https://opendatabot.ua/court/98576373-fdef0552744c7b4375faedcse3f1c154> (дата звернення: 28.05.2025 р.).

33. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII (зі зм. та доп.). *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2016, № 4, ст. 43. (дата звернення: 29.05.2025 р.).

КМЕТИК-ПОДУБІНСЬКА Х. І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри інтелектуальної
власності, інформаційного
та корпоративного права
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.2>

РОЛЬ ЦИФРОВИХ ПЛАТФОРМ У РЕАЛІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ФУНКЦІЇ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

Сучасна держава вимагає належного правового забезпечення розвитку інформаційної інфраструктури. Важливе місце у цих відносинах займають системи електронних (цифрових) комунікацій, надання мультимедійних послуг, електронних національних ресурсів, електронних реєстрів, дата-центрів, впровадження хмарних технологій та використання великих даних, виробництва програмного забезпечення та комп'ютерних технологій. Тому актуальним є дослідження місця та ролі цифрових платформ у реалізації інформаційної функції сучасної держави.

У статті проаналізовано роль цифрових платформ у реалізації інформаційної функції сучасної держави. Акцентовано на питанні визначення поняття платформ цифрових послуг, інструментарію функцій, які вони пропонують для забезпечення доступу до різних послуг і програм, а також можливостей керування ними. Автором прослідковано питання цінності цифрових платформ на основі позицій науковців, розглянуто класифікацію цифрових платформ у сфері надання різноманітних послуг. З'ясовано основні сфери функціонування цифрових платформ у зарубіжній практиці, що в значній мірі відповідає вітчизняним реаліям функціонування комунікативних платформ і практик. Серед усіх платформ цифрових послуг виокремлено державні цифрові платформи, акцентовано на їх корисності у державному секторі для доступу до публічної інформації та надання публічних послуг. У статті проаналізовано можливості державних цифрових платформ та їх роль в світлі концепції цифрового уряду та цифрового врядування.

Автором зроблено висновок про важливість ролі цифрових платформ у реалізації інформаційної функції сучасної держави. Платформи цифрових послуг володіють значним інструментарієм функцій, що робить їх ефективними у забезпеченні доступу до інформації та надання електронних послуг. Різноманітність сфер функціонування цифрових платформ забезпечує широке функціонування комунікативних практик у сучасному інформаційному суспільстві. Особливе місце державних цифрових платформ зумовлене їх можливостями щодо цифровізації і автоматизації низки державних послуг.

Ключові слова: інформація, публічна інформація, право на доступ до інформації, інформаційна функція держави, комунікативні практики, цифрові платформи, платформи цифрових послуг, електронні публічні послуги, цифровий уряд, електронне урядування, електронна демократія, цифрова трансформація.

Kmetyk-Podubinska K. I. The role of digital platforms in implementation the information function of the modern state

The modern state requires proper legal support for the development of information infrastructure. An important place in these relations is occupied by electronic (digital) communications systems, the provision of multimedia services, electronic national resources, electronic registers, data centers, the implementation of cloud technologies and the use of big data, software production and computer technologies. Therefore, it is relevant to study the place and role of digital platforms in the implementation of the information function of the modern state.

The article analyzes the role of digital platforms in the implementation of the information function of the modern state. The emphasis is on the issue of defining the concept of digital service platforms, the tools of functions that they offer to ensure access to various services and programs, as well as the possibilities of managing them. The author has investigated the issue of the value of digital platforms based on the positions of scientists, considered the classification of digital platforms in the field of providing various services. The main areas of functioning of digital platforms in foreign practice have been clarified, which largely corresponds to the domestic realities of the functioning of communication platforms and practices. Among all digital service platforms, state digital platforms are singled out, emphasizing their usefulness in the public sector for access to public information and the provision of public services. The article analyzes the functions of state digital platforms and their role in the light of the concept of digital government and digital governance.

The author concludes that the role of digital platforms in the implementation of the information function of the modern state is important. Digital service platforms have a significant set of functions, which makes them effective in providing access to information and providing electronic services. The variety of areas of operation of digital platforms ensures the wide functioning of communicative practices in the modern information society. The special place of state digital platforms is due to their capabilities for digitalization and automation of a number of public services.

Key words: *information, public information, right to access information, information function of the state, communicative practices, digital platforms, digital service platforms, electronic public services, digital government, e-government, e-democracy, digital transformation.*

Вступ. Динамічний розвиток сучасних технологій, який зумовив виникнення нових підходів до соціально-правової комунікації, продовжує породжувати значні трансформації сучасного інформаційного суспільства. Сьогодні відповідні модифікації відбуваються практично у всіх сферах суспільного життя – публічного управління, національної безпеки та оборони держави, економіки, промисловості, сільського господарства, охорони здоров'я, освіти, науки, культури, фінансової та банківської діяльності тощо. Природньо, що такі соціальні трансформації на основі використання цифрових технологій потребують належного правового регулювання.

Дослідженню різних аспектів означеної проблематики торкалися у своїх публікаціях такі науковці як Д. Г. Дармостук, С. С. Єсімов, Н. М. Пархоменко, І. Поліщук, В. В. Редзюк, В. В. Середа, О. О. Скорик та інші. Предметом аналізу були цифрові платформи у контексті надання публічних послуг та їх класифікація, реалізація інформаційної функції держави щодо правового регулювання відносин у сфері комунікації, постмодерні трансформації взаємодії між народом і владою, концептуальні основи електронного врядування тощо. Проте, незважаючи на значну кількість досліджень цієї проблематики, науковий інтерес до питань цифрових платформ, їх ролі в забезпеченні інформаційної функції держави та життєдіяльності інформаційного суспільства залишається безсумнівним.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування ролі цифрових платформ у реалізації інформаційної функції сучасної держави.

Результати дослідження. Визначальну роль у забезпеченні доступу до інформації та електронних послуг має ефективне правове регулювання цифрових платформ, які у зарубіжних джерелах частіше прийнято називати «платформи цифрових послуг». Такі платформи цифрових послуг стають все більш важливими. Вони дозволяють державі, компаніям і організаціям ефективно та результативно пропонувати широкий спектр послуг, покращуючи взаємодію з користувачами та сприяючи цифровій трансформації.

Платформа цифрових послуг в літературі визначається як технологічне середовище, яке дозволяє інтегрувати різні служби, програми або ресурси в одному місці. Вона пропонує набір інструментів і функцій, які полегшують створення, надання доступності та керування послугами та програмами [1].

Платформа цифрових послуг працює як інтегрована екосистема, де можна отримати централізований доступ до різних послуг і програм і керувати ними. Це дозволяє користувачам отримувати доступ до різноманітних послуг і ресурсів без необхідності чергувати різні програми чи платформи. Крім того, платформа цифрових послуг також може пропонувати ресурси для автоматизації, чат-ботів, інтеграції та штучного інтелекту, які можуть допомогти оптимізувати та налаштувати надання послуг у різних сферах життєдіяльності суспільства. Саме тому платформа цифрових послуг має широкий спектр застосувань, що робить її безцінним інструментом для різних секторів і контекстів. Від цифрової трансформації як державного, так і приватного секторів до оптимізації самообслуговування та електронної комерції – можливості майже безмежні [1].

Цифрові платформи, за визначенням В. С. Середи та С. С. Єсімова, є додатками, які одночасно надають послуги різноманітним групам користувачів, при цьому цінність послуг, які платформа надає кожній групі користувачів, залежить від присутності на платформі іншої групи користувачів. Відтак, науковцями пропонується класифікація цифрових платформ у сфері надання послуг. Зокрема, такими платформами є: 1) пошукові системи – цифрові платформи, призначені для пошуку інформації в Інтернеті, наприклад, платформи Google, Yahoo; 2) соціальні мережі – цифрові платформи, призначені для комунікації користувачів, наприклад, Facebook, Instagram, Snapchat; 3) транзакційні платформи, призначені для здійснення угод між продавцями та споживачами. Крім того, поширеним є поділ платформ на агрегатори (послуги надаються користувачам рекламодавцям з можливістю пошуку інформації в Інтернеті, до прикладу Google) і маркетплейси (які забезпечують взаємодію між користувачами, які мають намір придбати і надати послугу, наприклад Amazon, Google Play, App Store, Ebay) [8, с. 355].

Основними сферами функціонування цифрових платформ у зарубіжній практиці є цифровий уряд, самообслуговування, ринок, управління знаннями, внутрішня комунікація, електронна комерція, центр спільних послуг, управління фінансовими клієнтами та різні додатки. Тому за сферою можна виокремити різні блоки таких послуг, зокрема: 1) онлайн послуги для публічних органів влади (портали та ресурси міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, електронний суд, електронний кабінет); 2) онлайн послуги для бізнесу (технології надання послуг на електронному ринку, електронні платіжні системи, системи розрахунків, платіжні інструменти, цифрові застосунки для ведення бізнесу, онлайн-оподаткування, отримання ліцензій та патентів, оплата рахунків, штрафів, обмін інформацією та даними); 3) онлайн послуги для громадян (сім'я, здоров'я, пенсії, пільги та допомога, ліцензії та дозволи, безпека та правопорядок, транспорт, земля, нерухомість, будівництво, довідки та витяги, навколишнє середовище, підприємництво); 4) онлайн послуги для працівників (система взаємодії між службовцями та чиновниками на місцях, електронний документообіг, кадрові системи, електронна бухгалтерія). Як бачимо, це в значній мірі відповідає вітчизняним реаліям функціонування цифрових платформ в контексті сучасних комунікативних практик.

Серед усіх платформ окремої уваги заслуговують державні цифрові платформи. У державному секторі платформи цифрових послуг є надзвичайно корисними, оскільки тут

вони можуть допомагати оцифровувати і автоматизувати низку державних послуг. Це може стосуватися різноманітних аспектів – від найпростішої процедури видачі документів чи ліцензій – до надання більш комплексних послуг, таких як медичні чи освітні [1].

За визначенням науковців, цифрова платформа для надання публічних послуг – це сукупність інформаційної інфраструктури, власником, якої можуть бути органи публічної влади та місцевого самоврядування, бізнес-структури державної, комунальної та приватної власності, що надають публічні послуги на підставі аутсорсингу, програми для електронних обчислювальних машин, і пов'язаних з ними інформаційних і комунікаційних технологій, що забезпечують взаємодію в інформаційно-комунікаційній мережі, інформаційні системи та інформаційні ресурси щодо надання публічної послуги [2, с. 356].

Основними перевагами цифрових платформ для надання державних послуг у літературі визначено: 1) створення можливостей для швидкого і зручного виконання низки юридично значимих дій; 2) швидкість, відкритість та прозорість процесів обробки інформації в електронному вигляді; 3) зниження ризику помилок, пов'язаних з людським фактором, через автоматизацію процесів; 4) зменшення кількості посередників у взаємодії громадянина з державою, що веде до скорочення бюрократичних процесів підписання та перевірки документів на різних рівнях; 5) цілодобова робота платформ, яка дозволяє отримати доступ до інформації чи послуг у будь-який час без необхідності врахування робочих годин державних установ; 6) зниження рівня корупції завдяки цифровим рішенням, оскільки всі транзакції та документи фіксуються в електронних системах; 7) можливість громадян взаємодіяти з державою дистанційно з будь-якого місця, де є доступ до мережі Інтернет; 8) можливість отримувати інформацію та подавати документи онлайн, що значно підвищує ефективність взаємодії; 9) зниження витрат на обробку документів і підтримку фізичної інфраструктури для державних органів, а також швидкий зворотній зв'язок з громадянами [7].

Досліджуючи цифрові платформи у контексті надання публічних послуг, С. С. Єсімов звертає увагу на особливості відносин у цій сфері. На думку науковця, інформаційні правовідносини, що виникають у процесі надання публічних послуг цифровими платформами представляють впорядковану нормами інформаційного та адміністративного права міжсуб'єктну комунікацію, під час якої учасники (суб'єкти) реалізують кореспондуючі правомочності та обов'язки, спрямовані на надання та отримання публічних послуг. Будучи сформованими в межах нормативної моделі публічних правовідносин, які характеризується неперсоніфікованим колом суб'єктів, інформаційні правовідносини виступають як основні по відношенню до персоніфікованих міжсуб'єктних комунікацій, що виникають у зв'язку з конкретизованими предметами публічних послуг [2, с. 356].

Як зазначає Н. М. Пархоменко, складно переоцінити силу інформаційного впливу на суспільну свідомість і культуру, формування цінностей, світогляду й переконань, на розвиток суспільних відносин, консолідацію зусиль у вирішенні певних завдань, зокрема й конфліктних ситуацій. Зазначене є одним із напрямів реалізації комунікативної функції держави. Ця проблема включає правотворчу і правореалізаційну діяльність органів державної влади. Особливу роль у цьому відіграє судовий захист порушених прав суб'єктів комунікації [5, с. 145]. Власне тому доступ до електронних публічних послуг є важливим аспектом реалізації державної політики в інформаційній сфері.

Закон України «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг» визначає, що державна політика у сфері надання публічних (електронних публічних) послуг базується на принципах: 1) верховенства права; 2) рівності перед законом; 3) відкритості; 4) прозорості; 5) багаторазовості використання; 6) технологічної нейтральності і портативності даних; 7) орієнтованості на громадян; 8) інклюзивності та доступності; 9) безпечності та конфіденційності; 10) підтримки прийняття рішень; 11) адміністративного спрощення; 12) збереження інформації; 13) оцінювання ефективності та результативності [6]. Дотримання зазначених принципів дозволяє державі найбільш ефективно реалізовувати свою інформаційну функцію, впливати на всю інформаційну сферу

з метою прогресивного розвитку інформаційного суспільства, гарантування в ньому прав і свобод людини і громадянина.

У цьому сенсі однією із найбільш важливих для сучасного інформаційного суспільства є концепція цифрового уряду.

Відомий вчений у сфері електронного врядування і технологічних інновацій в державному секторі Д. Вест під електронним урядом розуміє використання органами публічної влади мережі Інтернет та інших цифрових засобів для надання державних послуг та інформації, а також реалізації демократії. При цьому, науковцем звертається увага на два важливі аспекти електронного врядування – демократизацію та реформування державного апарату [9]. У свою чергу, досліджуючи проблематику керування «віртуальною державою», Г. Девід Гарсон виокремив поняття «цифровий уряд» (digital government), «електронний уряд» (e-government) та «електронне врядування» (e-governance). Науковець вважає, що дефініція «цифровий уряд» є узагальнюючою категорією для всіх форм використання інформаційно-комунікаційних технологій в державному секторі, тоді як поняття «електронний уряд» відноситься тільки до одного аспекту цифрового уряду – надання державних послуг в електронній формі. Поняттю «електронне врядування» він відводить реформістську роль, оскільки ця категорія характеризує зміну самої природи державного апарату – мережеві технології стирають межі між державними органами, некомерційними організаціями та приватним сектором [9]. Іншим науковцем В. Хомбургом введено поняття «мережевий уряд» (wired government), тобто уряд, зосереджений на потребах соціуму, що надає державні послуги 24 години на день, 7 днів на тиждень за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, що робить уряд більш економічним і демократичним [9].

Як бачимо, підходів до розуміння означених понять є багато. А тому практично необхідною і вдалою вважаємо їх систематизацію, зроблену в дослідженні О. О. Скорика. Науковцем дається характеристика електронного уряду та його складових.

Під електронним урядом розуміється координація та впровадження державної політики, надання послуг в онлайн-режимі. Відтак, пропонується розглядати завдання на глобальному рівні та на рівнях окремих держав. На глобальному рівні це аналіз урядових вебпорталів, вебсайтів; вирішення питань управління людськими ресурсами; елемент масштабного інформаційного перетворення суспільства; ослаблення кордонів внаслідок інформаційного обміну; затвердження світових стандартів і кращого досвіду; управління інформацією та знаннями в рамках електронних урядів. На рівні окремих країн завданнями електронного уряду та його складових є стимулювання та вдосконалення участі громадян в обговоренні проблем держави; стратегічне планування переходу до електронної форми надання послуг; кількісна оцінка ефективності електронної форми надання послуг за витратами; підвищення ступеня громадської участі, онлайн-голосування, питання етики, безпеки і недоторканності приватного життя, підвищення рівня прозорості; стимулювання взаємодії між громадянами, урядовими організаціями та чиновниками, включаючи процеси державного управління та вироблення державної політики. Головною ж метою електронного уряду, на думку О. О. Скорика, є зробити системи державного управління такими, щоб вони в більшій мірі враховували інтереси громадян, організацій і підприємств та давали їм більш широкі можливості для участі у виробленні державної політики, а також спрощували процедури взаємодії громадян і влади [9].

Концепція електронного врядування знайшла відображення в актах національного законодавства.

Згідно Закону України «Про Національну програму інформатизації» завданнями Національної програми інформатизації є забезпечення: 1) розробки, впровадження та застосування інформаційно-комунікаційних технологій у державному управлінні, місцевому самоврядуванні та суспільному житті; 2) реалізації та впровадження заходів, спрямованих на розвиток електронного врядування та електронної демократії; 3) створення та розвитку системи державних інформаційних ресурсів; 4) рівного доступу до інформаційно-комунікаційних

технологій та підвищення рівня освіченості громадян з питань інформаційно-комунікаційних технологій; 5) удосконалення процедури надання публічних (електронних публічних) послуг; 6) організації інформаційної взаємодії державних органів та органів місцевого самоврядування за допомогою електронного документообігу; 7) створення систем інформаційної та аналітичної підтримки діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування; 8) підвищення ефективності вітчизняного виробництва шляхом використання інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій; 9) створення умов для розвитку господарської діяльності у сфері інформатизації [5].

Вказаний закон дає тлумачення термінів «електронна демократія» та «електронне урядування». Зокрема, електронна демократія визначається як форма суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоврядування шляхом широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій у демократичних процесах, що дає змогу посилити участь, ініціативність та залучення громадян до публічного життя на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях, підвищити прозорість процесу прийняття рішень та підзвітність демократичних інститутів, поліпшити зворотний зв'язок суб'єктів владних повноважень на звернення громадян, сприяти публічним дискусіям та привертати увагу громадян до процесу прийняття рішень. Електронне урядування згідно закону є формою організації державного управління, що сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування з використанням інформаційно-комунікаційних технологій для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян [5].

Висновки. Роль цифрових платформ у реалізації інформаційної функції сучасної держави є надзвичайно важливою. Платформи цифрових послуг володіють значним інструментарієм функцій, що робить їх ефективними у забезпеченні доступу до інформації та наданні електронних послуг. Основні сфери функціонування цифрових платформ також є різними і дозволяють забезпечувати найбільш широке функціонування комунітативних практик у сучасному інформаційному суспільстві.

Серед усіх платформ особливе місце відводиться державним цифровим платформам, які допомагають цифровізувати і автоматизувати низку публічних послуг. Відтак, функціонування цифрових платформ цілком вписується в концепцію цифрового уряду, електронного урядування та електронної демократії, що знайшла відображення в актах національного законодавства.

Список використаних джерел:

1. Digital Services Platform: What It Is and How to Implement One. Digital Transformation. Sydle. 18.08.23. URL: <https://www.sydle.com/blog/digital-services-platform-64c96fdb07bf1b-42624cd3fb>
2. Єсімов С. С. Цифрові платформи у контексті надання публічних послуг. Аналітично-порівняльне правознавство. № 4, 2024. С. 352–357. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/08/58.pdf>
3. Пархоменко Н. М. Реалізація інформаційної функції держави щодо правового регулювання відносин у сфері комунікації. Публічне право. № 3 (43), 2021. С. 143–150.
4. Поліщук І. Постмодерні трансформації взаємодії між народом і владою. Політичний менеджмент. 2010. № 1. С. 43–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2010_1_6
5. Про Національну програму інформатизації. Закон України від 01.12.2022 № 2807-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text>
6. Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг: Закон України від 15.07.2021 № 1689-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20#Text>
7. Редзюк В. В., Дармостук Д. Г. Цифрові платформи для надання державних послуг: досвід України та світу. Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення. Випуск 9, 2024. URL: <https://pa.journal.in.ua/index.php/pa/article/view/167/169>

8. Серeda В. В., Єсімов С. С. Класифікація цифрових платформ для надання публічних послуг. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. № 2. 2024. С. 58–65. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/7891/1/11.pdf>

9. Скорик О. О. Концептуальні основи електронного врядування. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 3. 2021. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/3_2021/37.pdf

КОРНЮЩЕНКО С. С.,
аспірант кафедри адміністративного,
господарського права та фінансово-
економічної безпеки
(Сумський державний університет)

УДК 343.163

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.3>

РОЛЬ КЕРІВНИКА ОРГАНУ ПРОКУРАТУРИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЗАСАДИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ПРОКУРОРА

Сучасний стан розвитку України потребує швидкої трансформації та удосконалення всіх управлінських відносин у діяльності державних органів, у тому числі і органах прокуратури, з метою приведення її до стандартів діяльності європейських прокуратур як запоруку європейської інтеграції нашої держави.

Разом з тим, розпочаті з прийняття в діючій редакції Закону України «Про прокуратуру» реформи прокурорської системи не завершені. Дотепер залишаються не вирішеними та законодавчо не врегульованими різні наукові погляди щодо ролі та місця органів прокуратури в системі державних органів та належності її до судової чи виконавчої гілки влади.

В той же час, прокурор є головним представником публічного обвинувачення та займає провідне місце у вирішенні майже всіх питань кримінального судочинства та організації законності кримінального процесу.

Нинішній стан управлінських відносин, що складаються в органах прокуратури України, свідчить про нагальну потребу удосконалення діючих нормативно-правових актів, що регулюють повноваження керівника органів прокуратури та запроваджують внутрішньо-правові відносини. Не зважаючи на відносно не тривале прийняття спеціалізованого закону, що регулює адміністративно-правові на управлінські відносини в органах прокуратури, багато нормативних положень даного закону залишаються архаїчними, віддаленими від сучасного стану розвитку державної інституції з урахуванням європейської практики та стандартів розбудови.

У даній статті проаналізовано загальноєвропейські стандарти та вимоги до керівника органів прокуратури, зокрема його політичної нейтральності та приверженості виключно інтересам держави і суспільства, а не окремим політичним елітам, окреслено державні тенденції до порушення ознаки деполітизації Генерального прокурора та запропоновано внесення змін до діючого законодавства з метою укріплення незалежності керівника органу прокуратури та мінімізації можливого впливу на нього, зокрема з боку органів законодавчої влади.

Також у цій роботі досліджено шляхи можливого впливу на підпорядкованих прокурорів з боку безпосередніх керівників територіальних органів прокуратури, що порушує гарантії незалежності, та запропоновано удосконалення юридичних норм задля мінімізації такого незаконного впливу.

Ключові слова: керівник органу прокуратури, Генеральний прокурор, суб'єкти незалежності органів прокуратури, методи впливу на прокурора, прокурор.

Korniushchenko S. S. The role of the head of the prosecutor's office in ensuring the principle of prosecutor independence

Ukraine's current state of development requires rapid transformation and improvement of all managerial relations in the activities of state bodies, including

the prosecutor's office, to bring it up to the standards of European prosecutor's offices as a guarantee of the European integration of our state.

At the same time, the reforms of the prosecutorial system that began with the adoption of the current version of the Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office" have not been completed. Various scientific views on the role and place of the prosecutor's office in the system of state bodies and its affiliation with the judicial or executive branch of power remain unresolved and not legally regulated.

At the same time, the prosecutor is the primary representative of the public prosecution and occupies a leading position in resolving almost all issues of criminal justice and organizing the legality of the criminal process.

The current state of managerial relations in the prosecutor's offices of Ukraine indicates an urgent need to improve the current regulatory legal acts that regulate the powers of the head of the prosecutor's office and establish internal legal relations. Despite the relatively recent adoption of a specialized law regulating administrative-legal and managerial relations in prosecutorial bodies, many of the regulatory provisions of this law remain archaic, far removed from the current state of development of the state institution, taking into account European practice and development standards.

This article analyzes European-wide standards and requirements for the head of the prosecutor's office, in particular his political neutrality and commitment exclusively to the interests of the state and society, and not to individual political elites, outlines state trends towards violating the depoliticization of the Prosecutor General and proposes amendments to the current legislation in order to strengthen the independence of the head of the prosecutor's office and minimize possible influence on him, in particular from the legislative authorities.

This work also examines how direct managers of territorial prosecutors can influence subordinate prosecutors, which violates guarantees of independence, and proposes improving legal norms to minimize such illegal influence.

Key words: *head of the prosecutor's office, Prosecutor General, subjects of independence of prosecutor's offices, methods of influencing the prosecutor, prosecutor.*

Вступ. Останнім часом, в умовах трансформаційних євроінтеграційних процесів, а також підвищеного суспільного інтересу до відкритості та демократичної діяльності державних інституцій, спостерігається значна увага до проблеми управління в органах прокуратури та деполітизації управлінських рішень.

Висвітленню ролі керівника органу прокуратури в забезпеченні стандартів діяльності цього органу присвячені наукові роботи В. Долежана, М. Косюти, В. Малюги, М. Мичка, О. Михайленка, В. Сухоноса, М. Якимчука, Л. Давиденко, та інших авторів.

Проте, значна кількості правових та організаційних питань у сфері управління органів прокуратури залишається не розкритою та потребує своєчасного врегулювання як на внутрішньо-структурному, так і законодавчому рівнях. Серед таких першочергових питань, що потребують підвищеної уваги, можна виокремити необхідність розвитку прозорих деполітизованих стандартів добору на керівні посади органів прокуратури, розробку відкритих принципів системи кадрового забезпечення, а також особистості керівника органу.

Керівник органів прокуратури має пряме відношення до прийняття адміністративних, організаційних та певних кримінально-процесуальних рішень, що обумовлює його вплив на виконання своїх повноважень підпорядкованими прокурорами.

Таким чином, **актуальність** даного питання обумовлюється неабиякою практичною значимістю управлінських процесів в органах прокуратури, приведення їх до європейських стандартів, необхідність удосконалення конституційно-правового статусу органів

прокуратури, запровадження врегулювання нормативних прогалин, що обумовлюють можливість порушення незалежності прокурорів, у тому числі з боку керівників органу.

Мета даного дослідження полягає в тому, щоб спираючись на системний аналіз норм чинного законодавства та враховуючи положення галузевих підзаконних нормативно-правових актів, практичних аспектів правозастосування, визначити повноваження керівника органів прокуратури під час реалізації управлінських відносин, сформуванню науково-практичні рекомендації щодо удосконалення нормативно-правових актів в аспекті реалізації засади незалежності прокурорів України.

Виклад основного матеріалу. Переходячи безпосередньо до дослідження існуючих управлінських процесів в органах прокуратури та проблематики їх реалізації через призму дослідження певних аспектів гарантій незалежності прокурорів, наведемо наукове визначення терміну управління.

Так, деякі науковці під терміном управління розуміють процесуальну діяльність щодо керівництва визначеним колом осіб [1, с. 28].

Сам процес управління науковці розуміють у вузькому та широкому сенсі. У широкому розумінні, управління досягається шляхом забезпечення реалізації процесів планування, організації, мотивації та контролю дій підпорядкованих осіб [2, с. 197]. У вузькому ж сенсі управління являє собою діяльність, яка покликана скеровувати та регулювати суспільні відносини за допомогою спеціального органу управління [3, с. 8].

Резюмуючи можемо визначити, що процес управління спрямований на досягнення конкретних завдань за допомогою управлінських методів, способів та законодавчо окреслений функцій.

На думку М. Якимчука, реформування прокуратури та її становлення як незалежного державного органу потребують переосмислення та глибокого аналізу засад її організації та діяльності, одним з найважливіших аспектів яких є управління. Оскільки прокуратура виступає системи стримувань і противаг, направленою на запобігання прийняттю незаконних нормативно-правових актів та здійсненню протиправних дій, а також взаємодію гілок влади з метою підтримання режиму законності та правопорядку, забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина, належне управління даного державного органу набуває підвищеного значення з урахуванням поєднаності процесуальної діяльності з іншими державними інституціями [4, с. 211].

В науковій літературі під поняттям керівництво в органах прокуратури прийнято розуміти діяльність керівника по створенню та підтриманню організаційного порядку і управління справою і людьми [5, с. 6–7].

Проаналізувавши спеціалізований закон про прокуратуру, галузеві накази з основних напрямків діяльності та кримінальне процесуальне законодавство можемо зазначити, що керівний склад органів прокуратури представлений Генеральним прокурором, керівниками обласних прокуратур, керівниками окружних прокуратур, а також їх першими заступниками і заступниками, які діють у межах своїх повноважень.

Головне значення у функціонуванні системи органів прокуратури відіграє Генеральний прокурор, а тому забезпечення його незалежності від зовнішнього впливу формує незалежність діяльності всіх підпорядкованих прокурорів органів прокуратури.

В своїй роботі Р.І. Басараб зазначає, що існуюча система гарантій незалежності прокурорів впливає із засади незалежності (самостійності) діяльності Генерального прокурора. Нормативне закріплення гарантій діяльності інституту Генерального прокурора вносить конкретність і стійкість в управлінські відносини, а також забезпечує суворе дотримання норм законодавства, ефективні гарантії діяльності Генерального прокурора паралельно забезпечують ефективне функціонування всієї централізованої системи органів прокуратури [6].

Відповідно до положень ст. 1 Закону України «Про прокуратуру» прокуратура України становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому цим Законом, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави.

Загальні спільні для прокурорів усіх рівнів засади діяльності закріплені в статті 3 Закону України «Про прокуратуру».

Недотримання зазначених засад з боку вищого керівництва органів прокуратури та керівників обласних, окружних прокуратур незмінно призводить до порушення гарантії незалежності підлеглих прокурорів, які відображені в статті 16 Закону України «Про прокуратуру». З метою здійснення позапроцесуального впливу на підпорядкованих прокурорів, керівник не позбавлений повноважень впливу на кожну з гарантії незалежності, перелічених в статті 16 спеціалізованого Закону, шляхом:

1) ігнорування порядку призначення та звільнення з посаду, ініціювання дисциплінарного провадження відносно прокурора;

2) позапроцесуального втручання в здійснення повноважень прокурора на стадії досудового розслідування та підтримання публічного обвинувачення в суді;

3) порушення встановленого законом порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності прокуратури, у тому числі матеріального забезпечення прокурора.

Переходячи безпосередньо до дослідження впливу керівництва органів прокуратури на забезпечення незалежності окремих прокурорів першочергово слід зазначити, що саме Генеральний прокурор, з урахуванням його повноважень визначених в статті 9 спеціалізованого Закону, є особою яка задає курс діяльності всіх територіальних органів прокуратури та має вирішальний вплив на дотримання засад діяльності органу цілому.

Саме тому, призначений Генеральний прокурор має першочергово набувати всі гарантії незалежності, зокрема від політичного тиску.

В спеціалізованому Законі про прокуратуру прямо передбачено, що прокурор не може належати до будь-якої політичної сили (ч. 3 ст. 18 Закону), проте в статті 40 Закону серед критеріїв відповідності Генерального прокурора відсутні обов'язок не входження до будь-яких політичних партій.

Політична нейтральність першого керівника органів прокуратури та здатність виконання своїх обов'язків виключно на підставі засад діяльності органу та законодавчих норм, не надаючи переваг певним категоріям громадян, викликає обґрунтовані сумніви.

Підкреслюючи важливість вирішення проблеми із незалежністю Генерального прокурора, Є. Шаблін вказує на доцільність нормативного визначення, що звільнення Генерального прокурора допускається Президентом України або більшістю на родних депутатів України з чітко встановленого Конституцією кола правових підстав, або за поданням глави держави конституційною більшістю парламенту – з політичних підстав. На його думку, це дасть керівнику прокуратури змогу бути незалежним, але не безконтрольним [7, с. 191].

Таким чином, питання політичної нейтральності прокурорів, та, зокрема прокурорів вищого рівня або Генерального прокурора, потребує більш ретельного наукового аналізу та законодавчого врегулювання, оскільки керівники органів прокуратури, будучи політично заангажовані, можуть використовувати свої посадові повноваження для лобіювання інтересів політичних партій чи окремих політичних персон.

У зв'язку з викладеним, з метою приведення у відповідність пропонується доповнити частину 3 статті 40 Закону України «Про прокуратуру» пунктом наступного змісту: «На посаду Генерального прокурора може бути призначений громадянин України, який: протягом останніх п'яти років не був членом будь-якої політичної партії».

Слід нагадати, що Венеціанською комісією окремо досліджувалося питання політичної нейтральності прокурорів в Україні, в результаті чого сформовано ряд зауважень, що вказують на політизацію посади Генерального прокурора. Зокрема, в звіті комісії зазначено, що надмірна централізація ролі Генерального прокурора разом із залежністю Генерального прокурора від політичних органів перешкоджає незалежності та самостійності прокуратури [8].

В контексті розгляд питання можливого впливу на процесуальних керівників з боку безпосередніх керівників слід зазначити, що відповідно до норм спеціалізованого Закону (статті 9, 11, 13) повноваження керівників прокуратур усіх рівнів, включаючи Генерального прокурора, зводяться виключно до виконання організаційно-розпорядчих чи

адміністративного-господарських обов'язків. В частині процесуального контролю за діяльністю правоохоронних органів діючий Закон України «Про прокуратуру» виділяє лише координаційну функцію керівників органів прокуратури (стаття 25), що реалізується шляхом проведення спільних координаційних нарад з керівниками територіальних правоохоронних органів, на яких заслуховується інформація щодо їхньої діяльності у сфері протидії злочинності, рішення яких є обов'язковим до виконання всіма зазначеними в ньому правоохоронними органами.

В іншій частині процесуальні відносини з підпорядкованими прокурорами фактично закріплюються нормами галузевих нормативно-правових актів та нормах діючого кримінального процесуального законодавства України.

Виходячи з норм кримінального процесуального законодавства постає декілька чітко окреслених повноважень керівника органу прокуратури, які мають прямий вплив на прокурорів:

По-перше, призначення прокурора чи групи прокурорів у кримінальному провадженні та її заміна.

Так, в статті 37 Кримінального процесуального кодексу України закріплено, що прокурор, який здійснюватиме повноваження прокурора у конкретному кримінальному провадженні, визначається керівником відповідного органу прокуратури після початку досудового розслідування. У разі необхідності керівник органу прокуратури може визначити групу прокурорів, які здійснюватимуть повноваження прокурорів у конкретному кримінальному провадженні, а також старшого прокурора такої групи, який керуватиме діями інших прокурорів.

При цьому, прокурор здійснює повноваження прокурора у кримінальному провадженні з його початку до завершення кримінального провадження, а у разі якщо прокурор не може прововжувати здійснення повноважень через задоволення заяви про його відвід, тяжку хворобу, звільнення з органу прокуратури або з іншої поважної причини, що унеможливило його участь у кримінальному провадженні, повноваження прокурора покладаються на іншого прокурора керівником відповідного органу прокуратури.

На практиці вказана норма частини 3 статті 37 Кримінального процесуального кодексу України надає керівнику органу прокуратури дискрецію впливу на процесуальних керівників, формування їх рівня навантаженості та заміну старшого групи прокурорів без наявних об'єктивних підстав та, навіть, без повідомлення про це процесуального керівника.

На думку О. Крикунова та Г. Денісова норма про незмінність прокурора у кримінальному провадженні масово порушується через надмірно велике збільшення обсягу його роботи. Вирішення цієї проблеми науковці пропонують через визначення нормативів максимального навантаження на прокурора. Розповсюджена практика створення груп прокурорів тільки маскує, а не вирішує проблему їх перевантаженості і не забезпечує мету запровадження правила про незмінність прокурора у кримінальному провадженні [9, с. 100].

Неможливість оскарження рішення керівника органу прокуратури про зміну прокурора зводить нанівець забезпечення засади незмінності прокурора як складової його процесуальної незалежності. Саме тому, доцільним є внесення змін до діючої норми процесуального законодавства шляхом доповнення статті 37 Кримінального процесуального кодексу України частиною 4 наступного змісту: «Рішення про зміну прокурора чи групи прокурорів може бути оскаржене слідчому судді учасниками кримінального провадження протягом 10 днів з моменту отримання копії рішення», а також доповнити частину 1 статті 77 Кримінального процесуального кодексу України пунктом наступного змісту «у випадку порушення встановленого статтею 37 цього Кодексу порядку призначення або заміни прокурора/старшого групи прокурорів».

По-друге, можливе порушення незалежності окремих прокурорів з боку керівника органу прокуратури шляхом надання вказівок у конкретних кримінальних провадженнях.

Так, діючий Кримінальний процесуальний кодекс України не визначає керівника органу прокуратури як процесуального суб'єкта, що входить до складу сторони

обвинувачення (ст. 3). В той же час, положення частин 5, 6 статті 36 покладають обов'язок на керівника органу прокуратури перевірку ефективності досудового розслідування та законності, обґрунтованості прийнятих процесуальних рішень в ході досудового розслідування.

Окремо слід визначити положення статті 308 Кримінального процесуального кодексу України, що регламентує обов'язок керівника здійснити перевірку дотримання розумних строків під час досудового розслідування, та у разі виявлення таких порушень надати прокурору відповідні вказівки щодо строків вчинення певних процесуальних дій або прийняття процесуальних рішень. Частиною 3 даної статті передбачено, що службові особи, винні в недотриманні розумних строків, можуть бути притягнуті до відповідальності, встановленої законом.

В згаданому випадку (ст. 308) законодавцем не закріплено обов'язок прокурора вищого рівня надати підпорядкованому прокурору саме письмові вказівки, що не узгоджується з іншими нормами та стандартами діяльності.

Положеннях пункту 10 Рекомендації REC (2000) 19 передбачено, що кожен прокурор має право вимагати, щоб розпорядження, які даються йому або їй, були викладені в письмовій формі [10].

За нормами пункту 64 Висновку КРЕП № 19 (2024) залежно від правової системи країни, генеральний прокурор може також брати участь у розподілі справ і мати повноваження перерозподіляти справи між прокурорами. Ці процеси повинні бути справедливими та прозорими, базуватися на чітких критеріях, зокрема складності, характері чи обсязі справ, професійному досвіді, навичках, спеціалізації та завантаженості окремих прокурорів. Вони повинні відповідати вимогам неупередженості стосовно структури, обов'язків і компетенцій органів прокуратури. Рішення вищих прокурорів про вилучення справ від підлеглих прокурорів мають бути обґрунтованими та складатися в письмовій формі [11].

В. Долежан в своїй роботі зазначає, якщо працівник прокуратури вважає, що розпорядження якоюсь мірою незаконні або суперечать його або її сумлінню, необхідно провести відповідну внутрішню процедуру, яка може призвести до його або її можливої заміни [12, с. 35–37].

Говорячи про повноваження керівника органів прокуратури та його вплив на рядових прокурорів слід зазначити, що майже всі сторони процесуальної діяльності органів прокуратури регулюються окремими галузевими наказами Генерального прокурора. Так, основним наказом Генерального прокурора, що стосується переважної більшості випадків взаємодії між вищим керівництвом та прокурорами є наказ «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» [13]. Вказаним галузевим нормативно-правовим актом охоплюються майже всі процесуальні стадії під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, покладається обов'язок на прокурорів узгоджувати та інформувати керівників органів прокуратури відповідного рівня про прийняті процесуальні рішення та наслідки розгляду. Фактично, з редакції даного наказу, на відміну від попереднього № 51, було вилучено поняття перевірок прокуратурою вищого рівня, даний принцип взаємодії залишено лише на рівні методичної допомоги, що за своїм змістом нічим не відрізняється від перевірок діяльності органів прокуратури, адже щорічно керівниками обласних прокуратур затверджується річні плани надання методичної та практичної допомоги підпорядкованим органам прокуратури, за результатами яких складаються окремі довідки з виявленими недоліками, списком працівників, які їх допустили, та пропозиціями врахування виявлених порушень під час чергового щорічного оцінювання діяльності прокурорів та їх преміювання. В якості методів впливу на рядових прокурорів використовується механізм проведення нарад із питань діяльності прокурорів (пункт 2 Наказу). Таким чином, на даний час існує потреба вдосконалення положень наказу, що стосуються перевірок діяльності органів прокуратури та окремих процесуальних керівників, зокрема шляхом більш чіткого формулювання підстав та меж таких перевірок. Також необхідно усунути формулювання, використання яких дозволить проводити приховані перевірки під виглядом іншої діяльності (наприклад, «надання фахової практичної та методичної допомоги», «узгодження прийняття процесуальних рішень з галузевим відділом прокуратури вищого рівня»). Вказані

обставини негативно впливають на кінцевий стан незалежності процесуальних керівників, оскільки більшість процесуальних рішень потребують додаткового узгодження з обласною прокуратурою чи Офісом Генерального прокурора.

Зазначеним вище наказом Генерального прокурора № 309 (пункт 9.3) передбачено, що при визначенні прокурора, який здійснюватиме повноваження прокурора у конкретному кримінальному провадженні, керівнику органу прокуратури слід урахувати: територіальну юрисдикцію прокуратури; кількість слідчих, які здійснюють досудове розслідування у конкретному кримінальному провадженні, їхній досвід роботи та спеціалізацію; кількість кримінальних проваджень, у яких відповідний прокурор здійснює повноваження прокурора самостійно та у складі групи прокурорів, досвід роботи, спеціалізацію; кількість прокурорів у конкретному кримінальному провадженні; навантаження (складність кримінальних проваджень, у яких прокурором здійснюється процесуальне керівництво, зокрема багатоепізодність, суспільний резонанс, тяжкість кримінального правопорушення, місце скоєння, необхідність проведення першочергових, невідкладних слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, їх обсяг та участь прокурора в розгляді слідчими суддями клопотань, скарг під час досудового розслідування, строк досудового розслідування та запобіжного заходу стосовно підозрюваного, необхідність підготовки документів для їх продовження, участь у продовженні строків, кількість учасників кримінального провадження тощо); інші обставини, які викликають обґрунтовані сумніви в неупередженості прокурора або можуть зумовити виникнення конфлікту інтересів.

Натомість, діючий Кримінальний процесуальний кодекс України не містить будь-яких застережень чи критеріїв визначення групи прокурорів.

На практиці, накази про розподіл обов'язків між прокурорами здебільшого ігноруються, так само як і навантаження процесуальних керівників. Через відсутність чітких алгоритмів визначення навантаження процесуальних керівників, призначення прокурора/групи прокурорів у кримінальних провадженнях відбувається залежно від волевиявлення керівника органу прокуратури чи його заступників. Непоодинокими є випадки заміни складу групи прокурорів без належного мотивування і доведення свого рішення до прокурорів, яких стосується таке рішення. Вказані обставини становлять підвищені ризики щодо можливості втручання в незалежність процесуальної діяльності прокурорів, заміну одних прокурорів іншими, призначення прокурором в справі під час перебування процесуальних керівників у відпустці, на лікарняному, тощо.

На необхідності прозорого та справедливого розподілу справ між прокурорами постійно наголошували експертами національного та міжнародного рівнів. Так, в звіті за 2024 рік Європейської комісії щодо дослідження рівня незалежності та неупередженості прокурорів зазначено про необхідність запровадити систему випадкового розподілу справ між прокурорами на основі суворих та об'єктивних критеріїв, включаючи спеціалізацію, з належними гарантіями від маніпуляцій та ефективним механізмом оскарження рішень про заміну прокурора [14].

Аналогічна позиція щодо необхідності запровадження автоматизованого розподілу кримінальних справ викладена в дослідженні Центру політико-правових реформ, відповідно до якого зроблено висновок про необхідність запровадження в прокуратурі, як у суді, автоматизованого розподілу кримінальних проваджень, який міг би враховувати, зокрема, і спеціалізацію прокурорів – ювенальну, військову, екологічну тощо. Якщо залишати ручний розподіл, то тоді й до критеріїв оцінювання керівника прокуратури треба віднести його спосіб формування навантаження підлеглих

Також в дослідженні зазначається про брак законодавчих механізмів, які можуть забезпечити неможливість зміни групи прокурорів довільно або без повідомлення про це прокурорів – процесуальних керівників, або лише якщо неефективність досудового розслідування встановлено рішенням дисциплінарного органу чи слідчим суддею в межах реалізації функції судового контролю за дотриманням прав і свобод людини в кримінальному провадженні [15, с. 42–48].

З вищевикладеним неможливо не погодитися, оскільки запровадження автоматизованої системи розподілу кримінальних проваджень між прокурорами за критеріями досвіду, з урахуванням об'єктивних чинників, зокрема, спеціалізації прокурора, навантаженості, не лише сприятиме зниженню можливих втручати з боку безпосередніх керівників, а й забезпечуватиме уникнення корупційних ризиків, сприятиме утвердженню принципу незмінності складу групи прокурорів.

Третім суттєвим механізмом впливу на прокурорів з боку керівників органів прокуратури є неправомірне використання системи призначення річної премії, що впливає на особисту автономію прокурорів. Діючим спеціалізованим законом запроваджено фіксований обсяг заробітної плати прокурорів виходячи з визначення розміру прожиткового мінімуму. Відсутність чітких та прозорих правил нарахування річної премії прокурорів, яка може досягати 30 відсотків розміру суми їх посадового окладу, отриманої за відповідний календарний рік, доволі часто використовується не як спосіб стимулювання за високі результати діяльності, а як механізм впливу на прийняття рішень та вчинення дій прокурорами.

Проте, вказані системи оцінювання, та як наслідок, преміювання прокурорів залишаються виключно декларативними. До теперішнього часу діє наказ Генерального прокурора від 30.10.2020 № 503 «Про затвердження Тимчасового положення про систему оцінювання якості роботи прокурорів та преміювання прокурорів» [16], саме на його правовій базі здійснюється нарахування щорічної премії процесуальним керівникам, тобто норми щодо періодичної та індивідуальної системи оцінювання якості прокурорів залишилися нереалізованими. Таким чином, реалізація положень на практиці все ще викликає питання, тому слід зосередитись на пошуку відповідних рішень.

Останнім способом впливу на прокурорів, що має наслідком порушення їх незалежності, та використовується керівниками органів прокуратури слід назвати відсутність прозорого та справедливого кар'єрного просування прокурорів.

В згаданому Звіті Європейської комісії від 30.10.2024 йдеться, що протягом 2025 року Україна повинна «досягти подальшого прогресу у запровадженні прозорого та заснованого на заслугах відбору прокурорів керівного рівня та посилення дисциплінарної системи для прокурорів шляхом внесення змін до законодавчої бази та вжиття необхідних інституційних заходів» [14]. Також Єврокомісія вказує, що органи прокурорського самоврядування, що безпосередньо задіяні в процесі утвердження та гарантування незалежності прокурорів працюють, але їх незалежність, зокрема від Офісу Генерального прокурора, доброчесність, повноваження та автономні ресурси потребують посилення. Зокрема наголошується на тому, що Рада прокурорів дотепер не є постійнодіючим органом, а фінансування та матеріально технічне забезпечення таких самоврядних органів ставить їх в пряму залежність від Офісу Генерального прокурора.

З системного аналізу правових норм Закону України «Про прокуратуру» ми бачимо, що функції реалізації кадрової політики органів прокуратури розділені між обома зазначеними вище органами (Кваліфікаційно-дисциплінарною комісією прокурорів та Радою прокурорів України), але питання призначення на певні керівні посади не належить до переліку обов'язків жодного з них. Окремі положення закону щодо кадрових питань є недостатньо чіткими (зокрема, щодо звільнення з адміністративних посад за неналежне виконання обов'язків), а інші – щодо того, в який саме спосіб окремий орган має забезпечити досягнення відповідних цілей (наприклад, забезпечення Радою прокурорів дотримання незалежності прокурорів). Вказані процедурні прогалини можуть використовуватися для досягнення впливу на прокурорів та становлять окремі загрози незалежності прокурорів. Саме тому, діючий стан справ гостро потребує перегляду положень спеціалізованого закону та прийнятих на його основі підзаконних нормативно-правових актів, якими визначаються функції названих органів в частині забезпечення чіткого регулювання всіх функцій та їх розмежування між даними органами, або вцілому закріпити питання кадрової політики лише за одним органом.

Висновки. Резюмуючи зазначене питання слід сказати, що роль керівника органів прокуратури в дотриманні законодавчих гарантій та принципів незалежності прокурорів

посідає провідне місце. Починаючи з адміністративних повноважень керівного змісту (наприклад, затвердження правил внутрішнього трудового розпорядку чи розподілу обов'язків між прокурорами) і до виконання кримінальних процесуальних повноважень (призначення прокурорів та перегляду прийнятих ними рішень, надання вказівок, тощо) керівники органів прокуратури мають законодавчі та адміністративні методи впливу на процесуальних керівників, що, за наявності корупційних чинників, може бути використано для впливу на рішення та дії процесуального характеру. Оскільки у кримінальному провадженні важлива роль відведена діяльності керівнику органу прокуратури, саме він має бути взірцем для підлеглих щодо захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави. Саме тому, нинішнє кримінальне процесуальне законодавство, а також норми спеціалізованого закону потребують вдосконалення, з метою приведення його до загально-європейських стандартів діяльності органів прокуратури.

Список використаних джерел:

1. Соловійов В.М. Поняття і сутність правового регулювання державного управління в Україні. Університетські наукові записки. 2007. № 3 (23). С. 27–33.
2. Основи економічної теорії : підручник у 2-х кн. / за ред. Ю. В. Ніколенка. Київ, 1998. 272 с.
3. Наука управління загальноосвітнім навчальним закладом / Десятов Т. М., Коберник О. М., Тевлін Б. Л., Чепурна Н. М. – Харків, 2004. 240 с.
4. Якимчук М.К. Організаційно-правові основи управління в органах прокуратури України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Чернівці, 2002. 396 с.
5. Давиденко Л.М. Організація роботи в органах прокуратури. Харків: Інститут підвищення кваліфікації ГПУ, 1996. С. 6–7
6. Басараб Р.І. Гарантії діяльності Генерального прокурора України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. №71. С. 327–332.
7. Шаблін Є.І. Розвиток принципу незалежності прокуратури у національному законодавстві в контексті незалежності Генерального прокурора України. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 186–192.
8. Висновок № 735/2013 щодо проекту Закону України «Про прокуратуру», ухвалений Венеціанською комісією на її 96-му Пленарному засіданні (Венеція, 11–12 жовтня 2013), URL: <https://rm.coe.int/1680097f7d> (дата звернення: 17.05.2025).
9. Крикунов О., Денісова Г. Незмінність прокурора у кримінальному провадженні. *Історико-правовий часопис*. 2020. № 1 (15), С. 95–101.
10. Рекомендація № (2000) 19 Кабінету Ради Міністрів державам членам Ради Європи щодо ролі державної прокуратури в системі кримінального правосуддя, прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи 6 жовтня 2000 року на 724–1 зустрічі заступників міністрів. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2000_19_2000_10_6.pdf (дата звернення: 17.05.2025).
11. Висновок КРЕП №19 (2024) щодо організації діяльності органів прокуратури для забезпечення їхньої незалежності та неупередженості. Страсбург, 29 жовтня 2024 року. URL: <https://rm.coe.int/opinion-no-19-2024-of-the-ccpe-ua/1680b34283> (дата звернення: 17.05.2025).
12. Долежан В.В. Проблеми забезпечення незалежності прокурора у межах прокурорської системи України і окремих органів прокуратури // Збірник тез та доповідей Третьої регіональної конференції для прокурорів країн Центральної, Східної Європи та Середньої Азії (м. Одеса, 18 жовтня 2007 року). Одеса, 2007. С. 34–44.
13. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні : наказ Генерального прокурора № 309 від 30.09.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0309905-21#Text> (дата звернення: 17.05.2025).
14. Ukraine 2024 Report. European Commission. Brussels, 30.10.2024. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2024_en (дата звернення: 17.05.2025).

15. Оцінка державної політики у сфері реформування прокуратури України протягом 2014-2023 років / М. Хавронюк, Є. Крапивін, Д. Писаренко, 2023. 200 с. URL: <https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2024/09/Otsinka-reformuvannya-prokuratury-2014-2023.pdf> (дата звернення: 17.05.2025).

16. Про затвердження Тимчасового положення про систему оцінювання якості роботи прокурорів та преміювання прокурорів : Наказ Генерального прокурора від 30.10.2020 № 503. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0503905-20#Text>. (дата звернення: 17.05.2025).

КОТУХА О. С.,

кандидат юридичних наук, професор,
декан факультету права
(Львівський торговельно-економічний
університет)

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.4>

ДОПУСТИМІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ДЛЯ ЗАХИСТУ ПУБЛІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ: ВОЄННИЙ СТАН ТА ОХОРОНА ЗДОРОВ'Я

У статті досліджено допустимі обмеження прав і свобод людини для захисту публічних інтересів. Окреслено обмеження у сфері охорони здоров'я та під час воєнного стану. Зазначено, що, із прийняттям Конституції України 1996 року істотно змінилися відносини в суспільстві й державі щодо реалізації прав і свобод людини. Держава стала виходити з пріоритету прав і свобод людини та громадянина. При цьому права держави не можуть бути вище від прав людини, і власне сама держава має обов'язки перед людиною. Проте, очевидно, що не законодавець, не правові норми, що закріплюють права і свободи, а самі суспільні відносини визначають характер фактично існуючої в суспільстві свободи і правових форм її вираження. Тому ці права (основні), на відміну від усіх інших прав та обов'язків, фіксують найважливіші, принципові зв'язки і відносини між суспільством і державою. Наголошено, що незважаючи на найвищу цінність у правовій демократичній державі, права людини не можуть бути завжди і в усіх випадках недоторканими. Обмеження прав і свобод людини та громадянина і в мирний час, і в період дії воєнного стану є необхідним елементом правової системи будь-якої правової демократичної держави світу, зокрема України, в якій уже понад три роки триває повномасштабна війна, що об'єктивно зумовлює законодавче врегулювання, сталість і законність судової практики. Відповідно, такі обмеження повинні мати суто правовий характер і накладатися лише з огляду на загальний інтерес, тобто коли йдеться про національну безпеку, правопорядок, захист норм моралі, захист прав і свобод іншої людини. Загальний рівень забезпечення й гарантованості прав людини залежить від оптимальності цілей, підстав, способів, меж і термінів обмеження прав людини і громадянина. Акцентовано, що практична діяльність державних органів та їхніх посадових осіб, які ведуть боротьбу зі злочинністю, неможлива без обмеження прав людини. Цілі, для досягнення яких можуть обмежуватися права людини, визначені Конституцією України. Це означає, що в інших цілях права не можуть бути обмежені. Передбачені Конституцією «правомірні» цілі мають публічний характер, тобто спрямовані на досягнення загального блага для всіх громадян, а не підпорядковують права і свободи чіємусь приватному інтересу. Зроблено висновок, що конституційно-правові підстави запровадження обмеження прав і свобод людини та громадянина закріплено в Конституції України як обставини, за допомогою яких визначається суперечність між приватними і публічними інтересами і зумовлюють встановлення меж дозволеної поведінки.

Ключові слова: права людини, захист прав людини, конституція, свобода людини, правові обмеження, обмеження прав людини, суспільство, держава, охорона здоров'я, право на охорону здоров'я, воєнний стан.

Kotukha O. S. Permissible restrictions on human rights and freedoms for the protection of public interests: martial law and public health

The article explores permissible restrictions on human rights and freedoms for the protection of public interests. It outlines limitations in the fields of public health and during martial law. It is noted that with the adoption of the 1996 Constitution of Ukraine, the relationship between the individual and the state underwent significant changes regarding the realization of human rights and freedoms. The state began to prioritize human and civil rights and freedoms. In this context, the rights of the state cannot prevail over human rights, and the state itself bears obligations toward the individual. However, it is evident that neither lawmakers nor legal norms enshrining rights and freedoms, but rather the societal relations themselves, determine the nature of the actual freedom existing in society and the legal forms through which it is expressed. Therefore, these (fundamental) rights, unlike other rights and obligations, reflect the most essential and principled connections and relationships between society and the state. It is emphasized that despite being of the highest value in a legal democratic state, human rights cannot always and under all circumstances be considered inviolable. Restrictions on the rights and freedoms of individuals, both in peacetime and under martial law, are a necessary element of the legal system of any democratic rule-of-law state, including Ukraine, which has been enduring a full-scale war for more than three years. This reality objectively necessitates legislative regulation, consistency, and the legality of judicial practice.

Accordingly, such restrictions must be of a strictly legal nature and imposed solely in the public interest – specifically in matters of national security, public order, the protection of moral values, or the protection of the rights and freedoms of others. The overall level of protection and guarantee of human rights depends on the appropriateness of the goals, grounds, methods, limits, and duration of the imposed restrictions. It is stressed that the practical activities of state bodies and officials combating crime are impossible without imposing certain limitations on human rights. The goals for which human rights may be restricted are determined by the Constitution of Ukraine. This means that rights cannot be limited for purposes beyond those explicitly stated. The constitutionally defined «legitimate» goals are public in nature, aimed at achieving the common good for all citizens, rather than subordinating individual rights and freedoms to private interests. In conclusion, the constitutional and legal grounds for restricting human and civil rights and freedoms are enshrined in the Constitution of Ukraine as circumstances that identify the conflict between private and public interests and determine the boundaries of permissible conduct.

Key words: *human rights, human rights protection, constitution, individual freedom, legal restrictions, limitation of rights, society, state, public health, right to health care, martial law.*

Постановка проблеми. Проблема взаємовідносин людини, суспільства і держави повсякчас розглядалася як одна з центральних у механізмі правового регулювання суспільних відносин. «Одним із важливих завдань сучасного демократичного розвитку є реалізація інтересів людини, яка можлива через створення певної взаємодії між індивідами, суспільством і державою, втілена у правах і свободах людини і громадянина» [1], – слушно наголошує Н. Оніщенко. Модель взаємовідносин держави та особи передбачає, що держава із власною системою законодавства та природні права із системою загальнолюдських та правових цінностей, з одного боку, є самостійними та протилежними категоріями, з іншого – взаємопов'язаними, взаємозумовленими. Проте, тут йдеться не про закріплення обсягу відповідних прав, а про конкретизацію їх змісту. Тобто основою обмеження державою прав

людини є конституційно значущі цілі конкретизації змісту права, правові процедури його здійснення, що передбачають гарантії дотримання прав людини [2, с. 232].

Права і свободи людини і громадянина в Україні визнаються, дотримуються та захищаються державою. Таким чином, Конституція України формулює тріаду цінностей, у межах якої реалізуються права людини, визнаються, дотримуються та захищаються на державному рівні. Перші два елементи виступають як наповнення змісту прав людини, тоді як останній елемент зазначеної тріади виступає як процесуальний забезпечувальний механізму, без якого перші два положення не функціонують. Саме тому проблеми захисту прав людини та формування їхнього дієвого механізму є засадничими в системі прав людини [3, с. 244]. «Людський вимір», нарешті, є наріжним каменем і точкою відліку будь-яких перетворень, які відбуваються в суспільстві, як слушно наголошує М. Козюбра [4]. Для підвищення ефективності захисту прав і свобод людини в Україні необхідно вирішити низку проблем, таких як прогалини в чинному законодавстві, неналежне виконання обов'язків органами державної влади та їх посадовими особами, перевищення повноважень та недосконалість механізмів відповідальності громадян України. Впровадження запропонованих заходів дозволить зміцнити правозахисну систему та забезпечити надійний захист прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Утім, зміцнення правозахисної системи в окремих випадках є критерієм допустимості обмеження прав особи. Критерієм допустимості обмеження прав людини є їхня обґрунтованість. Ця вимога передбачає оцінку важливості підстав та цілей, для захисту яких встановлюються обмеження основних прав людини в Україні. Введення обмежень допустиме лише для забезпечення конституційно визнаних загальнолюдських цінностей. Наприклад, захист прав та законних інтересів інших осіб є підставою для обмеження прав людини. З огляду на це, обґрунтування правомірності застосування обмежень є гарантією неприпустимості свавілля з боку держави, органів державної влади та їх посадових осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема обмежень прав людини і громадянина є предметом дослідження багатьох учених-правознавців. Основні аспекти цієї проблеми вивчали такі науковці, як О. Барабаш, О. Гришук, А. Колодій, О. Марцеляк, А. Мерник, М. Козюбра, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, Т. Подорожна, П. Рабінович, С. Рабінович, М. Орзіх, В. Погорілко, Ю. Тодика. Вони досліджували питання обмеження прав і свобод людини та громадянина в контексті загальних проблем філософії права, теорії держави і права й конституційного права.

Мета статті. Метою статті є аналіз допустимих обмежень прав і свобод людини для захисту публічних інтересів та окреслення таких обмежень у сфері охорони здоров'я та під час воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Обмеження прав людини і громадянина встановлюються Конституцією України з метою забезпечення соціально-правового балансу у взаємовідносинах держави та особи, зокрема, між різними правами та свободами, між різними суб'єктами права. Конституційно допустимі обмеження прав людини – це встановлена з метою захисту основ конституційного ладу сукупність зобов'язань та заборон, виконання яких є передумовою реалізації цих прав. Можна виділити такі умови обмеження державою прав людини: законність обмеження прав людини; процедура реалізації прав, встановлена в чинному законодавстві; гарантії дотримання прав людини, закріплені в чинному законодавстві.

Критеріями, що визначають межі обмеження прав людини є: збереження сутнісного змісту права; обґрунтованість обмеження прав людини; пропорційність обмеження прав людини; співвідношення прав людини з іншими правами тощо.

Разом з тим, при обмеженні прав і свобод людини і громадянина законодавець не може використовувати способи правового регулювання, які: посягають на природу та зміст права; які не спрямовані на захист основ конституційного ладу, прав та законних інтересів інших осіб, забезпечення оборони України та національної безпеки держави; які допускають приниження честі, гідності людини; які допускають свавілля органів державної влади;

які виключають судовий захист прав людини тощо. На це неодноразово вказував у своїх рішеннях Конституційний Суд України [5, с. 51]. Таким чином, конституційно допустимі обмеження прав людини повинні відповідати таким ознакам: такі обмеження не повинні бути спрямовані на реалізацію власного розсуду суб'єкта права; обмеження мають бути пропорційні, наприклад, баланс приватного та публічного інтересу; конституційно допустимі обмеження прав людини можуть бути обмежені лише тією обґрунтованою мірою та тими засобами, які відповідають конституційно значущій меті обмеження прав і свобод – захисту конституційного ладу України [6].

Утім, як переконливо доводить О. Гришук, сучасне право не може ґрунтуватися виключно на доктрині правового позитивізму, оскільки потрібно зважати на цілі правового регулювання в суспільстві, головною серед яких є утвердження й забезпечення державою прав і свобод людини [7, с. 70]. Щодо філософського осмислення прав людини та їхніх обмежень, то, як стверджували філософи, існували часи, коли свобода кожного стикалася зі свободою інших, що призводило до війни всіх проти всіх [8, с. 20]. Це і змусило людей створити державу, щоб приборкати звичаї людини, аби свобода кожного була сумісна зі свободою інших осіб. Потреба в такому регулюванні породила обмеження деяких прав людини і громадянина. За допомогою обмежень досягається добрий намір – соціальне співжиття, тобто спільне проживання людей на одній території для досягнення загальних єдиних завдань, насамперед такий, як досягнення найвищого рівня індивідуального розвитку [9]. Держава в цьому випадку виступає найбільш зручним (але не єдиним) способом досягнення такої мети. Державний лад, оснований на людській свободі відповідно до законів, завдяки яким свобода кожного сумісна зі свободою всіх інших, є у всякому разі необхідною ідеєю, яку варто брати за основу, укладаючи не тільки конституції держави, а й будь-який окремий закон. При цьому потрібно насамперед відволіктися від наявних перешкод, які, можливо, зовсім не впливають неминуче з людської природи, а виникають радше через нехтування істинних ідей під час створення законів. Тому, закріплюючи комплекс прав людини, чинне законодавство допускає в певних цілях їх обмеження законом.

Можливість обмеження прав людини в умовах воєнного або надзвичайного стану передбачена ст. 64 Конституції України. До правових засад інституту обмеження прав в умовах особливих правових режимів належать і положення ст. 106 Конституції України [6]. Водночас такі положення потребують фундаментального наукового вивчення й осмислення задля формування в юридичній науці доктринального розуміння інституту обмеження прав людини в умовах особливих правових режимів [10, с. 3]. Певні обмеження необхідні в будь-якій правовій демократичній державі, без них не може бути порядку в суспільстві і поваги основних прав і свобод усіх його членів [11]. Права і свободи людини не можна розглядати як абсолютні й необмежені. Будь-який індивід живе в суспільстві і діє в межах певного колективу. Реалізація ж індивідом його суб'єктивного права може заторкувати права і законні інтереси інших осіб.

Цілі, для досягнення яких можуть обмежуватися права людини, визначені Конституцією України. Це означає, що в інших цілях права не можуть бути обмежені. Передбачені Конституцією «правомірні» цілі мають публічний характер, тобто спрямовані на досягнення загального блага для всіх громадян, а не підпорядковують права і свободи чістому приватному інтересу. Наприклад, О. Осинська наголошує, що обмеження прав і свобод людини являє собою законодавче звуження змісту та (або) обсягу прав і свобод людини щодо її можливостей мати, володіти, користуватися й розпоряджатися соціальними цінностями, свободою дій і поведінки задля захисту суверенітету й територіальної цілісності або громадського порядку, забезпечення економічної й інформаційної безпеки, для охорони здоров'я, суспільної моралі й забезпечення захисту прав і свобод людини та є показником державних стандартів рівня життя людини [12, с. 6]. На думку А. Стрекалова, обмеження основних прав і свобод особи являє собою правомірне, цілеспрямоване кількісне та (або) якісне применшення в процесі правореалізації тих можливих моделей поведінки (правомочностей), які становлять основне право (свободу) особи, з боку інших осіб. Воно має суто законний, тимчасовий, цільовий, недискримінаційний,

суспільно корисний характер і полягає у звуженні обсягу і змісту фундаментальних потенційних можливостей особи. Якщо межі основних прав і свобод – це нормативно встановлені й забезпечені державою кордони, що визначають міру свободи особи, то обмеження являють собою звуження таких кордонів [13, с. 14]. Тобто обмеження прав людини передбачає звуження обсягу прав під час їх реалізації.

На думку дослідників, одним з елементів верховенства права є принцип правової визначеності, у якому стверджується, що обмеження основних прав людини і громадянина та втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлених такими обмеженнями. Потрібно відрізнити поняття «обмеження основоположних прав і свобод» від прийнятого в законотворчій практиці поняття «фіксація меж змісту прав і свобод», яка відбувається шляхом застосування спеціальних юридичних способів і прийомів. На переконання Б. Сидорця, актуальність існування меж правомірності втручання держави у права людини обумовлена тим, що ці межі створюють для суб'єктів взаємні права й обов'язки, пояснюють призначення обмежень у сфері прав людини та виправдовують їх існування, закріплюються в нормативно-правових актах [14, с. 73]. Вони ґрунтуються на принципах розумності, юридичної справедливості, пропорційності, виключності. Встановлення обмежень має здійснюватися з урахуванням цих моментів, які підлягають ретельному розкриттю і глибокому обґрунтуванню.

У зв'язку із цим перед правовою системою України постає завдання щодо створення й застосування правового інструментарію обмежень прав людини в умовах особливих режимів, спрямованого на недопущення неправомірного втручання у права людини й забезпечення загального інтересу у вигляді підтримання миру й безпеки на території України [10, с. 4]. Можливість обмеження основних прав і свобод людини державою передбачається практично у всіх міжнародно-правових актах, присвячених регламентації прав людини і основоположних свобод. Кожен договір визначає межі можливих обмежень та вичерпний перелік підстав для них, а також називає низку прав, які за будь-яких обставин не можуть бути обмежені [15]. Отже, обмеження допустимі, якщо вони встановлюються законом. Окрім того, правові обмеження є засобом підтримання балансу інтересів у суспільстві.

Обмеження в загальному вигляді – це встановлення певних рамок, меж у здійсненні чого-небудь (прав, свобод, повноважень). У довідковій літературі не знаходимо однозначного визначення поняття «обмеження». Лексичне значення слова «обмеження» таке: 1) дія за значенням обмежити; 2) правило, настанова, що обмежує чий-небудь права, дії і т. ін. [16]. Великий енциклопедичний юридичний словник витлумачує «обмеження» як визначені в законах та інших нормативних актах, рішеннях державних органів рамки, межі, за які не повинна виходити діяльність суб'єктів [17].

Оскільки правові обмеження є правовими засобами, їм властиві всі ознаки правових засобів як загальної категорії. Правові обмеження – це юридичні способи забезпечення інтересів суб'єктів права, спрямовані на подолання перешкод, що стоять на шляху задоволення інтересів учасників правовідносин.

Діяльність держави щодо способу застосування й реалізації на практиці обмежень прав і свобод людини та громадянина не може бути довільною, нічим не регламентованою і не обмеженою. Держава має особливий статус, який, з одного боку, забезпечує, гарантує й захищає невід'ємні права і свободи громадян, а з іншого – слугує стримувальним регулятором поведінки людини в суспільстві стосовно інших осіб [18]. Щодо норми права, якою встановлюються обмеження, потрібно відзначити, що метою її встановлення є досягнення належної охорони прав уповноважених осіб та суспільних інтересів. Це тяжіє до досягнення рівноваги між правами різних осіб у державно організованому суспільстві. Сказане підтверджується рішенням Конституційного Суду України у справі щодо кредиторів підприємств комунальної власності. Зокрема, Суд вказує, що обмеження державою прав кредиторів підприємств комунальної власності є розмірним (пропорційним) та суспільно необхідним для задоволення нагальних потреб жителів територіальних громад, які можуть отримувати відповідні комунальні послуги лише від таких категорій підприємств.

Цією нормою оптимально врівноважено права і законні інтереси жителів територіальних громад на отримання життєво необхідних послуг від комунальних унітарних підприємств, з одного боку, та права й законні інтереси кредиторів цих суб'єктів господарювання – з іншого [19].

Така мета відображає об'єктивні закономірності суспільного розвитку, оскільки охорона й розвиток прав фізичних осіб на конституційному рівні (ст. 3 Конституції України) проголошені основним напрямом діяльності української держави, адже головною функцією правової держави є охорона прав і свобод людини. При цьому гарантією ст. 64 Конституції України є те, що конституційні права і свободи людини і громадянина не підлягають обмеженню, але є винятки щодо цієї норми, що нормативно закріплено в Основному законі. Друга частина цієї норми передбачає, що в умовах воєнного чи надзвичайного стану можуть запроваджуватися деякі обмеження прав і свобод із зазначенням періоду, протягом якого діють такі обмеження, та повного переліку прав, які заборонено обмежувати під час війни або надзвичайного стану [6].

Ці особливості діяльності держави визначають значущість законодавчого обґрунтування обмежень конституційних прав і свобод громадян, а також визначення ступеня їхніх меж у нормативно-правових актах. А для встановлення меж обмежень прав і свобод людини та громадянина варто дати правову оцінку критеріям допустимості конституційних обмежень, а саме підставам і цілям їх запровадження.

У науці конституційного права під підставами обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина, як правило, розуміють певні обставини або умови, через які виникає необхідність здійснення державою в особі своїх органів або посадових осіб заходів, що реалізують обмеження прав і свобод громадян [18]. Ця необхідність виникає під час зіткнення різних інтересів, наприклад, держави і приватних осіб, публічних і приватних інтересів, інтересів громадян між собою тощо.

З огляду на останні події, а саме війну, COVID-19, охорона громадського здоров'я і здоров'я інших осіб являє собою доволі значущу мету запровадження обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина. Охорона й захист здоров'я громадян є не тільки незаперечним правом кожної людини, а й являє собою одну з важливих функцій держави, затверджену на конституційному рівні. Держава, реалізуючи цю функцію, забезпечує своїми правозастосовними актами захист здоров'я як окремих громадян України, так і всього населення загалом. У цій функції держави особливо підкреслено значущість дотримання особистих і суспільних інтересів, а також взаємну відповідальність під час реалізації прав і свобод особи перед державою.

Як наголошує М. Стефанчук, «обов'язок поважати вимагає від держав не втручатися, прямо чи опосередковано, у право на здоров'я. Обов'язок захищати зобов'язує держави запобігати втручанню третіх сторін у право на здоров'я» [20, с. 146–147]. При цьому наголосимо, що основні положення щодо охорони й захисту здоров'я громадян України передбачені Основним законом і відображені також у тих чинних законодавчих нормах, які регламентують заборону щодо обмеження прав і свобод тяжко інфекційно хворих громадян, щоб запобігти масовому захворюванню інших громадян.

Утім, права і свободи громадян не можуть бути необмеженими за умови їхнього використання в процесі комунікації людей між собою, при взаємодії громадян і держави задля досягнення спільного блага й реалізації благополуччя і гідного функціонування суспільства. Для реалізації зазначеної функції державою має бути передбачено визначення меж здійснення прав і свобод громадян без суперечностей їхніх інтересів між собою. Тому часто в юридичній науці правом називають ступінь визначення свободи або міру належної поведінки громадян у суспільстві під час реалізації їхніх прав і свобод. З огляду на це, у демократичній правовій державі має бути передбачена в нормативно-правових актах заборона для громадян перевищувати свої права при їх реалізації, а також заборона зловживати правом як громадян стосовно інших осіб, так і держави щодо громадян. Нормативне закріплення меж здійснення прав і свобод покликане узгоджувати інтереси усіх членів суспільства, давати

можливість кожному реалізовувати свої права і свободи в конструктивній формі задля забезпечення соціальної солідарності.

Остаточна мета правових обмежень (обмежень прав людини) спрямована на захист публічних інтересів громадян. Історично склалося, що ця функція використовується державною владою за допомогою механізмів втручання державних структур і посадових осіб в особисту свободу громадян під час реалізації ними своїх закріплених прав і свобод. Держава реалізує цю мету обмеження прав і свобод індивідів за допомогою видання нормативно-правових актів, що регулюють їхню поведінку в суспільстві між собою та їхні правовідносини з державою, забезпечуючи контроль за дотриманням прав і свобод громадян. Тож необхідність обмежень прав і свобод можна пояснити прагненням держави зберегти себе, свій суверенітет, територіальну цілісність як у внутрішньодержавних конфліктах, що виражаються в боротьбі за владу, так і в міждержавних.

Висновки. У сьогоденні не встановлена чітка межа при виникненні правовідносин між державою та особою, при реалізації індивідом своїх конституційно гарантованих прав і свобод. З огляду на це, визначення цілей та меж обмеження прав і свобод, а також їх законодавче закріплення є важливим завданням, стоїть перед Українською державою. Визначення критеріїв обмежень має відповідати об'єктивним причинам їх введення. При цьому, при запровадженні державою обмежень мають враховуватися критерії їх допустимості. Обмеження повинні аналізуватися з урахуванням принципів пропорційності, рівності. Окрім того, обмеження повинні бути об'єктивно виправданими, обґрунтованими та відповідати конституційно значущим цілям; обмеження повинні мати конкретні підстави; держава при встановленні обмежень прав людини має дотримуватися співвідношення публічних та приватних інтересів тощо.

Список використаних джерел:

1. Оніщенко Н. До питання про пошук балансу у співвідношенні громадянського суспільства та держави. *Право України*. 2014. № 4. С. 55–62.
2. Подорожна Т., Овчаренко О. Національна безпека та конституційний правопорядок як чинники забезпечення прав людини. *Права людини і національна безпека: роль органу конституційної юрисдикції* : зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 черв. 2019 р.). Київ : ВАІТЕ, 2019. С. 232–240. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/prava_lyudyny_i_nas._bezpeka_0_0.pdf (дата звернення: 12.03.2025).
3. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретико-правовий аспект) : монографія. Харків : Юрсвіт, 2008. 484 с.
4. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : ВАІТЕ, 2015. 392 с.
5. Мерник А. М., Стоян Є. О., Артеменко К. С. Обмеження прав людини та основоположних свобод людини в умовах воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 49–52. URL: http://lsej.org.ua/11_2022/7.pdf (дата звернення: 12.03.2025).
6. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.03.2025).
7. Гришук О. В. Філософія конституційних цінностей : монографія. Київ : ВАІТЕ, 2019. 416 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/6/f/463419.pdf> (дата звернення: 12.03.2025).
8. Філософія прав людини / за ред. Ш. Госепата та Г. Лоффманна ; пер. з нім. О. Юдіна та Д. Доронічевої. 2-ге вид. Київ : Ніка-Центр, 2012.
9. Механізми захисту прав в Україні / за заг. ред. Є. Б. Кубка. Київ : ПрАТ «Юрид. практика», 2016. 656 с.
10. Мерник А. М. Обмеження прав людини в умовах дії особливих правових режимів: загальнотеоретичні аспекти та практика реалізації : монографія. Харків : Право, 2024. 456 с.

11. Шевчук С. Судовий захист прав людини: практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Вид. 2, випр., допов. Київ : Реферат, 2007. 848 с.
12. Осинська О. В. Обмеження прав і свобод людини: теоретико-прикладні аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010.
13. Стрекалов А. Є. Обмеження основних прав та свобод людини і громадянина як інститут конституційного права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2010. 20 с.
14. Сидорець Б. В. Межі розсуду правомірного втручання держави у права людини у демократичному суспільстві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 73.
15. Дешко Л. М. Втілення принципу правової визначеності у правотворчу та правозастосовчу практику при обмеженні права на судовий захист. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pchdu/2012_2/029.pdf (дата звернення: 12.03.2025).
16. Словник української мови : в 11 томах / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 5. – 1974. С. 536. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 12.03.2025)
17. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2012. 1020 с.
18. Хила І. Ю. Конституційні основи обмеження прав і свобод в умовах надзвичайного стану: досвід зарубіжних країн. *Науковий вісник публічного і приватного права*. 2019. Т. 1, вип. 2. С. 39–44. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.2-1.6>.
19. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Кіровоградобленерго» про офіційне тлумачення положень частини восьмої статті 5 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (справа щодо кредиторів підприємств комунальної форми власності) від 20.06.2007 № 5-рп/2007. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-07#Text> (дата звернення: 12.03.2025).
20. Стефанчук М. О. Зміст права людини на охорону здоров'я. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 144–148. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/299831/292339> (дата звернення: 12.03.2025).

ПОЛТОРАКОВ О. Ю.,

кандидат політичних наук, старший
дослідник,

старший науковий співробітник

(Національна академія внутрішніх
справ)

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.5>

«СТРАТЕГІЧНА КУЛЬТУРА» ТА «СТРАТЕГІЧНЕ СПІВТОВАРИСТВО»: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ

Стаття присвячена філософсько-правовій концептуалізації понять «стратегічна культура» та «стратегічне співтовариство» у контексті розбудови держави, права та забезпечення національної безпеки. Авторська концепція базується на тому, що сучасні підходи до осмислення державності та правової системи значною мірою визначаються так званим «культурним поворотом», який акцентує увагу на контекстуальних феноменах політичної та правової культури. Особливе значення ця проблематика набуває в умовах російсько-української війни, яка, окрім військового, має глибокий культурно-правовий вимір – зіткнення парадигм «права сили» та «сили права». Аналізуються сучасні наукові підходи до вивчення правової та стратегічної культури, підкреслюючи, що питання культурної обумовленості державних рішень дедалі активніше досліджуються як філософами, так і правознавцями. Водночас відзначається, що феномен стратегічної культури до останнього часу залишався на периферії уваги профільних дослідників, незважаючи на його ключову роль у формуванні національних стратегій і державної політики. Стратегічна культура розглядається як система захисту та інтерпретації національних цінностей, що трансформуються у національні інтереси та стратегії, зокрема у сфері національної безпеки. Вона тісно пов'язана з правовою культурою, оскільки саме через правові механізми відбувається операціоналізація цінностей та їх захист у державному управлінні. У статті підкреслюється, що стратегічна культура проявляється не лише у доктринах (правовій, воєнній, інформаційній), а й у стратегічних комунікаціях, які формують та закріплюють стратегічні наративи в суспільній свідомості та державних рішеннях. Особливу увагу приділено поняттю «стратегічного співтовариства» – суспільної групи, яка володіє «інтелектуальним капіталом» (П. Бурдьє) і несе відповідальність за підготовку та аргументацію ключових державних рішень у сфері реалізації національних інтересів. Це співтовариство відрізняється від політичної еліти тим, що його діяльність зосереджена на питаннях національної безпеки, виборі стратегій зовнішньої політики, формуванні воєнної доктрини тощо. У статті зазначається, що інституційно стратегічне співтовариство може бути співвіднесене з Радою національної безпеки і оборони України, Ставкою Верховного Головнокомандувача та Конституційним Судом України. У висновках підкреслюється, що стратегічна культура виступає ціннісною основою формування права національної безпеки як нової галузі права, що особливо актуалізувалася в умовах російсько-української війни. Розуміння держави як політико-правового феномену неможливе без урахування взаємозв'язку між національними цінностями, інтересами, стратегіями та відповідними суб'єктами стратегічних комунікацій.

Ключові слова: філософія права, правова культура, стратегічна культура, стратегічне співтовариство, національна безпека.

**Poltorakov O. Yu. “Strategic culture” and “strategic community”:
philosophical and legal conceptualization**

The article is devoted to the philosophical and legal conceptualization of the notions of «strategic culture» and «strategic community» in the context of state-building, law, and national security. The author emphasizes that contemporary approaches to understanding the state and legal system are largely shaped by the so-called «cultural turn,» which highlights the importance of contextual phenomena such as political and legal culture. This issue has become particularly relevant in the context of the Russian-Ukrainian war, which, beyond the military aspect, also represents a profound cultural and legal confrontation – namely, the clash between the paradigms of the «law of force» and the «force of law». The article analyzes current scholarly approaches to the study of legal and strategic culture, noting that the cultural conditioning of state decisions is increasingly being explored by both philosophers and legal scholars. However, the phenomenon of strategic culture has until recently remained on the periphery of specialized research, despite its critical role in shaping national strategies and state policy. Strategic culture is presented as a system for protecting and interpreting national values, which are transformed into national interests and strategies, particularly in the field of national security. It is closely linked to legal culture, as it is through legal mechanisms that values are operationalized and protected within state governance. The article highlights that strategic culture is manifested not only in doctrines (legal, military, informational) but also in strategic communications, which shape and reinforce strategic narratives in public consciousness and state decisions. Special attention is given to the concept of the «strategic community» – a social group possessing intellectual capital and bearing responsibility for preparing and substantiating key state decisions related to the realization of national interests. This community differs from the political elite in that its activities focus on issues of national security, the selection of foreign policy strategies, the formation of military doctrine, and so on. The article notes that, institutionally, the strategic community can be correlated with the National Security and Defense Council of Ukraine, the Supreme Commander-in-Chief's Headquarters, and the Constitutional Court of Ukraine. In conclusion, the author stresses that strategic culture serves as the value foundation for the formation of national security law as a newly emerging branch of law, which has become especially relevant in the context of the Russian-Ukrainian war. Understanding the state as a political and legal phenomenon is impossible without considering the interconnection between national values, interests, strategies, and the respective subjects of strategic communications.

Key words: *philosophy of law, legal culture, strategic culture, strategic community, national security.*

Вступ. Основні вектори сучасного науково-філософського осмислення проблематики розбудови держави і права багато в чому обумовлені явищем «культурного повороту» [24], який, в свою чергу, має своїми характерними проявами зовнішню акцентуалізацію професійної уваги до контекстних феноменів «політичної культури» та «правової культури» [19; 25], а також внутрішню артикуляцію підтекстів «культурної» обумовленості значущих державно-правових процесів [13–15; 27].

Постановка проблеми. В актуалізованому контексті тлумачення принципу «верховенства права» Конституційний Суд України артикулював, «що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення

в Конституції України» [5]. В безпрецедентних умовах російсько-української війни, яка має в т.ч. глибинний вимір та підтекст зіткнення культурно-філософських парадигм права («право сили» vs «сила права») дана проблематика набуває неабиякої теоретичної значущості та практичної гостроти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В загальному контексті «культурного повороту» загалом [24–25; 27], відповідним державно-правовим [11; 17] та інституційно-нормативним [12; 22] контекстам «правової культури» [7; 9] та «стратегічної культури» [13–15; 18; 26] у вітчизняному [1; 19] та міжнародному [25; 27] суспільно-правових дискурсах останнім часом приділяється дедалі більша науково-аналітична увага. Відповідні питання «культурної обумовленості» (в т.ч. у вимірі «акультурації» [19]) державно-політичних та державно-правових рішень дедалі активніше та уважніше розглядаються та досліджуються як філософами та культурологами [2], так і правознавцями та державознавцями.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Свого часу ще Б. Кістяківський у нарисі «Соціальні науки та право» (1916) писав, що для з'ясування сутності соціально-наукового вивчення права доводилося весь час протиставляти його традиційному або догматичному вивченню права. В сучасних умовах це передусім означає запит на розгляд державно-правового феномену в т.ч. у відповідних соціокультурних контекстах, що істотно впливають на формування/формулювання [4] та прийняття державних і в т.ч. державно-правових рішень. Разом із тим, державно-правові питання, так чи інше пов'язані із явищем «стратегічної культури» [18; 26] до останніх часів знаходилися переважно на «напівпериферії» уваги профільних дослідників.

Формулювання цілей статті. Сучасне філософсько-правове розуміння «держави» як передусім суспільного («національна ідея») та соціокультурного («національна ідентичність») феномену (поруч із політичним, правовим і т.ін.) та її профільних функцій (внутрішньої безпеки [6], інформаційної [23] та ін.) базується передусім на визнанні наявності у неї відповідних «національних інтересів», які, в свою чергу, базуються на відповідних «національних цінностях» [21]. Зважаючи на це, існує тісний взаємозв'язок та взаємодія між «суспільною правосвідомістю» [20], «національною культурою» та «стратегічною культурою», який, в свою чергу, потребує відповідного філософсько-правового та державно-правового осмислення.

Виклад основного матеріалу. Соціально-правова оцінка значущих суспільних явищ як проявів довготривалих державно-політичних процесів та відповідне ставлення до них з боку соціуму та полутікуму, за визначенням, є не лише поточною «суспільно-політичною думкою», але й стратегічною їх оцінкою, визначенням їх відповідності як загальним «національним цінностям» [9], так і відносно конкретизованим «національним інтересам».

1. «Стратегічна культура» та правова культура: діалектика аксіологічного взаємозв'язку. Відтворення «національних цінностей» здійснюється насамперед шляхом операціоналізації загальних принципів права, в т.ч. шляхом покарання за їх порушення (від загального «морального осуду» [7] до відповідних конкретних санкцій конституційного, адміністративного, кримінального та ін. характеру тощо). Зважаючи на це, існує тісний взаємозв'язок та взаємодія між «правовою культурою» та «стратегічною культурою» [1]. Одночасно, суспільна оцінка значущих державно-правових явищ та процесів, що здійснюється в соціально-правовому контексті, як правило, є не лише культурно-правовою (в термінах національної «правової культури»), але й стратегічною їх оцінкою, визначенням їх відповідності як «національним цінностям», так і «національним інтересам». Таким чином, «стратегічна культура» є системою захисту «національних цінностей» та їх інтерпретації в термінах «національних інтересів» з подальшою конвертацією в «національні стратегії», так чи інакше замкнені на «стратегію національної безпеки».

В суто ціннісно-правових площинах [7; 9] це знаходить своє втілення, зокрема, у соціально резонованих дискурсах щодо питань смертної кари [4] або співставних до неї альтернатив (від «відрубати руки» до «відправити на фронт», «перевести в штрафбат» і т.п.) за відповідні злочини (корупція тощо).

В певному сенсі, «стратегічна культура», хоча наразі й не має власної «унікальної» філософсько-правової предметності [1], але з одного боку – являє собою один зі значущих аспектів загальної національної культури, а з іншої – втілюється передусім у відповідних доктринах (правовій [11; 17], воєнній, морській і т.п.) та похідних стратегіях (Стратегія національної безпеки, Стратегія воєнної безпеки, Стратегія інформаційної безпеки і т.п.) [18], а також замкнених на них «стратегічних комунікаціях» [23] («стратегічні наративи» тощо). Разом із тим, ключовим суб'єктом – носієм «стратегічної культури» є відповідне «стратегічне співтовариство» [13–15].

2. «Стратегічне співтовариство»: інституціалізація суб'єктності у державно-правових відносинах. Стратегічна культура лежить в соціокультурній основі підтримки «національної ідеї» та захисту «національних цінностей» та їх суспільної інтерпретації в термінах «національних інтересів» з подальшою конвертацією (операціоналізацією) в «національні стратегії», так чи інакше замкнені на Стратегію національної безпеки (Стратегія воєнної безпеки, Стратегія інформаційної безпеки і т.п.). Ключовим суспільним суб'єктом, відповідальним за це, можна вважати відповідне «стратегічне співтовариство» [13–15].

В першому наближенні «стратегічне співтовариство» можна визначити як суспільну групу, носія «інтелектуального капіталу» (П.Бурдьє), що несе основну загальну (як «державну», так «моральну») відповідальність за попередню підготовку, аргументування та прийняття принципово важливих державних рішень щодо реалізації «національних інтересів» (в термінах «стратегічних наративів»), які сягають глибини «національних цінностей» та забезпечують тяглість державної політики, попри зміни конфігурацій «державної еліти» та/або «владного істеблішменту».

Варто окремого зазначення, що «стратегічне співтовариство» знаходиться на перетині «державної влади» (як правової категорії), «державної/національної еліти» (як політологічної категорії), «владного істеблішменту» (як соціологічної категорії), оскільки з одного боку – не є чітко прив'язаним до конкретних державних посад із відповідними повноваженнями (верхівки «бюрократії»), а з іншого боку – не є безпосереднім активним публічним учасником «боротьби за владу», дистанціюючись від електорально-політичної кон'юнктури та партійно-політичної дихотомії «влада-опозиція».

Сфера відповідальності «стратегічного співтовариства» – передусім ті проблеми національної безпеки, що торкаються таких принципових питань «жорсткої безпеки» (“hard security”) як вибір геостратегій зовнішньої безпеки між спектром відповідних варіантів (починаючи з членство у воєнно-політичному блоці/альянсі чи отримання/надання «парасольки безпеки» – і закінчуючи варіантами нейтралітету чи позаблоковості), основ воєнної доктрини (ядерна зброя і т.п.) тощо. В цьому лежить принципова відмінність «стратегічного співтовариства» від «політичної еліти», яка опікується дуже широким спектром переважно поточних питань.

Похідним завданням «стратегічного співтовариства» є операціоналізація «національної ідеї» у відповідних «стратегічних наративів» та подальша їх імплементація (в суспільну думку та державні рішення) за допомогою інструментарію «стратегічних комунікацій» – аргументація та донесення/доведення відповідних варіантів геостратегій до якнайширшої суспільної аудиторії та їх закріплення як у державних рішеннях, так і в «громадській думці». Так, зокрема на поточному «порядку денному» України щодо відсічі широкомасштабній російській агресії як «екзистенційній загрозі» вже відносно давно стоїть питання якнайширшої «суспільної мобілізації» та, зокрема, тягара відповідальності за вкрай необхідні «непопулярні рішення».

На практиці це імплементується, зокрема, в суспільно резонансні питання конституційних норм (від основ територіального устрою до наявності іноземних військових баз), міжнародних договорів та похідних процедур (на кшталт референдумів щодо членства в НАТО, ЄС і т.п.) в загальному контексті «стратегічних комунікацій». Відповідно, прикладними питаннями виступають державні підходи та рішення щодо «гарантій безпеки», ядерної зброї, структури воєнної організації (призов vs контракт і т.п.), цивільно-військових

відносин та специфіки контролю над сектором безпеки і т.п. В термінах суб'єктності «права національної безпеки» та відповідних правовідносин (передусім конституційно-правового характеру), в своєму першому наближенні «стратегічне співтовариство» може бути інституційно співвіднесено з Радою національної безпеки та оборони [8; 22], а також, принаймні опосередковано, Ставкою Верховного Головнокомандувача та Конституційним Судом України. На користь останнього свідчать, зокрема, такі результати його діяльності як Висновок щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) Конституції України [3].

Загальною нормативно-правовою «рамкою» діяльності «стратегічного співтовариства» попередньо виступає сукупність правових норм та інститутів, яка регулює відносини держави та (громадянського) суспільства щодо забезпечення національної безпеки. «Зовнішнім контуром» цих відносин виступають передусім «цивільно-військові відносини», а «внутрішнім контуром» – передусім «демократичний цивільний контроль над сектором безпеки». Ключовим інституційним механізмом, який надає відповідним відносинам належну динаміку та спрямованість («стратегічний наратив»), виступають «стратегічні комунікації».

Висновки. «Стратегічна культура» в фокусі перспектив становлення «права національної безпеки». Сучасне розуміння «держави» як політико-правового феномену базується передусім на визнанні наявності у неї відповідних «національних інтересів», які, в свою чергу, базуються на відповідних «національних цінностях». Феномен «стратегічної культури», носієм якої є «стратегічне співтовариство» (інституціоналізоване у РНБО України), попередньо виступає ціннісною основою «права національної безпеки» як новоформованої галузі права, актуалізованої загальними реаліями російсько-українського війни (з 2014 р.) та принципово артикульованої з початком широкомасштабної збройної агресії росії проти України.

Список використаних джерел:

1. Алієв Р.В., Полтораков О.Ю. «Стратегічна правова культура»: від концептуалізації до операціоналізації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: юриспруденція* : зб. наук. пр. Вип. 69. С. 4–9. – Режим доступу: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc69/3.pdf> DOI: 10.32782/2307-1745.2024.69.1
2. Альчук М. Філософсько-правовий дискурс: історія і сучасність. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії*. 2013. Вип. 3. С. 7–13. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu_fps_2013_3_3
3. Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) (реєстр. № 9037) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. *Верховна Рада України. Офіційний вебсайт*. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-18#Text>
4. Волобуєв А.Ф. Смертна кара під час воєнного стану як засіб публічної превенції. *Аналітично-порівняльне правознавство : електронне наукове видання*. 2025. № 2. С. 820–825. – Режим доступу: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/327816/317639>
5. Верховенство права. *Конституційний Суд України. Офіційний вебсайт*. – Режим доступу: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava>
6. Джураєва О.О. Функція внутрішньої безпеки та охорони правопорядка в сучасній державі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. Вип. 21. С. 54–58. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2003_21_12
7. Євхутіч І.М. Мораль і право – взаємопов'язані і взаємопроникаючі системи регуляції суспільного життя. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2012. Випуск 1. С. 10–20.

8. Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1998, № 35, ст. 237. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text>
9. Карась А.Г. Право як ціннісна основа українського суспільства. *Держава і право*. 2010. № 48. С. 56–61. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/34278>
10. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
11. Максимов С. Правова доктрина: філософсько-правовий підхід. *Право України*. 2013. № 9. С. 34–53.
12. Омелько І. І. Конституційно-правовий статус Ради національної безпеки і оборони України. *Аналітичне-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 166–170. – Режим доступу: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/290548/284148>
13. Полтораков О.Ю. Стратегічна культура у функціонуванні системи національної та регіональної безпеки. *Стратегічна панорама*. 2008. № 2.
14. Полтораков О.Ю. Стратегічне співтовариство в політичній структурі систем національної та міжнародної безпеки. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2009. № 3. С. 208–216. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2009_3_27
15. Полтораков О.Ю. Стратегічне співтовариство в системі владно-політичних відносин в Україні. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. К., 2010. Вип. 19. С. 74–85. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/26679>
16. Середюк В. Конструктивне тлумачення норм права у парадигмі правового конструктивізму. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки*. 2022. Т. 9, № 4. С. 71–76. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2022_9_4_13
17. Старикова С.І. Поняття, особливості та актуальні питання правової доктрини. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 3.
18. *Стратегічна культура та зовнішня політика України* : монографія / за заг. ред. І.М. Коваля, О.І. Брусиловської, В.А. Дубовика. Одеса : Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2017. 264 с.
19. Ситар І.М. Акультурація у праві (теоретичні, культурологічні та антропологічні аспекти). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 801. С. 164–169. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2014_801_31
20. Сичевський В. Суспільна правосвідомість, правова держава та концепція прав людини. *Академічні візії*. 2022. № 14. Режим доступу: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/728>
21. Ткаля О.В. Національні інтереси та цінності як основа існування і розвитку національної держави. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 58–61. – Режим доступу: http://lsej.org.ua/4_2022/12.pdf
22. Федоренко В.Л. Конституційно-правовий статус Ради національної безпеки і оборони України. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2010. № 12. С. 32–39. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmjnu_2010_12_7
23. Шемчук В.В. Інформаційна функція та її місце в системі функцій сучасної держави. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки*. 2018. Т. 29(68), № 4. С. 39–45. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_law_2018_29%2868%29_4_9
24. Bachmann-Medick D. *Cultural turns: New orientations in the study of culture*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter, 2016. ISBN: 9783110402971
25. Cultural Studies and the 'Juridical Turn'. *Culture, law, and legitimacy in the era of neoliberal capitalism* / J.Aksikas, S.Andrews (eds). Routledge. 2016. 368 p.

26. Kogoj M. Strategic Culture and the Russian Federation's Engagement in the Russia-Ukraine Conflict. *Contemporary Military Challenges*. 2023. Vol. 25, No. 1. pp. 53–73. DOI: 10.2478/cmc-2023-0005

27. Moran L.J. Legal Studies after the Cultural Turn: A Case Study of Judicial Research. *Social Research after the Cultural Turn*. / Roseneil, S., Frosh, S. (eds). London: Palgrave Macmillan. 2012.

ПРИПОЛОВА Л. І.,

кандидат юридичних наук,
старший дослідник,
начальник науково-дослідного відділу
правових проблем у сфері міжнародного
співробітництва науково-дослідного
управління проблем ресурсного
забезпечення у воєнній сфері, сфері
оборони та військового будівництва
Центру воєнно-стратегічних досліджень
(Національний університет оборони
України)

КОРНІЄНКО В. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник науково-
дослідного відділу правових проблем
у сфері міжнародного співробітництва
науково-дослідного управління проблем
ресурсного забезпечення у воєнній
сфері, сфері оборони та військового
будівництва Центру воєнно-стратегічних
досліджень
(Національний університет оборони
України)

УДК 356.35; 355:34

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.6>**УКРАЇНСЬКА СКЛАДОВА У СТАНОВЛЕННІ ОКРЕМИХ МІЖДЕРЖАВНИХ
ІНСТИТУТІВ РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ**

У статті акцентовано увагу на те, що співпраця з міжнародними організаціями є ключовим елементом зовнішньої політики України. Актуальності додає той факт, що питання військового співробітництва України з країнами європейського континенту розглядалися вітчизняними вченими переважно у площині реалізації практичних завдань, які виконували Збройні Сили України під егідою миротворчих організацій або перспектив членства України в НАТО. Низка досліджень присвячена розвитку відносин та військової співпраці з країнами Вишеградської четвірки, але не в достатній мірі розкрито проблему взаємодії України з іншими міждержавними інституціями.

Особливою активністю вирізняються тенденції в «Балтійсько-чорноморській осі», яка розглядається в науковому середовищі як альтернативний геополітичний проєкт для країн Східної та Центральної Європи. Ця ідея знайшла свій розвиток через діяльність фахівців української, польської та литовської сторін на початку 20-го століття. Основою створення мали слугувати не лише економічна співпраця, а також спільність історії цього регіону в межах Великого князівства Литовського і Руського.

Наголошено, що на часі актуальними є протистояння наявним та потенційним загрозам з боку явних та завуальованих агресорів або окремих терористичних

угруповань та організацій. Для реалізації завдань в контексті підтримки й збереження миру для більшості країн головним є продовження активної співпраці у міжнародному військово-політичному співробітництві. Відповідно було проведено аналіз організаційно-правових складових безпекового та військового співробітництва України з міждержавними інституціями у регіоні Польща-Литва-Україна, зокрема, увага приділена таким інституціям як: Люблінський трикутник, Молодіжний Люблінський трикутник, Литовсько-Польсько-Українська бригада.

Підсумовано, що безпека держав у сучасному глобалізованому світі є основним завданням як військово-політичних блоків, так і окремих країн. Це завдання може бути реалізоване за умови створення ефективної системи стримування і протидії, а також протистояння можливим загрозам з боку потенційних агресорів, створюючи окремі міждержавні інституції регіональної безпеки.

Ключові слова: Люблінський трикутник, Молодіжний Люблінський трикутник, Литовсько-Польсько-Українська бригада, міжнародне співробітництво, організаційно-правові складові.

Prypolova L. I., Kornienko V. O. The Ukrainian component in the formation of individual interstate regional security institutions

The article emphasizes that cooperation with international organizations is a key element of Ukraine's foreign policy. The relevance is added by the fact that the issues of military cooperation of Ukraine with the countries of the European continent were considered by domestic scientists mainly in the field of implementation of practical tasks, which were carried out by the Armed Forces of Ukraine under the auspices of peacekeeping organizations or the prospects of Ukraine's membership in NATO. A number of studies are devoted to the development of relations and military cooperation with the Visegrad countries, but the problem of Ukraine's interaction with other intergovernmental institutions is not sufficiently revealed.

Particularly active are the trends in the "Baltic-Black Sea axis", which is considered in the scientific community as an alternative geopolitical project for the countries of Eastern and Central Europe. This idea was developed through the activities of specialists from the Ukrainian, Polish and Lithuanian sides at the beginning of the 20th century. The basis for its creation was not only economic cooperation, as well as the common history of this region within the Grand Duchy of Lithuania and Rus'.

It was emphasized that the current urgent need is to confront existing and potential threats from overt and covert aggressors or individual terrorist groups and organizations. To implement tasks in the context of supporting and preserving peace, the main thing for most countries is to continue active cooperation in international military-political cooperation. Accordingly, an analysis of the organizational and legal components of Ukraine's security and military cooperation with intergovernmental institutions in the Poland-Lithuania-Ukraine region was conducted, in particular, attention was paid to such institutions as: the Lublin Triangle, the Youth Lublin Triangle, and the Lithuanian-Polish-Ukrainian Brigade.

It is concluded that the security of states in the modern globalized world is the main task of both military-political blocs and individual countries. This task can be realized provided that an effective system of checks and balances is created, as well as countering possible threats from potential aggressors by creating separate interstate institutions of regional security.

Key words: Lublin Triangle, Youth Lublin Triangle, Lithuanian-Polish-Ukrainian Brigade, international cooperation, organizational and legal components.

Постановка проблеми. Попри активне обговорення та дослідження теми у вітчизняному та закордонному науковому середовищі, залишаються питання, які потребують детальнішого вивчення. Науковці не достатньо приділяють уваги питанням перегляду та оновлення стратегії безпекового співробітництва між Україною та міждержавними інституціями регіональної безпеки, що набуло ще більшої актуальності в умовах широкомасштабного вторгнення російської федерації (далі – рф) на територію України. Зазначена проблема також потребує подальше напрацювання майбутніх угод та договорів багатостороннього співробітництва України, що значно пришвидшить відносини між учасниками. З поміж нечисленних сучасних досліджень особливостей функціонування люблінського трикутника та Литовсько-Польсько-Українських відносин, можемо виокремити праці: Білоуса Н., Боріно Я., Ворожбит О., Горовенка С., Могильницької К., Студінського В., Турянці І., Хасцької О. та інших.

Мета статті – полягає у проведенні аналізу організаційно-правових складових безпекового та військового співробітництва України з міждержавними інституціями у регіоні Польща-Литва-Україна.

Стан опрацювання проблематики. Питання військового співробітництва України з країнами європейського континенту розглядалися вітчизняними вченими переважно у площині реалізації практичних завдань, які виконували Збройні Сили України (далі – ЗСУ) під егідою миротворчих організацій або перспектив членства України в НАТО. Низка досліджень присвячена розвитку відносин та військової співпраці з країнами Вишеграду, але не в достатній мірі розкрито проблему взаємодії України з іншими міждержавними інституціями. Саме тому, яскравим досвідом для досліджень може бути досвід країн Вишеградської четвірки (В4), які змогли швидко адаптуватися до нових викликів та реалій XX–XXI ст.ст. та реалізувати євроінтеграційну та євроатлантичну стратегію з набуття членства в Європейському Союзі та Північноатлантичному Альянсі. Особливою активністю вирізняються тенденції в «Балто-чорноморській осі», яка розглядається в науковому середовищі як альтернативний геополітичний проект для країн Східної та Центральної Європи. Ця ідея знайшла свій розвиток через діяльність фахівців української, польської та литовської сторін на початку XX ст. Основою створення мали слугувати не лише економічна співпраця, а також спільність історії цього регіону в межах Великого князівства Литовського і Руського.

Виклад матеріалу. За нових умов визначення перспективи воєнно-політичного співробітництва, місця і ролі України в системі міжнародної і регіональної безпеки набуває надзвичайної актуальності. Безпека держав у сьогоденному нестабільному світі з численними локальними міжнародними конфліктами є основним завданням як військово-політичних блоків, так і окремих країн. Таке завдання може бути успішно виконане за умови оновлення існуючої та побудови нових інструментів ефективної системи стримування і протидії. На часі актуальними є протистояння наявним та потенційним загрозам з боку явних та завуальованих агресорів або окремих терористичних угруповань та організацій. Стрімкий та не завжди очікуваний розвиток відносин з нашими партнерами, сумісна діяльність проросійських партнерів, неприховані плани щодо подальшої ескалації збройних конфліктів зі сторони рф, це і є виклики, які вимагають пошуку оновлених організаційно-правових інструментів безпекового та військового співробітництва України з міждержавними інституціями. Тому, для реалізації таких завдань в контексті підтримки й збереження миру, головним є продовження активної співпраці у міжнародному військово-політичному співробітництві. Зокрема, такі співпраці можуть відбуватися через наступні інструменти (способи):

Люблінський трикутник. Люблінський трикутник – тристоронній регіональний альянс для воєнно-політичного, економічного, культурного й соціального співробітництва між Литвою, Польщею та Україною, метою якого зокрема є зміцнення діалогу між країнами, підтримка інтеграції України в Європейський Союз та НАТО і спільна протидія російській агресії в Україні [1], який за форматом та змістовою частиною є міжнародним співробітництвом, у тому числі, у воєнній та оборонній сфері. Країни Люблінського трикутника заявили про свою підтримку відновлення територіальної цілісності України в межах міжнародно

визнаних кордонів і закликають припинити російську агресію проти неї. Люблінський трикутник підтримує надання Україні статусу партнера з розширеними можливостями НАТО та заявляє, що надання Україні Плану дій щодо членства в НАТО є наступним необхідним кроком у цьому напрямку [2]. Тресторонній формат заснований на традиціях та історичних зв'язках трьох країн. Відповідну спільну декларацію міністри підписали 28 липня 2020 року в Любліні, Польща. Люблін обрали спеціально як натяк на середньовічну Люблінську унію, що створила Річ Посполиту – одну з найбільших держав Європи свого часу. Спільну декларацію міністрів закордонних справ Литви, Польщі та України Лінаса Лінкявічуса, Яцека Чапутовича й Дмитра Кулеби про створення формату було підписано 28 липня 2020 року в Любліні, Польща [1].

17 вересня 2020 року відбулася перша зустріч національних координаторів Люблінського трикутника, створеного міністрами закордонних справ України, Польщі і Литви у липні 2020 року. Координаторами цього трестороннього механізму співробітництва визначені заступники глав зовнішньополітичних відомств Василь Боднар (Україна), Марцін Пшидач (Польща) і Далюс Чекуоліс (Литва). Одним із основних завдань Люблінського трикутника мала стати координація дій України, Польщі і Литви з ефективною протидії викликам і загрозам спільній безпеці, серед яких у пріоритеті – протидія гібридним загрозам з боку рф [3].

5 жовтня 2021 року у форматі круглого столу в рамках Варшавського безпекового форуму відбулась зустріч міністрів закордонних справ Люблінського трикутника. 2 грудня 2021 року президенти Люблінського трикутника провели перші спільні переговори й ухвалили заяву, де закликали міжнародне співтовариство посилити санкції проти рф через її триваючу агресію проти України. Глави держав також закликали рф відвести російські війська від українських кордонів та із тимчасово окупованих територій. У заяві президенти підтвердили прихильність зміцненню енергетичної безпеки Європи і висловили стурбованість проєктом «Північний потік – 2». Лідери домовилися про спільні дії в протистоянні спробам рф монополізувати європейський газовий ринок і використовувати енергетику в якості геополітичної зброї [4].

Напередодні широкомасштабного російського вторгнення в Україну, 23 лютого 2022 року, відбулась зустріч очільників держав «Люблінського трикутника» у Києві, де вони підписали спільну декларацію. У ній засуджується рішення рф про визнання тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей незалежними, а також підтримується надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС [5]. 26 листопада 2022 року прем'єр-міністри Люблінського трикутника підписали спільну заяву за результатами зустрічі у рамках «Люблінського трикутника» у Києві, в якій закликали міжнародну спільноту визнати спільною метою звільнення всієї тимчасово окупованої території України. У документі також йшлося про активізацію процесу переговорів щодо вступу України в НАТО [6–7].

11 січня 2023 року президенти держав Люблінського трикутника провели другий саміт у Львові та підписали спільну декларацію. Зокрема лідери домовилися сприяти потужній політичній, практичній та матеріальній підтримці з боку НАТО та ЄС для України з метою забезпечення спроможності Української держави ефективно захищати свої території на суші, на морі та в повітрі; підтвердили необхідність прозорого процесу відбудови та відновлення України після війни. Україна та Литва визнають вирішальну роль Польщі як хаба для відправлення допомоги, необхідної для відновлення України; підтвердили намір взаємодіяти на тресторонньому, європейському та міжнародному рівні щодо питання деокупації територій України, тимчасово окупованих рф, зокрема використовуючи механізм Кримської платформи, тощо [8].

Отже, Люблінський трикутник виконує своє основне завдання як форум для постійної співпраці та узгодження позицій з питань, що мають ключове значення для трьох держав, що входять до нього. Національні координатори Люблінського трикутника підписали «План спільних дій з боротьби з дезінформацією на 2022–2023 роки». Відправною точкою для розробки документа стала «Дорожня карта». Тоді партнери по Люблінському трикутнику

визначили, що одним із пріоритетів співпраці Польщі, Литви та України в найближчі роки буде саме стратегічна комунікація та протидія гібридним загрозам. План, який був підписаний у Луцьку передбачає, зокрема, підготовку регулярних спільних звітів про інформаційні виклики та загрози, розробку механізму спільного реагування на кампанії дезінформації та посилення спроможності протидії гібридним загрозам [9]. Одним із основних завдань має стати координація дій трьох держав з ефективною протидією актуальним викликам і загрозам їхній спільній безпеці. Серед пріоритетних тем у співпраці – спільна протидія гібридним загрозам з боку РФ, зокрема у боротьбі з дезінформацією. Окремо зазначили важливість збереження тісної співпраці у рамках міжнародних організацій [3].

Молодіжний Люблінський трикутник. Молодіжний Люблінський трикутник (Youth Lublin Triangle, YLT) – інституціоналізована платформа для співпраці між Молоддю Литви, Польщі та України. Ініційований молодіжною організацією «Платформа публічної дипломатії». Молодіжний Люблінський трикутник отримав підтримку від міністрів закордонних справ Литви, Польщі та України. Поштовхом до реалізації ініціативи стало дослідження потенціалу молодіжної співпраці під егідою Люблінського трикутника, проведене «Платформою публічної дипломатії» та проспонсороване Фондом Конрада Аденауера [10]. Першим кроком до реалізації ініціативи став онлайн-форум, проведений 9–10 квітня 2021 року [11]. Молодіжний Люблінський трикутник створений для забезпечення синергії та підготовки молоді країн-учасниць до співжиття в успішному та безпечному європейському просторі. Сфери співробітництва охоплюватимуть, зокрема, історичний і культурний діалог, професійний й академічний розвиток.

Міжпарламентська асамблея. Міжпарламентська асамблея Верховної Ради України, Сейму й Сенату Республіки Польща та Сейму Литовської Республіки створена для налагодження діалогу між трьома країнами в парламентському вимірі в 2005 року. Установче засідання Асамблеї відбулося 16 червня 2008 року в Києві, в Україні. У рамках Асамблеї діють комітети з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України, гуманітарного та культурного співробітництва [12].

Литовсько-Польсько-Українська бригада. Литовсько-польсько-українська бригада – це багатонаціональний підрозділ із можливостями загальної військової бригади, призначений для ведення незалежних військових операцій відповідно до міжнародного права або участі в таких діях. До його складу входять спеціальні військові частини трьох країн, вибрані з 21-ї Підгальської стрілецької бригади (Польща), 80-ї десантно-штурмової бригади (Україна) та батальйону Великої княгині Біруте Улан (Литва). Литовсько-польсько-українська бригада створена в рамках тристороннього співробітництва в сфері оборони 2014 року, яка забезпечує національний внесок у багатонаціональні військові формування високого ступеня готовності (Резервні угоди ООН, Бойові тактичні групи ЄУ, Сили реагування НАТО). Крім того, підтримуються міжнародні операції з підтримання миру і безпеки під егідою ООН, НАТО та інших міжнародних організацій у сфері безпеки на основі мандату Ради Безпеки ООН та у випадку схвалення парламентами країн-учасниць [13]. З 2016 року є важливим елементом дій НАТО, спрямованих на впровадження стандартів НАТО в ЗС України. Основна діяльність бригади включає навчання українських офіцерів та військових частин цим стандартам, планування та проведення оперативних завдань та підтримку оперативної готовності.

Вільнюс і Варшава готові використовувати базу розташовану в Польщі Литовсько-Польсько-Української бригади для підготовки українських військових, про що заявив президент Литви Гітанас Науседа під час спільної пресконференції з президентом Польщі Анджеєм Дудою у Варшаві в 2024 році. Крім того, влітку 2024 року у Польщі відбулося багатонаціональне навчання «Три Мечі – 24», у якому взяли участь військовослужбовці Литовсько-Польсько-Української бригади. Отже, створення Литовсько-польсько-української бригади є стратегічним кроком, спрямованим на зміцнення безпеки в регіоні та поглиблення військової співпраці між трьома країнами. Ініціатива дозволяє підвищити рівень довіри та взаєморозуміння між партнерами, забезпечити обмін досвідом та кращими практиками

у військовій сфері. До того ж участь у бригаді дозволяє ЗС України інтегруватися в систему колективної безпеки та брати активну участь у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки [14].

Висновки. Безпека держав у сучасному глобалізованому світі є основним завданням як військово-політичних блоків, так і окремих країн. Це завдання може бути реалізоване за умови створення ефективної системи стримування і протидії, а також протистояння можливим загрозам з боку потенційних агресорів, створюючи окремі міждержавні інституції регіональної безпеки. Стрімкий розвиток подій на міжнародній безпековій платформі довкола російсько-української війни, не виключають розуміння того, що впровадження критеріїв членства України в НАТО та ЄС – справа не одного року, а кількох наступних. Водночас, така тенденція сприяє існуванню концепції малих альянсів, яким і є Люблінський трикутник за участю України та двох її історичних партнерів (членів НАТО). Безумовно, що це можна назвати ефективним форматом співпраці, котрий виявляє свою потрібність вже сьогодні. Водночас, успішність розвитку Литовсько-Польсько-Українських відносин можуть уповільнювати імперіалістичні амбіції рф. З іншого боку, у зв'язку із належністю Польщі та Литви до ЄС, активізація функціонування трикутника може сприйнятися зі сторони ЄС як своєрідна конкуренція, що вимагає додаткових зусиль у розвитку таких відносин.

Список використаних джерел:

1. Спільна декларація міністрів закордонних справ України, Республіки Польща та Литовської Республіки щодо заснування «Люблінського трикутника». Міністерство закордонних справ України. 28 липня 2020. URL: <https://mfa.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-ministriv-zakordonnih-sprav-ukrayini-respubliki-polshcha-ta-litovskoyi-respubliki-shchodo-zasnuvannya-lyublinskogo-trikutnika>.
2. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine – Kuleba, Czaputowicz and Linkevičius launched the Lublin Triangle – a new format of Ukraine, Poland and Lithuania. Міністерство закордонних справ України. 28 липня 2020. URL: <https://mfa.gov.ua/en/news/kuleba-czaputowicz-and-linkevicius-launched-lublin-triangle-new-format-ukraine-poland-and-lithuania>.
3. Люблінський трикутник визначив одним із пріоритетів протидію гібридним загрозам РФ. *Укрінформ*. 17 вересня 2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3101846-lyublinskij-trikutnik-viznaciv-odnim-iz-prioritetiv-protidiiu-gibridnim-zagroزام-rf.html>.
4. Люблінський трикутник – президенти України, Польщі та Литви закликали до санкцій проти РФ. *Рубрика*. 4 грудня 2021. URL: <https://rubryka.com/2021/12/02/lyublinskyj-trykutnyk-polshha-lytva-ta-ukrayina-provely-pershi-peregovory-i-zaklykaly-do-sanktsij-proty-rf/>.
5. Президенти Польщі і Литви підтримали надання Україні статусу кандидата в члени ЄС. *LB.ua*. 23.02.2022. URL: https://lb.ua/world/2022/02/23/506472_prezidenti_polshchi_i_litvi_pidtrimali.html.
6. «Люблінський трикутник» у Києві: прем'єри Польщі, Литви й України закликали світ визнати спільною метою звільнення всієї української території. *novynarnia.com* (укр.). *Новинарня*. 26 листопада 2022. URL: <https://novynarnia.com/2022/11/26/liublinsky-trykutnyk-kyiv/>.
7. Спільна заява Прем'єр-міністрів України, Литовської Республіки та Республіки Польща про результати зустрічі Люблінського трикутника. *www.kmu.gov.ua* (англ.). МЗС. 26 листопада 2022. URL: <https://poland.mfa.gov.ua/news/spilna-zayava-premyer-ministriv-ukrayini-litovskoyi-respubliki-ta-respublika-polshcha-pro-rezultati-zustrichi-lyublinskogo-trikutnika>.
8. Youth Lublin Triangle: Study of the potential. Foundation Office Ukraine (англ.). *Foundation Office Ukraine*. 29 січня 2021. URL: <https://www.kas.de/en/web/ukraine/single-title/-/content/youth-lublin-triangle-study-of-the-potential-1>.
9. Youth Lublin Triangle Forum. RADA. 10 березня 2021. URL: <https://en.rada.fm/2021/03/10/youth-lublin-triangle-forum/>.

10. Спільна декларація Президентів Люблінського трикутника за результатами другого саміту. 11.01.2023. Армія Inform. <https://armyinform.com.ua/2023/01/11/spilna-deklaracziya-prezydentiv-lyublinskogo-trykutnyka-za-rezultatamy-drugogo-samitu/>.

11. Люблінський трикутник: Україна, Польща та Литва посилюють протидію гібридним загрозам. *Україна до НАТО*. <https://ukrainetonato.com.ua/novyny/lyublinsky-trykutnyk-ukraina-polshcha-ta-lytva-posyliuiut-protydiiu-hibrydnym-zahrozam/>.

12. Міжпарламентська асамблея Міжпарламентська асамблея «Україна-Польща-Литва» створює безпековий комітет. *Укрінформ*. 13.11.2018. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2578697-mizparlamentska-asamblea-ukrainapolsalitva-stvorue-bezpekovijskomi.html>.

13. Підписано Угоду щодо створення спільної литовсько-польсько-української бригади. *Міністерство оборони України*. 19.09.2014. URL: https://www.fpri.kiev.ua/articles_view/pidpisano-ugodu-shodo-stvorennja-spilnoi-litovsko-polsko-ukrainskoi-brigadi/.

14. Вільнюс і Варшава готові використовувати базу ЛитПолУкр бригади для підготовки українських військових. *Militarnyi*. 04.09.2024. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/vilnyus-i-varshava-gotovi-vykorystovuvaty-bazu-lytpolukr-brygady-dlya-pidgotovky-ukrayinskyh-vijskovyh/>.

ЧАЛАБІЄВА М. Р.,

кандидат юридичних наук,
науковий співробітник
(Науково-дослідний інститут
державного будівництва та місцевого
самоврядування Національної академії
правових наук України)

УДК 342.7:364-78:614.253(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.7>

РЕАЛІЗАЦІЯ РЕПРОДУКТИВНИХ ПРАВ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ: РІЛЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У НАДАННІ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ

У статті досліджується правовий вимір реалізації репродуктивних прав у контексті складних життєвих обставин, у яких опиняються окремі категорії населення – зокрема одинокі матері, внутрішньо переміщені особи, жінки, які постраждали від домашнього насильства, особи з інвалідністю, малозабезпечені тощо. У фокусі аналізу – потенціал і відповідальність територіальних громад як базової ланки системи надання соціальних послуг, включаючи доступ до медичної допомоги, інформації про репродуктивне здоров'я та послуг у сфері охорони материнства, батьківства й планування сім'ї.

Зроблено акцент на конституційно-правових засадах захисту соціальних прав, що охоплюють репродуктивні права, через призму положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, зокрема Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW), а також відповідних рішень Конституційного Суду України. Окрему увагу приділено імплементації принципу недискримінації, рівного доступу до послуг охорони здоров'я та соціальної підтримки в умовах криз – як мирного часу, так і в період воєнного стану.

Проаналізовано чинне законодавство у сфері соціальних послуг, охорони здоров'я та місцевого самоврядування, зокрема Закон України «Про соціальні послуги», «Про основи охорони здоров'я», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», а також законодавчі акти, що визначають повноваження органів місцевого самоврядування у відповідних сферах. Окреслено, як децентралізація та розширення муніципальних повноважень у сфері соціального захисту відкривають нові можливості – але й створюють додаткові виклики – для захисту репродуктивних прав у громадах, особливо в умовах обмежених ресурсів, кадрового дефіциту та потреби в міжсекторальній взаємодії.

У дослідженні підкреслюється, що ефективна реалізація репродуктивних прав на місцевому рівні можлива лише за наявності комплексного підходу, який передбачає: правове забезпечення; фінансову спроможність громад; наявність професійного кадрового потенціалу в соціальній та медичній сферах; адаптацію місцевих програм до потреб конкретних цільових груп. Представлено огляд кращих практик територіальних громад щодо підтримки жінок у кризових ситуаціях, доступу до послуг сімейного лікаря, роботи мобільних бригад соціально-психологічної допомоги, а також програм просвіти у сфері сексуального та репродуктивного здоров'я.

У висновках авторка наголошує на потребі подальшого нормативного уточнення муніципальних повноважень у сфері реалізації репродуктивних прав, посилення механізмів моніторингу й оцінки якості надання соціальних послуг, а також забезпечення стійкого міжсекторального партнерства за участі органів місцевого самоврядування, закладів охорони здоров'я, центрів соціальних служб і громадських організацій. Стаття має практичну цінність для юристів, фахівців у сфері місцевого самоврядування, політиків і дослідників, які працюють на перетині прав людини, соціальної політики та муніципального управління.

Ключові слова: *цифровізація, репродуктивні права, соціальні послуги, складні життєві обставини, територіальні громади, місцеве самоврядування, конституційне право, муніципальне право, охорона здоров'я, жінки, вразливі групи.*

Chalabiieva M. R. Realization of reproductive rights under difficult life circumstances: the role of territorial communities in the provision of social services

This article explores the legal dimensions of reproductive rights implementation in the context of difficult life circumstances, which affect various vulnerable groups – including single mothers, internally displaced persons, victims of domestic violence, persons with disabilities, and those living in poverty. The focus is placed on the role and responsibility of territorial communities as the basic units of local self-government in Ukraine in providing access to essential social services, particularly in the fields of healthcare, reproductive health, and family support.

The study emphasizes the constitutional foundations of reproductive rights as an integral part of social rights, drawing upon the relevant provisions of the Constitution of Ukraine, international treaties ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine – notably the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW) – as well as the jurisprudence of the Constitutional Court of Ukraine. Special attention is given to the implementation of the principles of non-discrimination and equal access to health and social services, particularly under conditions of crisis, including wartime and post-conflict recovery.

The author analyzes the current legislation governing social services, healthcare, and local governance in Ukraine, including the Laws “On Social Services,” “On the Fundamentals of Health Care Legislation of Ukraine,” “On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons,” and “On Prevention and Combating Domestic Violence.” The article highlights how decentralization and the expansion of local governments’ competences create both new opportunities and additional challenges for the effective realization of reproductive rights at the community level – especially in light of resource constraints, staffing shortages, and the need for cross-sectoral coordination.

The study argues that the effective realization of reproductive rights at the municipal level requires a comprehensive approach that includes legal guarantees, sufficient financial capacity, qualified personnel in social and healthcare sectors, and localized programs tailored to the needs of specific target groups. The article presents a review of best practices among Ukrainian territorial communities in supporting women in crisis situations, facilitating access to family doctors, organizing mobile psychosocial support teams, and implementing educational initiatives on reproductive and sexual health.

In conclusion, the author underscores the need for further normative refinement of local governments’ competences in the area of reproductive rights, enhanced mechanisms for monitoring and evaluating the quality of social services,

and the establishment of sustainable intersectoral partnerships involving local self-government bodies, healthcare institutions, social service centers, and civil society organizations. The findings of this article are of practical value for legal scholars, local governance professionals, policymakers, and researchers working at the intersection of human rights, social policy, and municipal administration.

Key words: *digitalization, reproductive rights, social services, difficult life circumstances, territorial communities, local self-government, constitutional law, municipal law, healthcare, women, vulnerable groups.*

Вступ. У сучасному світі репродуктивні права визнаються невід'ємною складовою прав людини, охоплюючи як фізичний і психічний добробут особи, так і її здатність вільно приймати рішення щодо планування сім'ї, материнства, народження дітей, доступу до медичної допомоги та інформації про стан здоров'я. Ці права набувають особливого значення у контексті складних життєвих обставин, в яких опиняються окремі соціальні групи – зокрема самотні матері, жінки, які зазнали домашнього чи сексуального насильства, внутрішньо переміщені особи, особи з інвалідністю або ті, хто перебуває за межею бідності.

Репродуктивні права, як частина соціальних прав, гарантуються Конституцією України та міжнародними актами, ратифікованими державою. Так, стаття 3 Основного Закону проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпеку найвищою соціальною цінністю, а стаття 49 гарантує право кожного на охорону здоров'я. Поряд із цим, у статтях 24 і 51 закріплено рівність прав жінки та чоловіка, а також особливу державну підтримку материнства, дитинства і сім'ї [1]. Міжнародно-правову базу становлять, зокрема, Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права та Програма дій Каїрської конференції 1994 року.

В умовах триваючої війни проти України, широкомасштабного внутрішнього переміщення населення та зростання кількості жінок, які опиняються у кризових ситуаціях, питання реалізації репродуктивних прав набуває нової ваги. Особливо актуальним є забезпечення цих прав не лише через загальнодержавні програми, а й шляхом ефективного залучення механізмів місцевого самоврядування. В умовах децентралізації саме територіальні громади отримали розширені повноваження у сфері охорони здоров'я, соціального захисту, підтримки сім'ї та дітей, що обумовлює необхідність глибшого аналізу їхньої ролі у забезпеченні реалізації репродуктивних прав на місцевому рівні.

Метою цієї статті є аналіз конституційно-правових та муніципально-правових засад реалізації репродуктивних прав у складних життєвих обставинах із фокусом на функціональну роль територіальних громад у наданні відповідних соціальних послуг. Дослідження спрямоване на виявлення правових, організаційних та ресурсних аспектів функціонування місцевих систем підтримки, а також на визначення ключових викликів і перспектив ефективної реалізації соціальних гарантій у сфері репродуктивного здоров'я в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу. Репродуктивні права, як складова частина соціальних прав людини, охоплюють можливість особи приймати свідомі, добровільні рішення щодо народження дітей, планування сім'ї, доступу до засобів контрацепції, медичних послуг під час вагітності, пологів і післяпологового періоду, а також права на сексуальну просвіту та інформованість. Ці права є невід'ємними від гідності людини та її фізичної й психічної недоторканності, що безпосередньо пов'язано з положеннями статей 3, 21, 24, 49 та 51 Конституції України.

Стаття 3 Конституції України визначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Водночас стаття 49 гарантує кожному право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Ці норми створюють основу для формування обов'язків держави щодо підтримки репродуктивного здоров'я, особливо вразливих категорій громадян.

У статті 24 Конституції України підкреслено, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Забороняється будь-яка дискримінація, зокрема за ознаками статі, соціального походження, майнового стану, місця проживання тощо. Це положення забезпечує ґрунт для правового захисту жінок, які перебувають у складних життєвих обставинах, і зобов'язує державу вживати додаткових заходів для гарантування рівного доступу до соціальних послуг, зокрема у сфері охорони репродуктивного здоров'я [1].

Ключовим міжнародним актом у сфері репродуктивних прав є Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW), яка ратифікована Україною у 1981 році. У ст. 12 Конвенції передбачено обов'язок держав забезпечувати жінкам доступ до належних медичних послуг, зокрема тих, що стосуються планування сім'ї [2].

Важливу роль у формуванні міжнародних стандартів у сфері репродуктивних прав відіграє Програма дій Міжнародної конференції з народонаселення і розвитку, ухвалена у Каїрі в 1994 році. У ній репродуктивне здоров'я розглядається як стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя, що передбачає здатність до безпечного, відповідального статевого життя, а також доступ до засобів, необхідних для реалізації цього права [3].

В українському національному праві положення про репродуктивні права конкретизуються у Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», де у ст. 8 прямо вказано на право громадян на вільне материнство і батьківство, що включає можливість самостійно вирішувати питання народження дітей [4].

Таким чином, репродуктивні права мають конституційно гарантований характер, закріплені також у міжнародно-правових документах, обов'язкових для України. Проте практична реалізація цих прав, особливо в умовах складних життєвих обставин, залежить від здатності держави та територіальних громад створити рівні умови доступу до необхідних послуг. У цьому контексті особливо важливо дослідити, як саме працює цей механізм на рівні місцевого самоврядування, яке на практиці виконує функцію першого контакту громадян з системою соціального захисту.

Категорія осіб, що перебувають у складних життєвих обставинах, охоплює соціальні групи, які з об'єктивних причин частково або повністю втратили здатність до самостійного забезпечення своїх життєвих потреб і потребують допомоги з боку держави, зокрема органів місцевого самоврядування. Закон України «Про соціальні послуги» визначає складні життєві обставини як обставини, що негативно впливають на життєдіяльність особи, і вимагають від неї зовнішньої підтримки чи втручання [5].

До таких обставин належать: інвалідність, бездомність, малозабезпеченість, насильство в сім'ї або за ознакою статі, перебування в конфлікті із законом, безробіття, внутрішнє переміщення, вагітність без підтримки партнера, самотнє батьківство тощо. Усі ці ситуації можуть критично впливати на доступ до медичних, соціальних і психологічних послуг, у тому числі – в сфері репродуктивного здоров'я.

Водночас чинна нормативна база України визнає за такими особами право на отримання соціальних послуг, у тому числі – безоплатних, на підставі оцінки потреб. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 587, до ключових критеріїв, що свідчать про складні життєві обставини, належать: відсутність житла, неможливість догляду за дитиною, загроза життю чи здоров'ю особи внаслідок насильства, недосягнення мінімального рівня доходу [6].

Особливої уваги потребують внутрішньо переміщені особи (ВПО), які нерідко опиняються у ситуації, коли втрачено не лише житло, а й зв'язок із сімейним лікарем, доступ до жіночих консультацій та інших базових медичних послуг. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» декларує право ВПО на рівний доступ до медичних і соціальних послуг, проте на практиці його реалізація ускладнена через нестачу інфраструктури в приймаючих громадах, нерівномірний розподіл фінансування та відсутність механізмів адресної підтримки жінок з репродуктивними потребами [7].

Правова вразливість осіб у складних життєвих обставинах посилюється ще й тим, що наявні механізми захисту, як правило, мають заявний характер і вимагають від самої

особи ініціативи та документального підтвердження її статусу. Для жінок, які перебувають у стані стресу, ізоляції, психологічної травми або мають малолітніх дітей, ці вимоги можуть бути нездоланим бар'єром. Відтак саме органи місцевого самоврядування повинні не лише формально надавати послуги, а й створювати механізми раннього виявлення потреб, забезпечення доступності, конфіденційності та правової підтримки.

Процеси децентралізації в Україні, що набули особливої динаміки з 2014 року, трансформували архітектуру публічного управління у сфері охорони здоров'я та соціального захисту. Реформа місцевого самоврядування поклала на територіальні громади розширені повноваження щодо надання первинної медичної допомоги, організації соціальних послуг, забезпечення підтримки сім'ї, материнства і дитинства, що безпосередньо стосується реалізації репродуктивних прав.

Згідно із Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», до відання виконавчих органів сільських, селищних і міських рад належить управління закладами охорони здоров'я, вирішення питань соціального захисту населення, підтримка сім'ї та захист прав дітей [8]. Ці функції повинні реалізовуватися як у формі делегованих повноважень, так і на основі власної ініціативи громади (самоврядних повноважень), що відкриває широкі можливості для впровадження місцевих програм у сфері репродуктивного здоров'я.

У Законі України «Про соціальні послуги» зазначено, що органи місцевого самоврядування зобов'язані організовувати надання базових соціальних послуг, у тому числі підтримку вразливих категорій жінок, які перебувають у кризових ситуаціях. Зокрема, до таких послуг належать соціальний супровід під час вагітності, доступ до притулків, кризових центрів, психосоціальна допомога, консультації з питань здоров'я жінки та дитини [5].

У сфері охорони здоров'я важливим є Закони України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» та «Основи законодавства України про охорону здоров'я». Вони визначають, що органи місцевого самоврядування відповідають за організацію доступу населення до первинної медичної допомоги, включаючи послуги з охорони материнства, підписання декларацій із сімейними лікарями, а також впровадження програм надання допомоги вразливим групам, зокрема внутрішньо переміщеним особам [9].

Особливої актуальності набуває взаємодія органів місцевого самоврядування з центрами соціальних служб та громадськими організаціями, які працюють у сфері захисту прав жінок і дітей. На практиці саме ця взаємодія часто визначає реальний доступ до послуг. Територіальні громади мають законодавче право формувати місцеві програми підтримки – наприклад, відкривати мобільні бригади соціально-психологічної допомоги, створювати кризові кімнати для жінок, розробляти інформаційні кампанії, надавати юридичну підтримку тощо.

Разом із тим існують суттєві прогалини в нормативному закріпленні конкретних обов'язків громад щодо гарантування репродуктивних прав. Жоден із базових законів не містить прямої термінології «репродуктивні права», що ускладнює ідентифікацію проблеми в адміністративній практиці. Також спостерігається фрагментованість повноважень між медичною та соціальною сферами, що іноді призводить до відсутності узгоджених дій у наданні комплексної допомоги жінкам у складних життєвих обставинах.

Крім того, не всі територіальні громади мають достатні фінансові ресурси, кадрове забезпечення або інституційну спроможність для якісного надання таких послуг. Це посилює регіональні диспропорції та порушує принцип рівності доступу до прав, закріплений у статтях 24 і 49 Конституції України.

Таким чином, незважаючи на закріплення загальних повноважень органів місцевого самоврядування в соціальній і медичній сферах, реалізація репродуктивних прав на місцевому рівні вимагає як уточнення нормативної бази, так і посилення міжгалузевої взаємодії, чіткого розмежування відповідальності між структурами, а також забезпечення адресності допомоги на основі індивідуального підходу до потреб жінок у складних життєвих обставинах.

Попри наявні законодавчі повноваження, практична реалізація репродуктивних прав на рівні територіальних громад значною мірою залежить від ініціативності місцевої влади,

залученості неурядових організацій, фінансової спроможності та наявності партнерської мережі.

Одним із прикладів є діяльність мобільних бригад соціально-психологічної допомоги, які створюються в рамках державної програми протидії домашньому насильству. Такі бригади діють на базі центрів соціальних служб і надають комплексну допомогу – юридичну, психологічну, соціальну – жінкам, які постраждали від насильства, зокрема тим, хто перебуває у періоді вагітності або виховує малолітніх дітей [10].

У Мелітопольській міській територіальній громаді (до окупації) було створено Центр комплексної підтримки жінок, що об'єднував консультаційні пункти, кімнати кризового реагування, групи підтримки та перенаправлення до медичних установ. Важливою характеристикою цієї моделі було партнерство з місцевим пологовим будинком, що забезпечувало доступ до безкоштовної акушерсько-гінекологічної допомоги та психологічного супроводу жінок, які пережили насильство або перебували у кризі [11].

У місті Вінниця реалізується муніципальна програма «Здорова громада», що охоплює інформаційні кампанії щодо здорового способу життя, репродуктивного здоров'я, доступу до безкоштовних тестувань, а також надання менторської підтримки для молодих матерів. Програму впроваджує департамент охорони здоров'я міської ради у співпраці з громадськими організаціями. Особливістю є наявність електронного кабінету пацієнтки, де можна замовити послуги лікаря, отримати консультацію або направлення на додаткові обстеження [12].

У сільських громадах практики є менш системними, проте спостерігаються спроби інституціалізувати підтримку жінок через діяльність амбулаторій сімейної медицини, які виконують також просвітницькі функції. Наприклад, у Кіптівській ОТГ (Чернігівська область) впроваджено програму «Жіноче здоров'я у фокусі», що включає виїзні консультації гінеколога, майстер-класи з самодіагностики та бесіди з медичними працівниками на базі шкіл, клубів та бібліотек [13].

Разом із тим, у багатьох громадах спостерігається низький рівень обізнаності органів місцевого самоврядування з можливостями запровадження програм у сфері репродуктивного здоров'я. Деякі громади не мають відповідної інфраструктури (наприклад, притулків чи кризових кімнат), відчувають дефіцит кваліфікованих кадрів, зокрема психологів, соціальних працівників і медиків, що ускладнює адресне реагування на потреби жінок у кризі.

Аналізуючи практики громад, можна виділити такі ключові чинники їх ефективності:

- наявність локальної програми з чітко визначеними пріоритетами;
- фінансова підтримка з місцевого бюджету або донорських джерел;
- кадрова спроможність;
- налагоджена міжвідомча співпраця між медичними, соціальними та освітніми структурами;

- участь громадських організацій і лідерок думок на місцях.

Наведені приклади свідчать про те, що навіть у межах чинного правового поля територіальні громади можуть розробляти ефективні механізми підтримки жінок у складних життєвих обставинах. Водночас, поширення цих моделей потребує систематизації, підтримки на державному рівні та інституційного укріплення на місцях.

Висновки. Репродуктивні права є ключовою складовою соціальних прав людини, гарантування яких є обов'язком не лише держави в особі центральних органів влади, а й територіальних громад як суб'єктів місцевого самоврядування. У період воєнного стану, масового внутрішнього переміщення, економічної нестабільності та соціальної вразливості окремих категорій жінок, забезпечення цих прав набуває критичного значення з точки зору дотримання конституційного принципу соціальної держави, закріпленого у статті 1 Конституції України.

Для забезпечення належного рівня реалізації репродуктивних прав необхідно:

1. Закріпити у законодавстві України поняття «репродуктивні права» та відобразити його в ключових законах соціального й медичного спрямування.

2. Визначити на рівні підзаконних актів чіткі повноваження органів місцевого самоврядування щодо надання комплексної підтримки жінкам у сфері репродуктивного здоров'я.

3. Забезпечити ресурсне наповнення територіальних громад шляхом розробки державних субвенцій, грантових механізмів і міжмуніципальної співпраці.

4. Упровадити систему локального моніторингу якості послуг з орієнтацією на потреби вразливих груп населення.

5. Створити умови для участі громадських організацій, професійних спільнот і самих жінок у формуванні локальних політик підтримки.

Таким чином, лише за умови комплексного підходу, який поєднує правові реформи, інституційне укріплення громад, підвищення фаховості кадрів та етичну трансформацію суспільства, можливо досягти повноцінної реалізації репродуктивних прав жінок у складних життєвих обставинах.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> (дата звернення 22.05.2025).

2. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок: міжнародний документ від 18.12.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення 22.05.2025).

3. Доповідь Міжнародної конференції по народонаселенню та розвитку. (Каїр, 5–13 вересня 1994 року). 1995. Нью-Йорк : 189 с. (Видавництво ООН).

4. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення 22.05.2025).

5. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення 22.05.2025).

6. Про затвердження Порядку надання соціальних послуг: Постанова КМУ від 01.06.2020 № 587. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 22.05.2025).

7. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення 22.05.2025).

8. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 22.05.2025).

9. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19.10.2017 № 2168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text> (дата звернення 22.05.2025).

10. Про затвердження Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству на період до 2025 року: Постанова КМУ від 24.02.2021 № 145. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення 22.05.2025).

11. Звіт ПРООН «Місцеві відповіді на виклики пандемії та домашнього насильства: приклади кращих практик територіальних громад України». – Київ, 2021. – 34 с.].

12. Офіційний сайт Вінницької міської ради. – Режим доступу: <https://www.vmr.gov.ua>.

13. Інформаційна платформа «Децентралізація». – Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua>.

ЧУДНОВ В. В.,

аспірант

(Київський університет інтелектуальної
власності та права)**УДК 340****DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.8>****ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ РИНКУ
ПРИРОДНОГО ГАЗУ В УКРАЇНІ**

В статті сформовано поняття та розкрито зміст публічного адміністрування ринку природного газу в Україні. Доведено, що це адміністративна діяльність загальних і спеціальних адміністративних органів, що здійснюється на основі реалізації норм адміністративного права з використанням визначених законодавством інструментів публічного адміністрування для забезпечення постачання, транспортування, розподілу, зберігання (закачування, відбору), купівлі-продажу природного газу та надання послуг установки LNG шляхом надання адміністративних послуг, здійснення розпорядчої та виконавчої діяльності. Здійснено науковий аналіз нормативно-правових засад регулювання галузі, що включають Конституцію та закон України, міжнародні договори, а також імплементовані норми Європейського Союзу, зокрема Директиву 2009/73 та Регламент 715/2009. Визначено принципи функціонування ринку, серед яких конкурентність, недискримінаційність, пропорційність регулювання, рівний доступ до інфраструктури, запобігання монополізації та захист прав споживачів. Охарактеризовано структуру адміністративних органів, зокрема роль НКРЕКП, Міністерства енергетики, Антимонопольного комітету та оператора газотранспортної системи у регулюванні ринку. Визначено основні інструменти публічного адміністрування, що включають публічний контроль, ліцензування, тарифне регулювання, моніторинг ринку, нагляд за якістю газопостачання, адаптацію законодавства до європейських стандартів та укладення адміністративних договорів. Визначено механізми енергетичної безпеки, серед яких кризове реагування, резервування запасів газу та контроль стабільності функціонування газотранспортної системи. Актуалізовано роль цифровізації в адмініструванні ринку газу, зокрема використання електронних реєстрів, автоматизованих систем моніторингу та цифрових платформ для регуляторної діяльності. Виявлено основні проблеми адміністрування, серед яких недосконалість тарифна політика, ризики монополізації та потреба в підвищенні ефективності публічного контролю. Запропоновано напрями вдосконалення, включаючи підвищення прозорості тарифоутворення, посилення антимонопольного регулювання, розвиток механізмів споживчого контролю та модернізацію газотранспортної інфраструктури відповідно до вимог енергетичної безпеки та екологічних стандартів.

Ключові слова: адаптація законодавства, адміністративні договори, адміністративні органи, антимонопольне регулювання, автоматизовані системи, державний контроль, доступ до інфраструктури, енергетична безпека, європейські стандарти, запобігання монополізації, захист прав споживачів, інструменти публічного адміністрування, кризове реагування, ліцензування, модернізація газотранспортної інфраструктури, моніторинг ринку, недискримінаційність, нормативно-правове регулювання, прозорість тарифоутворення, пропорційність, регламенти ЄС, тарифне регулювання, цифровізація.

Chudnov V. V. The concept and content of public administration of the natural gas market in Ukraine

The article formulates the concept and reveals the essence of public administration of the natural gas market in Ukraine. It is substantiated that this is an administrative activity of general and specialized administrative bodies carried out on the basis of the implementation of administrative law norms using legally defined public administration tools to ensure the supply, transportation, distribution, storage (injection, withdrawal), purchase and sale of natural gas, and the provision of LNG facility services through the provision of administrative services, execution of regulatory and executive activities. A scientific analysis of the regulatory framework of the sector has been conducted, covering the Constitution and laws of Ukraine, international treaties, and the implemented norms of the European Union, particularly Directive 2009/73 and Regulation 715/2009. The principles of market functioning are identified, including competitiveness, non-discrimination, proportionality of regulation, equal access to infrastructure, prevention of monopolization, and consumer rights protection. The structure of administrative bodies is characterized, in particular, the role of the National Commission for State Regulation of Energy and Utilities (NCSREU), the Ministry of Energy, the Antimonopoly Committee, and the gas transmission system operator in market regulation. The main public administration tools are determined, including public control, licensing, tariff regulation, market monitoring, quality oversight of gas supply, adaptation of legislation to European standards, and the conclusion of administrative contracts. Mechanisms of energy security are identified, including crisis response, gas reserves management, and control over the stability of the gas transmission system. The role of digitalization in gas market administration is emphasized, particularly the use of electronic registers, automated monitoring systems, and digital platforms for regulatory activities. The main administrative challenges are identified, including an imperfect tariff policy, risks of monopolization, and the need to improve public control efficiency. Proposed improvement measures include increasing the transparency of tariff formation, strengthening antitrust regulation, developing consumer control mechanisms, and modernizing gas transmission infrastructure in accordance with energy security and environmental standards.

Key words: *administrative bodies, administrative contracts, adaptation of legislation, antitrust regulation, automated systems, consumer rights protection, crisis response, digitalization, energy security, EU regulations, European standards, gas transmission infrastructure modernization, licensing, market monitoring, market transparency, monopolization prevention, non-discrimination, normative-legal regulation, proportionality, public administration tools, public control, tariff regulation, transparency of tariff formation.*

Вступ. Сучасні виклики, з якими стикається Україна в енергетичному секторі, обумовлюють нагальну необхідність глибокого наукового аналізу проблем публічного адміністрування ринку природного газу. В умовах припинення транзиту російського газу до Європейського Союзу, що стало наслідком повномасштабного терористичного вторгнення рф, виникла потреба у перегляді механізмів публічного адміністрування газовим ринком України, посиленні його інтеграції в європейський енергетичний простір та розбудові енергетичної незалежності.

Україна є державою з розвинутою газовою галуззю. За роки незалежності Україна транспортувала 3,377 трлн куб. м природного газу, що співмірно із сукупним споживанням Франції, Туреччини, Румунії, Угорщини, Чехії та Швейцарії. Власний видобуток склав 637 млрд куб. м, що відповідає сукупному результату Румунії та Італії. Українська газотранспортна система є однією з найбільших у світі, з мережею газогонів понад 37 тис. км,

а підземні сховища можуть вміщувати понад 31 млрд куб. м газу – найбільший показник у Європі. Крім того, за цей час було видобуто 112 млн т нафти та газоконденсату, а до Європи транспортували 989 млн т нафти, що дорівнює споживанню семи європейських країн. Україна має історично важливі родовища, зокрема Дашавське, а Борислав на Львівщині був найбільшим нафтопромислом Європи на межі XIX–XX століть [1].

Одним із ключових аспектів є захист газотранспортної та газовидобувної інфраструктури від російських терористичних атак. Ворог здійснює цілеспрямовані удари по критичних енергетичних об'єктах, що вимагає не лише фізичного захисту, а й ефективних механізмів державного управління, здатних забезпечити стабільність газопостачання. Запровадження сучасних механізмів кризового реагування, резервування запасів газу та диверсифікації постачань є пріоритетними напрямками для гарантування енергетичної безпеки України.

Європейська інтеграція українського газового ринку є одним із стратегічних завдань, що передбачає імплементацію норм ЄС, включаючи Директиву 2009/73/ЄС та Регламент 715/2009. Це сприятиме створенню прозорого та конкурентного ринку, який відповідатиме вимогам європейського енергетичного простору. Одним із ключових викликів залишається приведення тарифів на транспортування та постачання природного газу у відповідність до європейських стандартів, що сприятиме справедливому ціноутворенню, ефективному функціонуванню ринку та захисту прав споживачів.

Науковий аналіз проблем публічного адміністрування ринку природного газу має зосереджуватися на формуванні ефективної нормативно-правової бази, запровадженні сучасних інструментів публічного адміністрування, моніторингу ринку, адаптації законодавства до стандартів ЄС та розвитку цифрових платформ управління. Посилення антимонопольного контролю, забезпечення рівного доступу до газотранспортної інфраструктури та створення сприятливих умов для інвестицій у модернізацію газової системи є важливими напрямками для підвищення стійкості та ефективності газового ринку України.

Огляд останніх досліджень. До певних аспектів публічного адміністрування ринку природного газу в Україні звертали свою увагу вітчизняні вчені Р. Ахметов, В. Галунько, А. Берlach, О. Буханевич, П. Діхтієвський, О. Гулак, С. В. Курченко, Е. Онацький, Я. Оронін, І. Подрез-Ряполова, О. Ситников, Ю. А. Слюсаренко, С. Стеценко та ін. Проте, вони свої зусилля зосереджували не безпосередньо на предметі нашого аналізу, а на більш загальних чи спеціальних викликах.

Мета статті полягає в тому на основі теорії адміністративного права та діючого законодавства сформулювати поняття та розкрити зміст публічного адміністрування ринку природного газу в Україні.

Виклад основних положень: Газова промисловість є ключовою галуззю господарського комплексу, яка охоплює широкий спектр процесів, пов'язаних із природним газом. Вона включає розвідку та експлуатацію родовищ, що передбачає проведення геологорозвідувальних робіт, буріння свердловин і безпосередній видобуток газу. Важливим елементом є зберігання газу, яке здійснюється у підземних сховищах для забезпечення безперебійного постачання. Транспортування газу відбувається через магістральні газопроводи та розподільчі мережі, що забезпечують доставку ресурсу до кінцевих споживачів. Газозабезпечення охоплює як промисловий сектор, так і комунальне господарство, гарантуючи енергопостачання підприємств, теплоелектростанцій та житлових будинків. Виробництво скрапленого газу дозволяє переводити його в рідкий стан для зручності транспортування та використання. Переробка газу та газового конденсату спрямована на вилучення корисних компонентів, таких як метан, пропан, бутан і етан, які мають значну цінність для хімічної та енергетичної промисловості. Окремим напрямом є виробництво штучних горючих газів, що отримуються з твердого або рідкого палива й використовуються як альтернативні енергоносії [2].

Згідно з теорією адміністративного права сутністю виконавчої влади є публічне виконання законів на території всієї України, зокрема щодо забезпечення обороноздатності та національної безпеки. Вона також включає публічне забезпечення прав і свобод людини та громадянина, наприклад, у питаннях реалізації прав внутрішньо переміщених осіб на

зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги та освіту. Виконавча влада створює умови для задоволення життєвих потреб населення у випадках, коли забезпечити їх за рахунок приватної ініціативи неможливо. Вона здійснює публічне адміністрування в різних сферах суспільного життя [1 3, с. 44]. Зокрема важливим сектором такої діяльності є публічне адміністрування ринку природного газу. Зміст якого норми однойменного Закону України від 9 квітня 2015 року № 329-VIII розкривають як систему правовідносин, що виникають у процесі купівлі-продажу, постачання природного газу, а також надання послуг з його транспортування, розподілу, зберігання (закачування, відбору), послуг установки LNG [4].

Теорія адміністративного права також розкриває, що публічне адміністрування є формою реалізації публічної влади, що спрямована на виконання завдань виконавчої влади, забезпечення публічного інтересу та управління суспільними процесами. Воно здійснюється адміністративними органами через адміністративну діяльність, прийняття нормативно-правових актів, правозастосування та виконання фактичних дій. Основними характеристиками публічного адміністрування є його зовнішній вираз як реалізації функцій виконавчої влади, орієнтація на задоволення суспільних потреб, а також відмежування від законодавчої, судової та політичної діяльності. Виконавча діяльність адміністративних органів охоплює широке коло дій, спрямованих на правозастосування, прийняття адміністративних актів та забезпечення їх виконання. За змістом публічне адміністрування поділяється на адміністративні послуги та розпорядчу діяльність. Адміністративні послуги включають дії органів влади, спрямовані на задоволення прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб. Розпорядча діяльність полягає у виданні підзаконних нормативно-правових актів, що уточнюють і деталізують норми законів до моменту їх правозастосування [5, с. 17–18].

Ринок природного газу в Україні функціонує на засадах вільної конкуренції, регулювання державою природних монополій та дотримання принципів прозорості, недискримінації та пропорційності у прийнятті рішень суб'єктами владних повноважень. Основою правового регулювання є Конституція України, Закон України «Про ринок природного газу», інші закони та міжнародні договори, зокрема Договір про заснування Енергетичного Співтовариства та Угода про асоціацію з ЄС. Законодавство України імплементує норми ЄС, включаючи Директиву 2009/73/ЄС та Регламент 715/2009, що забезпечує інтеграцію до європейського ринку газу. Ключовими принципами ринку є вільна торгівля газом, рівний доступ до газової інфраструктури, незалежне регулювання тарифів та захист прав споживачів. Державне регулювання здійснює Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, яка забезпечує контроль за дотриманням ліцензійних умов, розподілом потужностей та ціноутворенням на газовому ринку. Газотранспортну систему експлуатує незалежний оператор, що відповідає вимогам Третього енергетичного пакета ЄС [4].

На думку Е. Онацького, адміністративно-правове регулювання трубопровідного газового транспорту в Україні базується на законодавчих та підзаконних актах, міжнародних угодах і стандартах Європейського Союзу. Його основними засадами є забезпечення стабільного функціонування газотранспортної системи, державний контроль за її діяльністю, відповідність вимогам енергетичної безпеки та екологічних стандартів, а також інтеграція з європейськими енергетичними ринками. Нормативно-правове регулювання включає закони України, підзаконні акти та міжнародні договори, зокрема Закон України «Про ринок природного газу», що визначає правові основи функціонування ринку, та Закон України «Про трубопровідний транспорт», який регламентує діяльність магістральних трубопроводів [6].

І. Подрез-Ряполова розкриває в своїх статтях, що постачання природного газу є складним процесом, що регулюється сукупністю нормативно-правових актів, які визначають

¹ Галунько В., Стеценко С., Берлач А., Буханевич О., Ситников О. та ін. Адміністративне право та адміністративний процес України в умовах воєнного стану: колективна монографія / за заг. ред. В. Фелика, В. Курила. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 704 с.

правила функціонування ринку, права та обов'язки суб'єктів господарювання, а також гарантії для споживачів. Основним законодавчим актом є Закон України «Про ринок природного газу», який забезпечує правові засади лібералізації газового ринку та гармонізації його з європейськими стандартами. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, уповноважена видавати ліцензії на здійснення діяльності з постачання природного газу. Юридичні особи не можуть виступати постачальниками газу без отримання відповідної ліцензії. Регулятор також встановлює тарифи на транспортування та розподіл газу, забезпечуючи рівні умови для всіх учасників ринку. Органи місцевого самоврядування відіграють важливу роль у контролі за виконанням договорів постачання газу, зокрема організовують конкурси для бюджетних установ та забезпечують дотримання правил безпечного використання газу в побуті. Договори між державою та постачальниками можуть мати форму адміністративних договорів, що регулюють постачання газу для стратегічних об'єктів та соціальних програм [7].

Ю. Слюсаренко доводить, що правовий статус юридичних осіб нафтогазового комплексу визначається їхньою правосуб'єктністю, що передбачає наявність прав та обов'язків, можливість участі у цивільному обороті, укладання договорів, володіння майном та відповідальність за зобов'язаннями. Вони можуть існувати у формі акціонерних товариств, державних підприємств, товариств з обмеженою відповідальністю та інших господарських утворень, що займаються видобутком, транспортуванням, переробкою та реалізацією нафти і газу. Правовий режим їхнього майна базується на правах власності, господарського відання або оперативного управління, що визначає можливість використання активів у виробничих процесах. Вони можуть бути частиною холдингових структур, таких як НАК «Нафтогаз України», що включає материнську компанію та дочірні підприємства [8].

С. Курченко доводить, що адміністративні органи відіграють ключову роль у регулюванні та контролі за укладенням договорів постачання природним газом через приєднану мережу, виконуючи функції нагляду, ліцензування та забезпечення дотримання законодавчих норм. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, уповноважена видавати ліцензії на здійснення діяльності з постачання природним газом, без яких юридичні особи не можуть виступати постачальниками [9]².

Я. Оронін підкреслює, що ринок природного газу в Україні регулюється комплексом нормативно-правових актів, які спрямовані на створення конкурентного середовища, захист прав споживачів, екологічну безпеку та залучення інвестицій. Основним законодавчим документом є Закон України «Про ринок природного газу», який визначає загальні засади функціонування галузі, регламентує діяльність суб'єктів ринку, встановлює вимоги до ліцензування, а також забезпечує відповідність українського законодавства європейським нормам. Одним із ключових аспектів правового регулювання ринку природного газу є ліцензування діяльності постачальників. Встановлення тарифів на транспортування та розподіл природного газу також відбувається під контролем регулятора. Органи місцевого самоврядування відіграють значну роль у регулюванні договірних відносин між постачальниками та споживачами, зокрема через укладання адміністративних договорів на постачання природного газу для бюджетних установ і стратегічних об'єктів [10].

Треба уточнити, що Закон України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» був прийнятий Верховною Радою 22 вересня 2016 року та набув чинності 26 листопада 2016 року № 1540-VIII. Згідно з яким Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який функціонує на принципах незалежності та колегіальності. Її головною метою є забезпечення ефективного регулювання, моніторингу та контролю за діяльністю суб'єктів господарювання у сферах енергетики та комунальних послуг [11] 3 13 червня 2019 року КСУ

² Курченко С.В. Договір постачання природним газом через приєднану мережу (цивільно-правовий аспект). Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2012. 22с.

визнав неконституційними деякі положення Закону України № 1540-VIII, які визначали порядок призначення та звільнення членів НКРЕКП Президентом України, а також її незалежний статус поза системою органів виконавчої влади. Суд зазначив, що такі положення порушують баланс влад та суперечать Конституції України, оскільки виконавча влада має підпорядковуватися Кабінету Міністрів України. Втрата чинності неконституційних норм була відтермінована до 31 грудня 2019 року, щоб уникнути правової невизначеності [12].

Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринку природного газу, виконує функцію державного регулятора, який контролює діяльність суб'єктів господарювання, що працюють у сфері видобутку, транспортування, розподілу, зберігання та постачання природного газу, а також учасників ринку, які здійснюють торгівлю природним газом в оптовому та роздрібному сегментах. Крім того, НКРЕКП відповідає за балансування газотранспортної системи та забезпечення її стабільного функціонування, що є необхідною умовою безперебійного постачання газу споживачам. Комісія забезпечує рівні умови доступу до газотранспортної системи та газорозподільних мереж, що сприяє чесній конкуренції та ефективному функціонуванню ринку, а також гарантує, що всі учасники ринку мають рівноправний доступ до інфраструктури незалежно від їхнього розміру чи форми власності [13].

Отже, виходячи з таких доктринальних та законодавчих положень можна узагальнити що:

- ринок природного газу в Україні функціонує на засадах вільної конкуренції, регулювання природних монополій та дотримання принципів прозорості, недискримінації та пропорційності, що забезпечує рівний доступ учасників до інфраструктури та ефективне ціноутворення;

- основні елементи ринку включають видобуток, транспортування, розподіл, зберігання та постачання природного газу, що реалізується через оптовий та роздрібний сегменти, а також балансування газотранспортної системи;

- основними адміністративними органами нормативного регулювання ринку є Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, яка відповідає за тарифну політику, ліцензування та моніторинг ринку; Міністерство енергетики України, що формує стратегічну політику галузі; Антимонопольний комітет України, який контролює дотримання конкурентного середовища; оператор газотранспортної системи, що відповідає за експлуатацію інфраструктури;

- інструментами публічного адміністрування ринку природного газу є державне регулювання тарифів, встановлення правил доступу до інфраструктури, ліцензування, нагляд за виконанням ліцензійних умов, контроль якості газопостачання, застосування санкцій за порушення регуляторних вимог, а також адаптація законодавства до європейських стандартів;

- проблемами публічного адміністрування ринку є недосконала тарифна політика, ризики зловживання монопольним становищем, недостатня прозорість процесів ціноутворення, складність інтеграції з європейським ринком, а також низька ефективність механізмів захисту прав споживачів;

- напрямки удосконалення можуть включати розширення конкуренції на ринку через ефективне використання принципу анбандлінгу (відокремлення діяльності з видобутку, транспортування та постачання), підвищення прозорості тарифоутворення, розвиток механізмів державного контролю за якістю послуг, посилення споживчого контролю, вдосконалення системи державного моніторингу та модернізацію газотранспортної інфраструктури відповідно до вимог енергетичної безпеки та екологічних стандартів.

Р. Ахметов з погляду науки міжнародного права узагальнює, що правове регулювання ринку природного газу в Європейському Союзі базується на поєднанні норм первинного та вторинного права ЄС, міжнародних договорів, рішень Суду ЄС, а також політичних та нормативно-правових актів, які визначають організаційно-правові засади функціонування внутрішнього газового ринку. Основними нормативно-правовими джерелами є Лісабонський

договір, який визначає правові повноваження ЄС у сфері енергетики, Директива 2009/73 про єдині правила для внутрішнього ринку природного газу, яка є частиною Третього енергетичного пакета, Регламент 715/2009 щодо умов доступу до газотранспортних систем, Регламент 347/2013 про транс'європейські енергетичні мережі (TEN-E), мережеві кодекси, що регулюють детальні технічні аспекти роботи операторів газових систем, та енергетичне *acquis*, яке застосовується в межах Енергетичного співтовариства, що включає Україну [14].

Висновки. Отже, публічне адміністрування ринку природного газу в Україні характеризується наступними рисами:

- ринок природного газу функціонує на засадах конкурентності, недискримінації, пропорційності регулювання, відкритості для нових учасників, запобігання монополізації та забезпечення прав споживачів, що реалізується через впровадження принципу анбандлінгу, тобто відокремлення видобутку, транспортування та постачання газу, а також через державне регулювання доступу до інфраструктури та тарифної політики;

- регулювання ринку природного газу в Україні здійснюється на основі адміністративно-правової бази, що включає Конституцію України, закони України «Про ринок природного газу» та інші, міжнародні договори та імплементовані норми ЄС, такі як Директива 2009/73/ЄС і Регламент 715/2009 та чисельних підзаконних нормативно-правових актів;

- публічне адміністрування спрямоване на захист прав споживачів та енергетичну безпеку, що включає гарантування безперебійного постачання природного газу, кризове реагування, резервування запасів газу та моніторинг стану газотранспортної системи для запобігання дефіциту або збоїв у поставках, а також впровадження механізмів контролю за якістю надання послуг;

- структурна основних адміністративних органів складається з НКРЕКП, Міністерство енергетики України, Антимонопольний комітет, оператора газотранспортної системи та інших учасників ринку, які відповідають за стратегічне планування, тарифну політику, контроль за конкуренцією та забезпечення функціонування газової інфраструктури;

- інструменти публічного адміністрування включають державний контроль за дотриманням законодавства, ліцензування діяльності суб'єктів ринку, встановлення економічно обґрунтованих тарифів, забезпечення рівного доступу до інфраструктури, нагляд за якістю постачання природного газу, застосування санкцій за порушення регуляторних норм, а також адаптацію законодавства до європейських стандартів;

- цифровізація та автоматизація публічного адміністрування сприяють прозорості регулювання та підвищенню ефективності адміністрування через розвиток електронних реєстрів, автоматизованих систем моніторингу ринку, цифрових платформ для ліцензування та контролю діяльності операторів.

Отже, публічне адміністрування ринку природного газу в Україні – це адміністративна діяльність загальних і спеціальних адміністративних органів, що здійснюється на основі реалізації норм адміністративного права з використанням визначених законодавством інструментів публічного адміністрування для забезпечення постачання, транспортування, розподілу, зберігання (закачування, відбору), купівлі-продажу природного газу та надання послуг установки LNG шляхом надання адміністративних послуг, здійснення розпорядчої та виконавчої діяльності.

Список використаних джерел:

1. Вісім історичних подій нафто-газової галузі України. Нафтогазова галузь України. №1. 2023. URL: <https://www.naftogaz.com/short/847d640d>.
2. Газова промисловість. Енциклопедія Сучасної України. 2006. URL: <https://esu.com.ua/pdf/file/28158.pdf>.
3. Галуцько В., Стеценко С., Берлач А., Буханевич О., Ситников О. та ін.
4. Адміністративне право та адміністративний процес України в умовах воєнного стану: колективна монографія / за заг. ред. В. Фелика, В. Курила. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 704 с.

5. Про ринок природного газу: Закон України від 9 квітня 2015 року № 329-VIII. *Голос України*» 7 травня 2015 року, № 80 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19>.
6. Адміністративне право та адміністративний процес в умовах воєнного стану в Україні : навчальний посібник : у 2-х томах. Том 1. Загальне адміністративне право. Особливе адміністративне право / В. Галуцько, П. Діхтєвський, О. Гулак та ін. ; за заг. ред. В. Галуцька, В. Фелика. Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. 620 с
7. Онацький Е. Адміністративно-правові засади діяльності магістрального трубопроводного транспорту. Київ: Академія управління МВС, 2010. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/aref/20110901000248>
8. Подрез-Ряполова І. В. Окремі напрямки правового забезпечення реформування діяльності з постачання природного газу. *Право та інновації*. № 3 (7), 2014. С. 118–122.
9. Слюсаренко Ю. А. Правовий статус юридичних осіб нафтогазового комплексу України (цивільно-правові аспекти). Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2008. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/aref/20110901000248>.
10. Курченко С.В. Договір постачання природним газом через приєднану мережу (цивільно-правовий аспект). Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2012. 22 с.
11. Оронін Я. Екологічний аудит об'єктів нафтогазової галузі України: правові засади та перспективи розвитку. Серія ПРАВО. Випуск 23. Частина II. Том 2. С. 101–104.
12. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг: Закон України від 22 вересня 2016 року № 1540-VIII. *Відомості Верховної Ради*, 2016, № 51, ст. 833. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-19>.
13. КСУ визнав неконституційними окремі положення Закону України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг». Конституційний Суд України. 2019. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/ksu-vyznav-nekonstytuciynuyu-okremi-polozhennya-zakonu-ukrayiny-pro-nacionalnu-komisiyu-shcho>.
14. Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг. Затверджено Указом Президента України від 10 вересня 2014 року № 715/2014. *Урядовий кур'єр*, 12 вересня 2014 року, № 167.
15. Ахметов Р. Р. Правове регулювання ринку природного газу в ЄС: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2019. 19 с.

ШЕПТУН О.,аспірант кафедри права
(Приватний вищий навчальний заклад
«Університет сучасних знань»)**ТАРАСЕНКО К. В.,**кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного
та міжнародного права
(Національна академія внутрішніх
справ)

УДК 342.41

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.9>**ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ КОНСТИТУЦІЙНИХ РЕФОРМ КРАЇН
ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ В КОНТЕКСТІ АДАПТАЦІЇ ДО ЄС:
ВИСНОВКИ ДЛЯ УКРАЇНИ**

Актуальність дослідження зумовлена трансформацією конституційного ладу України в умовах євроінтеграції та воєнного стану. Метою роботи є порівняльно-правовий аналіз конституційних реформ у країнах Центрально-Східної Європи (Польща, Чехія, Словаччина, країни Балтії) в контексті адаптації до стандартів ЄС та формулювання рекомендацій для України. Для цього поставлено такі завдання: окреслити хронологію та характер основних конституційних реформ у зазначених державах, виявити спільні та відмінні риси і систематизувати набуті зміни з урахуванням європейських вимог. У роботі застосовано методи порівняльно-правовий, історико-правовий та системний.

У результаті аналізу встановлено, що конституційні реформи у Польщі, Чехії, Словаччині та країнах Балтії проводилися в контексті підготовки до вступу в ЄС і включали перегляд повноважень гілок влади, зміцнення гарантій прав людини та адаптацію конституційного контролю до європейських стандартів. Зокрема, Польща переглянула процедури конституційного контролю законів, Словаччина активізувала гармонізацію національного законодавства з *acquis communautaire*, а країни Балтії запровадили інституційні новації, спрямовані на захист прав людини та синхронізацію законодавства з нормами ЄС.

Ключові висновки свідчать, що отримані уроки сприятимуть вдосконаленню конституційних підходів в Україні. Зокрема, рекомендується посилити незалежність судової гілки влади, уточнити механізми конституційного контролю та узгодити базові принципи з європейським законодавством. Наукова новизна дослідження полягає в комплексному порівнянні досвіду кількох європейських держав щодо конституційних змін та визначенні його значення для реформування Конституції України. Практична цінність полягає в обґрунтуванні рекомендацій щодо вдосконалення конституційного законодавства України з урахуванням стандартів ЄС та потреб воєнного часу.

Ключові слова: конституційні реформи, Центрально-Східна Європа, адаптація до *acquis* ЄС, європейська інтеграція, Україна, порівняльний аналіз.

Sheptun O. M., Tarasenko K. V. Comparative legal analysis of constitutional reforms in central and eastern Europe in the context of adaptation to the EU: conclusions for Ukraine

The relevance of the study is due to the transformation of the constitutional order of Ukraine in the context of European integration and martial law. The purpose of the study is to provide a comparative legal analysis of constitutional reforms in the countries of Central and Eastern Europe (Poland, the Czech Republic, Slovakia, and the Baltic States) in the context of adaptation to EU standards and to formulate recommendations for Ukraine. To this end, the author sets the following tasks: to outline the chronology and nature of the main constitutional reforms in these countries, to identify common and distinctive features and to systematize the changes made in line with European requirements. The article uses comparative legal, historical and legal, and systemic methods.

The analysis shows that constitutional reforms in Poland, the Czech Republic, Slovakia and the Baltic States were carried out in the context of preparation for EU accession and included a review of the powers of the branches of government, strengthening of human rights guarantees and adaptation of constitutional control to European standards. In particular, Poland revised the procedures for constitutional review of laws, Slovakia intensified the harmonization of national legislation with the *acquis communautaire*, and the Baltic states introduced institutional innovations aimed at protecting human rights and synchronizing legislation with EU norms.

The key conclusions show that the lessons learned will help improve constitutional approaches in Ukraine. In particular, it is recommended to strengthen the independence of the judiciary, clarify the mechanisms of constitutional control, and harmonize the basic principles with European legislation. The scientific novelty of the study lies in a comprehensive comparison of the experience of several European countries regarding constitutional amendments and determining its significance for reforming the Constitution of Ukraine. The practical value of the study lies in the substantiation of recommendations for improving the constitutional legislation of Ukraine, taking into account EU standards and the needs of wartime.

Key words: *constitutional reforms, Central and Eastern Europe, adaptation to EU acquis, European integration, Ukraine, comparative analysis.*

Вступ. Актуальність теми зумовлена стратегічною важливістю конституційних реформ для держав, що прагнуть інтегруватися до Європейського Союзу. Досвід посткомуністичних країн Центрально-Східної Європи свідчить, що глибинні конституційні перетворення стали передумовою успішного вступу до ЄС, забезпечивши становлення демократії та верховенства права на заміну авторитарним моделям минулого. Виконання так званих Копенгагенських критеріїв (стабільність інститутів, демократія, верховенство права, дотримання прав людини) неможливе без належних конституційних основ та ефективних механізмів стримувань і противаг. Для України, яка переживає повномасштабну війну та одночасно отримала статус кандидата у члени ЄС, питання конституційної реформи набуває особливої актуальності. Попри воєнні виклики, набуття статусу кандидата створило в Україні потужний імпульс для проведення ключових реформ. Зокрема, розпочато масштабні зміни у сфері правосуддя, посилено боротьбу з корупцією й олігархічним впливом, реформовано органи суддівського врядування та вдосконалено захист прав меншин відповідно до європейських стандартів. Таким чином, одночасне протистояння зовнішній агресії та виконання критеріїв інтеграції до ЄС робить конституційні перетворення в Україні нагальними й критично важливими.

Огляд досліджень щодо порівняльно-правового аналізу конституційних реформ країн Центрально-Східної Європи в контексті адаптації до ЄС показує зростаючий інтерес до теми адаптації національного законодавства до європейських стандартів. Одним із таких

досліджень є робота І. Дудик та інших, у якій автори аналізують правові стратегії інтеграції України до Європейського Союзу (ЄС), беручи до уваги досвід Центральної та Східної Європи. Також, підкреслюється необхідність системних реформ та активної міжнародної співпраці, щоб Україна могла ефективно адаптувати своє законодавство до вимог ЄС [1].

М. Рабінович у своєму дослідженні розглядає політику розширення ЄС та особливості правових умов для України в контексті верховенства права. Автор аналізує, як ЄС застосовує принципи верховенства права в процесі інтеграції України, попри війну з Росією. Автором проведено паралелі між підходами ЄС щодо України та інших країн-кандидатів [2].

Аналіз шляхів реформування органів конституційної юрисдикції Центральної та Східної Європи у порівняльній перспективі за період 1990–2020 років проводиться у дослідженні К. Поча та інших. Колектив авторів зазначає те, що після демократичних змін органи конституційної юрисдикції обирали різні стратегії – деякі активно сприяли консолідації демократії, а інші залишалися пасивними [3].

Н. Дойгт та Х. Хоєн у своєму дослідженні розглядають процес вступу країн Центральної та Східної Європи до ЄС, включаючи політичні та економічні реформи, які були необхідні для інтеграції. Окремо здійснюється аналіз труднощів які виникли у відносинах між ЄС та країнами Східної Європи, включаючи питання демократизації, економічної співпраці та безпеки. Окрема увага приділяється взаємодії з країнами, що не є членами ЄС, такими як Україна та Молдова [4].

Постановка завдань. Мета дослідження – здійснити порівняльно-правовий аналіз конституційних реформ країн Центрально-Східної Європи в процесі адаптації до права ЄС та на цій основі сформулювати висновки і рекомендації для України.

Методологія дослідження ґрунтується на поєднанні порівняльно-правового, історико-правового та системного підходів. Порівняльно-правовий метод застосовується як ключовий для зіставлення конституційно-правових процесів різних країн, виявлення спільних закономірностей і національних особливостей. Історико-правовий метод дозволяє врахувати хронологію та контекст постсоціалістичних трансформацій, простежити еволюцію конституційних реформ від початку 1990-х років до сьогодення. Системний підхід дає змогу розглядати конституційну реформу як цілісний феномен, що охоплює взаємопов'язані зміни у державних інститутах, правовій системі та політичному середовищі в цілому. Комбіноване використання цих методів забезпечує всебічний і об'єктивний аналіз, необхідний для досягнення поставленої мети.

Результати дослідження. Країни Центрально-Східної Європи (далі – ЦСЄ) наприкінці ХХ століття здійснили масштабні конституційні реформи, обумовлені як внутрішніми трансформаціями після падіння соціалістичних режимів, так і зовнішнім фактором євроінтеграції. Після демократичних революцій 1989–1991 років перед новими урядами постало завдання відновлення демократичного конституційного ладу та утвердження верховенства права, що було необхідною передумовою для майбутнього вступу до Європейського Союзу (далі – ЄС). Європейська Рада в Копенгагені визначила так звані копенгагенські критерії – вимоги до кандидатів на вступ, які включали стабільність інститутів демократії, дотримання принципу верховенства права, забезпечення прав людини та захисту меншин, а також наявність ринкової економіки та спроможність виконувати зобов'язання членства [5]. Відповідно, прагнення виконати ці критерії стало ключовим стимулом конституційних реформ у державах ЦСЄ. Вже наприкінці 1980-х років низка країн регіону добровільно розпочала процес адаптації своїх політичних і правових систем до стандартів Європейського співтовариства [6]. Ці передумови пояснюють, чому конституційні реформи в Польщі, Чехії, Словаччині, країнах Балтії та інших державах ЦСЄ розглядались як необхідна основа для європейської інтеграції.

Як зазначає Д. Тошков, процес євроінтеграції вимагав закріплення в національних конституціях низки фундаментальних принципів, що дозволяли адаптувати законодавство до права ЄС [7]. По-перше, країни ЦСЄ утвердили принцип суверенітету народу і демократичного правління, забезпечивши в конституціях вільні вибори, поділ влади та політичний

плюралізм. Це створило інституційну стабільність, необхідну для майбутнього членства в ЄС. По-друге, конституції цих держав гарантували права і свободи людини на рівні, сумісному з європейськими стандартами, зокрема Європейською конвенцією з прав людини [8]. В новоприйнятих основних законах початку 1990-х років було закріплено широкий каталог прав та механізми їх судового захисту, що відповідало політичним критеріям вступу до ЄС. По-третє, важливим конституційним принципом стало верховенство права – зокрема, підкорення держави праву та ефективний конституційний нагляд. Більшість країн ЦСЄ створили органи конституційної юрисдикції для контролю за відповідністю законів основному закону, що зміцнило правову державу і сприяло виконанню критеріїв ЄС щодо стабільності інституцій.

Окремо слід відзначити конституційні положення, які прямо стосувалися взаємодії національного права з правом ЄС. Практично всі держави-кандидати закріпили можливість делегування частини суверенних повноважень наднаціональним структурам. Як зазначає П. Крайг, це вимагало «відкриття» їхніх конституцій, які раніше акцентували абсолютний суверенітет, для пріоритету зобов'язань, пов'язаних з членством у ЄС [9]. Наприклад, конституції Словаччини [10] та Латвії [11] передбачили, що за особливих умов держава може передавати здійснення частини своїх компетенцій міжнародним організаціям, якщо це робиться з метою зміцнення демократії. Водночас у цих нормах встановлювались підвищені вимоги до внутрішнього затвердження таких рішень, що відображало принцип конституційного суверенітету навіть в умовах інтеграції. Крім того, конституційні реформи закріпили пріоритет міжнародних договорів і актів права ЄС над національним законодавством [12, с. 15–16]. Зокрема, було встановлено, що ратифіковані міжнародні угоди стають частиною національного правопорядку і у разі колізії мають вищу силу, ніж звичайні закони (наприклад, стаття 91 Конституції Польщі [13], стаття 10 Конституції Чехії [14]). Такий конституційний принцип пріоритетності є ключовим для адаптації законодавства, оскільки забезпечує ефективне застосування норм права ЄС в національній правовій системі.

Конституційні реформи в країнах ЦСЄ мали багато спільних рис, хоча конкретні шляхи їх реалізації різнилися залежно від національного контексту. Загалом дослідники виокремлюють декілька головних напрямів конституційних змін, здійснених у рамках підготовки до членства в ЄС:

- прийняття нових демократичних конституцій [15]. Після падіння комуністичних режимів Польща, Угорщина, Чехословаччина та Балтійські держави ухвалили нові конституції, що заклали основи демократичної правової держави. Ці конституційні акти закріпили демократичні інститути, права людини, приватну власність і ринкові засади економіки – тобто виконали головні політико-правові умови інтеграції в Європу;

- конституційне закріплення євроінтеграційних положень [16]. На етапі безпосередньої підготовки до вступу (кінець 1990-х – початок 2000-х років) країни ЦСЄ внесли спеціальні поправки до конституцій, спрямовані на інституційну адаптацію до членства в ЄС. Яскравим прикладом є зміни до Конституції Польщі [13] і Чехії [14], що надали право делегувати частину суверенних повноважень міжнародним організаціям. Таким чином, країни завчасно створили конституційні механізми, що забезпечили пріоритетність права ЄС і виконання вимог членства;

- інші реформаторські кроки конституційного характеру. Поряд із спеціальними «євроінтеграційними» поправками, країни ЦСЄ провели низку суміжних конституційних змін, спрямованих на зміцнення демократичних інститутів та узгодження з європейськими нормами. Зокрема, було забезпечено незалежність судової влади, що відповідало як внутрішнім потребам верховенства права, так і європейським очікуванням щодо справедливого правосуддя [17]. У конституціях ряду держав закріплено незалежність центрального банку та спеціальний статус Рахункової палати – ці норми відображали економічні критерії ЄС (вимоги щодо готовності до економічного та валютного союзу). Також здійснено кроки для забезпечення прав національних меншин у конституційний спосіб. Крім того, конституції були доповнені положеннями про міжнародне співробітництво: проголошено прагнення

дотримуватися міжнародного права, принципів добросусідства, співпрацювати з європейськими інститутами – що символічно підтверджувало зовнішньополітичний курс на вступ до ЄС.

Отже, конституційні реформи країн ЦСЄ напередодні їх вступу до ЄС мали всеохоплюючий характер – від перебудови основ державного ладу до точкових поправок, пов'язаних із передачею суверенних прав та імплементацією права ЄС. Усі ці зміни забезпечили відповідність держав-кандидатів європейським стандартам демократії та права [18] і створили конституційну базу для безпроблемної інтеграції до правового простору ЄС. Такий узагальнений досвід конституційних перетворень у країнах ЦСЄ є надзвичайно цінним з огляду на сучасний курс України на членство в ЄС. Він дозволяє виокремити типові виклики та оптимальні рішення, які можуть бути враховані при плануванні та реалізації конституційної реформи в Україні в контексті євроінтеграції.

Польща однією з перших у Центрально-Східній Європі здійснила конституційну реформу з урахуванням майбутнього вступу до ЄС. Конституція Польщі (1997) [13] була розроблена з пріоритетом європейської інтеграції. Її ухвалення стало поворотним моментом для закріплення правових засад євроінтеграції країни. Цей документ впровадив ключові положення, що створили правову основу для майбутнього вступу країни до ЄС. А саме, делегування суверенних повноважень (стаття 90 передбачає можливість делегувати органам міжнародної організації повноваження органів державної влади) та пріоритет та пряме застосування норм ЄС (стаття 91 встановила, що ратифікований міжнародний договір стає частиною національного права).

Роль Конституційного Трибуналу Польщі у забезпеченні відповідності національного законодавства вимогам *acquis* виявилася надзвичайно важливою в процесі підготовки до членства і після вступу до ЄС. Діяльність цього органу була свідомо спрямована на врахування євроінтеграційних пріоритетів [19, с. 216].

Після вступу до ЄС 1 травня 2004 р. взаємодія між польським конституційним правом і правом ЄС увійшла в нову фазу. Польща, з одного боку, формально визнала верховенство права ЄС над законами та підзаконними актами, але з іншого – залишила Конституцію найвищим актом, що стоїть над усією правовою системою.

Після 2004 року Польща користувалася вже закладеними конституційними інструментами для взаємодії з правом ЄС. На практиці це означало пріоритет застосування норм ЄС у випадку колізії із законами, активну участь польських судів загальної юрисдикції у діалозі з Судом ЄС (через процедуру преюдиційних запитів), а також контроль з боку Конституційного Трибуналу за тим, щоб інтеграція відбувалася «у межах Конституції». Як зазначають польські фахівці, конституційна модель 1997 року успішно витримала перші роки членства. Завдяки їй Польща змогла гармонійно поєднати верховенство національної Конституції із ефективністю права ЄС [20]. Досвід Польщі засвідчує, що завчасне конституційне закріплення інтеграційних пріоритетів та активна роль органу конституційної юрисдикції є запорукою успішної адаптації національного правопорядку до умов членства в Європейському Союзі.

До групи держав, які вступили до ЄС у 2004 році є країни Балтії. Їх вступ супроводжувався суттєвими конституційними змінами, спрямованими на адаптацію національних правових систем до вимог членства. Естонія, Латвія та Литва, маючи схожий постсоціалістичний досвід, виробили у цілому спільний підхід: закріплення можливості делегації частини суверенних повноважень європейським інституціям та забезпечення пріоритетності права ЄС перед внутрішнім законодавством, за умови збереження основних засад власних конституційного ладу. Ці конституційні перетворення заклали правову основу для інтеграційних змін, необхідних для вступу до Євросоюзу, і відбувалися переважно шляхом внесення спеціальних поправок чи ухвалення конституційних актів, схвалених парламентами та підтверджених національними референдумами [21].

Необхідно звернути увагу на те, що кожна держава Балтії створила конституційні умови для участі в ЄС. Естонія ухвалила на референдумі 2003 року окремий Закон про

поправку до Конституції, що доповнив Конституцію Естонії особливим положенням про членство в ЄС [22]. У Латвії шлях адаптації полягав у прямому внесенні поправок до тексту Сатверсме, які дозволили делегувати частину компетенції державних органів міжнародним інституціям та визначили, що питання членства в ЄС вирішується лише шляхом всенародного референдуму [11]. У Литві конституційні зміни набули форми окремого Конституційного Акту про членство Литовської Республіки в Європейському Союзі, який було включено до складу Конституції [23]. Отже, всі три балтійські республіки завчасно створили конституційні положення, що легітимували передачу суверенних повноважень на користь ЄС та імплементацію *acquis communautaire* у внутрішній порядок.

Важливою спільною рисою є роль органів конституційної юрисдикції у забезпеченні верховенства права ЄС та узгодженості національного законодавства з європейським. Органи конституційної юрисдикції адаптували свою практику до нової правової реальності членства в ЄС. Загальна тенденція їхньої юриспруденції – це підтримка інтеграційного процесу шляхом тлумачення національної конституції у світлі права ЄС та визнання за останнім вищої сили щодо звичайних законів. Така відкрита позиція конституційної юстиції зміцнила відповідність законодавства праву ЄС у країнах Балтії та мінімізувала ризики правових колізій.

Після набуття членства у 2004 році країни Балтії продовжили еволюцію своїх конституційних систем під впливом участі в ЄС. Подальші зміни мали переважно «точковий» характер, оскільки основні інтеграційні засади були закладені ще перед вступом. Усі три держави ратифікували наступні установчі договори ЄС (зокрема, Лісабонський договір) без потреби в нових конституційних реформах – завдяки гнучкості вже внесених положень про членство.

Загалом, після 2004 року конституційні системи Балтії гармонійно розвивалися в руслі євроінтеграції. Норми про членство в ЄС набули характеру невід’ємної частини конституційного порядку, а самі конституції – статусу «живих інструментів» в європейському правовому просторі. Досвід Естонії, Латвії та Литви показує, що за умов належних конституційних змін та проєвропейської правозастосовної практики адаптація національного права до права ЄС може відбутися без суттєвих конституційних криз і з істотною користю для зміцнення верховенства права. Ці спільні тенденції балтійських країн служать цінним орієнтиром для інших держав на пострадянському просторі, зокрема України, у процесі конституційної модернізації в контексті євроінтеграції.

Щодо досвіду Чехії та Словаччини, необхідно зазначити, що обидві держави пройшли схожий шлях конституційної еволюції. Чеська та Словацька Республіки отримали незалежність у 1993 році внаслідок «оксамитового розлучення». Хоча нові Конституції були ухвалені окремо, обидві заклали основи демократичної правової держави європейського зразка. Надалі конституційний розвиток проходив під знаком підготовки до членства в Європейському Союзі, що вимагало масштабних реформ для адаптації національних правових систем до критеріїв ЄС та *acquis communautaire*. Спільним викликом стало узгодження принципу суверенітету з необхідністю делегування частини повноважень наднаціональним європейським інституціям.

У процесі підготовки до вступу в ЄС наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років обидві країни здійснили ключові конституційні реформи, спрямовані на інституційне забезпечення євроінтеграції. У Словаччині переломний момент настав із ухваленням третьої поправки до Конституції, яка істотно змінила конституційний лад (отримала назву «європейської» поправки) [10]. У Чехії аналогічні зміни були внесені конституційним актом № 395/2001 Sb. (так звана «євро-новела» Конституції) [14]. Поправки мали на меті створити правову базу для майбутнього вступу до ЄС у 2004 році. До основних спільних рис цих реформ можна віднести: делегування суверенітету, пріоритетність та імплементація права ЄС, лояльність до міжнародних зобов’язань, народне волевиявлення щодо вступу до ЄС.

Важливим аспектом став конституційний контроль за процесом адаптації національного законодавства до вимог права ЄС. У Чехії та Словаччині подібні механізми були

запроваджені через розширення повноважень конституційних судів і закріплення процедур перевірки міжнародних договорів.

Після приєднання до ЄС в 2004 році конституційний розвиток обох країн продовжився, відображаючи нові реалії членства. Загалом, Чехія і Словаччина зберегли наступність конституційних положень, закладених напередодні вступу, без радикальних змін конституцій через сам факт членства.

Отже, конституційний розвиток Чехії та Словаччини в контексті європейської інтеграції відзначається як спільністю, так і унікальними національними рисами. Обидві країни, маючи спільне федеративне минуле, синхронно провели ґрунтовні конституційні реформи для адаптації до членства в ЄС, закріпивши можливість делегування суверенних повноважень і пріоритет права ЄС у внутрішньому порядку. Після вступу до ЄС у 2004 році конституційні системи обох держав демонструють стійкість і здатність еволюціонувати у відповідь на виклики поглиблення Союзу, залишаючись «євродружними» та одночасно оберігаючи національну конституційну ідентичність. Цей досвід є цінним з огляду на можливі конституційні трансформації України у процесі наближення до членства в ЄС, показуючи важливість своєчасної адаптації Основного Закону до умов наднаціонального об'єднання при збереженні фундаментальних принципів суверенітету і правопорядку.

Досвід країн Центрально-Східної Європи, які вступили до ЄС на початку 2000-х років, демонструє низку успішних конституційних рішень, що забезпечили ефективну адаптацію до права ЄС. Передусім ці держави закріпили в своїх Основних Законах так звані «європейські поправки» – положення, які дозволяють делегування частини суверенних повноважень на користь Європейського Союзу та визначають пріоритетність права ЄС у національній правовій системі. Важливою успішною практикою було посилення статусу міжнародних договорів у ієрархії джерел права. Одночасно ці країни передбачили спеціальні процедури для вступу до ЄС: конституційні норми дозволили передавати повноваження органів державної влади міжнародним організаціям за умови схвалення кваліфікованою більшістю в парламенті або референдумом [24, с. 10–11]. Такий підхід забезпечив баланс між вимогами суверенітету і необхідністю інтеграції, надаючи правову основу для участі у наднаціональному об'єднанні.

Проте, процес конституційних реформ на шляху до ЄС в країнах ЦСЄ не був безхмарним – виникали певні перешкоди та правові дилеми [25], подібні до тих, з якими може зіткнутися й Україна. Політичні та суспільні розбіжності могли ускладнювати внесення змін до Конституції. Для ухвалення «євроінтеграційних» поправок зазвичай потрібна була консолідація провладних і опозиційних сил, оскільки часто вимагалася конституційна більшість або проведення референдуму. Також, колізія принципу верховенства конституції з принципом верховенства права ЄС становила концептуальний виклик. Хоча конституції нових членів ЄС були адаптовані, вони зазвичай не проголошували верховенство права Союзу над самою конституцією – натомість закріплювали пріоритет над законами. Це залишало теоретичний простір для конфліктів. Інституційні та процедурні перепони могли гальмувати реформу. Самі по собі конституційні процедури внесення змін є складними. У багатьох країнах ЦСЄ потрібне було подальше підтвердження змін на референдумі, що могло стати ризиком у разі низької явки чи негативного результату. Втім, у державах першої «хвилі» розширення ЄС ці референдуми відбулися успішно завдяки високій суспільній підтримці євроінтеграції та активній інформаційній кампанії.

Висновки. Проведений порівняльно-правовий аналіз досвіду ЦСЄ дозволяє сформулювати конкретні рекомендації щодо вдосконалення конституційного регулювання процесу адаптації України до аспис ЄС з урахуванням сучасних обставин. З метою запровадження євроінтеграційних положень до Конституції України слід завчасно підготувати проекти «європейської поправки» до Конституції, що набудуть чинності в разі набуття членства в ЄС. При цьому необхідно враховувати особливості воєнного стану та збереження правової стабільності. Унікальний виклик для України полягає в тому, що наразі триває повномасштабна війна та діє режим воєнного стану, за якого Конституція не може бути змінена. Це

означає, що всі вищезазначені конституційні новації формально можуть бути ухвалені лише після завершення воєнного стану. У процесі конституційних перетворень України в контексті наближення до ЄС ключовим буде збереження засадничих принципів правової держави. Реформи повинні здійснюватися винятково в межах, передбачених самою Конституцією.

Проведений порівняльний аналіз показує, що адаптація конституційного ладу до вимог членства в ЄС – це складний, але здійснений процес, за умов належної підготовки і врахування уроків інших держав. Випадки країн Центрально-Східної Європи демонструють, що своєчасні конституційні зміни стали фундаментом для успішної інтеграції без руйнації національного конституційного порядку. Для України цей досвід є надзвичайно цінним. Особливо в умовах нинішніх викликів, Україні потрібна зважена конституційна стратегія: з одного боку, не зволікати з підготовкою реформ, а з іншого – провести їх у легітимний спосіб у належний час. Реалізація рекомендацій, вироблених на основі досвіду країн ЦЄС, дозволить зміцнити конституційну основу євроінтеграції України, забезпечити правову визначеність і стабільність, необхідні для успішного завершення процесу вступу до Європейського Союзу.

Результати проведеного дослідження окреслюють перспективи подальших наукових розробок у зазначеній сфері. Потребує глибшого вивчення роль національних парламентів у конституційному забезпеченні євроінтеграції. Зокрема, механізми парламентського впливу на формування європейської політики держави, процедури схвалення міжнародно-правових зобов'язань та імплементації директив ЄС, а також конституційно-правові способи контролю Верховної Ради України за виконанням умов членства. Актуальними є й питання правового оформлення парламентського контролю за імплементацією *acquis*.

Таким чином, завершуючи дослідження, слід наголосити: конституційна реформа в контексті євроінтеграції – це динамічний процес, що триває, і його наукове супроводження є запорукою успішної адаптації України до життя в єдиній європейській правовій родині.

Список використаних джерел:

1. Strategies for Ukraine's legal integration into the EU: learning from the experience of central and eastern Europe / I. Dudyk та ін. *European Political and Law Discourse*. 2024. вип. 11. С. 13–21. ISSN 2336-5439. URL: <https://doi.org/10.46340/eppd.2024.11.6.2>.
2. Rabinovych M. EU Enlargement Policy Goes East: Historical and Comparative Takes on the EU's Rule of Law Conditionality vis-à-vis Ukraine. *Hague Journal on the Rule of Law*. 2024. вип. 16. С. 715–737. URL: <https://doi.org/10.1007/s40803-024-00223-6>.
3. Central and Eastern European constitutional courts in comparative perspective 1990–2020 / K. Póczy та ін. *Constitutional Review in Central and Eastern Europe* / ред. K. Póczy. London : Routledge, 2024. С. 294–323. ISBN 978-100-3399-48-3. URL: <https://doi.org/10.4324/9781003399483-12>.
4. De Deugd N., Hoen H. The EU and its Relations with Eastern Europe : mutual animosity, unattainable friendship and faraway neighbours. Cheltenham : Edward Elgar Publishing, 2022. 208 с. ISBN 978-178-5365-39-3. URL: <https://doi.org/10.4337/9781785365409>.
5. Conclusions of the Presidency : European Council від 22.06.1993, № SN 180/1/93 REV 1. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/21225/72921.pdf> (дата звернення: 18.03.2025).
6. Pataccini L. Europeanisation as a driver of dependent financialisation in East-Central Europe: insights from the Baltic states. *Taylor & Francis Journals*. 2022. вип. 27 : New Political Economy. С. 646–664. URL: <https://doi.org/10.1080/13563467.2021.1994542>.
7. Toshkov D. Compliance with EU Law in Central and Eastern Europe. *L Europe en Formation*. 2012. вип. 364. URL: <https://doi.org/10.3917/eufor.364.0091>.
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Council of Europe від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.05.2025).
9. Craig P. EU Law: Text, Cases, and Materials. Oxford University Press, 2020. 1344 с. ISBN 978-019-8856-64-1.

10. Ústava Slovenskej republiky : Slovenská národná rada від 01.09.1992, № 460/1992 Zb : станом на 01.01.2025. URL: <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/1992/460/> (дата звернення: 14.05.2025).
11. The Constitution of the Republic of Latvia : Constitutional Assembly of Latvia від 15.02.1922: станом на 04.10.2018. URL: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/en/2016/02/04/the-constitution-of-the-republic-of-latvia/> (дата звернення: 14.05.2025).
12. Демчишак Р. Особливості євроінтеграційного процесу у Польщі: внутрішньо-політичний та зовнішньополітичний виміри. *Humanitarian vision*. 2015. вип. 1. С. 13–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hv_2015_1_2_5 (дата звернення: 06.05.2025).
13. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej : Sejm Polskiej від 02.04.1997, : станом на 21.10.2009. URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm> (дата звернення: 14.05.2025).
14. Constitution of the Czech Republic : Parlament České від 16.12.1992, № 1/1993 : станом на 01.06.2013. URL: <https://www.psp.cz/docs/laws/constitution.html> (дата звернення: 08.05.2025).
15. Sadurski W. Constitutionalism and the Enlargement of Europe. Oxford University Press, 2012. 264 с. ISBN 978-019-9696-78-9.
16. Morawa A. H., Topidi K. Constitutional Evolution in Central and Eastern Europe: Expansion and Integration in the EU (Studies in Modern Law and Policy) (English Edition). Routledge, 2016. 281 с. ISBN 978-131-7161-70-7.
17. Monciunskaitė B. The Risks to Judicial Independence in Latvia: A View Eighteen Years Since EU Accession. *Croatian Yearbook of European Law & Policy*. 2022. вип. 18. URL: <https://doi.org/10.3935/cyelp.18.2022.482>.
18. Charter of Fundamental Rights of the European Union : European Union від 26.10.2012, № 2012/C 326/02. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12012P%2FTXT&utm_source=chatgpt (дата звернення: 06.05.2025).
19. Юхимюк О. М. Право ЄС та його принципи в рішеннях Конституційного Трибуналу Республіки Польща перед вступом у ЄС: досвід для України. *Нове українське право*. 2022. Т. 2, вип. 6. С. 215–221. URL: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.2.33>.
20. Grzeszczak R. Europeanisation of Polish Law Following Poland's Accession to the European Union. *Studia Iuridica*. 2017. вип. 71. С. 61–71. URL: <https://doi.org/10.5604/01.3001.0010.5814>.
21. Engström V. The EU 's Interaction with Institutions in the Baltic Sea Region. *Social Science Research Network*. 2025. URL: <https://doi.org/10.2139/ssrn.5014048>.
22. The Constitution of the Republic of Estonia : Riigikogu від 28.06.1992, № RT 1992, 26, 349 : станом на 13.08.2015. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/521052015001/consolide> (дата звернення: 13.05.2025).
23. Constitution of the Republic of Lithuania : від 25.10.1992, : станом на 22.05.2022. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/22598> (дата звернення: 15.05.2025).
24. Чернопищук Я. В. Конституціоналізація процесу європейської інтеграції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2013. 225 с.
25. Malová D., Dolný B. The Eastern Enlargement of the European Union: Challenges to Democracy?. *Human Affairs*. 2008. вип. 18. С. 67–80. URL: <https://doi.org/10.2478/v10023-008-0006-4>.

ЦИВІЛІСТИКА

ГЕЛЕЦЬКА І. О.,

адвокат, кандидат юридичних наук,
викладач кафедри соціальної роботи
та менеджменту соціокультурної
діяльності

*(Тернопільський національний
педагогічний університет імені
Володимира Гнатюка)*

УДК 347.65

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.10>

**ПРАВОВА ПРИРОДА ПЕРЕХОДУ ПРАВА НА НЕДООТРИМАНУ ПЕНСІЮ
ПІСЛЯ СМЕРТІ ПЕНСІОНЕРІВ ОВС:
АНАЛІЗ МЕХАНІЗМІВ ТА СУДОВОЇ ПРАКТИКИ**

У статті здійснено комплексний аналіз правової природи переходу права на отримання недоотриманої пенсії у разі смерті пенсіонерів органів внутрішніх справ. Автор порушує одне з найбільш дискусійних питань в означеній сфері – чи підлягає недоотримана пенсія спадкуванню, чи ж йдеться про окремий механізм правонаступництва членів сім'ї.

Предметом дослідження є положення діючого пенсійного законодавства, норми цивільного та цивільного процесуального законодавства, а також судова практика, що демонструє неоднозначне тлумачення та застосування норм права.

Наголошено, що відсутність чітко врегульованого алгоритму реалізації права на отримання сум, які були нараховані, але не виплачені за життя пенсіонера, породжують труднощі під час їх оформлення. Це особливо актуально в контексті профільного пенсійного законодавства, що регулює виплати пенсіонерам із числа органів внутрішніх справ, та у випадках, коли пенсія була призначена судом за життя особи, але не виплачена у зв'язку із смертю стягувача.

Особлива увага зосереджена на аналізі судових рішень, у яких окреслюються два підходи до правової природи таких виплат: і як до об'єктів спадкового правонаступництва, і як до особливого різновиду соціального забезпечення членів сім'ї. Розглянуто також проблематику неможливості заміни сторони у виконавчому провадженні, що вимагає від спадкоємців окремого судового захисту шляхом звернення з позовом про визнання права власності на суму недоотриманої пенсії та стягнення.

У статті систематизовано ключові законодавчі колізії та прогалини, запропоновано шляхи вдосконалення нормативної бази з метою підвищення правової визначеності та забезпечення соціальної справедливості. Обґрунтовано необхідність чіткого правового механізму, який би дозволяв реалізовувати право на недоотримані пенсійні виплати без зайвого процесуального навантаження на заявника.

Зроблено висновок про важливість інтегрованого підходу до правового регулювання та необхідність перегляду практики правозастосування з урахуванням ефективності судового захисту та поваги до соціальних та спадкових прав особи.

Ключові слова: пенсія, спадкування, правонаступництво, виконавче провадження, судова практика, недоотримані виплати, члени сім'ї, смерть пенсіонера, правовий механізм.

Geletska I. O. Legal nature of the transfer of the right to unreceived pension benefits after the death of retired law enforcement officers: analysis of mechanisms and case law

the article provides a comprehensive analysis of the legal nature of the transfer of the right to receive an unreceived pension in the event of the death of retired law enforcement officers. The author raises one of the most controversial issues in this area – whether the pension that has not been received is subject to inheritance or whether it is a separate mechanism of succession of family members.

The subject matter of the study is the provisions of the current pension legislation, the rules of civil and civil procedural law, and the case law demonstrating ambiguous interpretation and application of the law.

The author emphasizes that the absence of a clearly regulated algorithm for exercising the right to receive amounts accrued but not paid during the life of a pensioner creates difficulties in their processing. This is especially true in the context of the specialized pension legislation governing payments to pensioners from the internal affairs agencies and in cases where the pension was awarded by a court during the person's lifetime but not paid due to the death of the claimant.

Particular attention is paid to the analysis of court decisions that outline two approaches to the legal nature of such payments: as objects of inheritance and as a special type of social security for family members. The author also considers the issue of the impossibility of replacing a party in enforcement proceedings, which requires heirs to seek separate judicial protection by filing a claim for recognition of ownership of the amount of the pension not received and recovery.

The article systematizes the key legislative conflicts and gaps, and suggests ways to improve the regulatory framework with a view to enhancing legal certainty and ensuring social justice. The author substantiates the need for a clear legal mechanism which would allow exercising the right to receive unpaid pension benefits without unnecessary procedural burden on the applicant.

The author concludes that an integrated approach to legal regulation is important and that law enforcement practice should be reviewed with due regard for the effectiveness of judicial protection and respect for social and inheritance rights of an individual.

Key words: *pension, inheritance, succession, enforcement proceedings, case law, unpaid benefits, family members, pensioner's death, legal mechanism.*

Вступ. Закон встановлює спеціальний правовий режим для грошових коштів, які спадкодавець мав право отримати за життя, але не встиг цього зробити. До таких коштів належать заробітна плата, пенсія, стипендія, аліменти, допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, компенсація за каліцтво або інше ушкодження здоров'я, а також інші соціальні виплати. Ці кошти об'єднують спільне соціальне призначення – вони забезпечували належний рівень життя спадкодавця і, як правило, становили основу існування для нього та його найближчого оточення. Відповідна правова норма має соціальне спрямування, оскільки визначає особливий порядок передачі права на отримання таких коштів обмеженому колу осіб, які проживали зі спадкодавцем та залежали від цих виплат матеріально.

Одним із дискусійних аспектів пенсійного забезпечення військовослужбовців є питання спадкування недоотриманої пенсії, у тому числі сум, які підлягали перерахунку відповідно до положень постанови Кабінету Міністрів України «Про грошове забезпечення поліцейських Національної поліції» від 11.11.2015 № 988 [1] і які були присуджені судовим рішенням, але не виплачені до моменту смерті пенсіонера. Відповідно до чинного законодавства, такі суми пенсії, що залишилися невиплаченими на день смерті пенсіонера-військовослужбовця, не включаються до складу спадщини. Це положення, незважаючи на своє соціальне підґрунтя, породжує правові колізії та неоднозначність у судовій практиці.

Зокрема, воно унеможлиблює реалізацію спадкоємцями свого права на отримання коштів, які фактично належали спадкодавцеві.

У випадку з пенсіонерами органів внутрішніх справ ситуація ще складніша через особливості спеціального законодавства, зокрема Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 09.04.1992 № 2262-ХІІ (далі – Закон № 2262-ХІІ) [2]. Відповідно до нього, виплата пенсій пенсіонерам органів внутрішніх справ здійснюється за рахунок державного бюджету, а порядок отримання пенсії після смерті пенсіонера має певні обмеження. Закон не містить чіткої норми про можливість спадкування таких пенсій на загальних підставах, як це передбачено для інших категорій пенсіонерів. Норми статті 1227 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [3] застосовуються непослідовно, що спричиняє численні судові спори між спадкоємцями і Пенсійним фондом України.

Головною проблемою залишається відсутність єдиного підходу до визначення осіб, які мають право на отримання недоотриманої пенсії, а також ускладнена процедура її оформлення. Згадана правова невизначеність ще більше загострюється підзаконними актами, які іноді встановлюють додаткові обмеження, не передбачені самим законом. У судовій практиці відомі випадки, коли органи Пенсійного фонду або інші установи відмовляють у виплаті недоотриманої пенсії, посилаючись на те, що ці кошти не входять до складу спадщини у розумінні ЦК України. Така позиція змушує спадкоємців звертатися до суду для захисту своїх прав. У низці судових рішень було визнано право спадкоємців на отримання цих виплат, виходячи з принципів соціального захисту, правової визначеності та рівності перед законом.

Постановка завдання. У межах цієї статті ставиться завдання проаналізувати правовий механізм переходу права на отримання недоотриманої пенсії після смерті пенсіонерів органів внутрішніх справ, з'ясувати юридичну природу таких виплат (спадкову чи неспадкову), виявити прогалини у правовому регулюванні, а також оцінити судову практику щодо визнання прав членів сім'ї на одержання відповідних сум. Окрема увага приділяється проблемі неможливості заміни сторони у виконавчому провадженні та необхідності звернення до суду з позовами про визнання права власності на суми недоотриманої пенсії у порядку спадкування.

Результати дослідження. Право на пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, є одним із фундаментальних соціальних прав людини, реалізація якого значною мірою залежить від державної політики. Це право забезпечується системою загальнообов'язкового державного соціального страхування, що фінансується за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ, організацій, а також бюджетних коштів та інших джерел соціального забезпечення. Додатково держава створює мережу спеціалізованих закладів – державних, комунальних та приватних – для догляду за непрацездатними особами, що також сприяє реалізації цього права.

Серед законодавчих гарантій прав і соціального захисту пенсійне забезпечення є і у нормах Закону України «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист» від 24 березня 1998 року № 203/98-ВР [4]. Хоча, базовим законодавчим актом в Україні, яким визначено правові умови, норми, обсяги, порядок пенсійного забезпечення громадян України із числа осіб, які перебували на військовій службі та осіб прирівняних до них, є Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [2]. Ним урегульовано спеціальне пенсійне забезпечення з огляду на професійну (службову) ознаку, яке досить різниться від загального алгоритму, визначеного Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09 липня 2003 року № 1058-IV (далі – Закон № 1058-IV) [5].

Спадкування права на недоотриману пенсію спадкодавця, який був пенсіонером органів внутрішніх справ, здійснюється відповідно до ст. 1227 ЦК України, яка визначає загальні правила переходу невиключених соціальних виплат до спадкоємців. Відповідно

до цієї норми, «суми пенсія, які належали спадкодавцеві, але не були ним одержані за життя, передаються членам його сім'ї, а у разі їх відсутності – входять до складу спадщини». У юридичній літературі існує неоднозначний підхід до змісту ст. 1227 ЦК України. З позиції Парасюк В.М. та Гринь Л.М. перехід у порядку спадкування вказаних сум – «це яскравий приклад особливого підвиду спадкування, винятку з принципу універсальності спадкового правонаступництва» [6, с. 124, 125]. А Фурса С.Я, Фурса Є.І. приходять до висновку, що «у даному випадку має місце особливий підвид спадкування за законом і за заповітом членами сім'ї спадкодавця на трудові та соціальні виплати, що не узгоджується з ст. 1217 ЦК України». Крім того, як зазначають автори, «таке положення суперечить волі спадкодавця, який має право встановити, кому мають перейти всі належні йому права та обов'язки» [7, с. 271].

Аналізуючи правову природу вказаної норми, Лещенко Л.В. наголошує «видається, що він (законодавець – *курсив наш*) виходив із необхідності надання у стислі строки матеріальної підтримки найближчого оточення спадкодавця – його сім'ї, рідних і близьких, що зазнали певних втрат, як матеріальних, так і моральних, у зв'язку із його смертю. І така підтримка повинна надаватися саме за рахунок окремих видів грошових виплат, які були нараховані спадкодавцю за життя, але у зв'язку із смертю не були ним отримані» [8, с. 143].

Цілком очевидно, що норма ст. 1227 ЦК України має соціальний фокус, що підтверджується прагненням законодавця захистити права найближчих членів сім'ї спадкодавця. Така соціально-забезпечувальна спрямованість змісту ст. 1227 ЦК України співвідноситься із ст. 1 Конституції України, за якою Україну проголошено соціальною державою.

Слушним є висновок, зроблений Кухаревим О.Є. на підставі аналізу змісту ст. 1227 ЦК України у тому, що вказаною статтею закріплено два види відносин:

«1) «неспадкові», що виникають за наявності членів сім'ї, які вирішили скористатися своїм правом на одержання належних спадкодавцеві соціальних виплат;

2) «спадкові» – за відсутності членів сім'ї спадкодавця або нездійснення ними окресленого вище права» [9, с. 186].

Про неспадковість відносин свідчить той факт, що у разі смерті спадкодавця суми недоотриманої пенсії, перерахованої йому на підставі рішення суду, але не виплаченої за життя не з вини спадкодавця переходять до членів його сім'ї, а тому норми спадкового права для їх регулювання не застосовуються, навіть незважаючи на те, що структурно ст. 1227 ЦК України розміщена у книзі 6 ЦК України. Відтак, право вимоги членів сім'ї померлого на отримання вказаних сум недоотриманої пенсії має місце унаслідок не спадкового правонаступництва, а в силу іншого юридичного факту (складу). На «неспадковість» вказаних відносин вказує і той факт, що до них не можливо застосувати положення статті 52 Кодексу адміністративного судочинства України, за якими у разі вибуття або заміни сторони чи третьої особи у правовідносинах, щодо яких виник спір, суд допускає заміну відповідної сторони або третьої особи її правонаступником на будь-якій стадії судового процесу. Відтак, як засвідчує судова практика, після смерті спадкодавця члени сім'ї померлого не можуть замінити сторону виконавчого провадження у зв'язку з її вибуттям.

Та очевидно, органи Пенсійного фонду на місцях нехтують цим, і у разі звернення члена сім'ї з вимогою про виплату недоотриманої пенсії спадкодавця відмовляють у її задоволенні, мотивуючи, що у разі смерті заявника рішення суду може бути повторно подано на виконання спадкоємцем разом з ухвалою суду про заміну сторони її правонаступником. Натомість окружні адміністративні суди відмовлять у задоволенні вимог про заміну стягувача у виконавчому листі, опираючись на уже сталу сформовану практику Верховного Суду з вказаного питання. Так, у Постановках від 24.01.2024 у справі № 380/9537/21, від 01.05.2023 у справі № 520/926/21, від 27.09.2023 у справі № 420/16546/21 та від 05.12.2023 у справі № 420/18164/21 зазначено, що у даному випадку мають місце «вимоги зобов'язального характеру, які нерозривно пов'язані з особою спадкодавця і не допускають правонаступництва, а тому заміна стягувача, у цьому випадку, не є належним способом захисту прав» [10].

Тому у члена сім'ї спадкодавця, пенсія якого залишилася недоотриманою, залишається єдина можливість отримати право на вказані суми – це звернутися до суду з позовом про визнання права власності на недоотриману пенсію померлого спадкодавця та її стягнення.

Відповідно до статті 52 Закону № 1058-IV сума пенсії, що належала пенсіонерові і залишилася недоотриманою у зв'язку з його смертю, виплачується – по місяць смерті включно членам його сім'ї, які проживали разом з пенсіонером на день його смерті, у тому числі непрацездатним членам сім'ї, зазначеним у частині другій статті 36 цього Закону, які знаходилися на його утриманні, незалежно від того, проживали вони разом з померлим пенсіонером чи не проживали. Члени сім'ї, зазначені в частині першій цієї статті, повинні звернутися за виплатою суми пенсії померлого пенсіонера протягом шести місяців з дня відкриття спадщини. У разі звернення кількох членів сім'ї, які мають право на отримання суми пенсії, зазначеної у частині першій цієї статті, належна їм відповідно до цієї статті сума пенсії ділиться між ними порівну.

У разі відсутності членів сім'ї, зазначених у частині першій цієї статті, або у разі не звернення ними за виплатою вказаної суми в установленій частиною другою цієї статті строк сума пенсії, що належала пенсіонерові і залишилася недоотриманою у зв'язку з його смертю, входить до складу спадщини» (ч. 3 ст. 52 Закону України № 1058-IV) [5].

Профільним законом, який визначає умови, норми і порядок пенсійного забезпечення громадян України із числа осіб, які перебували, зокрема на військовій службі, є Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби та деяких інших осіб» від 09.04.1992 № 2262-XII. Відповідно до частини першої статті 61 Закону № 2262-XII, яка врегульовує питання виплати пенсії та допомоги в разі смерті пенсіонера, «суми пенсії, що підлягали виплаті пенсіонерові з числа військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за цим Законом та членів їх сімей і залишилися недоодержаними у зв'язку з його смертю, не включаються до складу спадщини і виплачуються тим членам його сім'ї, які належать до осіб, що забезпечуються пенсією у разі втрати годувальника. Проте батьки і дружина (чоловік), а також члени сім'ї, які проживали разом із пенсіонером на день його смерті, мають право на одержання цих сум і в тому разі, якщо вони не належать до осіб, які забезпечуються пенсією у разі втрати годувальника [2].

У Постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 22 лютого 2024 року, справа № 461/5878/22, провадження № 61-10302св23 сформовано ряд висновків, які є ключовими для даної категорії справ, зокрема: «Положення частини третьої статті 52 Закону № 1058-IV та статті 61 Закону № 2262-XII узгоджується зі змістом статті 1227 ЦК України, якою визначено, що суми заробітної плати, пенсії, стипендії, аліментів, допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, відшкодувань у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, інших соціальних виплат, які належали спадкодавцеві, але не були ним одержані за життя, передаються членам його сім'ї, а у разі їх відсутності – входять до складу спадщини.

Крім того, зміст вказаних норм узгоджується із положеннями Закону України «Про пенсійне забезпечення», де в частині першій статті 91 вказано, що суми пенсії, що належали пенсіонерові і залишилися недоодержаними у зв'язку з його смертю, передаються членам його сім'ї, а в разі їх відсутності – входять до складу спадщини.

Отже, положення частин другої, третьої статті 52 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та статті 61 Закону № 2262-XII, який визначає спеціальний правовий режим грошових коштів у вигляді пенсії, що підлягали виплаті пенсіонерові з числа військовослужбовців, не обмежують право на отримання сум пенсії, що належала пенсіонерові і не була ним отримана у зв'язку з його смертю. Ці положення тільки визначають подію, умови, час, коло осіб і їх правове становище, предмет правовідносин, із настанням яких можлива виплата недоотриманої пенсії померлого пенсіонера. Приміром, недоотримана пенсія померлого пенсіонера виплачується як пенсія членам його сім'ї за умови, якщо саме ці суб'єкти правовідносин звернулися за її виплатою упродовж шести

місяців з дня відкриття спадщини, а якщо у цей проміжок часу не звернулися, сума недоотриманої пенсії набирає іншої правової якості – переходить у спадщину, яку члени сім'ї та/або інші особи, але вже як спадкоємці, можуть отримати як спадщину» [11].

Також Касаційний цивільний суд Верховного Суду у справі № 201/11074/23 провадження № 61-8328св24 від 02.10.2024 робив висновок, що «спадкоємець успадковує право на належні спадкодавцю суми пенсії на підставі статті 1227 ЦК України в розмірі, у якому спадкодавець мав право на їх одержання на момент своєї смерті. Дата звернення спадкоємця до органу Пенсійного фонду України не впливає на розмір виплат і не надає останньому права на їх обмеження. Припинення виплати пенсії за життя спадкодавця з підстав, не передбачених законом, та неоскарження дій фонду спадкодавцем не зумовлює припинення вже призначеної пенсії і не позбавляє його спадкоємців можливості успадкувати право на її отримання. Право на таку пенсію у спадкодавця зберігається і в розумінні положень статті 1227 ЦК України – ці пенсійні виплати вважаються такими, що належали до виплати спадкодавцю, а тому спадкоємець відповідно до положень статті 1227 ЦК України має право на отримання пенсії у порядку спадкування за законом» [12].

Важливими є і висновки сформовані Верховним Судом у складі колегії суддів третьої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 461/5878/22, провадження № 61-10302св23 від 22 лютого 2024 року. За їх змістом «невиконання рішення суду, яке ухвалено за життя спадкодавця та набрало законної сили, про зобов'язання пенсійного фонду здійснити перерахунок та виплату спадкодавцю пенсії, не позбавляє його спадкоємця (спадкоємців) можливості спадкувати право на отримання грошових сум пенсії. У розумінні положень статті 1227 ЦК України ці суми вважаються такими, що належали до виплати спадкодавцю. Правопорядок не може допускати ситуації коли нівелюється законна сила судового рішення. Очевидно, що такий підхід дозволяє отримати результати, яких розум і справедливість могли б очікувати» [11].

Відповідно до частини другої, четвертої, сьомої статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. Невиконання судових рішень має наслідком юридичну відповідальність, установлену законом. Судові рішення не можуть бути переглянуті іншими органами чи особами поза межами судочинства, за винятком рішень про амністію та помилування [13].

Судові рішення, що набрали законної сили, обов'язкові для всіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових чи службових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України, а у випадках, встановлених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, – і за її межами (частина перша статті 18 ЦПК України) [14].

Для приватного права апріорно притаманною є засада розумності. Вона проявляється як у поведінці учасників цивільного обороту, так і в процесі тлумачення матеріальних норм приватного права під час вирішення спорів, а також у застосуванні процесуальних норм. Таку позицію підтверджує, зокрема, і Велика Палата Верховного Суду у постанові від 8 лютого 2022 року у справі № 209/3085/20 [15].

Крім того, у низці постанов Верховний Суд наголошує, що «принципи справедливості, добросовісності і розумності є проявом відповідних категорій як сутнісних засад права загалом. Зміст цих принципів полягає в тому, що тексти законів, правовичинів та їх застосування суб'єктами цивільних правовідносин мають бути належними й справедливими, а також відповідати загальноновизнаним нормам обігу та нормам закону» [16].

Безперечно «втілена у нормах права, справедливість наголошує на тому, аби закон застосовувався однаково для всіх, нехай і право не завжди може врахувати усіх особливостей суспільних відносин. Справедливість – категорія, яка може бути адекватно зреалізована шляхом правозастосовної діяльності. Цілком логічно, коли справедливість закону стає нестерпною, саме суд має захищати справедливість» [17, с. 49].

Висновки. Проведене дослідження дозволило встановити, що правова природа переходу права на недоотриману пенсію після смерті пенсіонерів органів внутрішніх справ має змішаний характер, що поєднує елементи спадкування та правонаступництва. Основною особливістю цих правовідносин є їх соціально-забезпечувальна спрямованість, що підкріплюється як нормами пенсійного законодавства, так і статтею 1227 ЦК України. Однак правова невизначеність щодо статусу таких виплат, а також відсутність уніфікованої судової практики, ускладнюють реалізацію прав членів сім'ї померлого пенсіонера.

Законодавство України не містить чітких механізмів, які б дозволяли безперешкодно та в установленому порядку оформляти право на недоотриману пенсію після смерті пенсіонера ОВС. Особливої актуальності це питання набуває у випадках, коли сума пенсії була присуджена рішенням суду, але не виплачена до моменту смерті пенсіонера. Заміна сторони у виконавчому провадженні в таких випадках є складною процедурою, що часто потребує повторного звернення до суду з позовною заявою про визнання права власності на недоотримані суми пенсії.

У зв'язку з цим доцільним є вдосконалення чинного законодавства з урахуванням таких напрямів:

- запровадження спеціального порядку оформлення права на недоотримані пенсійні суми для членів сім'ї, який би не вимагав звернення до суду;
- закріплення чіткої норми щодо правонаступництва у виконавчому провадженні в разі смерті стягувача – пенсіонера ОВС;
- приведення підзаконних актів у відповідність до положень Конституції України та ЦК України, зокрема у частині гарантій соціального захисту.

Таким чином, забезпечення юридичної визначеності та соціальної справедливості у сфері отримання недоотриманої пенсії вимагає комплексного, системного підходу. Законодавець має забезпечити прозорий, доступний і справедливий механізм реалізації відповідних прав, що стане вагомим кроком у напрямі зміцнення правової держави та соціальної відповідальності держави перед своїми громадянами.

Список використаних джерел:

1. Про грошове забезпечення поліцейських Національної поліції: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.11.2015 № 988. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2015-%D0%BF#Text>
2. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 09.04.1992 № 2262-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text>
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
4. Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист: Закон України від 24.03.1998 № 203/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203/98-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text>
6. Парасюк В. М., Гринь Л. М. Порушення права на одержання соціальних виплат, які належали спадкодавцеві (аналіз судової практики). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 36. Том 1. С. 124–128. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2020/12/No.36-1.pdf>
7. Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд : наук.-практ. посіб. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. М. Клименко та ін. ; за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2007. 1216 с.
8. Лещенко Л.В. Склад спадщини за цивільним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Харків, 2015. 193 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0416U000042>

9. Кухарев О.Є. Правовий режим соціальних виплат, належних спадкодавцеві та не одержаних ним за життя. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 5/2022. С. 185–188. URL: http://lsej.org.ua/5_2022/42.pdf
10. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду 24.01.2024, справа № 380/9537/21 (провадження № К/990/28047/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116520583>
11. Постанова Верховного Суду у складі Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 22 лютого 2024 року, справа № 461/5878/22, провадження № 61-10302св23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117277195>
12. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 02.10.2024, справа № 201/11074/23 (провадження № 61-8328св24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122092236>
13. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
14. Цивільний процесуальний кодекс: Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/conv#n7396>
15. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 08.02.2022, справа № 209/3085/20 (провадження № 14-182цс21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105325146>
16. Постанова Верховного Суду у складі суддів об'єднаної палати Касаційного господарського суду від 06.12.2019, справа 910/353/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/86503751>
17. Гелецька І.О. Справедливість як фундаментальний принцип цивільного права. Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід» (28 квітня 2023 року). Тернопіль. ЗУНУ. С. 47–50. URL: <http://confuf.wunu.edu.ua/index.php/confuf/article/view/1105>

ДЕЛЕДИВКА С. Г.,
доктор філософії в галузі права,
докторант
(Приватний вищий навчальний заклад
«Європейський університет»)

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.11>

КОНКУРЕНЦІЯ ПОЗОВІВ ТА НАЛЕЖНИЙ СПОСІБ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

У статті досліджуються специфіка захисту цивільних прав в контексті вибору правильного, належного і ефективного способу захисту. Після аналізу наукових визначень захисту і способу захисту цивільних прав, автором проведений хронологічно-історичний аналіз подолання проблеми конкуренції позовів з боку Верховного Суду України, наявність спадкоємності підходів застосування попередніх правових позицій з боку Верховного Суду через застосування категорії належного способу захисту прав.

Способу захисту, як матеріально-правовій категорії, відповідає така процесуальна категорія як предмет позову, а посилання на застосовані способи захисту наразі є невід'ємною складовою змісту позовної заяви, відсутність яких призводить до негативних процесуальних наслідків. Зазначене свідчить про суттєве зближення матеріально-правових та процесуально-правових категорій, перш за все в контексті способів захисту порушеного права.

Наразі відсутнє законодавче визначення як належного, так і ефективного способу захисту права, науковці також не можуть прийти до єдиного знаменника щодо єдності розуміння цих базових правових категорій, що має суттєві негативні наслідки і для практики правозастосування, і до захисту прав і законних інтересів учасників правовідносин.

На прикладах судової практики продемонстровані критерії розмежування реституційних і віндикаційних, кондикційних і договірних, кондикційних і деліктних позовних вимог, акцентована увага на особливостях застосування того чи іншого способу захисту права.

За висновками дослідження автором стверджується, що конкуренція між реституційними і віндикаційними, кондикційними і договірними, кондикційними і деліктними вимогами вирішується в залежності від виду правовідносин, фактичних обставин справи, суті порушеного права та інших обставин, які є визначальними для того чи іншого предмету позовних вимог. Вибір належного і ефективного способу захисту має не тільки теоретичне і методологічне, а і важливе практичне значення, оскільки наслідком такого неправильного вибору є безальтернативна відмова в позові, яка є має самодостатню підставу.

Ключові слова: захист цивільних прав, способи захисту, конкуренція позовів, належність та ефективність способу захисту цивільних прав.

Deledyva S. H. Claim competition and an inappropriate remedy for the protection of civil rights

The article explores the specific aspects of protecting civil rights in the context of selecting a correct, relevant, and effective legal remedy. Following a review of academic definitions of “protection” and “remedy” of civil rights, the author conducts a chronological and historical analysis of how the Supreme Court of Ukraine

has addressed the issue of claim competition, emphasizing the continuity in the application of previous legal positions through the introduction of the category of a relevant remedy for the protection of rights.

A remedy, as a substantive legal category, corresponds to the procedural category of the subject matter of a claim. References to the remedies sought have now become an integral part of the content of a statement of claim, and their absence leads to adverse procedural consequences. This reflects a significant convergence between substantive and procedural legal categories, particularly in the context of protecting violated rights.

At present, there is no legislative definition of either a “relevant” or an “effective” legal remedy. Moreover, scholars have yet to reach a consensus on the unified understanding of these fundamental legal categories, which has substantial negative implications for both the practice of law enforcement and the protection of the rights and legitimate interests of the parties to legal relations.

Judicial case studies are used to illustrate the criteria for distinguishing between restitutionary and vindicatory claims, *condictio* and contractual claims, as well as *condictio* and tort claims. Particular attention is drawn to the specifics of applying one or another remedy. The article analyzes the use of the category of claim competition and provides definitions from legal scholarship and court practice regarding the relevance and effectiveness of remedies. It also presents, to some extent, contradictory and conflicting conclusions concerning the concepts under review.

Based on the findings of the study, the author asserts that the competition between restitutionary and vindicatory claims, *condictio* and contractual claims, as well as *condictio* and tort claims, is resolved depending on the type of legal relationship, the factual circumstances of the case, the nature of the violated right, and other factors that are decisive for the subject matter of the specific claim. The choice of a relevant and effective legal remedy has not only theoretical and methodological importance but also significant practical implications, as an incorrect choice results in an unavoidable dismissal of the claim, which constitutes an independent ground for refusal.

Key words: *protection of civil rights, legal remedies, claim competition, relevance and effectiveness of remedies for the protection of civil rights.*

Вступ. Проведення судової реформи, нові редакції процесуальних кодексів та певна уніфікація процесуальних правил розгляду справ різних юрисдикцій не призвели до остаточного вирішення проблеми повного захисту цивільних прав.

Більше того, запроваджені на рівні судового правозастосування концепції належності та ефективності способів захисту прав, які є певним продовженням конструкції конкуренції позовів, не мають однакового розуміння ні на рівні наукової спільноти, ні з боку представників суддівського корпусу. Зазначене свідчить про актуальність теоретичних досліджень у зазначеній сфері.

Захист цивільних прав, способи такого захисту висвітлювались в дисертаційних, монографічних та поточних теоретичних дослідженнях. Зокрема можна виділити роботи таких науковців як Васильченко В.В., Дзера І.О., Комаров В.В., Кот О.О., Кузнецова Н.С., Майданик Р.А., Спасибо-Фатеева І.В., Стефанчук М.О., Харитонов Є.О., Харченко Г.Г., Ярема А.Г.

Проблема конкуренції позовів, належного і ефективного способу захисту прав висвітлені в роботах таких авторів, як Ваштарева Є.А., Гуйван П.Д., Жук А.В., Колісник О.В., Короед С.О., Коханська М.Л., Пільков К.М., Спесівцев Д.С., Ткачук А.В. Ус М.В., Шумак І.О. та інших авторів.

Проте попри велике розмаїття таких робіт, проблема вибору правильного, належного і ефективного способу захисту права залишається актуальною як для теорії, так і для практики правозастосування, що обумовлює важливість досліджень в даній сфері.

Постановка проблеми. Метою даної статті є огляд способів захисту цивільних прав, хронологічно-історичний аналіз подолання проблеми конкуренції позовів, вибір належного способу захисту права при застосуванні віндикаційного, кондикційного, зобов'язальних договірних і позадоговірних позовів, а також вироблення на цій основі науково-обґрунтованих пропозицій, спрямованих на оптимізацію застосування способів захисту цивільних прав.

Результати дослідження. Без належного інструментарію захисту, право по суті перетворюється в декларацію, яке саме по собі не здатне задовольнити інтереси носія такого права, особливо якщо в реалізації цього права мають місце ті чи інші перепони. В аспекті захисту цивільного права одним з визначальних чинників є способи такого захисту. Вибір того чи іншого способу захисту права є стратегічним завданням на шляху поновлення порушеного права.

І.О. Дзера формулює визначення захисту цивільних прав виключно через його способи, тим самим підкреслюючи важливість цієї категорії для правильного розуміння самого захисту. За її визначенням – захист цивільних прав – це заходи чи сукупність заходів (способів), що їх застосовують у разі порушення цих прав, або сукупність передбачених цивільним законодавством засобів, застосовуваних у зв'язку із здійсненням проти цивільних прав порушень і направлених на відновлення або захист майнових інтересів їх володільців [3, с. 126].

О. Кот зазначає, що доктрина цивільного права, а особливо правозастосовча практика не виключають поділ способів захисту на загальні та спеціальні. Більше того, в окремих випадках наголошується на пріоритетному значенні спеціальних способів захисту для відновлення тих чи інших суб'єктивних прав. Поділ способів захисту на загальні та спеціальні може бути здійснений на основі характеру (виду) суб'єктивного права, що потребує захисту. Далі автор зазначає, що якщо має місце конкуренція способів захисту внаслідок того, що для захисту конкретного суб'єктивного права можливе використання декількох способів захисту, застосуванню підлягає той з них, який відповідає особливостям спірних правовідносин [4, с. 93].

Для характеристики особливостей застосування тих чи інших способів захисту прав є доцільним навести наукові позиції щодо захисту права власності та інших речових (абсолютних прав). Так, Г. Харченко, досліджуючи проблеми захисту речових прав зазначає, що специфіка застосування речово-правових способів захисту і їх відмінність від інших способів захисту полягає в тому, що вони застосовуються носієм речового права до будь-якої особи; вимоги мають бути пов'язаними саме з майном; застосування таких способів можливе, якщо відповідне майно ще існує фізично; їх визначеність виключно законом, а не договором; наявність права слідування – нерозривна пов'язаність із самим речовим правом [14, с. 51].

На перший погляд очевидним є висновок про неможливість застосування учасниками договірних відносин у двосторонніх взаємних відносинах речово-правових способів захисту прав. Однак такий висновок не є очевидним з причин наявності недостатньо дослідженої в науці проблеми, так званої, конкуренції способів захисту, конкуренції позовів, або вибору належного способу захисту права.

В цій статті в хронологічно-історичному порядку демонструються приклади вирішення проблеми конкуренції позовів Верховним Судом України, або за нинішньою термінологією належного способу захисту прав новоствореним Верховним Судом в залежності від тих чи інших видів правовідносин, тих чи інших видів позовних вимог та відповідних їм способів захисту цивільного права.

Так достатньо великий проміжок часу судового правозастосування в Україні існувала проблема конкуренції між реституційними вимогами щодо визнання недійсними правочинів та віндикаційним позовом, тобто вимогами, передбаченими ст. 215 та ст. 388 ЦК України відповідно. Лише Постановою Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 року № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» ця проблема була подолана. Так, в п. 10 цієї Постанови зокрема зазначається, що *реституція*

як спосіб захисту цивільного права (частина перша статті 216 ЦК) застосовується лише в разі наявності між сторонами укладеного договору, який є нікчемним чи який визнано недійсним. У зв'язку з цим вимога про повернення майна, переданого на виконання недійсного правочину, за правилами реституції може бути пред'явлена тільки стороні недійсного правочину. Норма частини першої статті 216 ЦК не може застосовуватись як підстава позову про повернення майна, переданого на виконання недійсного правочину, яке було відчужене третій особі. Не підлягають задоволенню позови власників майна про визнання недійсними наступних правочинів щодо відчуження цього майна, які були вчинені після недійсного правочину. У цьому разі майно може бути витребувано від особи, яка не є стороною недійсного правочину, шляхом подання *віндикаційного* позову, зокрема від добросовісного набувача – з підстав, передбачених частиною першою статті 388 ЦК [11].

Розвиток цих правових позицій у правозастосуванні був підтриманий і Верховним Судом, причому в доповнення попередніх правових позицій ВСУ було вказано, що оскарження попередніх правочинів при витребуванні майна не є належним способом захисту. Це ж саме стосується і рішень органів публічної влади, на підставі яких право власності переходило до нових набувачів. Так в п. 50 постанови Великої Палати Верховного суду від 11 лютого 2020 року, справа № 922/614/19 зазначалось, що власник з дотриманням вимог статті 388 Цивільного кодексу України може витребувати належне йому майно від особи, яка є останнім його набувачем, незалежно від того, скільки разів це майно було відчужене до того, як воно потрапило у володіння останнього набувача. Для такого витребування не потрібно визнавати недійсними рішення органів державної влади чи місцевого самоврядування, які вже були реалізовані і вичерпали свою дію, оскаржувати весь ланцюг договорів та інших правочинів щодо спірного майна [5].

Суть належного способу захисту права в цій категорії позовних вимог полягає в наступному: якщо спірна річ (майно) знаходиться у власності (фактичному володінні) набувача за договором, придатними до застосування є виключно реституційні позовні вимоги; якщо річ (майно) вибула з володіння набувача за наступним договором або на інших підставах, належним буде виключно речово-правовий віндикаційний позов з притаманним йому предметом доказування, куди входять обставини вибуття майна з володіння відчужувача, добросовісність або недобросовісність набувача, тобто суб'єктивні фактори поведінки сторін, які для реституційних вимог є юридично нейтральними.

Отже, конкуренція між реституційними і віндикаційними вимогами була вирішена в судовій практиці ще в 2009 році і саме таке спрямування правозастосування підтримано Верховним Судом. Цей висновок також став майже аксіоматичним в теорії.

Конкуренція позовів про визнання недійсним правочину про відступлення частки у праві спільної часткової власності при порушенні переважного права набуття та позову про переведення прав і обов'язків покупця також, тобто способів захисту, передбачених ст. 215 та ст. 362 ЦК України була вирішена через узагальнення судової практики. Так, Пленум Верховного Суду України в постанові N 9 зазначив, що недотримання вимог статті 362 ЦК у разі продажу учасником спільної часткової власності своєї частки іншій особі не є підставою для визнання правочину недійсним. Інші співвласники у цьому випадку вправі вимагати переведення на них прав і обов'язків покупця [11].

Сталість і стабільність відповідних правових позицій має місце і у практиці Верховного Суду. Так в п. 53 постанови Великої Палати Верховного Суду від 26.05.2020 року у справі № 908/299/18 визначено, що вимога про визнання недійсним договору купівлі-продажу речі сама по собі не може вважатися ефективним способом захисту порушеного переважного права на придбання такої речі. Адже в результаті задоволення такої вимоги право такої особи захищене не буде, що змусить особу звертатися до власника з пропозицією відчуження речі на тих самих умовах, що були передбачені договором купівлі-продажу, який визнаний недійсним, а в разі незгоди власника – до суду із новим позовом [8].

Переведення прав і обов'язків, як належний спосіб захисту переважного права, був розповсюджений Верховним Судом також на захист прав в орендних відносинах. Так ВП ВС

в Постанові від 23.06.2020 у справі № 909/337/19 виснувала, що для захисту переважного права наймача (орендаря), який належним чином виконує свої обов'язки відповідно до умов договору та закону, в разі продажу речі, переданої у найм (оренду), належним способом захисту є переведення на наймача (орендаря) прав та обов'язків покупця відповідної речі [6].

Суть правильного обрання способу захисту прав в цьому виді спорів полягає в застосуванні сформованої в судовій практиці концепції ефективності правового захисту, іншими словами вимога має бути такою, що здатна захистити порушене право, призвести до результату повного усунення наслідків порушення. Є очевидним, що саме по собі визнання недійсним договору при захисті переважного права набуття майна не здатне захистити порушене право, а заінтересована особа має просити застосувати саме належний і ефективний спосіб правового захисту, в даному випадку переведення прав і обов'язків покупця за договором. Таким чином вибір належного способу захисту права, або іншими словами конкуренція позовних вимог стосовно викладених вище правовідносин подолана на рівні практики правозастосування вищої судової установи України, і це також стало здобутком теорії.

Деліктний та кондикційний позови, або за іншою термінологією позови про відшкодування шкоди і повернення майна, отриманого без достатніх правових підстав, тобто позови, передбачені відповідно ст. 1166 та ст. 1212 ЦК України є позадоговірними позовними вимогами, а отже вибір належного способу захисту права в цій ситуації і в теорії, і в судовій практиці був досить неоднозначним.

Розглядаючи справу № 629/4628/16-ц, Велика Палата Верховного Суду в постанові від 23 травня 2018 року визначила суттєві критерії розмежування цих позовних вимог. Так, для деліктних зобов'язань, які виникають із заподіяння шкоди майну, характерним є, зокрема, зменшення майна потерпілого, а для кондикційних – приріст майна у набувача без достатніх правових підстав. Вина заподіявача шкоди є обов'язковим елементом настання відповідальності у деліктних зобов'язаннях. Натомість, для кондикційних зобов'язань вина не має значення, оскільки важливим є факт неправомірного набуття (збереження) майна однією особою за рахунок іншої. Обов'язок набувача повернути потерпілому безпідставно набуте (збережене) майно чи відшкодувати його вартість не є заходом відповідальності, оскільки набувач зобов'язується повернути тільки майно, яке безпідставно набув (зберігав), або вартість цього майна [7].

Отже, критеріями розмежування деліктного і кондикційного позову є: 1) зменшення майна у потерпілого при завданні шкоди та приріст майна у набувача у кондикційних зобов'язаннях; 2) наявність вини, яка має презюмований характер в перших і відсутність суб'єктивного фактору в других; 3) завдання шкоди є підставою для покладання цивільно-правової відповідальності, в тому числі і нового обов'язку, а кондикційні зобов'язання не належать до цивільно-правової відповідальності, хоча і інші негативні для набувача наслідки тут не виключаються. Можна і далі продовжувати аналіз і характеристику ознак і критеріїв розмежування цих позовних вимог, які хоча і є наявними, однак не мають такого визначального для розмежування характеру, однак необхідно відмітити, що сформульовані судовою практикою критерії наразі підтримуються і теорією [12, с. 863].

Конкуренція між кондикційним позовом та договірними способами захисту прав також була не повністю розв'язана на рівні практики правозастосування ВСУ. Не останньою причиною складнощів і в практиці, і при застосуванні самих кондикційних позовних вимог, і при виборі належного способу захисту в частині конкуренції позовів є формулювання п. 3 ч. 3 ст. 1211 ЦК України [15], а саме що положення цієї глави застосовуються також до вимог про повернення виконаного однією із сторін у зобов'язанні, тобто до вимог, що характерні для договірних способів захисту.

Верховний Суд України у постанові 25 лютого 2015 року у справі № 910/1913/14 подолав цю колізію, однак для одного конкретного випадку, зазначивши зокрема, наступне: стаття 1212 ЦК України застосовується лише в тих випадках, коли безпідставне збагачення однієї особи за рахунок іншої не може бути усунуто за допомогою інших, спеціальних способів захисту. Зокрема, у разі виникнення спору стосовно набуття майна або його збереження

без достатніх правових підстав, договірний характер правовідносин виключає можливість застосування до них судом положень статті 1212 ЦК України [9]. Так званий, залишковий принцип застосування кондикційного позову або правової конструкції захисту, передбаченої ст.ст. 1212–1214 ЦК України підтримувався і колективом авторів під редакцією Яреми А.Г., Ротаня В.Г. в їх спільній праці «Проблемні питання у застосуванні Цивільного і Господарського кодексів України» [16, с. 863].

Суттєві зрушення і в практиці правозастосування, і в теорії настали з початком діяльності Верховного Суду з 2018 року та в подальші роки. Так КЦС ВС в постанові від 14 квітня 2020 року у справі № 495/2442/16-ц для розмежування договірних та кондикційних позовів наводить таку позицію: системний аналіз положень частини першої, пункту 1 частини другої статті 11, частини першої статті 177, частини першої статті 202, частин першої та другої статті 205, частини першої статті 207, частини першої статті 1212 ЦК України дає можливість дійти висновку про те, що чинний договір чи інший правочин є достатньою та належною правовою підставою набуття майна (отримання грошей) [10]. Іншими словами, за наявності між сторонами договірних відносин кондикційні позовні вимоги заявлені бути не можуть і це стало подальшою аксіомою для судової практики. Саме таке правозастосування мало місце і в інших рішеннях КЦС ВС, зокрема у постановках: від 10 вересня 2018 року у справі № 638/11807/15-ц, від 12 вересня 2018 року у справі № 154/948/16, від 12 грудня 2018 року у справі № 205/3330/14-ц.

Правові позиції судової практики знайшли подальше висвітлення і розвиток в теорії. Так, умови й підстави виникнення кондикційних зобов'язань, суб'єктивне ставлення його сторін до власної поведінки та характеристики окремих кондикційних зобов'язань були предметом наукового інтересу Є.А. Ваштаревої [1, с. 63]. На визначенні кондикційного зобов'язання методом від «зворотного», тобто встановленні юридичного факту виникнення, змісту й мети зобов'язання, акцентує увагу авторка в іншій своїй роботі [2, с. 38]. Співвідношення реституційних і кондикаційних вимог були предметом наукової уваги А.В. Ткачук. Зокрема автор зазначає, що реституція виникає виключно на основі оспорюваного або нікчемного правочину. Натомість кондикційні зобов'язання виникають виключно за відсутності між сторонами будь-яких договірних зв'язків. Зобов'язання з безпідставного збагачення зумовлює односторонній правовий зв'язок між боржником і кредитором, натомість реституція має двосторонній характер і характеризується зустрічністю та взаємообумовленістю обов'язків сторін [13, с. 52].

Підсумовуючи огляд конкуренції між позадоговірними договірними і кондикційними вимогами можна зазначити, що останні мають право на застосування виключно за відсутності між учасниками спору договірних правовідносин, а кондикційний позов застосовується за, так званим, залишковим принципом, коли сторона не має в арсеналі інших способів захисту. В контексті можливих договірних зв'язків між сторонами спору кондикційні позовні вимоги можуть мати місце при розірванні договору за явної відсутності взаємного еквіваленту виконання, за неможливості виконання договору за умови, коли жодна із сторін за це не відповідає, при односторонній реституції. Можливе також і інше субсидіарне застосування позову з безпідставного збагачення, коли відповідне набуття майна не пов'язане з укладеним договором.

Обсяг даної роботи не дозволяє продовжити огляд питань вибору належного способу захисту цивільного права або конкуренції позовів, зокрема тих, що виникають із віндикаційного і зобов'язального позовів, віндикаційного і негативного, віндикаційного і петиторного, тобто позову про визнання права, віндикаційного і кондикційного та інших позовів – все це буде проведено в інших дослідженнях. Однак наведений вище матеріал дає підстави зробити наступні **висновки**.

Сучасна парадигма судового правозастосування ґрунтується на тій максимі, що вибір позивачем неналежного або неефективного способу захисту є самодостатньою підставою для відмови в задоволенні позову. Не будучи прихильником такого жорсткого і занадто формалістичного підходу все ж таки варто відмітити, що обрання правильного способу захисту права має не тільки теоретичне і методологічне, а і важливе практичне значення.

Конкуренція між реституційними і віндикаційними, кондикційними і договірними, кондикційними і деліктними вимогами вирішується в залежності від виду правовідносин, фактичних обставин справи, суті порушеного права та інших обставин, які є визначальними для того чи іншого предмету позовних вимог. Крім того, обраний спосіб захисту права має бути ефективним, тобто таким, що здатний захистити порушене право. Практика правозастосування Верховного Суду свідчить про чітку тенденцію розмежування вищевказаних позовних вимог, що треба враховувати передовсім в практиці захисту цивільних прав.

Список використаних джерел:

1. Ваштарева Є. А. Поняття безпідставності в контексті кондикційного зобов'язання. *Право і суспільство*. 2018. № 2. С. 38–43.
2. Ваштарева Є. А. Кондикція і віндикація в римському праві. *Проблеми законності*. 2017. № 139. С. 95–104.
3. Дзера І. О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 126 с.
4. Кот О. О. Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03/ Київ, 2017. 37 с.
5. Постанова Великої Палати Верховного суду від 11 лютого 2020 року, Справа № 922/614/19 – URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87902138> (дата звернення: 10.04.2025).
6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23 червня 2020 року, Справа № 909/337/19 – URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/90359317> (дата звернення: 18.04.2025).
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23 травня 2018 року, Справа № 629/4628/16-ц – URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75296547> (дата звернення: 21.04.2025).
8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 травня 2020 року, Справа № 908/299/18 – URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89825064> (дата звернення: 23.04.2025).
9. Постанова Верховного Суду України від 25.02.2015 року, Справа № 910/1913/14 – URL: reyestr.court.gov.ua/Review/42986211 (дата звернення: 14.04.2025).
10. Постанова КЦС ВС від 14 квітня 2020 року, Справа № 495/2442/16-ц – URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88909525> (дата звернення: 01.01.2025).
11. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6.11. 2009 року № 9 Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними / *Вісник Верховного Суду України*, 2009, 00, № 12.
12. Право власності: способи захисту прав крізь призму судової практики: монографія / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. – Харків: ЕКУС, 2023. – 616 с.
13. Ткачук А.В. Співвідношення зобов'язальних способів захисту цивільних прав (реституція та кондикція). *Науковий вісник публічного і приватного права*. 2022. № 1. С. 49–54.
14. Харченко Г.Г. Витребування майна з чужого незаконного володіння у порядку віндикації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 8. С. 132–135.
15. Цивільний кодекс України : Закон України від 13 берез. 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 02.01.2025).
16. Ярема А. Г, Ротань В. Г. Проблемні питання у застосуванні Цивільного і Господарського кодексів України / за ред. А. Г. Яреми, В. Г. Ротаня. Київ : Реферат, 2005. 336 с.

КАРМАЗА О. О.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри галузевого права
та загальноправових дисциплін
(Відкритий міжнародний університет
розвитку людини «Україна»)

КУШЕРЕЦЬ Д. В.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри приватного,
публічного права та предиктивного
правосуддя
(Університет штучного інтелекту
та цифровізації)

УДК 347.9(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.12>

ВПЛИВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ: ДО ПИТАННЯ ПРО СМАРТ-ДОГОВОРИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу необхідних змін у цивільному законодавстві для ефективної інтеграції технологій штучного інтелекту. Автори розглядають ключові напрямки трансформації правового регулювання, зумовлені розвитком штучного інтелекту, з акцентом на питаннях смарт-договорів (смарт-контрактів). У статті досліджується правова природа смарт-договорів (смарт-контрактів), проблеми застосування до них традиційних цивільно-правових механізмів та необхідні законодавчі зміни для визнання їх юридичної сили. Доведено, що смарт-договори (смарт-контракти) відносяться до категорії цивільних договорів, які укладаються в електронній формі (письмово-електронна форма), та на них розповсюджується дія цивільного законодавства в частині їх дійсності та правових наслідків. В статті наголошено на перевагах смарт-договорів (смарт-контрактів), а також на їх недоліках. Відтак до переваг віднесено: прозорість, швидкість, відсутність залічення додаткових суб'єктів посвідчення договору, автоматизоване виконання умов договору. Разом з тим недоліками є: відсутність гнучкості умов договору, допущення комп'ютерної помилки, складність розробки умов договору, неможливість скасування трансакції тощо. На основі аналізу міжнародного досвіду та кращих практик автори формулюють загальні принципи розвитку цивільного законодавства в контексті штучного інтелекту, наголошуючи на необхідності балансу між технологічним розвитком та захистом прав людини, гнучкості та адаптивності законодавчих підходів, гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами. Стаття має наукову та практичну цінність, пропонуючи концептуальне бачення напрямків адаптації цивільного законодавства до викликів штучного інтелекту. Вона буде корисною для науковців, законотворців, практикуючих юристів та всіх, хто цікавиться правовими аспектами розвитку штучного інтелекту.

Ключові слова: цивільні відносини, цивільний договір, смарт-договір, смарт-контракт, штучний інтелект, цивільне законодавство, правочин, цивільне право.

Karmaza O. O., Kusherets D. V. The impact of artificial intelligence on civil legal relations: on the issue of smart contracts in the civil law of Ukraine

The article is devoted to the analysis of the necessary changes in civil legislation for the effective integration of artificial intelligence technologies. The authors consider the key areas of transformation of legal regulation, caused by the development of artificial intelligence, with an emphasis on issues of smart contracts. The article examines the legal nature of smart contracts, the problems of applying traditional civil law mechanisms to them, and the necessary legislative changes to recognize their legal force. It is proved that smart contracts belong to the category of civil contracts concluded in electronic form (written-electronic form), and they are subject to civil legislation in terms of their validity and legal consequences. The article emphasizes the advantages of smart contracts, as well as their disadvantages. Thus, the advantages include: transparency, speed, lack of inclusion of additional subjects of contract certification, automated execution of contract terms. However, the disadvantages are: lack of flexibility of contract terms, computer error, complexity of developing contract terms, impossibility of canceling the transaction, etc. Based on the analysis of international experience and best practices, the authors formulate general principles of civil legislation development in the context of artificial intelligence, emphasizing the need for a balance between technological development and protection of human rights, flexibility and adaptability of legislative approaches, harmonization of national legislation with international standards. The article has scientific and practical value, offering a conceptual vision of the directions of adapting civil legislation to the challenges of artificial intelligence. It will be useful for scientists, legislators, practicing lawyers and everyone who is interested in the legal aspects of the development of artificial intelligence.

Key words: *civil relations, civil contract, smart contract, smart contract, artificial intelligence, civil legislation, legal act, civil law.*

Вступ. В травні 2025 року Україна приєдналася до Рамкової конвенції Ради Європи про штучний інтелект та права людини, демократію та верховенство права (Вільнюс, 5.IX.2024), яка є першим в історії міжнародним юридичним договором у галузі штучного інтелекту (далі – ШІ) [1]. Конвенція спрямована на забезпечення того, щоб діяльність у рамках ШІ відповідала правам людини, демократії та верховенству права, разом з тим одночасно сприяючи технологічному прогресу. Відтак в юриспруденції виникає ряд питань, які стосуються впливу ШІ на право загалом та права людини зокрема.

Розвиток сучасних технологій впливає на всі сфери суспільного життя, в тому числі на цивільно-правові відносини. ШІ-системи все частіше виступають як інструменти, які допомагають укладати цивільні договори тощо. Тож це зумовлює необхідність адаптації цивільного законодавства до нових технологічних реалій з метою забезпечення ефективного регулювання відносин, що виникають у зв'язку з використанням ШІ, захисту прав та інтересів учасників цих відносин, а також стимулювання інноваційного розвитку.

Проблематика правового регулювання ШІ активно досліджується в сучасній юридичній науці. Внесок у розробку цієї теми зробили такі вчені, як С. Афшар, О. Баранов, В. Барфілд, Т. Чен, Дж. Де Брюїн, О. Етціоні, М. Джанкаспро, П. Гакер, О. Кармаза, Р. Кемп, Д. Лім, А. Пандья, М. Дж. Радін, Р. Родрігес, Т. Федоренко, Е. Тьонг Тьін Тай, С. Янісі-Равід та інші. Що ж стосується смарт-контрактів, то вони були предметом наукових досліджень, зокрема, М. Бортнікової, О. Зозуляк, Ю. Кривенко, В. Варавки, І. Корж, К. Некіт, Л. Мамчур, С. Мирославський, Р. Майданика, Є. Харитонova, Ю. Чиркова та ін. Водночас багато аспектів цієї проблеми є недостатньо дослідженими, особливо в контексті трансформації цивільного законодавства під впливом розвитку ШІ.

Метою статті є науково-практичний аналіз впливу ШІ на регулювання цивільно-правових відносин при укладанні смарт-договорів (смарт-контрактів) в Україні, а також

формулювання загальних принципів розвитку цивільного права в контексті ІІІ з урахуванням міжнародного досвіду.

Результати дослідження. Відповідно до ст. 3 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) загальними засадами цивільного законодавства є свобода договору. Статтею 6 ЦК передбачено, що сторони мають право укласти договір, який не передбачений актами цивільного законодавства, але відповідає загальним засадам цивільного законодавства. Сторони мають право врегулювати у договорі, який передбачений актами цивільного законодавства, свої відносини, які не врегульовані цими актами. Сторони в договорі можуть відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд. Тобто, договори є універсальною правовою конструкцією в механізмі регулювання цивільних відносин, проте форма, ознаки, порядок укладення, предмет договору тощо зазнають певних змін [2].

Що ж стосується смарт-договорів (смарт-контрактів), то нормативно-правовий аналіз положень ЦК засвідчив, що термін «смарт-договір (смарт-контракт)» цей Кодекс не використовує. Разом з тим це не означає, що таких договорів не існує, чи відносини, які пов'язані із укладенням та виконанням умов смарт-договору, не регулюються в Україні. Крім того, в юриспруденції, як вже зазначалося, поняття та ознаки такого договору піддаються науковому аналізу. Звертаємо також увагу на те, що цивільним договірним відносинам приділена увага не тільки в ЦК, але і в Законі про штучний інтелект (Artificial Intelligence Act, AI Act), який розроблено з метою запровадження спільної нормативно-правової бази для ІІІ та ухвалено у березні 2024 року [3].

Вченими доводиться, що місія штучного інтелекту – це створення певних умов для значного підвищення ефективності всієї соціальної та виробничої діяльності у суспільстві шляхом забезпечення незалежності процесу прийняття якісних (оптимальних) рішень від негативного впливу людського фактору. Відтак, штучний інтелект – це певна сукупність методів, способів, засобів та технологій, насамперед, комп'ютерних, що імітує (моделює) когнітивні функції, які мають критерії, характеристики та показники еквівалентні критеріям, характеристикам та показникам відповідних когнітивних функцій людини [4].

На нашу думку, однією з найбільш інноваційних та перспективних сфер застосування технологій ІІІ у цивільно-правових відносинах є укладання смарт-контрактів. Разом з тим правова природа смарт-контрактів є предметом наукових дискусій, оскільки з одного боку, смарт-контракт можна розглядати як форму вираження волі сторін щодо встановлення договірних зобов'язань, що наближує його до традиційного договору, а з іншого боку, смарт-контракт є комп'ютерною програмою, що виконує певний алгоритм дій. Такий висновок слідує, зокрема, із праць вітчизняних та міжнародних експертів.

Доведено, що смарт-контракти є однією з найбільш інноваційних та перспективних технологій, що з'явилися в результаті розвитку блокчейну. По суті, смарт-контракт – це комп'ютерний алгоритм, призначений для укладання та підтримки самовиконуваних контрактів, які здійснюються в блокчейн-середовищі. Основна ідея смарт-контрактів полягає в тому, щоб забезпечити автоматичне виконання угод між сторонами без необхідності залучення посередників, таких як банки, юристи чи брокери [5].

Крім того, в юридичній літературі його виділяють такі ключові ознаки смарт-контракту, а саме: сторони контракту, які на основі електронного цифрового підпису погоджуються або відмовляються від попередніх домовленостей. Електронний підпис, як і приватний ключ у системі блокчейн, має зберігатися його власником у таємниці та використовуватися для його аутентифікації. Інформація про осіб-учасників блокчейн платформ для реалізації smart-контрактів є анонімною. Співпраця між учасниками блокчейн платформ здійснюється на основі зашифрованих даних. Кожному учаснику платформи автоматично присвоюється, так звана публічна адреса (буквено-цифровий символ, унікально виділений програмним забезпеченням, який виступає як ім'я відповідного користувача), яка є відкрита для всіх учасників. Предметом договору може бути тільки об'єкт, що знаходиться всередині середовища існування smart-контракту, або ж повинен забезпечуватися доступ smart-контракту до

предмету договору без участі людини; алгоритм, в якому точно описані умови виконання smart-контракту, які сторони підтверджують підписом; децентралізована платформа, в якій написаний алгоритм самого smart-контракту. Тож вони виконують такі функції: програмно-координаційна (smart-контракт є своєрідною програмою, в якій координуються домовленості між його учасниками); захисна (захист персональних даних сторін smart-контракту); гарантійна (початок реалізації smart-контракту забезпечує його остаточне виконання); забезпечувальна (блокчейн зберігає всю інформацію щодо процесу реалізації smart-контракту) [6].

Тобто, смарт-договори, як правило, це правочини (договори), які мають електронну форму, яка складається з комп'ютерних програм, які автоматично виконують договірні зобов'язання при настанні певних умов. Вони працюють на базі технології блокчейн, що забезпечує незмінність та прозорість виконання договірних умов. Тож, перевагами смарт-контрактів є автоматизація та прискорення виконання зобов'язань, мінімізація ризиків невиконання, зниження трансакційних витрат. Прикладом є торговий автомат.

В Україні правове регулювання смарт-контрактів наразі перебуває на початковому етапі розвитку. Визначення смарт-контракту не міститься в жодному законодавчому акті України. Разом з тим що стосується регулювання відносин щодо укладення, дії та припинення цивільних договорів з використанням інформаційно-комунікаційних систем, то в цій площині слід звернути увагу на Закон України «Про електронну комерцію», який визначає організаційно-правові засади діяльності у сфері електронної комерції в Україні, встановлює порядок вчинення електронних правочинів тощо.

Як відомо, форма цивільного правочину (договору) може бути усна чи письмова (електронна форма) (ст. 205 ЦК). Згідно зі ст. 639 ЦК якщо сторони домовилися укласти договір за допомогою інформаційно-комунікаційних систем, він вважається укладеним у письмовій формі. Договір не може бути визнано недійсним у зв'язку з його вчиненням в електронній формі, якщо інше не передбачено законом (ст. 5 Закону України «Про електронну комерцію»). Статтею 1107 ЦК передбачено, що правочин щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності укладається у письмовій (електронній) формі, за винятком випадків, визначених законом. У разі недодержання письмової (електронної) форми договору щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності такий договір є нікчемним. Тобто, в ЦК, в Законі «Про електронну комерцію» йдеться про електронну форму правочину (цивільного договору). Крім того, законність укладення договорів (правочинів) в електронній формі визначена в ст. 207 ЦК, оскільки правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо його зміст зафіксований в одному або кількох документах (у тому числі електронних), у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони, або надсилалися ними до інформаційно-комунікаційної системи, що використовується сторонами. Правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо воля сторін виражена за допомогою телетайпного, електронного або іншого технічного засобу зв'язку [7].

Відтак ми підтримуємо науковців, які відносять смарт-договори (смарт-контракти) до правочинів. Тому, вважаємо, що їх правова природа дійсності, процедура укладення, правові наслідки тощо повинні відповідати вимогам цивільного законодавства.

Разом з тим, смарт-договори (смарт-контракти), хоча і мають письмову (електронну) форму, вони мають особливості, які відрізняють їх від письмових (паперових) цивільних правочинів (договорів). Зокрема, мова йде про: матеріал (форму), де викладено умови та зміст правочину, є підписи сторін – в смарт-договорах це платформа блокчейну, а в правочині (договорі) – папір; в смарт-договір (смарт-контракт) не можна внести зміни до умов договору на відміну від простого письмового договору; умови смарт-договору виконуються автоматично всіма сторонами, а в простому письмовому договорі можуть бути випадки, які вказують і на не виконання умов договору; як правило в смарт-договорі використовується при розрахунках криптовалюта, а в простому письмовому договорі – кошти тощо.

Як правило, смарт-контракти класифікуються відповідно до сфери застосування: у сфері контролю майнових відносин; фінансові послуги -торгівля на біржі, участь в аукціонах та ін.; виконання зобов'язань за різними формами банківських кредитних продуктів

у момент настання подій; соціальні послуги, включаючи проведення різноманітних голосувань, виборів, процеси страхування; організацію управління доставкою та зберіганням продуктів [8].

На нашу думку, для ефективного використання смарт-договорів (смарт-контрактів) в Україні необхідно законодавчо закріпити їх визначення, забезпечити їх юридичну силу та детально врегулювати порядок укладення, виконання та розірвання. Зокрема, доцільними є: визначення смарт-договору (смарт-контракту) як особливої форми договору, укладеного з використанням електронних засобів; встановлення вимог до їх змісту та форми, порядку узгодження умов сторонами; визначення моменту їх укладення та набрання юридичної сили; врегулювання питань їх дійсності, узгодження умов з нормами публічного порядку; визначення підстав та порядку зміни або їх розірвання тощо. Від визначення правової природи смарт-договорів (смарт-контрактів) залежить вибір оптимальної моделі їх регулювання.

Разом з тим, особливості функціонування смарт-контрактів зумовлюють складнощі у застосуванні до них окремих традиційних цивільно-правових механізмів. Зокрема, виникають питання щодо можливості визнання смарт-контракту недійсним, адже його виконання відбувається автоматично і не може бути зупинене в односторонньому порядку. Разом з тим, ці проблеми нами будуть висвітлені в наступних наукових роботах.

Висновки. Стрімкий розвиток технологій ШІ зумовлює необхідність адаптації цивільного законодавства до нових реалій. Напрямами такої адаптації є регулювання смарт-договорів (смарт-контрактів) тощо. Вважаємо, що у сфері смарт-договорів (смарт-контрактів) необхідним є визначення їх правової природи, встановлення вимог до форми та змісту, врегулювання порядку укладення, виконання та розірвання тощо. Смарт-договори (смарт-контракти) відносяться до категорії цивільних договорів, які укладаються в електронній формі (письмово-електронна форма), та на них розповсюджується дія цивільного законодавства в частині їх дійсності та правових наслідків.

Загальними принципами розвитку цивільного законодавства в контексті ШІ мають бути забезпечення балансу інтересів, технологічна нейтральність, гнучкість та адаптивність підходів, гармонізація з міжнародними стандартами, залучення стейкхолдерів до розробки норм тощо. Подальші дослідження у цій сфері мають бути спрямовані на пошук оптимальних законодавчих рішень з урахуванням реальних потреб та ризиків використання ШІ. Важливим є проведення емпіричних досліджень практики застосування ШІ, моделювання наслідків різних регуляторних підходів, вивчення суспільного сприйняття ШІ.

Список використаних джерел:

1. Безпечний ШІ для мільйонів українців: Україна підписала Рамкову конвенцію про штучний інтелект та права людини. *Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України* : веб-сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/bezpechnyi-shi-dlia-milioniv-ukraintiv-ukraina-pidpysala-ramkovu-konventsiiu-pro-shtuchnyi-intelekt-ta-prava-liudyny> (дата звернення: 30.05.2025).
2. Цивільний кодекс України. Кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 30.05.2025).
3. European Parliament legislative resolution of 13 March 2024 on the proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on laying down harmonised rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain Union Legislative Acts (COM(2021)0206 – C9-0146/2021 – 2021/0106(COD)). *European Union* : веб-сайт. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0138_EN.html#def_2_1 (дата звернення: 30.05.2025).
4. Баранов О. О. Визначення терміну «штучний інтелект». *Інформація і право*. 2023. № 1. С. 32–49.
5. Клімович С. В. Смарт-контракти та токенизація: синергетичний ефект для розвитку фінансової галузі. *Актуальні проблеми економіки*. 2024. № 8 (278). С. 235–242.

6. Бортнікова М.Г., Чиркова Ю.Л. Особливості формування та реалізації smart-контрактів в Україні. *Економічний простір*. 2022. № 181. С. 79–83.

7. Кармаза О.О. Договірні відносини в приватному праві з використанням інформаційно-комунікаційних систем. *Право та юстиція*. 2023. № 3–4 (24–25). С. 4–15.

8. Кривенко Ю.В. Щодо поняття та ознак смарт-контракту. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2023. № 64. С. 80–83.

КАРПЕНКО Р. В.,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін*(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ)***УДК 347.961****DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.13>****ТАЄМНИЦЯ ЗДІЙСНЕННЯ НОТАРІАЛЬНИХ ДІЙ
У НОТАРІАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

У статті розкривається зміст поняття «нотаріальна таємниця» як одного з основоположних принципів здійснення нотаріальної діяльності, який довів свою неминущу цінність у забезпеченні конфіденційності взаємовідносин нотаріуса та заінтересованих осіб, що відображається у зберіганні в таємниці відомостей, одержаних нотаріусами у зв'язку з вчиненням професійних дій, дається класифікація таємниць та осіб, на яких покладено обов'язок не розголошувати відомості, що становлять нотаріальну таємницю.

Статтю присвячено вивченню нотаріальної таємниці, яка є одним із важливих складників діяльності нотаріуса та належить до одного з елементів нотаріальної процедури. Аналізується нотаріальна таємниця з декількох сторін. У статті розглядаються проблеми реалізації принципу збереження нотаріальної таємниці й віднесення її до професійних таємниць. Вносяться пропозиції щодо заповнення прогалин у питанні охорони нотаріальної таємниці та вдосконалення чинного законодавства про нотаріат, що регулює це питання.

З'ясовано, що нотаріальний процес характеризується низкою принципів, які забезпечують виконання завдань нотаріату, являють собою найбільш загальні правові вимоги до вчинення нотаріальної діяльності, відбивають правовий характер нотаріального провадження та обов'язково знаходять своє закріплення у відповідних нормах права. Проведений аналіз правового регулювання нотаріальної діяльності, зокрема забезпечення нотаріальної таємниці, різних правових систем. Одним із принципів, що найбільшою мірою відображають специфічну сутність нотаріальної діяльності, є принцип дотримання нотаріальної таємниці, адже на відміну від судів, які розглядають і вирішують цивільні справи відкрито і гласно, нотаріуси й посадові особи, що вчиняють нотаріальні дії, зобов'язані зберігати таємницю їх вчинення або навіть факту звернення до нотаріальних органів.

Проаналізовано норми діючого законодавства, щодо юридичної відповідальності винних осіб за порушення нотаріальної таємниці. Відзначено, що діюче законодавство України не містить норм, які прямо передбачали б кримінальну або адміністративну відповідальність за порушення нотаріальної таємниці як посадовими особами органів місцевого самоврядування, так і нотаріусами.

Зокрема, нотаріальна таємниця розглядається як базис нотаріальної діяльності та етичних правил організації нотаріальної діяльності. Робиться припущення, що в разі практичної неможливості зберігати нотаріальну таємницю та загрози нотаріальній таємниці рівень довіри суспільства до інституту нотаріату буде знижуватися. Це, своєю чергою, призведе до більш стрімкого формування зв'язків особистісної довіри та звернення до нотаріуса не як до суб'єкта, що може надати відповідну правову допомогу та захист прав та інтересів, а

як до представника інституту, до якого зобов'язує звертатися закон і до якого особа не зверталась би, якби того не вимагав закон. Вносяться пропозиції щодо заповнення прогалин у питанні охорони нотаріальної таємниці та вдосконалення чинного законодавства про нотаріат, що регулює це питання.

Ключові слова: *нотаріальна таємниця, принцип, нотаріальна наука, нотаріус, професійна таємниця, нотаріальні дії, правовідносини, правова держава, нотаріальна процедура, відповідальність, законодавство, інформація.*

Karpenko R. V. The secret of performing notarial acts in notarial activities

The article deals with the concept of “notary mystery” as one of the fundamental principles of the notary’s activities, which has proved its lasting value in ensuring the confidentiality of the notary relationships and stakeholders is reflected in the storing confidential information received by the notaries in connection with the performance of professional activities, a classification mystery and the persons who are entrusted with the duty not to disclose the information that constitutes notary mystery.

The article is devoted to the secrets of the notary, which is one of the important components of activities of a notary and belongs to one of the elements of the notarial procedure. The notary examines the mystery from several sides. The article considers the problems of implementation of the principle of conservation of notarial secret and attributing it to trade secrets. Make proposals for filling gaps in the protection of the notary secrets, and to improve the existing legislation on the notoriety, regulating the matter.

It was found that the notarial process is characterized by a number of principles that ensure the performance of notarial tasks, are the most general legal requirements for notarial activities, reflect the legal nature of notarial proceedings and must be enshrined in relevant law. An analysis of the legal regulation of notarial activities, in particular the provision of notarial secrecy, various legal systems.

One of the principles that best reflects the specific nature of notarial activity is the principle of notarial secrecy, because unlike courts that hear and decide civil cases openly and publicly, notaries and officials who perform notarial acts are obliged to maintain secrecy their commission or even the fact of appeal to notarial bodies. The norms of the current legislation regarding the legal responsibility of guilty persons for violation of notarial secrecy have been analyzed. It was noted that the current legislation of Ukraine does not contain norms that would directly provide for criminal or administrative liability for the violation of notarial secrecy by both officials of local self-government bodies and notaries.

The assumption is made that in case of practical impossibility to keep notarial secrecy and threats to notarial secrecy, the level of public trust in the notarial institute will decrease. This, in turn, will lead to a more rapid formation of personal trust relationships and appeal to the notary not as a subject, which can provide appropriate legal assistance and protection of rights and interests, but as a representative of the institute to which the law is required to apply and to whom the person would not turn unless the law required it. Make proposals for filling gaps in the protection of the notary secrets, and to improve the existing legislation on the notoriety, regulating the matter.

Key words: *notarial secret, principle, notarial science, notary, professional secrecy, notarial acts, legal relations, legal state, notarial procedure, responsibility, legislation, information.*

Вступ. Принцип нотаріальної таємниці є одним з основоположних принципів у діяльності нотаріусів та забезпечує захист прав та інтересів громадян і юридичних осіб. Він закріплений у законодавстві більшості країн і передбачає, що нотаріус зобов'язаний зберігати

в таємниці всі відомості, отримані ним у зв'язку з виконанням професійних обов'язків. Цей принцип є гарантією конфіденційності, яка сприяє довірі між нотаріусом та його клієнтом і дозволяє здійснювати нотаріальну діяльність у правовому полі, що забезпечує захист персональних даних та дотримання етичних норм.

Постановка завдання. Метою статті є спроба проаналізувати нотаріальну таємницю, теоретичні та практичні аспекти принципу збереження таємниці нотаріальної дії, а також вивчити суть цього принципу, ознаки, місце в системі принципів нотаріального права.

Результати дослідження. Згідно ч. 1 ст. 8 Закону України «Про нотаріат» Нотаріальна таємниця – сукупність відомостей, отриманих під час вчинення нотаріальної дії або звернення до нотаріуса заінтересованої особи, в тому числі про особу, її майно, особисті майнові та немайнові права і обов'язки тощо [1].

Принцип збереження нотаріальної таємниці поширюється не тільки на документи та довідки, а також на усні та письмові пояснення нотаріуса. Одним із ключових правил цього принципу є те, що нотаріус не може виступати як свідок стосовно інформації, яка підпадає під нотаріальну таємницю, за винятком випадків, коли розкриття цих даних вимагається особами, для яких або відносно яких здійснювалися нотаріальні дії. Це ставить практичне питання про форму, в якій має бути висловлена згода зацікавлених осіб на розкриття такої інформації. У судовій практиці згода зазвичай оформлюється письмово – або у вигляді окремої заяви, або як клопотання в тексті заяви про виклик свідка.

Принцип нотаріальної таємниці, безсумнівно, передусім покликаний забезпечити довіру, і не тільки до конкретного нотаріуса, а й до інституту нотаріату в цілому. Нотаріус та особи, зазначені у статті 1 Закону України «Про нотаріат», далі – Закон, також помічник нотаріуса зобов'язані зберігати нотаріальну таємницю, навіть якщо їх діяльність обмежується наданням правової допомоги чи ознайомленням з документами та нотаріальна дія або дія, яка прирівнюється до нотаріальної, не вчинялась. Нотаріальна дія не може бути скасована нотаріусом у разі недодержання таємниці її вчинення, однак це не позбавляє особу, права якої порушено, звернутися до суду за захистом [2; 3].

Питання визначення змісту та обсягу нотаріальної таємниці залишається дискусійним у сучасній науковій літературі. Складно погодитися з пропозиціями багатьох авторів, які вважають, що до змісту нотаріальної таємниці слід включати не лише інформацію про особу, що звернулася за нотаріальною послугою, але й фахові знання нотаріуса, і навіть законодавчо закріпити це.

Таке розуміння нотаріальної таємниці суперечить її законодавчому визначенню, наведеному в ч. 1 ст. 8 Закону, згідно з яким це виключно інформація, що стосується зацікавленої особи та її звернення до нотаріуса. Більше того, концепція «таємниці нотаріуса як фахівця» є несумісною із завданнями та функціями нотаріату як публічно-правового інституту та органу цивільної юрисдикції.

Розголошення таємниці може бути у кількох формах:

- 1) усна:
 - під час розмови у присутності сторонніх осіб (у громадському транспорті та громадських місцях);
 - в особистому спілкуванні з родичами, друзями та іншими особами; переданням відомостей, що становлять нотаріальну таємницю, через відкриті канали зв'язку тощо;
- 2) письмово-друкована:
 - викладення змісту відомостей, що становлять нотаріальну таємницю: у відкритих друкованих виданнях (газетах, журналах, книгах);
 - у листах до рідних і близьких;
 - передання, пересилання стороннім особам відомостей, даних про осіб, які звернулися за допомогою до нотаріуса тощо;
- 3) наочно-демонстративна:
 - коли в результаті неправильного зберігання матеріалів справи вони стають надбанням сторонніх осіб.

На сьогодні спостерігається певна фрагментація нормативно-правових актів, які регулюють нотаріальну діяльність, особливо в аспекті функціонування нотаріальної таємниці та взаємодії держави з громадянським суспільством в Україні. Розв'язання цієї проблеми можливе через проведення комплексної систематизації законодавства України та підзаконних нормативних актів у сфері нотаріату [4; 5]. На жаль, на законодавчому рівні це питання залишається недостатньо врегульованим і має чимало прогалин, особливо в частині відповідальності осіб, на яких покладається обов'язок нерозголошення нотаріальної таємниці. У зв'язку з цим важливо ліквідувати відповідні законодавчі недоліки. Вважаємо за необхідне створити чіткий, якісний механізм правового регулювання дотримання нотаріальної таємниці, не обмежуючись лише кількома статтями Закону України «Про нотаріат», і забезпечити цьому принципу належну правову охорону, враховуючи його важливість для всієї системи нотаріату.

Висновки. Таким чином, принцип нотаріальної таємниці виступає не лише засобом забезпечення конфіденційності та захисту інформації, але й основою довіри громадян до нотаріату як правового інституту. Нотаріальна таємниця сприяє захисту особистих, майнових та інших інтересів громадян, що звертаються за нотаріальними послугами, і водночас є вагомим елементом у взаємодії нотаріату з державою та громадянським суспільством.

Попри це, аналіз чинного законодавства виявляє низку прогалин і недостатнє врегулювання механізмів захисту нотаріальної таємниці, що ускладнює правозастосування та породжує ризики для нотаріусів і зацікавлених осіб. Зокрема, відсутність чіткого визначення обсягу та змісту нотаріальної таємниці, як і нечітко визначена відповідальність осіб, що зобов'язані її зберігати, свідчить про необхідність удосконалення правового регулювання в цій сфері.

Зважаючи на це, важливим завданням є проведення системної реформи та комплексної систематизації законодавства у сфері нотаріальної діяльності. Це передбачає чітке визначення змісту нотаріальної таємниці, обов'язків і відповідальності осіб, на яких поширюється цей принцип, а також створення більш надійних правових гарантій її дотримання. Впровадження таких змін сприятиме укріпленню правового захисту нотаріальної таємниці, підвищить відповідальність суб'єктів нотаріальної діяльності, а також зміцнить довіру громадян до інституту нотаріату, посилюючи його роль у правовій системі України.

Список використаних джерел:

1. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII : станом на 15 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>
2. Південне міжрегіональне міністерство юстиції м. Одеса. 2024. URL: https://just-dni-pro.gov.ua/?view=viewnews&page_id=5084
3. Косяченко К. Е. Нотаріальна таємниця як одна з важливих складових діяльності нотаріуса : сучасний стан та проблемні питання. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2023. № 2. С. 112–115. URL: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.18>
4. Rudenko L. Liquidation of multi-apartment building co-owner association under the court decision. Philosophy, Economics and Law Review. 2021. Volume 1, no. 2. С. 108–116. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/8229>
5. Yunin O. et al. Foreign experience of the organization of the judicial settlement of administrative disputes and the current state in Ukraine. Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues. 2019. T. 22. №. 6. С. 1–7. URL: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/jnlollet122&div=122&id=&page=>
6. URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=gbDSpXEAAAIAJ&start=20&pagesize=80&citation_for_view=gbDSpXEAAAIAJ:dhFuZR0502QC

КІЗЛОВА О. С.,доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових
дисциплін та статистики*(Міжнародний гуманітарний
університет)*

УДК 347.44:340.13

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.14>**ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ У ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ:
НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ (СУЧАСНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРИНЦИПУ
ДОБРОСОВІСНОСТІ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ)**

Актуальність заявленої тематики наукового дослідження зумовлюється зростаючою кількістю випадків недобросовісної поведінки у сфері договірних зобов'язань, особливо в умовах економічної нестабільності, що актуалізує необхідність переосмислення змісту принципу добросовісності. Зловживання правом, яке часто маскується під формальну законність дій, порушує баланс інтересів сторін договору, негативно впливає на правову визначеність та ефективність ринкових відносин. Це обумовлює необхідність глибшого теоретичного осмислення природи зловживання правом та пошуку ефективних інструментів для його запобігання в договірній практиці.

У зв'язку з цим дана стаття спрямована на аналіз сучасного розуміння принципу добросовісності в договірному праві, виявлення основних форм зловживання правом у договірних зобов'язаннях та обґрунтування необхідності запровадження ефективних правових механізмів протидії таким зловживанням. Провідними методами дослідження виступають системний, формально-юридичний та порівняльно-правовий методи, які дозволяють всебічно дослідити природу добросовісності як правового принципу.

У статті розкрито сутність принципу добросовісності як оцінюваної правової категорії, встановлено основні прояви його порушення у договірних зобов'язаннях, зокрема в цифровому середовищі, та окреслено нові тенденції у судовій практиці щодо кваліфікації недобросовісної поведінки. Проаналізовано взаємозв'язок між свободою договору та її обмеженням у разі зловживання правом. Обґрунтовано необхідність посилення доктринального й нормативного регулювання у цій сфері з урахуванням викликів сьогодення.

Теоретичне значення наукового дослідження питань зловживання правом у договірних зобов'язаннях полягає у переосмисленні підходів до трактування принципу добросовісності та його ролі в підтриманні справедливості й стабільності договірних правовідносин. Практична цінність полягає у виробленні орієнтирів для правозастосувачів щодо виявлення та оцінки недобросовісної поведінки сторін договору.

Ключові слова: добросовісність, договірні відносини, свобода договору, договірні зобов'язання, зловживання правом, економічна нестабільність, справедливість.

Kizlova O. S. Abuse of rights in contractual obligations: new trends (modern interpretation of the principle of good faith in conditions of economic instability)

The relevance of the chosen research topic stems from the growing number of instances of bad faith conduct in the field of contractual obligations, particularly

under conditions of economic instability. This situation highlights the need to reconsider the substance of the principle of good faith. Abuse of rights, often disguised as formally lawful actions, disrupts the balance of interests between contracting parties, undermines legal certainty, and negatively affects the efficiency of market relations. This necessitates a deeper theoretical understanding of the nature of abuse of rights and the search for effective tools to prevent it in contractual practice.

In this context, the article aims to analyze the contemporary understanding of the principle of good faith in contract law, identify the main forms of abuse of rights in contractual obligations, and substantiate the need for effective legal mechanisms to counter such abuses. The study employs systemic, formal-legal, and comparative legal methods, which allow for a comprehensive examination of the nature of good faith as a legal principle.

The article reveals the essence of good faith as an evaluative legal category, outlines the primary forms of its violation in contractual obligations—including in the digital environment—and identifies new trends in judicial practice concerning the qualification of bad faith behavior. The interrelation between freedom of contract and its limitation in cases of abuse of rights is analyzed. The necessity for strengthened doctrinal and normative regulation in this area, taking into account current challenges, is substantiated.

The theoretical significance of the research lies in the rethinking of approaches to interpreting the principle of good faith and its role in maintaining justice and stability in contractual legal relations. The practical value consists in providing guidelines for legal practitioners in detecting and assessing bad faith behavior of contracting parties.

Key words: *good faith, contractual relations, freedom of contract, contractual obligations, abuse of rights, economic instability, justice.*

Вступ. В умовах економічної нестабільності, спричиненої як глобальними кризами, так і внутрішніми політико-економічними трансформаціями, питання належного виконання договірних зобов'язань набуває особливої актуальності. Економічна невизначеність змінює традиційні уявлення про принцип добросовісності, відкриваючи простір для його нових інтерпретацій та правозастосовчих моделей. У цьому контексті принцип добросовісності вже не є абстрактною категорією, а виступає дієвим інструментом правового регулювання, що забезпечує справедливий баланс інтересів сторін у договірних правовідносинах. Разом з тим, економічні труднощі сприяють поширенню зловживань правом з боку контрагентів, які використовують формальні положення договорів у власних інтересах, нехтуючи загальноприйнятими морально-правовими стандартами.

Нові тенденції зловживання правом у договірних зобов'язаннях полягають у змінах способів та форм реалізації прав, що зумовлені сучасними економічними, технологічними та соціальними факторами. Зростає кількість випадків, коли суб'єкти використовують формально законні механізми для досягнення неправомірної вигоди, уникаючи прямих порушень договору або закону. Активне застосування цифрових технологій та електронних форм укладання договорів ускладнює своєчасне виявлення недобросовісних дій і потребує адаптації правового регулювання. Зловживання правом у договірних зобов'язаннях виражається як у навмисному ухиленні від виконання зобов'язань, так і в маніпулятивному використанні законних механізмів для досягнення несправедливих результатів. Це вимагає чіткого нормативного та судового реагування, що враховує сучасні соціально-економічні реалії. Сучасна судова практика України свідчить про зростання кількості спорів, у яких вирішальне значення має саме тлумачення добросовісності сторін при укладенні та виконанні договорів. У таких справах суди дедалі частіше акцентують увагу не лише на букву закону, але й на його дух, що зумовлює потребу в поглибленому науковому аналізі змісту принципу добросовісності.

Дослідження зловживання правом у цьому контексті дозволяє краще зрозуміти межі допустимої поведінки сторін і сприяє розвитку правових механізмів, які захищають слабшу сторону договору. Усвідомлення природи зловживання правом у договірних відносинах є ключем до формування справедливого, передбачуваного та ефективного договірного середовища, що відповідає викликам сучасності та забезпечує баланс інтересів учасників правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну базу дослідження становлять праці вітчизняних та зарубіжних учених у сфері цивільного права, зокрема дослідження принципу добросовісності, свободи договору та інституту зловживання правом. Серед українських науковців у сферу інтересів яких входять вказані питання варто відзначити О. С. Іоффе, О. В. Дзеру, Р. А. Майданика, В. В. Луця, Є. О. Харитонova, які зробили значний внесок у розробку договірної теорії та принципів цивільного права.

Значущим джерелом теоретичного аналізу є також праці європейських авторів – К. Ларенца, Г. Канаріса, М. Лоббана, які розглядали добросовісність як засіб коригування формального змісту договору в дусі справедливості. У межах континентальної правової традиції принцип добросовісності розглядається не лише як моральна категорія, а й як юридичний інструмент, що забезпечує гнучкість правозастосування.

Метою статті є аналіз сучасного розуміння принципу добросовісності в договірних зобов'язаннях та виявити особливості зловживання правом у сучасних умовах економічної нестабільності.

Результати дослідження. Принцип добросовісності (лат. *bona fides*) має глибоке історичне коріння, що сягає часів Стародавнього Риму. У класичному римському праві *bona fides* виступала як етична та правова категорія, що визначала належну поведінку сторін у зобов'язальних правовідносинах. Зокрема, у так званих *iudicia bonae fidei* (судах доброї віри) суддя мав право оцінювати поведінку сторін з огляду на справедливість і моральність, а не лише на формальне дотримання умов договору [1]. Це дозволяло забезпечити гнучкість правозастосування та запобігати зловживанням правом.

У середньовічній Європі принцип добросовісності продовжував розвиватися в рамках канонічного та феодального права, де він набув нових форм і значень. Зокрема, у XII столітті добросовісність стала основою для укладення договорів, де головним чинником було взаємна довіра сторін. Це відображалось в практиці застосування *aequitas* (справедливості) як корективу до суворих норм права [2]. У цей період добросовісність почала розглядатися не лише як моральна вимога, але й як юридичний обов'язок, що забезпечував баланс інтересів сторін у договірних відносинах.

У новітній історії принцип добросовісності закріпився в цивільних кодексах багатьох європейських країн. Наприклад, Німецький цивільний кодекс у § 242 встановлює обов'язок виконання зобов'язань відповідно до вимог добросовісності [3]. У міжнародному праві принцип добросовісності закріплений у Принципах УНІДРУА [4] та Принципах європейського договірного права [5], що свідчить про його універсальне визнання та значення у сучасному праві.

У вітчизняному законодавстві принцип добросовісності відображається у статтях 3, 13 та 509 Цивільного кодексу України. Зокрема, стаття 3 визначає добросовісність як одну з загальних засад цивільного законодавства, а стаття 13 встановлює, що особа повинна здійснювати свої права добросовісно. Це свідчить про інтеграцію європейських правових традицій у національну правову систему та підкреслює важливість добросовісності як фундаментального принципу цивільного права.

Принцип добросовісності (*bona fides*) є основоположною засадою правової системи, що пронизує всі галузі права та забезпечує справедливість, чесність і взаємну повагу у правовідносинах. Принцип добросовісності доречно розглядати як загальноправовий стандарт поведінки, що вимагає від суб'єктів правовідносин діяти чесно, відкрито, розумно, у дусі взаємної довіри та співпраці, з урахуванням справедливого балансу інтересів сторін. Як оціночна категорія, добросовісність не має вичерпного переліку чітких критеріїв, а визначається

з урахуванням конкретних обставин справи, поведінки сторін, мети правочину, етичних норм та очікувань, притаманних відповідному виду правовідносин.

Одним із ключових проявів порушення цього принципу, що набув особливої актуальності в сучасному правозастосуванні, є зловживання правом. Категорія «зловживання правом» є однією з найскладніших та водночас фундаментальних у сфері загальної теорії права та приватноправового регулювання. За своєю суттю вона позначає використання особою належного їй суб'єктивного права не з метою реалізації його призначення, а для досягнення результату, що суперечить принципам справедливості, добросовісності та розумності.

У вітчизняній доктрині зловживання правом трактується як форма протиправної поведінки, при якій відсутнє порушення прямої заборони, однак наявне порушення меж правомірності. При цьому, як зазначає О.Я. Рогач про зловживання правом йде мова, коли уповноважена особа діє в межах належного їй суб'єктивного права, але використовує такі форми його реалізації, які виходять за встановлені законом межі здійснення права [6, с. 73].

Цивільний кодекс України у ст. 13 встановлює імперативну норму: «Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах» [7]. Кодекс прямо забороняє реалізацію права у спосіб, що має на меті завдати шкоди іншій особі, а також у спосіб, що суперечить добросовісності, розумності та справедливості. Це дозволяє трактувати зловживання як антисоціальну поведінку, що потребує обмеження або санкціонування. Таким чином, зловживання правом – це особливий тип правового делікту, який не зводиться до порушення юридичних обов'язків, а виражається у невідповідності мети та форми реалізації права його соціальній функції.

Зловживання правом у договірних зобов'язаннях нерідко проявляється через навмисне використання правових механізмів у спосіб, що суперечить меті та природі цих прав. Одним із характерних прикладів є укладання договору з метою недобросовісного отримання вигоди, коли одна зі сторін свідомо вступає в зобов'язання не для досягнення взаємовигідної мети, а з прихованим наміром уникнути виконання вже існуючих зобов'язань або вивести активи. Верховний Суд України, зокрема у постанові від 6.10.2022 у справі № 904/624/19, визнав недійсним договір, укладений боржником із метою виведення майна з-під стягнення, зазначивши, що така поведінка є зловживанням правом і суперечить принципам добросовісності та справедливості [8].

У сучасних умовах зростає значення принципу добросовісності як критерію допустимості реалізації суб'єктивних прав у договірних правовідносинах. Нові соціально-економічні виклики, зумовлені як глобальними потрясіннями (зокрема війною, пандемією, кризою довіри до інституцій), так і цифровізацією правових процесів, обумовлюють необхідність переосмислення традиційних уявлень про межі реалізації прав та про правомірність договірної поведінки. Тому зловживання правом набуває нових форм, часто прихованих, які формально не порушують правових норм, але суперечать загальновизнаним морально-правовим стандартам. Зокрема, це проявляється у маніпулятивному використанні «слабких місць» договорів, автоматизованих механізмах ухилення від виконання зобов'язань, а також у спробах отримання переваг за рахунок іншої сторони всупереч логіці партнерських зобов'язань.

Одним із таких проявів є реєстрація доменного імені, схожого або тотожного до відомої торговельної марки, з метою його подальшого перепродажу або перешкоджання господарській діяльності правомірного власника бренду. Такі дії формально можуть виглядати як реалізація права на реєстрацію домену, однак по суті є використанням правового механізму в обхід його соціального призначення. Саме таку позицію зайняла Адміністративна комісія Всесвітньої організації інтелектуальної власності у справі WIPO DUA2024-0001, визнавши недобросовісним використання доменного імені, що відтворювало торговельну марку DEEBOT без дозволу правовласника. У рішенні було прямо зазначено, що дії відповідача спрямовані на отримання неправомірної вигоди та підлягають кваліфікації як зловживання правом [9].

Таким чином, практичні прояви зловживання правом є багатогранними, але їх об'єднує одна спільна риса – відхилення від належної мети реалізації суб'єктивного права та

порушення вимог добросовісності як імперативного загальноправового принципу. Водночас, для повного розуміння сутності цього явища важливо враховувати й інші пов'язані категорії, які впливають на правозастосування.

Взаємозв'язок між зловживанням правом і недобросовісною поведінкою має як теоретичне, так і прикладне значення у правозастосуванні. Обидві категорії – тісно пов'язані та в багатьох випадках перетинаються, хоча не є абсолютно тотожними. Зловживання правом є одним із видів недобросовісної поведінки, що відбувається в межах формально дозволеної правової дії, але з порушенням її змістовного, соціального або морального навантаження. Інакше кажучи, зловживання – це завжди недобросовісність, але не вся недобросовісність є зловживанням прав.

Недобросовісна поведінка, згідно з правовою доктриною, охоплює ширший спектр дій, які можуть виходити за межі лише правомірного користування правом. Вона включає й такі випадки, коли суб'єкт умисно або з грубою необережністю вводить іншу сторону в оману, порушує етичні норми, зловживає довірою або приховує істотні обставини. Недобросовісність – це передусім оцінювана категорія, що вимагає зважування обставин конкретної справи з огляду на загальноправові принципи справедливості та розумності [10, с. 9].

У сучасних умовах розвитку правової системи особливого значення набуває питання балансу між свободою договору як базовим принципом цивільного права та вимогами соціальної справедливості, що вимагають захисту слабших сторін і недопущення зловживання договірними правами. Свобода договору – це ключовий принцип цивільного права, що гарантує особам можливість самостійно укладати договори між собою без надмірного впливу або обмежень з боку держави чи інших зовнішніх суб'єктів [11, с. 594]. У контексті цього дослідження заслуговує на увагу аналіз DCFR, який базується на концепції, що свобода договору є відправною точкою для формування приватноправових відносин. Такий підхід передбачає, що фізичні та юридичні особи мають право вільно укладати договори, самостійно обирати контрагентів, визначати зміст договірних умов, змінювати їх або припиняти договірні зобов'язання. Окремо наголошується, що свобода договору сприяє досягненню справедливості, а поєднання договірної свободи з рівністю та поінформованістю сторін забезпечує ефективність правовідносин, дозволяє уникнути зайвих витрат і сприяє максимізації вигоди [12, с. 167]. Проте сучасні соціально-економічні реалії, що супроводжуються значним нерівністю в договірних відносинах, ставлять під сумнів абсолютність цього принципу. Правозастосовна практика все частіше фокусується на пошуку механізмів, які дозволяють зберегти свободу волевиявлення сторін, водночас враховуючи суспільну необхідність захисту справедливості та недопущення експлуатації у договірних відносинах. Відтак, виникає дилема між формальним дотриманням договірної автономії і необхідністю впровадження імперативних норм, що обмежують свободу договору заради соціального балансу. Ця дилема актуалізує питання про межі державного втручання у приватноправові відносини, що ускладнює правозастосування та вимагає нових підходів і критеріїв оцінки, адже таке втручання має бути пропорційним до мети захисту суспільних інтересів і не перевищувати необхідних меж, щоб уникнути надмірного обмеження прав сторін. Втручання допускається лише за умови, що інші засоби не здатні ефективно забезпечити захист інтересів, при цьому важливо запобігати зловживанням правами і гарантувати дотримання принципу добросовісності у відносинах. Також правові норми мають бути прозорими та передбачуваними, а застосування державного втручання – послідовним, що дозволяє балансувати інтереси приватних суб'єктів та суспільства в цілому, забезпечуючи справедливість і ефективність правозастосування.

Значну роль у розв'язанні цієї проблеми відіграють принципи добросовісності та розумності, які стають орієнтирами для судової практики у питаннях оцінки договірних умов та поведінки сторін. Так, недобросовісна поведінка, зловживання правом або несправедливі умови договору можуть бути підставою для втручання суду у договірні відносини. У сучасній судовій практиці України принципи добросовісності та розумності відіграють ключову роль у вирішенні спорів, пов'язаних із договірними правовідносинами. Суди

активно застосовують ці принципи для оцінки умов договорів та поведінки сторін, особливо у випадках, коли виникає підозра щодо недобросовісної поведінки або зловживання правом.

Наприклад, у постанові Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 10 квітня 2019 року у справі № 390/34/17 було розглянуто ситуацію, коли одна зі сторін, уклавши додаткову угоду до договору оренди землі, згодом подала позов про визнання цього договору неукладеним. Суд зазначив, що така поведінка суперечить принципу добросовісності та є прикладом зловживання правом, оскільки інша сторона могла розумно покладатися на попередні дії свого контрагента [13].

Крім того, у постанові Касаційного господарського суду від 15 травня 2019 року у справі № 917/803/18 підкреслено, що принципи справедливості, добросовісності та розумності є основою для утримання сторін від зловживання своїми правами. Суд наголосив, що особа не може отримувати переваги від недобросовісної поведінки, а дії, спрямовані на завдання шкоди іншій стороні або на отримання неправомірної вигоди, є неприпустимими [14]. Таким чином, судова практика в Україні демонструє послідовне застосування принципів добросовісності та розумності для забезпечення справедливості у договірних відносинах та запобігання зловживанню правами.

Однак практичне втілення балансу між свободою договору і соціальною справедливістю пов'язане з певними труднощами, що стосуються визначення меж допустимого втручання у договірні відносини. Занадто широке втручання може призвести до порушення автономії сторін та підризу правової визначеності, що є основою стабільності цивільних відносин. Водночас, ігнорування соціальної нерівності й недобросовісної поведінки загрожує послабленням довіри до правової системи та зростанням соціальної несправедливості. Тому ключовим викликом для правозастосування є пошук «золотої середини», що дозволить врахувати як інтереси суб'єктів договору, так і суспільства в цілому.

З врахуванням новітніх викликів та тенденцій, що окреслюють сучасний етап розвитку договірної права, доречним є переосмислити принцип добросовісності не лише як етичну або загально-правову засаду, а як реальний юридичний інструмент, здатний впливати на оцінку правомірності поведінки сторін. Йдеться про необхідність переходу від декларативного до функціонального розуміння добросовісності – тобто як критерію, що дозволяє: оцінювати поведінку сторін у динаміці зобов'язальних правовідносин; коригувати формально законні, але несправедливі дії; забезпечувати баланс інтересів, особливо в умовах кризи чи нерівності сторін; виявляти зловживання правом навіть за відсутності прямого порушення норм договору або закону.

Таке переосмислення передбачає також активну участь судової практики у формуванні змісту добросовісності як оціночної юридичної категорії, адаптованої до конкретних життєвих обставин, та вимагає більш гнучких правозастосовчих підходів, здатних реагувати на сучасні реалії договірних відносин (наприклад, контекстуальне тлумачення умов договору, застосування доктрини «виправданих очікувань сторін», можливість перегляду зобов'язань у зв'язку зі зміною обставин та інші).

Висновки. Принцип добросовісності в сучасному договірному праві відіграє роль інструменту балансування між приватною автономією сторін і потребою в захисті слабшої сторони договору, особливо в умовах економічної нестабільності. Він трансформується із суто моральної категорії у правову конструкцію, що активно застосовується судами з метою коригування договірної рівноваги. Зловживання правом у договірних зобов'язаннях дедалі частіше набуває прихованих форм: використання стандартних несправедливих умов, одностороннє нав'язування положень, блокування контрагентів у зв'язку з критичним становищем на ринку. В таких випадках саме принцип добросовісності виступає критерієм для визнання поведінки сторони неприйнятною та правомірного втручання суду.

Сучасні тенденції у судовій практиці України демонструють схильність до активного застосування принципів добросовісності, розумності та справедливості як підстави для оцінки поведінки сторін, перегляду договірних умов або навіть розірвання договору. Це свідчить про зростаючу роль континентального підходу до добросовісності як до самостійного

регулятора правовідносин. Економічна нестабільність посилила ризики для добросовісної реалізації договірних прав, що спричиняє необхідність удосконалення нормативної бази, спрямованої на превенцію зловживань. Необхідно закріпити у законодавстві чіткіші орієнтири для оцінки добросовісної поведінки сторін, зокрема у сфері споживчих, кредитних та орендних зобов'язань.

Подальші наукові дослідження мають бути зосереджені на виробленні доктринальних критеріїв недобросовісності в різних видах договорів, з урахуванням як міжнародного досвіду (зокрема *acquis communautaire* та Принципів УНІДРУА), так і реалій воєнного стану та післявоєнної відбудови економіки. Це дозволить сформулювати більш адаптивну та соціально орієнтовану модель договірного права в Україні.

Список використаних джерел:

1. Good Faith. URL: https://max-eup2012.mpipriv.de/index.php/Good_Faith
2. Zimmermann R. Chapter 5: Good Faith. In: *Towards a European Civil Code* / ed. by A. S. Hartkamp, M. W. Hesselink, E. Hondius, C. Mak, C. Edgar du Perron. Paris: Société de Législation Comparée, 2013. P. 217–248. URL: https://www.legiscompare.fr/web/IMG/pdf/13_CH_5_Good_faith.pdf
3. Deutschland. Bürgerliches Gesetzbuch (BGB). § 242. Leistung nach Treu und Glauben. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html#p0845
4. Unidroit Principles of international commercial contracts. 2016. URL: <https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2021/06/Unidroit-Principles-2016-English-bl.pdf>
5. Principles of European Contract Law (PECL). Article 1:201 – Good faith and fair dealing. URL: <https://www.unidroit.org/instruments/commercial-contracts/unidroit-principles-2010/chapter-1>
6. Рогач О.Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження: *монографія*. Ужгород: Ліра, 2011. 368 с. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/208/1/Зловживання%20правом-Rogach_monograph.pdf
7. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV // *Відомості Верховної Ради України*. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356. – Ст. 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n81>
8. Постанова Верховного Суду України від 20 квітня 2021 року у справі № 910/11326/20. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/106801341>
9. WIPO Case No. DUA2024-0001. URL: <https://www.wipo.int/amc/en/domains/search/text.jsp?case=DUA2024-0001>
10. Пацурківський П. П. Оціночні категорії «справедливість», «добросовісність», «розумність» у Цивільному кодексі України. *Збірник наукових статей*. 2023. С. 7–19.
11. Владишевська В. В., Давидова І. В. Категорія «свобода договору»: досвід вітчизняного та міжнародного застосування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 593–595. URL: http://lsej.org.ua/1_2023/138.pdf
12. Харитонов Є. О. Принципи DCFR: сутність та значення для гармонізації цивільного законодавства України з правом Європейського Союзу. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 164–170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chac_2015_18_37
13. Принципи права у практиці Верховного Суду: тернистий шлях від букви до духу. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1370715>
14. Постанова КГС ВС від 15.05.2019. № 917/803/18. URL: <https://budenniy.org.ua/2021/10/24/postanova-kgs-vs-vid-15-05-2019-917-803-18>

РЯБКО Є. О.,
аспірант кафедри цивільного права
та процесу
(Державний податковий університет)

УДК 347.91

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.15>

ЗАСТОСУВАННЯ МЕДІАЦІЇ ПРИ ВИРІШЕННІ СІМЕЙНИХ СПОРІВ

У статті проаналізовано сучасний стан вирішення сімейних спорів, зокрема, із застосуванням процедури медіації. Досліджено основні правові засади медіації, закріплені в Законі України «Про медіацію», а також підкреслено її значення в контексті міжнародного права, зокрема Конвенції про права дитини. Медіація розглядається як ефективний та гнучкий інструмент альтернативного вирішення спорів, виділено переваги медіації над традиційним судовим процесом, зокрема добровільність, конфіденційність, гнучкість, мінімізація витрат та можливість збереження відносин між сторонами. Аналізується судова практика з окремих категорій сімейних спорів, які найбільше підходять для медіації, такі як розірвання шлюбу, визначення місця проживання дитини, поділ майна тощо. В результаті аналізу вказано на значну кількість відмов судів у задоволенні клопотання про проведення медіації у зв'язку з відмовою іншої сторони, що демонструє обмеження на шляху ефективного застосування медіації. Акцентовано увагу на основних проблемах ширшого застосування медіації, серед яких низький рівень обізнаності населення, нестача кваліфікованих медіаторів, відсутність обов'язкових процедур медіації у певних категоріях справ та недостатня активність судів у сприянні врегулюванню конфліктів. У роботі також здійснено класифікацію медіації в сімейних спорах за різними критеріями, та обґрунтовано не лише її теоретичне, а й практичне значення та вплив на медіабельність спору. Зроблено висновки щодо перспектив ширшого застосування інституту медіації у сфері сімейного права, розробки моделей обов'язкової та добровільної медіації, підвищення кваліфікації медіаторів і створення ефективного взаємодії між судами, органами опіки та піклування, а також організаціями медіаторів задля зниження конфліктності та захисту прав дітей.

Ключові слова: альтернативне вирішення спорів, медіатор, сімейне право, медіаційна процедура, захист прав та інтересів дітей, сімейні спори.

Riabko Ye. O. Application of mediation in family disputes

The article analyzes the current state of family dispute resolution, particularly through the use of mediation procedures. The key legal foundations of mediation enshrined in the Law of Ukraine «On Mediation» are explored, along with its significance in the context of international law, notably the Convention on the Rights of the Child. Mediation is examined as an effective and flexible tool for alternative dispute resolution, highlighting its advantages over traditional litigation, including voluntariness, confidentiality, flexibility, cost minimization, and the potential for preserving relationships between the parties. Judicial practice regarding specific categories of family disputes that are most suitable for mediation, such as divorce, determination of a child's residence, and division of property, is analyzed. The analysis points to a significant number of court refusals to satisfy requests for mediation due to the other party's refusal, demonstrating the limitations to the effective use of mediation. Attention is drawn to the main challenges to the broader application of mediation,

including low public awareness, a shortage of qualified mediators, the absence of mandatory mediation procedures in certain categories of cases, and insufficient judicial activity in promoting conflict resolution. The study also offers a classification of mediation in family disputes according to various criteria and substantiates not only its theoretical but also practical significance and impact on the mediability of disputes. Conclusions are drawn regarding the prospects for the wider application of the mediation institution in the field of family law, the development of models of mandatory and voluntary mediation, the improvement of mediators' qualifications, and the creation of effective cooperation between courts, guardianship and custody authorities, and mediation organizations to reduce conflict and protect children's rights.

Key words: *alternative dispute resolution, mediator, family law, mediation procedure, protection of children's rights and interests, family disputes.*

Вступ. Сімейні спори є однією з найпоширеніших та водночас найчутливіших категорій справ у судовій системі, адже стосуються переважно дітей, особистих стосунків та майбутнього родини. Про це свідчать статистичні дані, зокрема, Касаційний цивільний суд Верховного Суду (КЦС ВС) у 2023 році розглянув понад 18 тисяч справ, що на 13,8% більше, ніж у 2022 році [1], значну частку серед яких становлять сімейні спори. Судова система безумовно адаптується до нових викликів, спричинених війною в Україні, які пов'язані зі значною міграцією населення та змінами в сімейних правовідносинах, але традиційного судового протистояння можна уникнути завдяки медіації як альтернативному способу вирішення сімейного спору.

Як відомо, сімейні спори здебільшого є емоційно виснажливими, особливо тоді, коли до суду звертаються на пізніх стадіях при ускладненій ситуації. Водночас, враховуючи навантаження на судову систему, судам не завжди вистачає часу для гнучкості, адаптивності та індивідуального підходу при вирішенні такої категорії справ. Саме тому застосування нових підходів і засобів позасудового врегулювання сімейних спорів набувають особливого значення.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний аналіз застосування медіації під час вирішення сімейних спорів, а також формування науково-теоретичних підходів до вдосконалення правового регулювання медіації та ефективного практичного застосування.

Результати дослідження. Основним праворегуючим документом з окресленого питання є закон України «Про медіацію» [2], яким медіація визначена як добровільна, конфіденційна процедура врегулювання конфлікту за участю медіатора з метою досягнення взаємоприйняттого рішення для сторін. Мета полягає в тому, щоб забезпечити швидке вирішення спорів, оскільки медіація уникає складних формальностей. Конвенція про права дитини також підкреслює важливість мирного вирішення спорів щодо дітей [3].

Слід зазначити, що медіація передбачає більш комплексний підхід до вирішення конфлікту, акцентуючись не лише на юридичних питаннях, а й глибинних емоційних проблемах та стосунках, що робить її більше, ніж просто методом вирішення спорів, адже в контексті сімейних конфліктів медіація може привести до примирення та возз'єднання сторін. Водночас варто зауважити, що професіоналізм і нейтральність медіатора повинні бути безсумнівними і його власний життєвий досвід не повинен впливати на ставлення до сторін та ситуації в цілому.

Варто конкретизувати, що медіація в сімейних спорах – це добровільна, конфіденційна, неформальна та гнучка процедура вирішення конфлікту між сторонами, яка здійснюється за участю нейтрального посередника (медіатора). Передумовою для застосування медіації є наявність сімейного спору між сторонами. У процесі медіації сторони самостійно контролюють хід обговорення та приймають рішення, що забезпечує передбачуваність результату і виключає можливість нав'язування рішення, як це може бути у судовому процесі. Крім того, медіація не передбачає суворого дотримання процесуальних формальностей,

що дозволяє економити час і ресурси, зберігаючи гнучкість та індивідуальність підходів до вирішення спору. Також цілком очевидно, що у разі позитивних наслідків медіаційної процедури та укладення угоди є високою вірогідність добровільного виконання рішення, оскільки сторони усвідомлено та узгоджено погодили результат на взаємовигідних умовах.

Найбільш поширеними категоріями сімейних спорів, у яких застосовується медіація, є: розірвання шлюбу; щодо порядку спілкування з дитиною; визначення місця проживання дитини; поділ спільного майна; стягнення аліментів; щодо встановлення опіки тощо. Медіація може бути проведена як до звернення до суду, так і під час судового провадження, та навіть на стадії виконання рішення суду.

Застосування медіації в сімейних конфліктах призводить до зменшення кількості вирішення спорів у суді до 60% [4]. Як зазначила Олена Білоконь, суддя Верховного Суду, завдяки медіації може зменшуватися кількість справ, які надходять для розгляду до суду, а також спорів, пов'язаних із виконанням судових рішень. Якщо припустити, що медіабельними є 10% сімейних спорів, то за останні два роки за допомогою медіації можна було вирішити майже 30 тис. сімейних спорів [5]. Згода сторін на медіацію свідчить в певній мірі про можливість врегулювати спір добровільно, без суду, органів державної влади та примусових процедур.

Медіація в судах може бути впроваджена у десятках різних форматів: від права сторін на призупинення судових процедур для проведення медіації до обов'язкового досудового порядку вирішення спорів шляхом медіації, коли всі справи певного типу мають пройти процедуру медіації перед їх розглядом у суді. До добровільних моделей судової медіації належать будь-які моделі, що потребують згоди обох сторін. Навпаки, обов'язкові моделі передбачають спробу застосування медіації сторонами незалежно від їхнього бажання (але не обов'язок дійти остаточного вирішення спору) [4]. Наразі в Україні медіація є добровільною і проводиться за взаємною згодою сторін.

Хоча в законодавстві норми ЦПК України та Закону України «Про медіацію» прямо не зобов'язують суд інформувати сторін про можливість застосування процедури медіації, зокрема в сімейних спорах, все ж деякі правові приписи вказують на те, що суд має сприяти врегулюванню спору між сторонами, що може включати інформування про медіацію (п. 2 ч. 2 ст. 197 ЦПК України «Підготовче провадження»). З огляду на це, заслуговує уваги позиція Г.О. Огренчук щодо обов'язку суду інформувати сторін про можливість вирішення спору за допомогою медіації при розгляді наступних категорій сімейних спорів: розірвання шлюбу; визначення місця проживання дитини; визначення порядку участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо; поділ спільного майна подружжя [6, с. 185]. Такий обов'язок потрібно чітко закріпити в процесуальному законодавстві.

Процесуальне законодавство зобов'язує суд зупинити провадження по справі у разі звернення обох сторін з клопотанням про зупинення провадження у справі у зв'язку з проведенням медіації (п. 4¹ ч. 1 ст. 251 ЦПК України) [7]. Судова практика має багато прикладів відмов судів у задоволенні клопотання про проведення медіації у зв'язку з відмовою іншої сторони (ухвала у справі № 404/6710/23 про визначення місця проживання дитини з матір'ю від 14.04.2025 [8], ухвала у справі № 369/19021/24 про відібрання дітей і повернення їх за попереднім місцем проживання від 08.01.2025 [9]).

Цікавою з точки зору правозастосування є справа про усунення перешкод у спілкуванні з дитиною та встановлення способу та порядку участі батьків у вихованні та спілкуванні з дітьми, в межах якої було подано заяву про забезпечення позову з проханням зобов'язати батька разом зі старшим сином та матір'ю пройти спільну психологічну терапію (сімейну медіацію) в Миському центрі дитини та/або у приватного психолога з метою налагодження стосунків між батьками, що зможе зменшити конфліктність та позитивно вплине на психологічний стан дітей та налагодить взаємовідносини між ними. В обґрунтування заяви, мати вказує, що поведінка дитини, яка наявна на сьогодні, дуже її хвилює та дає їй підстави стверджувати, що дитина перебуває під сильним психологічним тиском її колишнього чоловіка та його родичів, батьком сформований синдром відкидання окремо

проживаючої матері, що є підставою відмови дитини від спілкування з матір'ю. Однак, як суд першої інстанції, так і апеляційний суд формально підійшов до вирішення справи, відмовивши у заходах забезпечення позову згідно із приписами ст.ст. 4–5 Закону України «Про медіацію», де вказано, що медіація проводиться за взаємною згодою сторін медіації та ніхто не може бути примушений до врегулювання конфлікту (спору) шляхом проведення медіації [10]. Посилання апелянта на те, що суд першої інстанції надав неправильну оцінку заявленому клопотанню, помилково ототожнивши поняття «психотерапія» та «медіація», не були враховані. Дійсно, у судовій практиці є чимало прикладів зловживань та маніпуляцій одним із батьків щодо побачень та спілкування з дитиною іншим і часто такі дії не враховують інтереси дитини. З наведеного доходимо висновку, що обов'язкове звернення до медіаційних процедур сприяло би вирішенню сімейних спорів, оскільки важливого значення набуває спілкування усіх учасників спору, що є першим кроком до порозуміння та вирішення конфліктів.

Цікавим здається той факт, що в латинській правовій системі медіація використовується з кінця XIX століття. Наполеон Бонапарт прийняв закон про медіацію у 1803 році. Стаття (48) Французького цивільного процесуального кодексу 1806 року передбачає, що порушення будь-якого позову щодо судового спору є неприпустимим, якщо йому не передують спроба попереднього примирення в магістратському суді [11]. Вводячи цю статтю, французький законодавець, схоже, надав учасникам судового процесу можливість шукати альтернативні способи вирішення своїх спорів, перш ніж виносити їх на розгляд суду.

Наразі схожі моделі працюють в ряді країн. Наприклад, в Англії та Уелсі застосування процедури медіації є обов'язковим при розлученні та вирішенні інших спорів у сімейних відносинах. Британський уряд пропонує парам на етапі розлучення проходити «примусове ознайомлення з медіацією», щоб вони використовували її замість звернення до суду. Ініціатор розлучення повинен спочатку звернутися до професійного посередника, який намагатиметься вирішити конфлікт без судового розгляду. Якщо подружжя наполягає на судовому розгляді їхнього спору, вони повинні надати докази їх намагань вирішити спір перед цим [12, с. 12]. Вважаємо обґрунтованою та прийнятною таку модель для України з огляду на наступне.

Медіація в сімейних правовідносинах застосовується значно частіше порівняно з іншими, однак варто зауважити, що наразі вона не є пріоритетною формою захисту серед населення. Напевно через низький рівень обізнаності населення вважається, що завжди швидше та ефективніше вирішити спір в суді. Однак потрібно усвідомлювати, що судочинство часто може бути повільним та складним, оскільки спори можуть тривати довго та потребувати додаткового фінансування, включаючи, серед іншого, експертів, адвокатів та судові витрати. До цього можна додати стан ненависті між сторонами судового розгляду, коли виносяться рішення суду, оскільки рішення у судових спорах може не задовольнити обидві сторони, а бути радше на користь однієї з них, що відповідно може призвести до невиконання судового рішення.

Спроби вирішити складні сімейні проблеми в судовому порядку можуть збільшити навантаження на батьків і дітей. Батьки часто стикаються з такими обтяжуючими факторами, як фінансові витрати, втрати часу та емоційного ресурсу. Відповідно судові розгляди також негативно впливають на дітей, оскільки емоційне виснаження батьків призводить до додаткових конфліктів з дитиною, а також може чинитися тиск на дітей, щоб вони «зайняли чийсь сторону». Тож запровадження обов'язкового врегулювання сімейного спору за допомогою процедури медіації здатне вирішити існуючу проблему з найменшими витратами та запобігти судовому розгляду.

На думку судді Верховного Суду Євгена Синельникова, перешкодами на шляху розвитку інституту медіації є: недостатньо активна роль в інформуванні та пропонуванні медіації представниками правничих професій та судом; відсутність достатньої кількості кваліфікованих медіаторів у деяких регіонах; недостатня співпраця суду з організаціями медіаторів; війна; відсутність обов'язкової медіації у певних категоріях спорів; недостатній

рівень обізнаності деяких суддів про медіативні процедури та рівень довіри до зовнішніх медіаторів [12, с. 5].

В судовій практиці трапляються випадки, коли КЦС ВС вимушений постановляти окремі ухвали, в яких звертає увагу Національної соціальної сервісної служби на системні проблеми, пов'язані з пасивною поведінкою органів опіки та піклування у спорах між розлученими батьками щодо фізичної опіки (батьківського часу) над малолітніми дітьми. Це відбувається переважно тоді, коли орган опіки та піклування не здійснює практичних заходів задля дружнього врегулювання конфлікту між членами родини, не пропонує проведення медіації за участю батьків, не проводить дій із залучення фахівців для врегулювання конфлікту між батьками дитини тощо (приміром, окрема ухвала КЦС ВС від 10 квітня 2024 року у справі № 761/37027/20 [5]).

З огляду на те, що відповідно до п. 4. ч. 1 ст. 1 Закону України «Про медіацію» медіація спрямована на врегулювання конфлікту (спору) важливо спроектувати обидві категорії та визначити, на що саме спрямована медіація. Здається доцільним застосовувати «конфлікт» у контексті міжособистісних відносин, де основна роль надається емоціям та особистій взаємодії, а поняття «спір» частіше вживається у випадках правового характеру і стосується вирішення юридичних питань.

Вважаємо, що медіацію в сімейних спорах потрібно розмежовувати за різними критеріями, а тому види доцільно сформулювати у такий спосіб: 1) за першопричиною (предметом) медіації: конфліктна медіація – призначена для вирішення особистісних чи емоційних суперечок, коли на перший план виходять непорозуміння або взаємні образи; спорова медіація – стосується врегулювання конкретних правових спорів, що виникли та існують в правовій площині та є предметом розгляду в судовому чи адміністративному порядку; 2) за ступенем ускладнення спору: проста медіація – стосується нескладних спорів, де швидко можна досягти взаєморозуміння (наприклад, питання щодо режиму спілкування з дитиною); складна медіація – спрямована на вирішення багатокomпонентних спорів, які можуть поєднувати матеріальні та емоційні аспекти, а також містити інші ускладнення (наприклад, спори про розподіл майна разом із питаннями опіки над дітьми); 3) залежно від моменту звернення: судова медіація – здійснюється після відкриття провадження по справі; позасудова медіація – ініціюється за бажанням сторін з метою самостійного вирішення спору за допомогою медіатора без залучення суду. Така класифікація має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки від окреслених критеріїв залежить медіабельність спору.

Вважаємо за доцільне звернути увагу на деякі акти Європейського Союзу, зокрема, Директиву 2008/52/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 21.05.2008 «Про деякі аспекти медіації в цивільних та господарських спорах» [13], Конвенцію «Про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей», яка набрала чинності 01.02.2008 [14], та Рекомендацію Rec № 98 (1) [15], у якій розкрито основні принципи й правила сімейної медіації. Медіатори у сімейних спорах повинні ставити в пріоритет інтереси дитини та нагадувати батькам про їх зобов'язання забезпечувати благополуччя дітей.

З огляду на зазначене, участь дитини вважається необхідною у спорах, що безпосередньо стосуються її прав та інтересів, а відтак, думка щодо проблеми має враховуватись. Як зазначають фахівці у сфері медіації, участь дитини в сімейній медіації можлива в декількох формах: 1) пряма консультація дитини. Проводиться медіатором без присутності батьків. Така консультація потрібна, коли дитина не може або не хоче сказати про свої бажання в присутності батьків; 2) участь дитини в медіації разом з батьками. Проводиться медіатором для усвідомлення батьками бажань дитини, її почуттів, переживань. Медіатор допомагає дитині висловити свої почуття та бажання, а батькам – почути, що саме хоче сказати дитина; 3) участь дитини в медіації як сторони конфлікту. Проводиться медіатором залежно від віку дитини. Найчастіше така медіація проводиться з підлітками та батьками або з тим, з ким проживає підліток [16, с. 86]. Залучення дитини в медіаційний процес дозволяє змістити

фокус уваги батьків зі своїх протиріч та позицій на потреби дитини, що спонукає до пошуку нових можливостей виходу зі спору.

Також у наукових джерелах обговорюється особлива роль сімейної медіації в умовах війни в Україні, коли до звичайних, так мовити «традиційних» сімейних спорів додаються певні ускладнюючі обставини, спричинені військовим станом. Медіація в такому разі сприяє швидкому вирішенню суперечок та зменшенню напруги; підтримці емоційного стану; захисту інтересів дітей завдяки розробці стратегій захисту та психологічної підтримки для дітей, враховуючи їхні потреби; підтримці сімейного спокою; пропаганді культури миру та конфліктів через родинну медіацію.

Заслужують на увагу пропозиції Д.К. Маліннікової щодо поліпшення та ширшого застосування сімейної медіації за умов воєнного стану. Пропонується, зокрема: розробка оновленої програми навчання медіаторів, що включає формування компетенцій та вмінь для ефективної роботи в умовах збройних конфліктів, з особливим фокусом на психологічних особливостях учасників; забезпечення безпеки всіх учасників процесу медіації шляхом створення максимально безпечного середовища з урахуванням можливих ризиків і загроз, пов'язаних із воєнним конфліктом; залучення до процесу медіації фахівців суміжних спеціальностей, зокрема психологів, соціальних працівників та інших експертів, для надання комплексної підтримки сім'ям і медіаторам; впровадження сучасних технологічних рішень для забезпечення доступу до послуг медіації навіть у віддалених районах або зонах бойових дій; розробка спеціалізованих програм сімейної медіації, орієнтованих на потреби та вразливості дітей, із залученням їх до процесу, що дозволить створити унікальні методики роботи з ними [17]. Підтримуємо авторку та вважаємо, що робота в окреслених напрямках разом з інституціоналізацією медіації в системі правосуддя, популяризацією культури діалогу, зокрема через освітні програми безперечно буде сприяти підвищенню довіри до медіації як до ефективного способу врегулювання спорів.

Висновки. Безумовною є потреба у чіткому правовому регулюванні процедур і правил для використання медіації у вирішенні спорів; інтеграції медіації в судову практику, зокрема, як обов'язкового етапу перед судовим розглядом сімейних справ; навчанні суддів, адвокатів, медіаторів ефективному використанню медіації; створенні державних або недержавних центрів медіації для співпраці із судами; забезпеченні можливостей та доступу для сторін скористатися медіацією, а також підтримці безкоштовних послуг медіації для вразливих груп.

Реалізація таких заходів здатна удосконалити систему медіації, зробити її доступною та ефективною, а також зміцнити довіру суспільства до цього важливого інструменту вирішення спорів. Важливо усвідомлювати, що задля досягнення мети потрібно об'єднати спільні зусилля держави, громадських організацій, професійних спільнот та широкого загалу. Популяризація медіації має формувати новий спосіб мислення, що визнає важливість діалогу та співпраці у розв'язанні конфліктів. Також в умовах сучасного інформаційного суспільства актуальним є застосування нових підходів, таких як онлайн-медіація, що підвищить доступність та ефективність цього методу врегулювання спорів. Зрештою, просування медіації як основного інструменту врегулювання сімейних спорів сприяє побудові більш справедливого, гуманного та мирного суспільства, що є важливою метою для всіх нас.

Таким чином, медіацію у сімейних спорах можна розглядати як перспективний механізм уникнення ескалації конфлікту, збереження при цьому міжособистісних стосунків, а також досягнення вирішення спору з урахуванням інтересів всіх сторін, зокрема дітей. Більш ширше застосування медіації сприятиме комплексному, орієнтованому на людину підходу до вирішення сімейних спорів.

Список використаних джерел:

1. У КЦС ВС обговорили підсумки роботи суду та цивільної юрисдикції у 2023 році. Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/archive/1554309/?utm_source.

2. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
3. Конвенція про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
4. Медіація: модний тренд чи нагальна потреба? *Національна асоціація адвокатів України*. 10.01.2024. URL: <https://unba.org.ua/publications/8689-mediacya-modnij-trend-chi-nagal-na-potreba.html>.
5. Про медіацію в сімейних спорах і важливість врахування думки дитини при їх вирішенні говорили судді ВС на конференції. *Верховний Суд*. 28.01.2025. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1744790/>.
6. Огречук Г.О. Правове регулювання застосування медіації при вирішенні цивільно-правових спорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2016. 213 с.
7. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#top>
8. Ухвала Кіровоградського районного суду м. Кіровограда у справі № 404/6710/23 від 14.04.2025. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126683828>
9. Ухвала Києво-Святошинського районного суду Київської області у справі № 369/19021/24 від 08.01.2025. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124430470>
10. Постанова Київського апеляційного суду у справі 756/7815/20 від 23.08.2022. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106598777>
11. Sherman N, Momani BT. Alternative dispute resolution: Mediation as a model. F1000Res. 2025 Jan 14;13:778. doi: 10.12688/f1000research.152362.2.
12. Синельников Є. Деякі аспекти медіації. *Верховний суд*. 28.11.2023. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_aspekti_mediatsii.pdf.
13. Про деякі аспекти медіації в цивільних та господарських спорах: Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 21.05.2008. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. URL: <https://ukrmediation.com.ua/images/DOCS/Model-documents/mediation-directive-ukr.pdf>.
14. Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 19.10.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_002#Text
15. Рекомендація № R (98) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в сімейних справах. *Верховний Суд*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_98_1_1998_01_21.pdf
16. Адвокат та медіація / Г. Гаро, А. Зернова, Г. Єременко та ін. Х.: ФАКТОР-МЕДІА. 2022. 112 с.
17. Маліннікова Д.К. Сімейна медіація як ефективний метод вирішення спорів в умовах воєнного стану в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2024. Том 35 (74) № 1. С. 36–40.

ЧЕРНОП'ЯТОВ С. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри права

*(Вищий навчальний приватний**заклад «Дніпровський гуманітарний**університет»)*

УДК 347.2 + 349.414

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.16>**ЗАХИСТ ПРАВ ВЛАСНИКА ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ У ВІДНОСИНАХ ЕМФІТЕВЗИСУ: УКРАЇНСЬКІ НОВЕЛИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ ТРАДИЦІЇ**

У статті ідентифіковано важливу проблему, яка має теоретичне та правозастосовче значення, так само як і значний вплив на захист прав власників земельних ділянок, щодо яких встановлено емфітевзис. Суть проблеми полягає у питанні, чи є розірвання договору емфітевзису (припинення емфітевзису) належним способом захисту прав власника земельної ділянки, зокрема у випадку несплати емфітевтичних платежів. Артикуляція та актуалізація проблеми пов'язана із висновком про неналежність цього способу захисту висловленого Верховним Судом у січні 2025 року (справа № 390/25/22). Цей висновок істотно обмежує можливості захисту прав та законних інтересів власника земельної ділянки у відносинах емфітевзису, є дискусійним та контроверсійним. Це актуалізує теоретичну рефлексію способів захисту власника земельної ділянки у відносинах емфітевзису саме у світлі висновку Верховного Суду. Наукова рефлексія цього питання можлива за кількома методологічними напрямками. В цій роботі обрано порівняльно-правовий напрям; об'єктом порівняльного дослідження обрано національне право європейських країн. Дослідженням встановлено, що спосіб захисту прав власника земельної ділянки шляхом припинення відносин емфітевзису та повернення майна власникові був передбачений ще у римському приватному праві; він зберігся у приватному праві всіх європейських країн, в яких зберігся інститут емфітевзису. Підставами його застосування в усіх юрисдикціях є несплата емфітевтичних платежів; а в деяких країнах – також і інші порушення емфітевти. Отже, європейська правова традиція свідчить, що речово-правовий характер емфітевзису не є перешкодою для застосування такого способу захисту прав власника як припинення емфітевзису, у т.ч. формалізованого як розірвання договору емфітевзису; а також про те, що емфітевзис не автономізується від договору, яким він встановлений, та поділяє його юридичну долю.

Ключові слова: *речові права, емфітевзис, спосіб захисту, припинення емфітевзису, римське приватне право, європейське приватне право.*

Chernopiatov S. V. Landowner's rights protection in emphyteutic relations: Ukrainian developments and European traditions

The article identifies a significant issue with both theoretical and practical implications, as well as a considerable impact on the protection of the rights of landowners whose plots are subject to emphyteusis. The core of the issue lies in the question of whether the termination of an emphyteusis agreement (i.e., the cessation of the emphyteutic right) constitutes an appropriate legal remedy for the landowner, particularly in cases of non-payment of emphyteutic rent. The articulation and relevance of this problem are linked to a legal opinion of the Supreme Court

(January 2025, Case No. 390/25/22), which stated that such a remedy is inappropriate. This legal opinion significantly limits the available means of protecting the rights and legitimate interests of landowners in emphyteutic relations. It is both controversial and debatable, thus prompting theoretical reflection on the legal remedies available to landowners in the context of emphyteusis, particularly in light of the Supreme Court's legal opinion. This scholarly reflection can be approached through various methodological frameworks. The present study adopts a comparative legal approach, selecting the national law of European countries as its object of analysis. The research demonstrates that the termination of emphyteusis and the restitution of the property to the landowner has been recognized as a remedy since Roman private law, and it has been preserved in the private law systems of all European jurisdictions where emphyteusis as a legal institution continues to exist. In all these jurisdictions, the grounds for applying such a remedy include the non-payment of emphyteutic rent, while in some countries, other breaches by the emphyteuta also justify termination.

Thus, the European legal tradition confirms that the proprietary nature of emphyteusis does not preclude the application of termination as a remedy for protecting the landowner's rights, including termination formalized as the termination of the emphyteusis agreement. Furthermore, it affirms that emphyteusis is not legally autonomous from the contract by which it was established and shares its legal fate.

Key words: *real rights, emphyteusis, legal remedy, termination of emphyteusis, Roman private law, European private law.*

Вступ. 20 січня 2025 року Об'єднана палата Касаційного цивільного суду Верховного Суду (далі – **ОП КЦС ВС**) ухвалила постанову у справі № 390/25/22 [1]. У ній **ОП КЦС ВС** виклала висновки щодо застосування норм права з питання належного способу захисту прав власника у випадку несплати емфітевтичних платежів. Висновок зводиться до неналежності вимоги про розірвання договору емфітевзису та про належність вимоги про стягнення боргу, тобто примусове виконання обов'язку в натурі.

ОП КЦС ВС зазначила:

– по своїй суті емфітевзис – це речове, довгострокове, відчужуване та успадковуване право володіння та користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб. Емфітевзис є правом абсолютним, не просто речовим правом на земельну ділянку, а одним із найбільш міцних прав після права власності. Емфітевзис постає в історії приватного права та цивілістичній доктрині як найбільш повне обмежене речове право на сільськогосподарські землі, поступаючись у цьому аспекті лише праву власності. Емфітевзис як речове право на чуже майно стає відносно самостійним і незалежним від договору, яким він встановлений;

– тлумачення статті 412 ЦК України та частини дев'ятої статті 102-1 ЗК України дає підстави для висновку, що емфітевзис, як один із найбільш міцних речових прав після права власності, може бути припинений за рішенням суду та лише у випадках і з підстав, встановлених законом;

– підстави припинення речових прав на чуже майно спеціально визначаються лише законом та є вичерпними для емфітевзису. Зокрема, для емфітевзису це слідує з положень статті 412 ЦК України, яка не допускає встановлення підстав припинення цього речового права договором чи підзаконним нормативно-правовим актом;

– загальні умови та підстави розірвання договору, які визначені у главі 53 ЦК України, зокрема, у разі істотного порушення договору другою стороною (частина друга статті 651 ЦК України), як і загальні підстави припинення права користування земельною ділянкою, які визначені у статті 141 ЗК України, не можуть застосовуватися для встановлення наявності підстав для припинення емфітевзису, як права речового, якщо інше прямо не передбачено законом для емфітевзису;

– самостійність і незалежність емфітевзису від договору, яким він був встановлений, зумовлює ще одну особливість – існування емфітевзису як речового права може бути уражене лише недійсністю такого договору, розірвання ж його наслідків у вигляді припинення емфітевзису не матиме;

– належним способом захисту прав особи у зв'язку з несплатою за користування земельною ділянкою по договору про встановлення емфітевзису є стягнення боргу, тобто примусове виконання обов'язку в натурі (пункт 5 частини другої статті 16 ЦК України).

Такий висновок **ОП КЦС ВС** істотно обмежує можливості захисту прав та законних інтересів власника земельної ділянки у відносинах емфітевзису, є дискусійним та контроверсійним, як в частині власне висновку, так і його обґрунтування, яке зачіпає доволі фундаментальні питання цивілістики. Це актуалізує теоретичну рефлексію способів захисту власника земельної ділянки у відносинах емфітевзису. Зазначені питання ще не розроблялися в контексті наявності висновку **ОП КЦС ВС**.

Постановка завдання. У цій роботі це питання буде досліджено за допомогою порівняльного методу – шляхом з'ясування, як у позитивному праві європейських країн вирішується питання про способи захисту власника земельної ділянки у відносинах емфітевзису у випадку порушень з боку емфітевти. Обрання саме цього об'єкта застосування порівняльного методу зумовлена: генетичною спорідненістю європейського приватного права (включно із правом України) із римським приватним правом, в якому виник емфітевзис; відповідно, генетичним зв'язком європейського приватного права та українського приватного права як його частини; аксіологічною спорідненістю європейського права та українського права; євроінтеграційними прагненнями та цінностями України.

Метою статті є з'ясувати, які способи захисту прав власника земельної ділянки у відносинах емфітевзису передбачає позитивне право європейських країн; а саме – чи передбачає позитивне право європейських країн такий спосіб захисту прав власника земельної ділянки у відносинах емфітевзису як припинення емфітевзису; які підстави та умови застосування такого способу захисту.

Автор принагідно зазначає, що основні положення цього дослідження він доповів на VI Всеукраїнської наукової конференції «Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу» (17 квітня 2025 року, м. Хмельницький, Хмельницький національний університет); тези доповіді опубліковані: Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу : зб. тез доповідей VI Всеукраїнської наукової конференції, 17 квітня 2025 р. (м. Хмельницький). Хмельницький : ХНУ, 2025. 240 с. С. 217–221.

Результати дослідження. Сучасний інститут емфітевзису походить із римського приватного права. Власник (*dominus*) мав право на припинення емфітевзису (*emphyteusis*) у випадку несплати емфітевтою плати за користування ділянкою (ренти (чиншу), відомої також як *vectigal*, *pensio*, *canon*, *reditus*). Достатня тривалість несплати становила три роки (два роки – щодо церковних земель) [2, с. 76–79; 3, с. 163]. К. Лоський вказує, що «емфітевзис касувався», зокрема, «позбавленням емфітевти його прав через судовий вирок на підставі порушення ним своїх обов'язків: погіршення ґрунту, невиклати чиншу впродовж 3-х /або 2-х/ років, невиклати податків упродовж 2-х років, продажу емфітевзису без оповіщення про це власника; у всіх цих випадках власник мав право на позов про позбавлення емфітевти його права */privatio/*» [2, с. 79]. Отже, і порушення, не пов'язані із сплатою емфітевтичних платежів, могли бути підставою для припинення емфітевзису.

Приватне право сучасних європейських країн, які зберегли інститут емфітевзису (таких відносно небагато, і переважна більшість із них належать до романської групи континентального права), в цілому, наслідують ці положення римського права щодо припинення емфітевзису. При цьому варто наголосити, що в більшості аналізованих джерел емфітевзис так чи інакше віднесено саме до речових прав.

Так, відповідно до ст. 972 Цивільного кодексу Італії, власник може вимагати повернення ділянки у випадку несплати емфітевтичних платежів протягом двох років, а також

і у випадках, коли емфітевта погіршує стан землі або не виконує обов'язків щодо її поліпшення [4].

Кодекс сільського господарства та риболовства Франції (стаття L451-5) надає власнику право вимагати розірвання емфітевзису в судовому порядку у випадку несплати емфітевтичних платежів протягом двох років, якщо досудові претензії не мали ефекту. Іншими підставами розірвання договору емфітевзису є завдання емфітевтою істотної шкоди майну, а також взагалі – невиконання умов договору емфітевзису [5].

Відповідно до Цивільного кодексу Квебеку¹, власник має право на розірвання емфітевзису та повернення йому нерухомості у таких випадках: (1) якщо емфітевта допускає погіршення стану нерухомості або будь-яким іншим чином створює загрозу правам власника; при цьому на емфітевту також може бути покладено обов'язок компенсувати шкоду (стаття 1204); (2) трирічної заборгованості зі сплати емфітевтичних платежів (стаття 1207). В останньому випадку власник має не пізніше ніж за 90 днів до подання позову вжити заходів досудового врегулювання – направити емфітевті вимогу про оплату [6].

Дуже схожі правила встановлює Цивільний кодекс Іспанії. Власник має право вимагати повернення йому нерухомості у таких випадках: (1) якщо емфітевта не здійснює щорічні платежі протягом трьох років підряд; (2) якщо емфітевта не виконує інших обов'язків за договором або завдає суттєвої шкоди майну (стаття 1648). В першому випадку перш ніж вимагати повернення майна власник має в судовому або нотаріальному порядку звернути до емфітевти вимогу про оплату заборгованості; і у випадку несплати протягом 30 днів власник може вимагати повернення майна [7].

Цивільний кодекс Мальти передбачає право власника вимагати розірвання емфітевзису та повернення йому об'єкта емфітевзису з усіма поліпшеннями у таких випадках: (1) заборгованість емфітевти у розмірі, що дорівнює трьом річним платежам (стаття 1517); (2) істотного погіршення стану об'єкта емфітевзису (у т.ч. і його поліпшень), якщо емфітевта не доведе, що таке погіршення сталося не з його вини (або вини інших осіб, за дії яких він відповідає); в цьому випадку власник також має право вимагати відшкодування шкоди (стаття 1518) [8]. При цьому частина 1 статті 1519 ЦК Мальти окремо визначає, що у вказаних випадках власник має право одночасно вимагати як розірвання емфітевзису, так і стягнення заборгованості зі сплати емфітевтичних платежів [8].

Цивільне право Нідерландів знає таке речове право як *erfpacht* (у перекладі – «спадкова оренда», іноді «довгострокова оренда»). Дослідники погоджуються із тим, що це є по суті емфітевзисом [9, с. 60; 10, с. 66]. Стаття 87 Книги 5 «Речові права» Цивільного кодексу Нідерландів передбачає право власника на розірвання (скасування) *erfpacht* у випадку, якщо орендар не сплачує орендну плату протягом двох років поспіль або серйозно порушує інші зобов'язання [11].

Цивільне право Литви розглядає емфітевзис (довгострокову оренду) як різновид оренди та поширює на нього регулювання розірвання договору оренди. Частина 1 ст. 4.165 Цивільного кодексу Литовської Республіки [12] визначає, що «довгострокова оренда (емфітевзис) як речове право – це право користування земельною ділянкою або іншим нерухомим майном, що належить іншій особі, без погіршення його якості, без зведення споруд, без насадження багаторічних насаджень та без виконання інших робіт, які істотно збільшують вартість землі чи іншого нерухомого майна, що використовується, крім випадків, коли на це є згода орендодавця». Пункт 3 ч. 1 ст. 4.169 Цивільного кодексу Литовської Республіки [12] передбачає, що емфітевзис припиняється у зв'язку із розірванням договору оренди за рішенням суду.

Відповідно до ст. 6.946 Цивільного кодексу Литовської Республіки [12], орендодавець має право звернутися до суду з позовом про дострокове розірвання договору оренди, якщо: (1) орендар використовує майно у спосіб, що не відповідає договору або призначенню

¹ Право Квебеку унікальне для Канади та Північної Америки, оскільки засноване на французькому континентальному приватному праві.

майна; (2) орендар навмисно або з необережності погіршує стан речі; (3) орендар не сплачує орендну плату; (4) орендар не виконує ремонт у випадках, коли це передбачено законом або договором; (5) є інші підстави, передбачені договором оренди. При цьому орендодавець має право вимагати дострокового розірвання оренди лише після того, як він надіслав орендареві письмове попередження про необхідність виконання зобов'язання або усунення порушень у розумний строк, але орендар, отримавши таке попередження, не виконав зобов'язання або не усунув порушення в розумний строк.

Висновки. Незважаючи на послідовне віднесення емфітевзису до речових прав, європейське право з часів римського приватного права і понині передбачає спосіб захисту прав та інтересів власника, який посутньо полягає у припиненні відносин емфітевзису та повернення майна власникові. Підставами його застосування в усіх юрисдикціях є несплата емфітевтичних платежів. При цьому характерним є встановлення мінімального розміру або тривалості заборгованості, які уможливають застосування такого способу захисту. Часто обов'язковою передумовою застосування такого способу захисту є досудове врегулювання, яке, як правило, має на меті надати першість (проте не виключність) виконання зобов'язання зі сплати емфітевтичних платежів в натурі. Часто підставами застосування такого способу захисту визначаються також інші порушення договору, винне погіршення стану об'єкта емфітевзису або створення загрози такого погіршення. Отже, європейська правова традиція свідчить, що речово-правовий характер емфітевзису не є перешкодою для застосування такого способу захисту прав власника як припинення емфітевзису, у т.ч. формалізованого як розірвання договору емфітевзису; а також про те, що емфітевзис не автономізується від договору, яким він встановлений, та поділяє його юридичну долю.

Отже, обговорюваний підхід Верховного Суду не зовсім узгоджується із європейського правовою традицією, яка є тяглою з часів римського права. Для остаточного врегулювання цього питання, а також для врахування можливих пересторог щодо інтересів емфітевти, видається за доцільне, враховуючи європейський досвід, унормувати на рівні позитивного права застосування розірвання договору емфітевзису (припинення емфітевзису) як способу захисту прав власника земельної ділянки від порушень з боку емфітевти, явно визначивши його принципову застосовність, встановивши при цьому підстави та умови для його застосування (як мінімум – достатньо тривале порушення обов'язку щодо сплати емфітевтичних платежів; можливо – інші грубі порушення), встановити певні гарантії та запобіжники в інтересах емфітевти (наприклад: досудове врегулювання; можливість усунення порушень до (і замість) застосування припинення емфітевзису; врегулювання питань долі поліпшень ділянки тощо).

Таке рішення не лише втримає правове регулювання емфітевзису у дусі європейської традиції, але і забезпечить ефективний, адекватний та пропорційний захист прав та законних інтересів власників земельних ділянок у емфітевтичних відносинах.

Список використаних джерел:

1. Постанова Верховного Суду від 20.01.2025 у справі № 390/25/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124596533>
2. Лоський К. Історія і система римського приватного права. Том III. Спеціальна частина системи.. Зшиток I. Наука про права річові. Прага: Видавництво Українського Університету в Празі. 1923. 103 с.
3. Підпригора О.А. Основи римського приватного права: підручник. Київ : Вентурі. 1997. 336 с.
4. Codice civile del 1942. URL: <https://www.codice-civile-online.it/codice-civile/articolo-972-del-codice-civile>
5. Code rural et de la pêche maritime. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000006584028
6. Civil Code of Québec. URL: <https://www.legisquebec.gouv.qc.ca/en/tdm/cs/ccq-1991>

7. Código Civil de España. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1889-4763>
8. Civil Code (Chapter 16 of the Laws of Malta). URL: <https://legislation.mt/eli/cap/16/eng/pdf>
9. Сліпченко О.І. Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2016. 196 с.
10. Гончаренко В.О. Емфітевзис за законодавством України та західноєвропейський країн. *Часопис цивілістики*. 2020. Випуск 38. С. 63–68.
11. Burgerlijk Wetboek. Boek 5. URL: https://wetten.overheid.nl/BWBR0005288/2024-01-01/0#Boek5_Titeldeel7
12. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (18.07.2000 Nr. VIII-1864). URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.107687/asr>

ЯНИЦЬКА І. А.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного,
нотаріального та виконавчого процесу
(Національний університет «Одеська
юридична академія»)

УДК 347.952:347.925

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.17>

ВИКОНАВЧЕ ПРОВАДЖЕННЯ І МИРОВА УГОДА: ВИКЛИКИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ТА НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ

У статті досліджено правову природу та процесуальні особливості мирової угоди як форми врегулювання приватноправового спору в межах судового провадження. Мирова угода розглядається як дієвий інструмент реалізації засад диспозитивності, змагальності та добровільності, закріплених у Цивільному процесуальному кодексі України, що сприяє ефективному та своєчасному розгляду справ. Автор акцентує увагу на ролі мирової угоди як способу досягнення консенсусу між сторонами спору без тривалого судового розгляду, а також на її значенні у забезпеченні права особи на справедливий суд, гарантованого Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод.

Окрему увагу приділено особливостям функціонування мирової угоди на стадії виконавчого провадження. Аналізується позиція вітчизняних науковців щодо обмеженої ролі державного виконавця у цьому процесі. Обґрунтовано, що виконавець не має повноважень впливати на зміст чи законність мирової угоди та не може зупиняти або припиняти провадження на підставі її подання. Єдиним предметом його зацікавленості є питання відшкодування витрат на виконавчі дії до моменту укладення угоди. Автор наголошує на недоцільності участі виконавця як посередника між сторонами та судом під час подання мирової угоди, оскільки це створює додаткові процедурні бар'єри, ускладнює та затягує розгляд.

У роботі також розглянуто проблематику сплати виконавчого збору та витрат виконавчого провадження, що залишаються обов'язковими навіть після досягнення згоди між сторонами. Наголошено на необхідності врегулювання цих фінансових питань безпосередньо в умовах мирової угоди з метою забезпечення прозорості та завершення виконавчого провадження у відповідності до норм Закону України «Про виконавче провадження» та Постанови Кабінету Міністрів України № 643.

На підставі проведеного аналізу зроблено висновок про необхідність системного реформування чинного законодавства у напрямі спрощення процедури подання мирової угоди без залучення державного чи приватного виконавця. Пропонується закріпити можливість подання такої угоди безпосередньо до суду у письмовій формі, що дозволить зменшити бюрократичне навантаження, забезпечити оперативність процесу та підвищити ефективність виконання судових рішень. Уніфікація судової практики в цій сфері розглядається як один із ключових чинників досягнення правової визначеності, стабільності правозастосування та зміцнення довіри до судової системи.

Ключові слова: мирова угода, виконавче провадження, державний виконавець, приватний виконавець, виконавчий збір, суд, медіація, сторони, судові витрати, цивільне судочинство, апеляційна скарга, касаційна скарга, стягувач, боржник, судова практика, судові рішення.

Yanitska I. A. Enforcement proceedings and settlement agreement: challenges of law enforcement and areas of reform

The article examines the legal nature and procedural features of a settlement agreement as a form of settlement of a private law dispute within court proceedings. The settlement agreement is viewed as an effective tool for implementing the principles of discretion, competition and voluntariness enshrined in the Civil Procedure Code of Ukraine, which contributes to the efficient and timely consideration of cases. The author emphasizes the role of settlement agreement as a way to reach a consensus between the parties to a dispute without a lengthy trial, and its importance in ensuring the right to a fair trial guaranteed by the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Special attention is paid to the peculiarities of the settlement agreement functioning at the stage of enforcement proceedings. The author analyzes the position of national scholars regarding the limited role of the state enforcement officer in this process. It is substantiated that the bailiff has no authority to influence the content or legality of the settlement agreement and cannot suspend or terminate the proceedings on the basis of its submission. The only subject of his/her interest is the issue of reimbursement of expenses for enforcement actions prior to the conclusion of the agreement. The author emphasizes that it is inappropriate for the enforcement officer to act as an intermediary between the parties and the court when submitting a settlement agreement, as this creates additional procedural barriers, complicates and delays the proceedings.

The article also addresses the issue of payment of the enforcement fee and expenses of the enforcement proceedings, which remain obligatory even after the parties reach an agreement. The author emphasizes the need to resolve these financial issues directly under the terms of the settlement agreement in order to ensure transparency and completion of the enforcement proceedings in accordance with the provisions of the Law of Ukraine "On Enforcement Proceedings" and Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 643.

Based on the analysis, the author concludes that it is necessary to systematically reform the current legislation in order to simplify the procedure for submitting a settlement agreement without involving a public or private enforcement officer. The author proposes to enshrine the possibility of submitting such an agreement directly to the court in writing, which will reduce the bureaucratic burden, ensure the efficiency of the process and increase the effectiveness of the enforcement of court decisions. The unification of court practice in this area is seen as one of the key factors in achieving legal certainty, stability of law enforcement and strengthening trust in the judicial system.

Key words: *settlement agreement, enforcement proceedings, state enforcement officer, private enforcement officer, enforcement fee, court, mediation, parties, court costs, civil proceedings, appeal, cassation appeal, creditor, debtor, court practice, court decision.*

Вступ. Мирова угода як форма врегулювання приватноправового спору в межах судового провадження є важливим інструментом реалізації засад диспозитивності, змагальності та добровільності у цивільному процесі. Вона сприяє ефективному розв'язанню спорів на основі взаємних поступок, водночас дозволяючи сторонам заощадити час і ресурси. Мирова угода, затверджена ухвалою суду, набуває сили виконавчого документа, що забезпечує її реалізацію у виконавчому провадженні.

З позиції права кожного на справедливий суд, гарантованого пунктом 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [9], інститут мирової угоди виступає дієвим засобом забезпечення розгляду справ у розумні строки. Її застосування

відповідає загальним засадам цивільного судочинства, а саме: забезпеченню справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав і свобод фізичних осіб, законних інтересів юридичних осіб та держави.

Питання правової природи мирової угоди та її ролі у судовому процесі були предметом наукової уваги таких дослідників, як: Ю. В. Білоусов, Н. Л. Бондаренко-Зелінська, О. Г. Бортнік, О. Б. Верба, М. Б. Гарієвська, Д. Л. Давиденко, А. Г. Давтян, Ю. Д. Притика, С. Я. Фурса, М. Й. Штефан, та інших. Водночас укладення та затвердження мирової угоди в судовому процесі залишаються недостатньо врегульованими на нормативному рівні та потребують подальшого теоретичного обґрунтування. Особливо актуальним є питання меж повноважень суду при розгляді заяви про затвердження мирової угоди, а також особливостей реалізації її положень у виконавчому процесі.

Постановка завдання. Метою цієї статті є комплексний аналіз правової природи мирової угоди, визначення особливостей її укладення, затвердження та виконання на стадії у цивільному процесі, зокрема, у виконавчому провадженні, а також виявлення прогалин у чинному законодавстві й практиці його застосування.

Результати дослідження. У сучасному цивільному процесі мирова угода вже давно перестала бути просто альтернативою рішення суду. Це – дієвий інструмент, що має цілу низку переваг, які працюють не лише на результат, а й на зміну ставлення до самого правосуддя.

Насамперед, мирова угода має суттєвий виховний потенціал. На відміну від судового рішення, яке сприймається як остаточний вирок «згори», угода між сторонами – це приклад відповідального діалогу, компромісу та самостійного вирішення конфлікту. Тут уже не суд нав'язує своє бачення справедливості, а самі сторони доходять згоди, беручи на себе відповідальність за її реалізацію. Такий підхід сприяє формуванню в учасників спору вищої правової культури, кращого розуміння своїх прав і обов'язків, а також розвитку навичок мирного врегулювання конфліктів.

Крім того, мирова угода стимулює добровільне виконання зобов'язань. Адже якщо сторони самі погодили її умови – вірогідність виконання значно зростає. Людина охочіше виконує те, що не було їй нав'язано, а узгоджено.

Не менш важливий і практичний аспект. Завдяки мировим угодам суди економлять час і ресурси, які можуть бути спрямовані на складніші або пріоритетніші справи. В умовах постійного навантаження на судову систему це – без перебільшення, рятівний механізм. А для самих сторін – це ще й економія коштів, менше емоційних витрат і шанс зберегти ділові або навіть особисті стосунки [5; 10].

Таким чином, мирова угода – це не лише інструмент процесуального компромісу, а й ознака зрілого правового суспільства, де конфлікти розв'язуються не шляхом протистояння, а через співпрацю і розуміння. І чим більше таких прикладів – тим менше приводів говорити про кризу довіри до судової системи.

Незважаючи на очевидні переваги мирової угоди, законодавство передбачає низку чітких обмежень щодо її застосування. Існують ситуації, коли укладення такої угоди є прямо забороненим, що має важливе значення для збереження балансу між процесуальними інтересами сторін і захистом публічних інтересів.

Зокрема, відповідно до частини 5 статті 294 Цивільного процесуального кодексу України [21], справи окремого провадження не можуть бути передані на розгляд третейського суду, а також не підлягають закриттю через укладення мирової угоди між сторонами. Це означає, що у низці випадків закон не допускає «мирного» врегулювання конфлікту шляхом позасудових домовленостей або угод, що забезпечує особливу охорону прав і законних інтересів громадян, держави чи суспільства.

На думку Ю. В. Білоусова, ключовими характеристиками мирової угоди є її законність та процесуальна специфіка. Зокрема, вона може укладатися лише у межах позовного провадження, що забезпечує належний контроль з боку суду [22, с. 406]. Мирова угода, як форма

врегулювання спору, базується на взаємних поступках сторін і має стосуватися виключно їхніх прав та обов'язків у межах пред'явленого позову.

Це означає, що сторони не можуть розширювати зміст мирової угоди за межі предмета спору, адже це потенційно порушить баланс інтересів та може призвести до необґрунтованого обмеження прав третіх осіб. Таким чином, законодавчі обмеження захищають процес від зловживань і забезпечують його справедливість і передбачуваність.

Отже, мирова угода в цивільному процесі – це не просто зручний спосіб швидко завершити справу, а збалансований інструмент, що має жорсткі рамки та вимоги, з урахуванням яких її застосування є не лише правом, а й відповідальністю сторін і суду.

Мирова угода у цивільному процесі України є процесуально-правовим інститутом, який поєднує в собі елементи матеріального права та цивільного процесуального регулювання. Цивільне процесуальне законодавство України й досі не пропонує чіткого, усталеного визначення мирової угоди. Втім, у ч. 1 ст. 207 ЦПК України йдеться про те, що така угода укладається сторонами задля врегулювання спору на основі взаємних поступок і стосується виключно їхніх прав та обов'язків. Простіше кажучи, це цивілізований компроміс у межах судового процесу.

Інші норми процесуального кодексу, зокрема ч. 7 ст. 49, лише підсилюють це розуміння: мирова угода – це, передусім, домовленість. Її суть – у взаємному примиренні. Навіть сам термін – «мирова» – промовисто натякає: йдеться не про перемогу одного над іншим, а про спільне рішення вийти з конфлікту гідно й розумно.

Варто чітко розрізнити мирову угоду та медіаційну [7, с. 165]. Згідно із Законом України «Про медіацію» [15], медіаційна угода – це письмовий документ, у якому сторони домовляються, як врегулювати свій спір або запобігти йому, і роблять це за допомогою медіатора (ст. 1 Закону). І головне: така угода має самостійний характер – вона не потребує затвердження судом, на відміну від мирової.

Таким чином, між цими двома правовими інструментами проходить чітка межа: мирова угода укладається виключно в межах судового процесу і набуває сили лише після затвердження судом, а от медіаційна – може бути оформлена в будь-який момент і без участі суду.

Поширеним є погляд на мирову угоду як суто процесуальне явище. Але така точка зору не розкриває всієї її сутності. Так, безумовно, мирова угода укладається лише між учасниками спору, і лише в межах судового процесу – її ще й обов'язково має затвердити суд. Але чи обмежується її значення лише цим?

Погоджусь з думкою, що за своєю природою мирова угода – це договір [24, с. 42–43]. Це домовленість, яка живе й після того, як лунає останній удар суддівського молотка. Після затвердження угоди судом сторони вже не просто виходять із процесу – вони входять у нові, договірні правовідносини. І саме ці зобов'язання сторони мають виконати вже поза межами зали суду. Таким чином, мирова угода – це не просто елемент судової процедури. Це дієвий інструмент, що дозволяє не лише завершити спір, а й закласти основу для виконання досягнутого компромісу в реальному житті [18, с. 134].

Мирова угода за своєю правовою природою є правочином, оскільки за ст. 11 ЦК України договори та інші правочини є підставами виникнення цивільних прав та обов'язків, а правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (ч. 1 ст. 202 ЦК України). Таким чином, мирова угода має і цивільно-правову і цивільно-процесуальну природу.

Науковці також визначають мирову угоду як розпорядчу дію сторін, договір сторін про припинення розгляду справи в суді на узгоджених ними умовах [20, с. 217]. Коли сторони доходять до мирової угоди, вони, по суті, укладають особливий договір, у центрі якого – їхні права, обов'язки й готовність до взаємних поступок. Це не просто компроміс у межах спору – це нова правова реальність, яку сторони створюють самі.

За законом (ч. 1 ст. 207 ЦПК України), мирова угода має стосуватися лише прав та обов'язків сторін. Проте – і в цьому її унікальність – вона може виходити й за межі предмета

спору. Головна умова: не порушувати прав чи охоронюваних інтересів третіх осіб. Це розширює поле для гнучких рішень та індивідуального підходу.

Сторони можуть домовитись і про розподіл судових витрат (ст. 142 ЦПК України). А ще – самостійно визначити порядок і строки виконання домовленого (ст. 208 ЦПК України). По суті, це аналог свободи договору, гарантованої Цивільним кодексом (ст. 627 ЦК України). Діє і принцип: дозволено все, що не заборонено. І це дозволяє сторонам вийти за межі лише судового спору – створюючи гнучкі, життєздатні рішення.

Однак є нюанс: після того як суд затвердив мирову угоду – це вже не просто договір. Змінити її, як звичайну цивільно-правову угоду, неможливо. Єдиний шлях – оскаржити ухвалу суду. І це вже винятково процесуальний крок.

Зміст мирової угоди, як правило, включає:

- чітке формулювання взаємних поступок сторін (відмова від позову, зменшення розміру вимог, зобов'язання щодо виконання дій тощо);
- визначення порядку та строків виконання зобов'язань;
- розподіл судових витрат (відповідно до ст. 142 ЦПК України).

Умови мирової угоди мають договірну природу, а після затвердження судом набувають **змішаної юридичної природи** – договірної та процесуальної. Судова ухвала про затвердження мирової угоди має силу виконавчого документа (ст. 18 Закону України «Про виконавче провадження» [13]).

Цивільне судочинство в Україні передбачає проходження справи через низку послідовних стадій, кожна з яких має чітко окреслені цілі, межі та процесуальне значення [19, с. 234–235]. На підставі критерію найближчої процесуальної мети традиційно виокремлюють вісім стадій цивільного процесу: відкриття провадження; підготовка справи до розгляду; врегулювання спору за участю судді; розгляд справи по суті; апеляційне й касаційне провадження; перегляд за нововиявленими або виключними обставинами; виконання судових рішень [11, с. 27].

Слід погодитись з думкою І. І. Юраша, що мирова угода як форма реалізації диспозитивності цивільного процесу може бути укладена на будь-якій із зазначених стадій, за винятком першої – відкриття провадження у справі, що підтверджується правовою позицією ВС щодо можливості укладання мирової угоди лише після відкриття провадження у справі [12]. Це зумовлено тим, що на цій стадії не забезпечується одночасна процесуальна присутність обох сторін або їх представників. ЦПК України передбачає відносини виключно між позивачем і судом, а ухвала про відкриття провадження є завершальним актом стадії та юридичним фактом, що запускає наступну стадію: «стадію підготовчого провадження (ч. 2 ст. 189 ЦПК України) або стадію розгляду справи по суті, якщо проведення підготовчого провадження по закону не передбачено (ст. 275 ЦПК України)» [23].

Цивільний процесуальний кодекс України дає чіткий сигнал: суд має не просто розглядати спори, а й усіляко сприяти їхньому мирному врегулюванню. Суддя не лише може, а й повинен запитати сторони, чи готові вони домовитися. Це прямо передбачено у процесуальному законі.

Зокрема, вже на стадії підготовчого провадження – тобто ще до активної фази розгляду справи – суддя з'ясовує, чи не бажають сторони укласти мирову угоду. Також він має дізнатися, чи планують вони скористатися альтернативними способами вирішення спору, провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації або звернутися до суду для проведення врегулювання спору за участю судді (п. 2 ч. 2 ст. 197 ЦПК України).

Проте, як слушно зазначає дослідниця Н. Л. Бондаренко-Зелінська, на цій ранній стадії суд ще не завжди має повне розуміння, хто саме є належними відповідачами, які саме правовідносини підлягають дослідженню, яку норму матеріального права слід застосовувати [1, с. 60]. Тому механізм врегулювання спору через примирення на цьому етапі ще далекий від ідеалу. Водночас науковиця визнає очевидне: навіть попри недосконалість процедури, можливість мирного врегулювання ще до початку повноцінного розгляду справи – це шанс для сторін самостійно вплинути на хід процесу. Іноді саме

на цьому етапі можна зняти напругу, знайти компроміс і уникнути довгих місяців або й років судових баталій.

На стадії врегулювання спору за участю судді сторони також можуть укласти мирову угоду (п. 4 ч. 1 ст. 204 ЦПК), однак її затвердження відбувається вже на стадії підготовчого провадження [17]. Підставою для цього слугує норма, відповідно до якої врегулювання спору за участі судді припиняється у разі укладення мирової угоди та звернення до суду із заявою про її затвердження. До 2009 року судова практика переносила майже завжди затвердження мирової угоди до стадії судового розгляду [2, с. 71]. Лише після роз'яснень Верховного Суду України було закріплено, що затвердження мирової угоди можливе в попередньому засіданні, якщо вона була укладена на стадії підготовки справи [14, с. 313].

Мирова угода може бути укладена й у судах апеляційної та касаційної інстанцій. Це впливає з принципу диспозитивності (ст. 13 ЦПК), що передбачає право сторін розпоряджатися як процесуальними, так і матеріальними правами [8]. ЦПК містить бланкетні норми, що дозволяють укладення угоди на будь-якій стадії перегляду справи (ч. 1 ст. 373, ч. 1 ст. 408 ЦПК). після відкриття провадження у справі та до ухвалення судового рішення за результатами розгляду. Це право не втрачається й у разі оскарження рішення суду – сторони мають можливість укласти мирову угоду у суді апеляційної чи касаційної інстанції. Судова практика підтверджує таку можливість як цілком усталену.

Таким чином, подання апеляційної або касаційної скарги та відкриття відповідного провадження поновлює для сторін процесуальну можливість досягти згоди та звернутися до суду з клопотанням про затвердження мирової угоди. Однією з переваг такого підходу є те, що у випадку її затвердження рішення суду нижчої інстанції не набирає законної сили і, відповідно, не підлягає примусовому виконанню.

У разі укладення мирової угоди до винесення рішення судом першої інстанції, суд у відповідній ухвалі чи рішенні, відповідно до встановленого законодавством порядку, вирішує питання про повернення позивачу 50 відсотків сплаченого державного судового збору при поданні позову. Аналогічний механізм застосовується і на стадії апеляційного чи касаційного перегляду, коли суд у відповідній ухвалі може повернути скаржнику (заявнику) 50 відсотків судового збору, сплаченого при поданні відповідної апеляційної чи касаційної скарги.

У разі, якщо під час укладення мирової угоди сторонами не визначено порядок розподілу судових витрат, згідно зі статтею 142 Цивільного процесуального кодексу України кожна сторона несе половину таких витрат. Такий підхід сприяє дотриманню принципу рівності сторін у судовому процесі та забезпечує справедливий розподіл фінансового навантаження між учасниками спору.

Особливу увагу слід звернути на можливість укладення мирової угоди на стадії виконання судового рішення. Конституційний Суд України вказує, що право на виконання судового рішення є складовою права на судовий захист (п. 2.1 мотивувальної частини) [16]. Згідно із ч. 2 ст. 19 Закону України «Про виконавче провадження» сторони у процесі виконання рішення мають право укласти мирову угоду, що затверджується (визнається) судом, який видав виконавчий документ.

Після ухвалення судового рішення судовий процес припиняється. Разом з тим, процес захисту прав продовжується у формі виконання судового рішення, яке може відбуватися у добровільному чи примусовому порядку (виконавче провадження). Як впливає з частини першої статті 434 Цивільного процесуального кодексу України, закон недвозначно визначає: мирова угода після ухвалення рішення може бути подана лише у суворо визначений момент і чітко окресленим колом осіб. І це не просто рекомендація – це імператив [12]. Після завершення судового процесу право на укладення мирової угоди може бути реалізовано лише в процесі примусового виконання судового рішення, тобто за наявності відкритого виконавчого провадження [4]. Важливо: така угода повинна бути оформлена письмово і подається не до суду напряму, а через державного або приватного виконавця. Останній, відповідно до законодавства, не пізніше ніж за три дні передає її до суду, який видав виконавчий документ.

Суд, у свою чергу, розглядає питання про затвердження мирової угоди протягом десяти днів і виносить ухвалу. Однак мирова угода в цьому випадку підлягає перевірці на відповідність вимогам статті 207 ЦПК України. Якщо угода порушує закон або права третіх осіб – суд має повне право відмовити в її затвердженні.

А от якщо мирова угода відповідає всім вимогам, її затвердження відкриває шлях до мирного завершення всього виконавчого провадження. Згідно з пунктом 2 частини першої статті 39 Закону України «Про виконавче провадження», виконавець закриває справу – і в буквальному сенсі знімає її з контролю.

У разі невиконання затвердженої судом мирової угоди ухвала суду про затвердження мирової угоди може бути подана для її примусового виконання в порядку, передбаченому законодавством для виконання судових рішень (правова позиція Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду згідно з постановою від 18 січня 2022 року у справі № 127/9739/20 щодо неналежного способу захисту прав за позовом про спонукання до виконання мирової угоди).

Крім того, положення ч. 1 ст. 40 цього ж ЗУ прямо забороняють завершення провадження у разі несплати виконавчого збору або витрат виконавчого провадження, а також невиконання основної винагороди приватному виконавцю. Отже, для забезпечення правової чіткості та ефективного судового контролю під час виконання рішення важливо, щоб суд, розглядаючи мирову угоду, ретельно перевіряв врегулювання всіх фінансових аспектів виконавчого провадження. Це стосується як розподілу відповідальності за сплату виконавчого збору та витрат, так і вирішення питань щодо оплати винагороди приватного виконавця.

Водночас у науковій та практичній літературі висловлюється критика процедури подання мирової угоди до суду через приватного чи державного виконавця, передбаченої статтею 434 Цивільного процесуального кодексу України. Зокрема, така процедура розглядається як потенційне порушення права сторін на безпосереднє і неупереджене звернення до суду, що гарантовано статтею 124 Конституції України та статтею 4 ЦПК України.

Зазначена норма законодавства покладає на виконавця функції посередника, однак при цьому він не наділений повноваженнями здійснювати правову експертизу або оцінку законності та змісту умов мирової угоди. Виконавець виконує виключно формальну роль – передачу документа до суду, що, у свою чергу, може призводити до затримок у процедурі затвердження мирової угоди та збільшення тривалості виконавчого провадження.

Погоджуємося з О. Б. Вербою та М. Б. Гарієвською [3, с. 8; 6, с. 161], які наголошують, що державний виконавець не впливає на рішення щодо укладення та визнання мирової угоди, а його дії не мають суттєвого значення для подальшого виконання рішення. Виконавець не має права відмовити учасникам виконавчих правовідносин у прийнятті мирової угоди і не наділений повноваженнями перевіряти її умови чи законність. Отримавши мирову угоду, він не відкладає і не зупиняє виконавче провадження. При розгляді питання про затвердження мирової угоди суд навіть не запитує думку виконавця щодо доцільності завершення провадження з цієї підстави.

Єдина справа, яка може цікавити державного виконавця, – це відшкодування витрат, пов'язаних із виконанням виконавчих дій до моменту укладення мирової угоди між стягувачем і боржником. Таким чином, роль виконавця зводиться лише до посередництва між судом і сторонами, що, однак, ускладнює і затягує процедуру затвердження мирової угоди.

Слід також пам'ятати, що укладення мирової угоди на стадії виконавчого провадження не звільняє сторони від обов'язку сплатити відповідні платежі – виконавчий збір і витрати провадження. Це обумовлено Постановою Кабінету Міністрів України від 8 вересня 2016 року № 643, якою встановлено винагороду державним та приватним виконавцям за проведені дії. Отже, під час затвердження мирової угоди слід врегулювати питання погашення цих витрат, оскільки без їх сплати виконавче провадження не може бути завершено, що чітко передбачено Законом України «Про виконавче провадження».

Для ефективного функціонування інституту мирової угоди необхідне чітке та всебічне нормативне регулювання, яке враховуватиме всі особливості її застосування на практиці,

а також усунення існуючих процедурних бар'єрів, що ускладнюють процес затвердження та виконання таких угод.

Важливим кроком у цьому напрямі є забезпечення прямого доступу сторін до суду для подання мирової угоди без посередництва державного або приватного виконавця, що знизить бюрократичне навантаження та сприятиме оперативності розгляду. Крім того, необхідним є врегулювання питання фінансових зобов'язань, пов'язаних із виконавчим провадженням, безпосередньо у змісті мирової угоди, що створить прозорі умови для сторін і виконавців.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що особливу увагу слід приділити уніфікації судової практики щодо затвердження мирових угод, що сприятиме забезпеченню стабільності та передбачуваності правозастосування. Відтак, системне реформування відповідних положень законодавства підвищить рівень правової визначеності, зміцнить довіру громадян до судової влади і забезпечить більш ефективне виконання судових рішень, що є однією з ключових цілей цивільного судочинства.

Варто підтримати існуючі у науковому дискурсі обґрунтовані пропозиції щодо виключення обов'язку подання мирової угоди через державного виконавця та надання сторонам можливості подавати її безпосередньо до суду у письмовій формі. Таке законодавче удосконалення має бути закріплене не лише у Цивільному процесуальному кодексі України (ст. 434 ЦПК України), а й у Законі України «Про виконавче провадження». Реалізація цієї пропозиції сприятиме спрощенню процесуального механізму, зменшенню бюрократичного навантаження та підвищенню ефективності розгляду та виконання мирових угод.

Список використаних джерел:

1. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Оптимізація підготовки цивільних справ до судового розгляду як складова наближення процесуального законодавства України до європейських стандартів судочинства. *Форум права*. 2009. № 1. С. 56–62. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/02/27.pdf>
2. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Підготовка цивільних справ до судового розгляду : монографія. Харків : Харків юридичний, 2009. 188 с.
3. Верба О. Б. Особливості визнання судом мирової угоди на стадії виконавчого провадження. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2008. № 3. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/library/visnyky/nvsvy/03_2008/08vobsvp.pdf
4. Верховний Суд вказав на важливий аспект щодо укладення мирової угоди. *Судово-юридична газета : веб-сайт*. 10.11.2020. URL: <https://sud.ua/ru/news/sudebnaya-praktika/187376-verkhovniy-sud-vkazav-na-vazhliviy-aspekt-schodo-ukladennya-mirovoyi-ugodi>
5. Вовк В. М. Угода про примирення в римському праві (соціокультурний контекст). *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2021. Вип. 65. С. 407–410.
6. Гарієвська М. Б. Мирова угода як спосіб примирення сторін у цивільному судочинстві: порівняльно-правовий аспект. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. Вип. № 1. С. 158–162.
7. Гринько С. Д., Ромась М. І. Мирова угода у цивільному процесі як забезпечення принципу диспозитивності. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2023. Вип. 80, ч. 1. С. 163–169. <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/296837/289799>
8. Дем'янова О., Бондарчук Д. Сутність та підстави застосування повноваження суду апеляційної інстанції визнати нечинним рішення суду першої інстанції. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2019. Випуск 4. URL: <https://periodica.nadpsu.edu.ua/index.php/legal/article/view/307/308>
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : Конвенція, Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

10. Лазур Я. В. Заборовський В. В., Черевко П. П. Мирова угода (примирення) в цивільному та адміністративному судочинстві: порівняльний аспект дослідження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 80. Ч. 1. С. 197–202.
11. Немеш П. Ф., Феннич В. П. Курс цивільного процесу: Загальна частина : підручник. Ужгород : Вид-во РІК-У, 2020. 808 с.
12. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду в цивільній справі № 753/16296/14-ц від 30 вересня 2020 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92566561>
13. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>
14. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду : Постанова ВС України від 12.06.2009 № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-09#Text>
15. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
16. Рішення Конституційного Суду України від 26 червня 2013 року № 5-рп/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-13#Text>
17. Татулич І. Ю. Врегулювання спору за участю судді – примирювальна процедура в цивільному судочинстві. Modern achievements of EU countries and Ukraine in the area of law: collective monograph / Editorial board: T. Borowiak, A. Wróbel, T. Kolomoiets. Wloclawek, 2020. P. 1. С. 565–583.
18. Тріпунський Г. Я. Особливості мирової угоди у цивільному процесі. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2019. Вип. 4. С. 132–142.
19. Цивільне процесуальне право України : підручник; За заг. ред. д.ю.н., професора М.М. Ясинка. Київ : Алерта, 2016. 734 с.
20. Цивільний процес: підручник / За заг. ред. В.В. Заборовського, С.Б. Булеци, В.Г. Фазикоша, В.П. Феннича. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 932 с.
21. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1618-15>
22. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, В. І. Бірюков та ін.; за заг. ред. С. С. Бичкової. Київ : Атіка, 2008. 840 с.
23. Юраш І. І. Мирові угоди на окремих стадіях цивільного процесу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. № 78, Т. 1. С. 251–256. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/issue/view/16963>
24. Ятченко Є.О. Укладення мирової угоди під час здійснення судочинства та у виконавчому провадженні. *Судова апеляція*. 2015. № 4. С. 41–48.

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ДЯЧОК Д. І.,
аспірант кафедри трудового права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 349.3:351.77(100)
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.18>

ЩОДО ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ МОБІЛІЗОВАНИХ ПРАЦІВНИКІВ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Статтю присвячено аналізу міжнародного досвіду у сфері соціального захисту мобілізованих працівників, зокрема в контексті повномасштабної війни в Україні. Автором систематизовано основні підходи до забезпечення матеріальної підтримки військовослужбовців та їхніх утриманців, які були розроблені й реалізовані в різних країнах світу під час світових війн і регіональних конфліктів. Визначено, що питання соціального захисту мобілізованих працівників є особливо актуальним у контексті тривалих або масштабних військових операцій, таких як світові війни або поточні регіональні конфлікти. У роботі досліджено правові механізми визначення кола осіб, що мають право на допомогу, умови її призначення, порядок розрахунку розміру виплат, способи фінансування системи соціального захисту мобілізованих осіб, а також адміністративні процедури, що супроводжують реалізацію цих заходів.

Проаналізовано два основні підходи: уніфіковані виплати незалежно від рівня потреб (Велика Британія, Канада, Швеція) та допомоги, що надаються на підставі індивідуальної оцінки матеріального стану сім'ї (Німеччина, Швейцарія, Нідерланди). **Вказано, що** зміна цивільного статусу на військовий супроводжується не лише трансформацією професійної діяльності, а й істотним переконанням соціальних та економічних зобов'язань. Гарантування стабільної матеріальної підтримки сімей мобілізованих осіб виступає важливою складовою державної політики та визначальним критерієм реалізації принципів соціальної справедливості.

Окрему увагу приділено практиці продовження виплати заробітної плати мобілізованим працівникам або часткового її збереження за рахунок роботодавців чи державних компенсаційних фондів. У статті розглянуто механізми виплати спеціальних допомог (на житло, медичні послуги, освіту дітей), а також соціального страхування, яке зберігається за мобілізованими та їхніми родинами.

Зроблено висновок, що кращі практики країн із розвиненими системами соціального захисту можуть бути адаптовані в умовах України. Пропонується використання змішаної моделі, яка поєднує фіксовані виплати для основного кола утриманців із адресною допомогою у випадках соціальної вразливості.

Ключові слова: мобілізація, соціальний захист, військовослужбовці, допомоги утриманцям, соціальна політика, порівняльне правознавство, трудові відносини, соціальні гарантії.

Diachok D. I. On the issue of social protection of mobilized workers: international experience

The article analyzes international experience in the field of social protection of mobilized workers, in particular in the context of a full-scale war in Ukraine. The author systematizes the main approaches to providing material support to military personnel and their dependents, which have been developed and implemented in different countries of the world during world wars and regional conflicts. The author determines that the issue of social protection of mobilized workers is particularly relevant in the context of prolonged or large-scale military operations, such as world wars or current regional conflicts. The paper examines the legal mechanisms for determining the circle of persons entitled to assistance, the conditions for its appointment, the procedure for calculating the amount of payments, the methods of financing the social protection system for mobilized persons, and the administrative procedures accompanying the implementation of these measures.

The author analyzes two main approaches: unified payments regardless of the level of need (Great Britain, Canada, Sweden) and benefits provided on the basis of an individual assessment of the family's financial situation (Germany, Switzerland, the Netherlands). It is indicated that the change of civilian status to military status is accompanied not only by the transformation of professional activity, but also by a significant rethinking of social and economic obligations. Guaranteeing stable financial support for the families of mobilized persons is an important component of the State policy and a determining criterion for the implementation of the principles of social justice.

Special attention is paid to the practice of continuing to pay salaries to mobilized employees or partially preserving them at the expense of employers or state compensation funds. The article examines the mechanisms of payment of special benefits (for housing, medical services, education of children), as well as social insurance, which is reserved for mobilized persons and their families.

It is concluded that the best practices of countries with developed social protection systems can be adapted to the conditions of Ukraine. It is proposed to use a mixed model that combines fixed payments for the main circle of dependents with targeted assistance in cases of social vulnerability.

Key words: *mobilization, social protection, military personnel, dependent benefits, social policy, comparative jurisprudence, labor relations, social guarantees.*

Вступ. Світовий досвід минулих і нинішніх військових конфліктів підкреслює нагальну потребу в комплексних системах соціального захисту мобілізованих працівників. Мобілізація часто порушує зайнятість цивільного населення, різко знижує особисті доходи і ставить під загрозу економічну стабільність цілих сімей.

Питання соціального захисту мобілізованих працівників є особливо актуальним у контексті тривалих або масштабних військових операцій, таких як світові війни або поточні регіональні конфлікти. Коли працівник призивається або добровільно вступає на військову службу, він часто змушений залишити не лише свою роботу, але й членів сім'ї, які залежать від його заробітку. Перехід від цивільного до військового статусу знаменується не лише зміною професії, але й глибоким зміщенням соціальних та економічних обов'язків. Забезпечення безперервної матеріальної підтримки сімей таких осіб стає ключовим елементом державної політики та критичним індикатором соціальної справедливості.

Історично країни по-різному реагували на цей виклик, що відображає відмінності в адміністративній спроможності, правовій культурі, традиціях соціального забезпечення та військових потребах. Тим не менш, у всіх правових системах існує загальне визнання обов'язку держави захищати тих, хто несе тягар війни не тільки на полі бою, але й у тилу.

Мета цієї статті перейняти досвід з порівняльної практики та сприяти розробці надійних механізмів соціального захисту, які можуть бути застосовані як під час активного конфлікту, так і в рамках післявоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу. У контексті України питання соціального захисту мобілізованих працівників набуло безпрецедентної актуальності у зв'язку з повномасштабним російським вторгненням у 2022 році. Сотні тисяч громадян України, включаючи чоловіків і жінок працездатного віку, були призвані до лав Збройних Сил або залучені до заходів із забезпечення національної оборони [10]. Ця масштабна мобілізація порушила трудові відносини та лягла важким тягарем на сім'ї, які залежать від доходу мобілізованого. Таким чином, розробка та впровадження ефективних механізмів соціального захисту має важливе значення не лише для захисту конституційних прав і людської гідності, але й для підтримки соціальної згуртованості та національної стійкості [11].

Порівняльний аналіз міжнародної практики свідчить про значні відмінності в тому, як країни визначають і впроваджують соціальний захист сімей мобілізованих військовослужбовців. У багатьох державах право на отримання сімейної допомоги ґрунтується насамперед на формальній спорідненості з мобілізованим, хоча коло утриманців, які мають на це право, значно варіюється. Наприклад, у Великій Британії сімейні виплати історично поширювалися на широке коло родичів дружин, дітей, батьків, бабусь, дідусів, братів і сестер та інших утриманців за умови, що військовослужбовець брав участь в їхньому утриманні. Однак пріоритет надається дружині та дітям, тоді як інші категорії можуть претендувати лише за відсутності нуклеарної сім'ї [2].

На відміну від цього, канадське законодавство чітко розмежовує два класи утриманців. Перша група дружини і діти отримують допомогу виключно на підставі їхніх стосунків з військовослужбовцем, без перевірки матеріального становища або попередніх вимог щодо наявності утриманців. До другої групи належать батьки, брати, сестри та інші особи, які повинні продемонструвати фінансову потребу та попередню суттєву підтримку з боку мобілізованого. Примітно, що в Канаді загальна кількість утриманців, які отримують допомогу від імені одного військовослужбовця, обмежена трьома особами [1].

У Німеччині та Франції сувора ієрархія регулює пріоритетність утриманців, які мають право на допомогу. У Франції надається одна базова допомога на групу утриманців, причому подружжя стоїть вище за дітей, які, в свою чергу, мають перевагу над батьками. У Німеччині застосовуються як моделі, засновані на ранжируванні, так і моделі, засновані на перевірці матеріального становища, причому розмір допомоги коригується відповідно до рівня доходу до мобілізації та поточних потреб домогосподарств [7].

У скандинавських країнах, таких як Швеція і Данія, коло бенефіціарів також пов'язане з очевидною відповідальністю за догляд за дитиною. Швеція, наприклад, надає фіксовану допомогу дружинам і дітям, не вимагаючи від солдата відраховувати частину свого грошового утримання, але якщо сім'я потребує допомоги, то вона може бути надана додатково. Данія визначає право на отримання допомоги ширше, зосереджуючись на тих, кого мобілізований перебував на юридичному або фактичному утриманні до призову [5].

Однією з найважливіших умов у багатьох системах є обов'язковий алімент частина грошового забезпечення військовослужбовця, яка має бути виділена на утриманців як передумова для отримання державної підтримки. Така модель існує у Великій Британії, Канаді та Новій Зеландії. Розмір обов'язкових асигнувань, як правило, залежить від військового звання та рівня заробітної плати, що забезпечує розподіл зобов'язань з утримання між військовослужбовцем і державою. У Великій Британії, наприклад, військовослужбовці зобов'язані відраховувати на підтримку сім'ї до половини своєї заробітної плати, а решту суми покривають державні надбавки [4].

Перевірка доходів залишається поширеним явищем у системах, які надають допомогу розширеній сім'ї або утриманцям, які не є членами сім'ї військовослужбовця. У таких країнах, як Бельгія, Німеччина та Швейцарія, для визначення права на допомогу використовуються порогові значення доходу та оцінка домогосподарств. У Німеччині, зокрема, певні

види доходу не беруться до уваги (наприклад, пільги для ветеранів або мінімальна заробітна плата), а заощадження або активи не враховуються в розрахунках [5].

Окрім прямої фінансової допомоги, багато країн забезпечують постійний дохід мобілізованим працівникам, зобов'язуючи їх продовжувати отримувати заробітну плату на цивільній основі. Швейцарія пропонує одну з найбільш комплексних схем, поширюючи часткове збереження заробітної плати майже на всіх працівників, включно з деякими безробітними. Інші країни, такі як Румунія та Греція, обмежують цю пільгу лише працівниками з документально підтвердженою історією зайнятості в певних секторах. У Болгарії професійні працівники можуть отримувати повну заробітну плату, тоді як рядові працівники часто обмежуються частковим збереженням заробітної плати [8].

У деяких країнах існують додаткові механізми підтримки. Наприклад, Канада дозволяє прийомним дітям та непрацездатним утриманцям отримувати допомогу за певних умов. Аналогічно, законодавство Німеччини передбачає тимчасове продовження виплат після смерті або демобілізації військовослужбовця, що гарантує, що сім'ї не будуть негайно відрізані від допомоги.

Нарешті, виплата допомоги призупиняється за різних обставин наприклад, коли утримання госпіталізують за державний кошт, ув'язнюють або іншим чином визнають непридатним для отримання допомоги через неналежну поведінку чи повторний шлюб. Ці винятки відображають баланс між захистом державних ресурсів і забезпеченням належної підтримки тих, хто найбільше страждає від мобілізації.

Міжнародний досвід, який демонструє розмаїття моделей і механізмів, підкреслює важливість розробки інклюзивних, гнучких і справедливих систем соціального захисту. Досвід цих країн може бути корисним для розробки політики в Україні та інших державах, які стикаються з реаліями тривалої військової мобілізації.

Важливим компонентом соціального захисту мобілізованих працівників є розмір і структура сімейних допомог, які суттєво відрізняються в різних країнах залежно від національного законодавства, економічної моделі та військової організації. Порівняльний аналіз виявляє дві основні моделі: системи, що базуються на єдиних виплатах, і системи, що базуються на підтримці, яка залежить від рівня доходів.

У таких країнах, як Нова Зеландія і Швеція, застосовується система з фіксованою ставкою. Нова Зеландія надає щоденну допомогу в розмірі 3 шилінгів дружині та опікуну дітей, які залишилися без матері, і 1,5 шилінга на день на дитину віком до 16 років або овдовілу матір, яка перебуває на утриманні. Швеція застосовує схожий підхід, надаючи 1 крону на день дружині і 0,40 крони на день на кожну дитину, незалежно від доходу сім'ї. У Великій Британії, навпаки, хоча надбавки на дітей є єдиними і не залежать від звання, надбавка на дружину залежить від звання військовослужбовця і може бути збільшена в районах з вищою вартістю життя, наприклад, у поштовому окрузі Лондона [9].

У Канаді існує більш диференційована модель: дружини військовослужбовців отримують щомісячне грошове забезпечення в розмірі від \$35 до \$60 залежно від звання, а діти \$12 на місяць, з можливим збільшенням у разі доведеної потреби і відсутності матері або опікуна. Інші утриманці можуть отримувати від \$20 до \$30, залежно від звання солдата, і всі ці виплати зменшуються на будь-який стабільний дохід, який може мати утриманці.

На противагу цьому, Німеччина та інші європейські держави часто покладаються на системи, що базуються на потребах. Німецьке законодавство застосовує або метод районного прожиткового мінімуму, або розрахунок на основі доходу. У Берліні, наприклад, дружина військовослужбовця може отримувати 64,50 марки на місяць. Крім того, за більш сприятливих умов, допомога може розраховуватися як відсоток (близько 40%) від доходу солдата до призову, зі зменшенням на більш високих рівнях доходу. Аналогічно, у Швейцарії та Нідерландах розмір допомоги обмежується фактичною втратою доходу внаслідок мобілізації, що гарантує, що державна підтримка не призведе до підвищення рівня життя сім'ї вище того, який вона мала до від'їзду військовослужбовця [7].

Ще одним аспектом міжнародної практики є продовження виплати заробітної плати під час служби. Законодавство Швейцарії є зразковим у цьому відношенні. Мобілізовані працівники отримують комбіновану допомогу на ведення домашнього господарства та на дітей, яка може сягати 80-90% від заробітної плати солдата до служби. В інших країнах, таких як Італія чи Угорщина, збереження заробітної плати, як правило, зарезервоване для найманих працівників або обмежене певними часовими рамками і умовами, часто пов'язаними з сімейними обов'язками.

Окрім регулярних виплат, деякі країни надають додаткову фінансову підтримку. Наприклад, Велика Британія пропонує спеціальні гранти для військовослужбовців на особливі потреби, такі як оренда житла, освіта чи страхування, які перевищують покриття загальних надбавок. Аналогічно, у Німеччині надаються пільги на оренду житла, домашню допомогу, освіту дітей або продовження страхових внесків на страхування життя, і навіть допомога на підтримку малого бізнесу або сільськогосподарських операцій, якими володіють або керують мобілізовані особи.

У Швеції додаткові форми підтримки включають житлові субсидії, відшкодування медичних і транспортних витрат, а також безвідсоткові державні позики в розмірі до 4 000 крон сім'ям, які опинилися в скрутному економічному становищі через призов на військову службу [6].

Джерела фінансування цих систем різняться. У Великій Британії, Канаді та Новій Зеландії витрати розподіляються між державою і самими мобілізованими солдатами, які зобов'язані відраховувати частину своєї зарплати. У Німеччині центральний уряд бере на себе чотири п'ятих витрат, а місцева влада покриває решту. Швеція використовує змішану систему фінансування, де 90% виплат, що базуються на потребах, фінансуються урядом країни. Інші країни, такі як Франція чи Румунія, покладаються на цільові податки або внески на соціальне страхування [7].

Адміністрування цих систем так само різноманітне. Британія поєднує військову і цивільну інфраструктуру: заяви на отримання базових виплат ініціюються солдатом і обробляються полковими розрахунковими службами, тоді як більш складні або особливі випадки підпадають під компетенцію Ради з питань допомоги. У Канаді адміністрування централізовано підпорядковане Раді з питань допомоги утриманням при Міністерстві оборони, яку підтримують соціальні служби. В обох системах дозволено подавати заяви від утриманців, а апеляції інституціоналізовано.

Висновки. Зрештою, міжнародний досвід демонструє необхідність збалансованої, адаптивної моделі, яка поєднує універсальну підтримку найбільш вразливих верств населення (наприклад, подружжя та дітей), гнучку систему додаткових пільг для задоволення комплексних потреб, а також сталий механізм фінансування та адміністрування. Такі моделі є корисними орієнтирами для таких країн, як Україна, що наразі стикаються з широкомасштабною мобілізацією і потребують ефективних і справедливих систем для підтримки соціальної стабільності та забезпечення добробуту сімей, які постраждали від війни.

Список використаних джерел:

1. Assigned Pay and Dependents Allowance Regulations: Extracts from financial regulations and instructions for the Canadian active service force as amended to August 21, 1940 P.C. 2434. Ottawa: J. O. Patenaude, I.S.O., 1940. 35 с.
2. Great Britain. Allowances for families and dependents of men serving in H.M. Forces during the present war. London: H. M. Stationery Office, Cmd. 6138, November 1939. 11 с.
3. Great Britain. Special Army Order 170, September 16, 1939. Royal Warrant: Introduction of Dependents' Allowance. London: H. M. Stationery Office, 1939. 9 с.
4. Great Britain. Special Army Order 33, March 30, 1940. London: H. M. Stationery Office, 1940. 4 с.
5. International Labour Review. 1940. Vol. 42, No. 1 (July). P. 21–23; Vol. 42, Nos. 2–3 (August–September). P. 114–115.

6. International Labour Organization. Social protection for migrant workers: A rights-based approach International Labour Office. Geneva: ILO, 2021. 92 p.
7. Holzmann R., Koettl J., Chernetsky T. Portability regimes of pension and health care benefits for international migrants: An analysis of issues and good practices. Washington, D.C.: World Bank, 2005. 40 p.
8. Mercer. The implications of social security for international assignments [Електронний ресурс]. Mobility Exchange by Mercer, 2020. URL: <https://mobilityexchange.mercer.com/insights/article/the-implications-of-social-security-for-international-assignments>
9. International Social Security Association. How portable is social security for migrant workers? ISSA. Geneva: ISSA, 2015. 34 p.
10. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23.09.1999 р. № 1105-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 46–47. Ст. 403.
11. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку призначення і виплати грошового забезпечення військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу» від 30.12.2006 р. № 1921. *Офіційний вісник України*. 2007. № 1. Ст. 17.

КОСТОГРИЗ Я. О.,

кандидат юридичних наук,
перший заступник керівника
(Солом'янська окружна прокуратура
міста Києва)

УДК [349.2:343.35]:343.85

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.19>

ТРУДО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ГАЛУЗЕВИХ ТА ОСОБЛИВИХ ПРИНЦИПІВ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Стаття присвячена з'ясуванню актуальної трудо-правової характеристики галузевих та особливих принципів запобігання і протидії корупції. Встановлюється, що принципи запобігання та протидії корупції у трудо-правовому контексті постають в якості фундаментальних, універсальних та імперативних ідей (тобто, нормативно-керівних положень), які відображають об'єктивні закономірності соціально-правового розвитку сфери праці та зайнятості, а також є засадничою основою для забезпечення належного рівня доброчесності в сфері дії трудового права України. З'ясовуючи трудо-правову природу принципів запобігання та протидії корупції як нормативно-керівних положень, автором відзначається, що ці ключові засадничі ідеї формування, забезпечення правопорядку в сфері праці та зайнятості, ґрунтуються на загальноправових принципах та поділяються на галузеві принципи та інституційні принципи. Галузеві принципи трудового права, які характеризуються особливою антикорупційною природою, охоплюються такі засадничі ідеї: принцип свободи праці; принцип гідної праці та пріоритету людини у виробничих відносинах; принцип гарантованого захисту прав і законних інтересів суб'єктів трудового права; принцип гармонійної стабільності трудових правовідносин; принцип соціального діалогу, скорельованого оптимальним поєднанням централізованого та локального правового регулювання у сфері праці та зайнятості. Основними інституційними принципами, які використовуються з антикорупційною метою в сфері дії трудового права, а також мають трудо-правову природу, є: принцип відкритості (прозорості) кадрових процедур, який покладає на роботодавця обов'язок забезпечувати прозорість усіх процесів, пов'язаних із трудовими відносинами та зайнятістю; принцип антикорупційного контролю у сфері трудових правовідносин; принцип запобігання конфлікту інтересів; принцип захисту та заохочення викривачів корупції; принцип відповідальності роботодавця за корупційні правопорушення. У висновках до статті узагальнюються результати дослідження та вказується на те, що комплексна інтеграція антикорупційних принципів у систему трудового права України, їх комплексна, органічна взаємодія забезпечує узгодженість цієї галузі права з міжнародними і національними стандартами запобігання та протидії корупцією та сприяє підвищенню ефективності правового регулювання трудових відносин в Україні.

Ключові слова: антикорупційні стандарти, запобігання корупції, принципи права, протидія корупції, сфера дії трудового права, трудове право.

Kostogryz Ya. O. Labor law analysis of sectoral and specific principles for the prevention and counteraction of corruption

The article examines the current labour law characteristics of sectoral and special (institutional) principles in the prevention and combating of corruption. It establishes

that, within the context of labour law, these principles emerge as fundamental, universal, and imperative notions normative and guiding provisions that reflect the objective laws of social and legal development in the fields of labour and employment. They form the foundational basis for ensuring an appropriate level of integrity within Ukraine's labour law. In elucidating the labour law nature of these principles as normative and guiding provisions, the author notes that these key foundational ideas for establishing and maintaining law and order in labour and employment are grounded in general legal principles. They are divided into sectoral principles and institutional principles. The sectoral principles of labour law, characterised by a specific anti-corruption focus, encompass several main ideas. These include the principle of freedom of labour; the principle of decent work and the priority of the individual in production relations; the principle of guaranteed protection of the rights and legitimate interests of the actors of labour law; the principle of harmonious stability of labour relations; and the principle of social dialogue, facilitated by the optimal combination of centralised and local legal regulation in the field of labour and employment. The main institutional principles used for anti-corruption purposes in the field of labour law, which also possess a labour law nature, include several key principles. One is the principle of openness (transparency) of personnel procedures, which imposes on employers the obligation to ensure transparency in all processes related to labour relations and employment. Another is the principle of anti-corruption control in labour relations. Additionally, the principle of preventing conflicts of interest is significant. Furthermore, the principle of protecting and encouraging whistleblowers of corruption is included. Finally, the principle of employer liability for corruption offences is a crucial institutional principle. The article concludes by summarising the results of the study, indicating that the comprehensive integration of anti-corruption principles into Ukraine's labour law system and their holistic, organic interaction ensures the consistency of this branch of law with international and national standards for preventing and combating corruption. This integration contributes to enhancing the effectiveness of legal regulation of labour relations in Ukraine.

Key words: *anti-corruption standards, prevention of corruption, principles of law, anti-corruption, scope of labour law, labour law.*

Вступ. Принципи права у цілому постають в якості фундаментальних ідей, що розкривають і конкретизують глибинний зміст і спрямованість правового регулювання в різних сферах суспільних відносин, що мають юридичне значення. Ці основоположні ідеї визначають, узгоджені з завданнями забезпечення правопорядку, способи впливу права на суспільні відносини, а при цьому також виступають орієнтиром для оцінки правомірності дій суб'єктів права, а також їх відповідності встановленому правопорядку. Серед цих фундаментальних ідей особливе значення набувають принципи запобігання та протидії корупції, що є невід'ємною складовою правової системи, а також характеризуються в певній частині трудно-правовою характеристикою. Зазначені принципи визначають основні напрями діяльності суб'єктів трудових правовідносин в контексті впровадження антикорупційних стандартів у сфері праці та зайнятості. Враховуючи особливості правового регулювання праці та зайнятості, ці засадничі ідеї повинні враховувати специфіку сучасної доктрини трудового права України як галузі, що визначає засадничі основи для функціонування трудових відносин (суміжні їм правовідносини), а також інші типи взаємодій працівників, роботодавців та ін. суб'єктів цієї галузі права у контексті формування та реалізації антикорупційної політики.

Постановка завдання. На сьогоднішній день питання трудо-правової характеристики галузевих і особливих принципів запобігання і протидії корупції залишається недостатньо дослідженим серед українських юристів-трудоваків, що в свою чергу ускладнює процес формування цілісної концепції запобігання та протидії корупції в рамках сучасного трудового права. У зв'язку із цим актуалізується потреба з'ясування специфічної правової

природи зазначених принципів, їхнього впливу на трудові правовідносини та пов'язані із ними відносини.

При цьому слід констатувати, що багатьма українськими ученими вже розкривалась концептуальна сутність принципів права, принципів трудового права та принципів попередження та протидії корупції, серед яких: О.С. Арсентьева, А.І. Берлач, В.С. Венедіктов, О.В. Гришук, А.А. Коваленко, М.І. Козюбра, В.І. Литвиненко, В.П. Мельник, Ю.О. Остапенко, П.Д. Пилипенко, Н.Г. Солонинка, В.О. Швець та ін. Наукові напрацювання цих та ін. учених становитимуть підґрунтя для формування актуальної наукової думки стосовно трудо-правового змісту галузевих та особливих принципів запобігання і протидії корупції.

Отже, метою статті є з'ясування актуальної трудо-правової характеристики галузевих та особливих принципів запобігання і протидії корупції. Для досягнення цієї мети необхідно виконати такі завдання: 1) на основі підходів учених до тлумачення принципів трудового права сформулювати визначення поняття «принципи запобігання та протидії корупції у трудо-правовому контексті»; 2) окреслити актуальну структуру галузевих та особливих принципів запобігання і протидії корупції; 3) проаналізувати зміст виокремлених принципів; 4) узагальнити результати наукової розвідки.

Результати дослідження. Насамперед, важливо зазначити, що принципи запобігання та протидії корупції у сфері дії трудового права, приймаючи до уваги позиції учених стосовно змісту антикорупційних принципів [див., напр.: 1; 2] і принципів права у цілому [див., напр.: 3–6], є фундаментальними, універсальними та обов'язковими нормативними положеннями, що відображають об'єктивні закони соціально-правового розвитку трудових відносин та відносин у сфері зайнятості. Означена група принципів є дієвою основою забезпечення належного рівня доброчесності та невідчужуваності у межах дії трудового права, формуючи таким чином засадничу основу для правопорядку в цій сфері.

Водночас, досліджуючи трудо-правову природу принципів запобігання та протидії корупції як нормативно-керівних положень, слід зазначити, що ці ключові ідеї формування, забезпечення правопорядку в сфері праці та зайнятості, приймаючи до уваги зміст принципів трудового права України [див., напр.: 7–10]: по-перше, прямо чи опосередковано формують антикорупційну спрямованість норм трудового права; по-друге, орієнтують діяльність у галузі правотворчості та правозастосування у трудовому праві, забезпечуючи узгодженість цієї діяльності з антикорупційними стандартами сфери праці та зайнятості, а отже підтримують системність та цілісність трудового права, інтегруючи антикорупційні стандарти до загальної системи правового регулювання праці та зайнятості; по-третє, гарантують захист прав та законних інтересів учасників трудових відносин, впроваджуючи механізми запобігання та протидії корупції у сфері праці; по-четверте, сприяють ефективній реалізації свободи праці, а також забезпечують повне виконання правового статусу працівників, роботодавців, профспілок та інших суб'єктів права, підтримуючи баланс їхніх законних інтересів. Таким чином, принципи запобігання та протидії корупції у трудо-правовому контексті є фундаментальними, універсальними та імперативними ідеями (нормативно-керівними положеннями), які відображають об'єктивні закономірності соціально-правового розвитку сфери праці та зайнятості, а також є засадничою основою для забезпечення належного рівня доброчесності в сфері дії трудового права.

Розглядаючи відповідні принципи, слід перш за все розглянути галузеві принципи трудового права, які характеризуються особливою антикорупційною природою, а саме наступні засадничі ідеї:

1. Принцип свободи праці. Провідна українська юрист-трудовак Т.А. Занфірова зауважує, що «свобода праці як фундаментальний принцип сучасного трудового права, з якого випливає право суб'єктів трудового права на працю та право всіх осіб не працювати, характеризується таким основними ознаками: є усталеним міжгалузевим принципом права, що виступає, у свою чергу, основоположним у трудовому праві; відображається в правах працівника та громадянина, пов'язаних з працею, і в супутніх обов'язках роботодавця, суспільства й держави щодо непорушності свободи праці працівника та громадянина» [11, с. 413].

Отже, відповідний принцип вимагає наступного: по-перше, нормативно-правового, інституційного та технічного забезпечення заборони примусу до корупційних дій, насамперед працевлаштування (або підвищення на посаді) особи лише за умови надання нею неправомірної вигоди або звільнення (зниження на посаді) найнятого працівника за відмову брати участь у корупційних діях. По-друге, принцип свободи праці передбачає, що всі кадрові процедури, які стосуються права працівника на працю і не працювати, повинні бути засновані на об'єктивних умовах, що виключають можливість формалізації об'єктивної свободи праці, яка на практиці може замінюватися принципом реалізації права на працю (не працювати) за допомогою неправомірної вигоди. По-третє, цей принцип також конкретизує вимоги загальноправового принципу рівності, додатково визначаючи неприпустимість дискримінації, у зв'язку з чим усі рішення щодо працевлаштування, просування по службі чи звільнення мають прийматися без корупційного впливу та виключно на основі заслуг працівника, а також інших факторів, які передбачені законодавством (наприклад, нормами щодо позитивної дискримінації жінок, осіб з інвалідністю тощо).

2. Принцип гідної праці та пріоритету людини у виробничих відносинах. Відповідний принцип в означеній формі запропонував український учений В.О. Швець, на думку якого ця засаднича ідея фактично є «продовженням загальноправових принципів гуманізму та людиноцентризму, вимагаючи, щоб правовий механізм забезпечення стабільності трудових правовідносин не лише сприяв формуванню режиму гармонійних стабільних трудових правовідносин, але й не обумовлював порушення ідеї цінності людини, її гідності у сфері праці навіть тоді, коли таким чином досягається стабільність трудових правовідносин» [12, с. 191–192]. У цьому контексті зазначимо, що виокремлений нами принцип передбачає: по-перше, повагу до людської гідності усіх учасників трудових відносин та суміжних з ними правовідносин, а отже забороняє будь-які дії, які би ставили працівника у становище, в якому він був би вимушений порушувати вимоги антикорупційного законодавства чи зазнавав би тиску (зокрема, приниження) через факт викриття корупції на підприємстві (в установі організації); по-друге, обов'язкову визначеність трудової функції працівника, що унеможливлювало би використання факту невизначеності такої функції з метою зловживання працівником своїм посадовим становищем чи зловживання з боку роботодавця у процесах переведення, переміщення працівника та в ін. кадрових процедурах, здійснюваних з корупційною метою; по-третє, обов'язковість гідної оплати праці; по-п'яте, обов'язковість надання можливості працівнику для його відпочинку від роботи та розвитку його соціального потенціалу, людського капіталу; по-шосте, обов'язковість дотримання стандартів гігієни праці.

3. Принцип гарантованого захисту прав і законних інтересів суб'єктів трудового права. Цей принцип у загальному вигляді виявляється, зокрема, у наступному: по-перше, обов'язковість визнання незаконними умов трудових договорів (угод), які погіршують правове становище працівників у трудових правовідносинах порівняно із умовами, які встановлені в чинному законодавстві про працю; по-друге, наявність юрисдикційних та неюрисдикційних форм захисту трудових прав працівників і роботодавців. У контексті, що нами розглядається, ця засаднича ідея вимагає: по-перше, забезпечення безпеки та недоторканності викривачів корупції; по-друге, недійсності будь-яких домовленостей, що ґрунтуються на корупції; по-третє, здійснення неупередженого та непередкуного розгляду трудових спорів, а також здійснення профспілкового захисту працівників.

4. Принцип гармонійної стабільності трудових правовідносин. Осмислюючи зміст цього принципу слід мати на увазі, що «стабільність трудових правовідносин це якісна характеристика вияву цих правовідносин, що окреслюється у межах наступних видів (рівнів) стабільності відносин: абсолютна стабільність трудових правовідносин (є результатом незмінюваності та дії трудового договору); відносна стабільність трудових правовідносин (виявляється у тому, що трудовий договір між працівником та роботодавцем не розривається та не змінюється у частині основних (суттєвих) умов договору); умовна стабільність трудових правовідносин (трудова договір між учасниками цих відносин змінюється у частині суттєвих умов, не припиняючи своєї дії та не призводячи до припинення існуючих правових

відносин)» [12, с. 122]. Таким чином принцип гармонійної стабільності трудових правовідносин вимагає наступного: по-перше, того, щоби трудові відносини не могли бути припинені з корупційних мотивів, а також в результаті того, що працівник набув статусу викривача корупції на підприємстві (в установі, організації); по-друге, кадрові процедури, які впливають на перебіг трудових відносин повинні бути прозорими та обґрунтованими.

5. Принцип соціального діалогу, скорельованого оптимальним поєднанням централізованого та локального правового регулювання у сфері праці та зайнятості. Українська учена Ю.О. Остапенко розглядає цей принцип крізь призму засади «участі трудових колективів і професійних спілок у вирішенні питань, пов'язаних з умовами праці», в контексті якого: «правове регулювання умов праці здійснюється централізованим і локальним методами; при цьому особливість цих локальних методів виявляється в тому, що норми, якими врегульовуються умови праці на підприємстві, розробляються на відповідному підприємстві тими, хто їх виконує, контролює їх виконання, забезпечує їх охорону [9, с. 64]. Враховуючи це, а також закономірності гармонійного поєднання централізованого та локального правового регулювання праці зазначимо [див., напр.: 13–15], що в контексті питання, що нами розглядається, цей принцип виражається, серед іншого, у таких вимогах: по-перше, розробка локальних нормативно-правових актів має здійснюватися відкрито, а саме за участю представників працівників, що має не формально, а реально призводити до виключення корупційного впливу на цей правотворчий процес; по-друге, роботодавець має сприяти тому, щоб на підприємстві (в установі, організації) створювався та діяв дієвий механізм контролю за створенням проєктів локальних нормативно-правових актів, а також за внесенням до них змін та виконанням цих локальних актів; по-третє, роботодавець та профспілки повинні забезпечувати, щоб участь працівників у розробці, прийнятті та виконанні локальних нормативно-правових актів була не формальною, а реальною (зокрема, працівникам мають бути пояснені їхні права та обов'язки у правотворчому процесі, важливість документа для їх прав та обов'язків, можливості оскарження цього акта тощо).

Розглянувши загальноправові та галузеві принципи попередження та запобігання корупції, можемо перейти до розгляду інституційних засадничих ідей, які використовуються з антикорупційною метою в сфері дії трудового права, а також мають трудо-правову природу, а саме:

1) принцип відкритості (прозорості) кадрових процедур, який покладає на роботодавця обов'язок забезпечувати прозорість усіх процесів, пов'язаних із трудовими відносинами та зайнятістю. У силу цього принципу відповідні процедури мають бути чітко регламентовані, доступні для внутрішнього та зовнішнього контролю, а також досить зрозумілі як для працівників, так і для роботодавця. Як результат, в об'єктивній дійсності мінімізуються корупційні ризики у взаємодії між роботодавцем (адміністрацією) та працівниками на підприємстві (в організації, установі), що закономірним чином позначається на загальному рівні нетолерантності до корупції такого підприємства (організації, установи);

2) принцип антикорупційного контролю у сфері трудових правовідносин, що передбачає створення та забезпечення дії системи контролю за дотриманням трудового законодавства всіма суб'єктами трудового права з метою запобігання та протидії корупції у сфері дії трудового права. Основна мета цього принципу полягає у забезпеченні законності та доброчесності на всіх етапах формування та реалізації трудових відносин, включаючи також і стадії їх виникнення. Крім того, ця засада спрямована на розробку ефективних механізмів та інструментів для виявлення та припинення корупційних проявів у сфері трудових правовідносин;

3) принцип запобігання конфлікту інтересів. Оскільки сам по собі конфлікт інтересів є однією з головних причин об'єктивації корупції у сфері трудових відносин, виокремлений нами принцип можна справедливо вважати ключовим елементом антикорупційної політики в означеній сфері. Аналізуючи сутність цього принципу, можемо дійти таких висновків: по-перше, він цілісно спрямований на запобігання ситуацій, коли приватні інтереси можуть суперечити службовим обов'язкам осіб, наділених управлінськими повноваженнями.

По-друге, соціально-правова та антикорупційна важливість цієї засадничої ідеї полягає в її особливій ролі в контексті дії механізмів запобігання ситуацій, коли суб'єкти, котрі приймають рішення (особливо у питаннях, що стосуються кадрів, їх соціального забезпечення тощо), можуть використовувати свої повноваження в особистих інтересах чи інтересах третіх осіб. При цьому важливо наголосити, що в рамках трудового права України цей принцип реалізується через створення механізмів для запобігання, своєчасного виявлення та усунення конфліктів інтересів, таких як обов'язкове декларування сімейних зв'язків із працівниками, особистих інтересів та інших факторів, здатних вплинути на прийняті рішення;

4) принцип захисту та заохочення викривачів корупції, що спрямований на: запобігання будь-яким формам неправомірного впливу на таких працівників з боку роботодавця, керівництва або інших працівників за розкриття фактів корупції (зокрема, захищає викривачів від звільнення, дисциплінарних стягнень, булінгу, дискримінації та інших форм тиску, пов'язаних із повідомленням про корупцію); створення безпечних та сприятливих умов, за яких кожен працівник може вільно, без страху за свою безпеку та можливості набувати та реалізовувати трудові права, повідомляти про корупційні порушення на підприємстві, де він працює;

5) принцип відповідальності роботодавця за корупційні правопорушення, який передбачає, що роботодавець, маючи відповідний трудо-правовий статус, виконує важливу роль у запобіганні та протидії корупції серед найнятих ним працівників. Зокрема, роботодавець зобов'язується не лише самостійно дотримуватись антикорупційних норм, а й активно впроваджувати механізми та використовувати необхідні засоби, спрямовані на запобігання та протидію корупції на всіх рівнях роботи підприємства (організації, установи).

Висновки. Узагальнюючи викладене в цій статті слід зауважити, що принципи запобігання і протидії корупції у сфері дії трудового права України виступають важливим елементом забезпечення правопорядку в означеній сфері. Ці засадничі ідеї не лише сприяють формуванню доброчесних, прозорих і справедливих відносин між працівниками та роботодавцями, але й виконують регулятивну роль у підтриманні законності та непідкупності в трудовій сфері загалом. Зокрема, виокремлені та розглянуті галузеві принципи (серед яких: свобода праці, гідна праця, стабільність трудових відносин, захист прав та законних інтересів працівників, соціальний діалог) постають в якості фундаментальних елементів, на яких ґрунтується процес запобігання та протидії корупційним проявам у сфері праці та зайнятості. Що ж стосується інституційних (особливих) принципів (зокрема, відкритість кадрових процедур, антикорупційний контроль та запобігання конфлікту інтересів, захист викривачів корупції та ін.), відіграють ключову роль у формуванні ефективних механізмів боротьби з корупцією на підприємствах (в установах, організаціях), створюючи умови взаємодії суб'єктів трудового права, за яких мінімізуються ризики вчинення порушень антикорупційного законодавства, а вчинені порушення будуть своєчасно виявлені, й у сфері праці та зайнятості буде відновлено правопорядок. У зв'язку із цим, комплексна інтеграція антикорупційних принципів у систему трудового права України, їх комплексна, органічна взаємодія забезпечує узгодженість цієї галузі права з міжнародними і національними стандартами запобігання та протидії корупції та сприяє підвищенню ефективності правового регулювання трудових відносин в Україні.

Список використаних джерел:

1. Берлач А.І. Основні принципи запобігання та протидії корупції в Україні: характеристика та стан додержання. *Сучасний стан та перспективи розвитку адміністративного права та процесу*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10–11 жовтня 2014 р.). Одеса: ОДУВС, 2014. С. 172–179.
2. Литвиненко В.І. Мета та принципи діяльності суб'єктів протидії корупції. *Форум права*. 2015. № 4. С. 162–168.
3. Бабенко А.М., Борисова О.О., Шаповалова І.О. Принципи права: поняття та класифікація. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 3 (44). С. 3–7. doi:10.32782/пуув.v3.2022.1.

4. Гришук О.В. Принципи права: філософсько-правовий вимір. *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична*. 2015. Вип. 61. С. 16–23.
5. Коваленко А.А. Поняття і система принципів права. *Наука і правоохорона*. 2014. № 4 (26). С. 313–318.
6. Козюбра М.І. Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Право України*. 2017. Вип. 11. С. 142–164.
7. Арсентьева О.С. Поняття та особливості принципів трудового права України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2016. № 31. С. 34–43.
8. Мельник В.П., Солонинка Н.Г. Поняття і класифікація принципів трудового права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 44, Т. 1. С. 134–138.
9. Остапенко Ю.О. Принципи реалізації трудових прав працівника. *Знання європейського права*. 2021. № 2. С. 61–65. doi:10.32837/chern.v0i2.206.
10. Пилипенко П.Д. Принципи трудового права. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. № 13. С. 278–283.
11. Занфірова Т.А. Свобода праці в трудовому праві України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2017. 499 с.
12. Швець В.О. Проблеми правового регулювання забезпечення стабільності трудових правовідносин: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2021. 445 с.
13. Венедіктов В.С., Мельник К.Ю. Централізоване і локальне правове регулювання трудових відносин: проблеми співвідношення та розвитку. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2 (101), Ч. 1. С. 52–66. doi:10.32631/v.2023.2.05.
14. Жигалкін І.П. Поєднання централізованого, локального й індивідуального правового регулювання праці. *Публічне право*. 2016. № 1. С. 233–240.
15. Сіроха Д.І. Локальне регулювання як складова правового регулювання трудових та безпосередньо пов'язаних з ними відносин. *Соціальне право*. 2019. № 2. С. 87–92.

МАШКОВСЬКА Л. В.,кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри соціально-
гуманітарних і правових дисциплін
(Уманський національний університет)

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.20>**АДАПТАЦІЯ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА
ДО СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

У сучасних умовах глобалізація та технологічний прогрес кардинально змінюють ринок праці, створюючи нові проблеми для трудового законодавства. Автоматизація, цифровізація, розвиток платформенної економіки (gig economy), зростання дистанційної зайнятості, а також транснаціональна мобільність працівників потребують перегляду традиційних норм і принципів регулювання трудових відносин. Сучасна економіка дедалі більше обґрунтовується використанням нестандартних форм зайнятості, включаючи фриланс, контрактну роботу, самозайнятість, що ускладнює визнання.

Зміни у характері зайнятості викликають необхідність адаптації трудового законодавства до нових реалій. Одним із ключових викликів є правова невизначеність статусу працівників у цифровій економіці, зокрема тих, хто працює через онлайн-платформи, такі як Uber, Upwork чи Fiverr. Відсутність чітких критеріїв розмежування між найманими працівниками та незалежними підприємцями спричинює правові конфлікти, що особливо актуально для країни з високим рівнем розвитку цифрових технологій.

Автоматизація та впровадження штучного інтелекту призводять до скорочення традиційних робочих місць та підвищення попиту на спеціалістів у сфері інформаційних технологій. Це змушує уряд та міжнародні організації переглядати нормативно-правові акти, що регулюють питання професійної перепідготовки, безперервного навчання та соціального захисту працівників, які втрачають роботу.

У статті розглядається досвід адаптації трудового законодавства в різних країнах, зокрема в США та Європейському Союзі. Проаналізовано підходи до регулювання дистанційної зайнятості, вплив цифрових платформ на трудові відносини, механізми соціального захисту працівників нетипової зайнятості, а також правові ініціативи щодо встановлення мінімальних стандартів праці в умовах глобалізованої економіки. Одночасно, у ЄС активно розвивається концепція «права на відключення» (право на відключення), яке захищає працівників від перевантаження роботою в цифрову епоху.

Окрему увагу приділено ролі міжнародних організацій, таких як Міжнародна організація праці (МОП) та Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) у розробці нових глобальних стандартів трудового права. Досліджено можливості гармонізації національних підходів до регулювання нестандартної зайнятості та проблеми імплементації міжнародних норм.

На основі аналізу сучасних тенденцій розроблені рекомендації щодо подальшого розвитку трудового законодавства, спрямовані на забезпечення балансу між інтересами роботодавців і працівників. Запропоновано правові механізми посилення соціального захисту незалежних підприємців, адаптації трудового законодавства до умов цифрової економіки, а також удосконалення

міжнародного співробітництва для боротьби з недобросовісною конкуренцією на глобальному рівні.

Таким чином, адаптація трудового законодавства до сучасних викликів глобалізації є необхідною умовою сталого розвитку праці, забезпечення соціальної стабільності та підтримки фундаментальних прав працівників.

Ключові слова: *трудове законодавство, глобалізація, цифрова економіка, дистанційна зайнятість, автоматизація, соціальний захист, міжнародне трудове право.*

Mashkovska L. V. Adaptation of labor legislation to modern challenges of globalization

In today's environment, globalization and technological progress are fundamentally changing the labor market, creating new challenges for labor law. Automation, digitalization, the development of the gig economy, the growth of remote employment, and the transnational mobility of workers require a review of traditional norms and principles of labor relations regulation. The modern economy increasingly justifies the use of non-standard forms of employment, including freelance, contract work, and self-employment, which makes it difficult to recognize.

Changes in the nature of employment necessitate the adaptation of labor legislation to new realities. One of the key challenges is the legal uncertainty of the status of workers in the digital economy, in particular those who work through online platforms such as Uber, Upwork, or Fiverr. The absence of clear criteria for distinguishing between employees and independent contractors causes legal conflicts, which is especially relevant for a country with a high level of digital development.

Automation and the introduction of artificial intelligence are leading to a reduction in traditional jobs and an increase in demand for IT professionals. This is forcing governments and international organizations to review regulations governing professional retraining, continuous learning, and social protection for employees who lose their jobs.

The article examines the experience of adapting labor legislation in different countries, including the United States and the European Union. The author analyzes approaches to regulating remote employment, the impact of digital platforms on labor relations, mechanisms of social protection of atypical employment, and legal initiatives to establish minimum labor standards in a globalized economy. At the same time, the EU is actively developing the concept of the "right to disconnect" (right to switch off), which protects employees from overwork in the digital age.

Particular attention is paid to the role of international organizations such as the International Labor Organization (ILO) and the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) in the development of new global labor law standards. Possibilities of harmonization of national approaches to regulation of precarious work and problems of implementation of international norms are investigated.

Based on the analysis of current trends, the author develops recommendations for further development of labor legislation aimed at ensuring a balance between the interests of employers and employees. The author proposes legal mechanisms for strengthening social protection of independent contractors, adapting labor legislation to the conditions of the digital economy, and improving international cooperation to combat unfair competition at the global level.

Thus, the adaptation of labor legislation to the current challenges of globalization is a prerequisite for sustainable labor development, social stability and support for the fundamental rights of employees.

Key words: *labor law, globalization, digital economy, remote employment, automation, social protection, international labor law.*

Вступ. Глобалізація суттєво змінює сучасний ринок праці, спричиняючи нові проблеми для трудового законодавства. Транснаціональні економічні процеси, цифровізація, автоматизація виробництва та поширення нестандартних форм зайнятості докорінно змінюють характер трудових відносин. Традиційні підходи до правового регулювання праці, що базуються на стабільних формах зайнятості, виявляються недостатніми для забезпечення балансу між інтересами працівників та роботодавців у нових соціально-економічних відносинах.

Зростання кількості дистанційних працівників, фрилансерів, самозайнятих осіб та зайнятих у платформеній економіці (gig economy) призводить, повністю, до розмежування між класичними трудовими відносинами та незалежною діяльністю. Це, у свою чергу, породжує правові відповіді щодо соціального захисту, трудових прав, оподаткування та регулювання умов праці. Додатково, автоматизація та штучний інтелект змінюють структуру зайнятості, що вимагає впровадження нових механізмів для перекваліфікації працівників і збереження конкурентоспроможності робочого місця.

Уряди різних країн намагаються шукати ефективні підходи для адаптації трудового законодавства до сучасних викликів. В Європейському Союзі, США та інших економічно розвинених країнах з'явилися нові нормативно-правові ініціативи, спрямовані на регулювання нестандартних форм зайнятості, захист працівників цифрової економіки та впровадження мінімальних стандартів праці. Водночас, міжнародні організації, такі як Міжнародна організація праці (МОП) [1] та Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) [2], розробляють рекомендації щодо глобальної гармонізації трудових відносин.

Тема адаптації трудового законодавства до сучасних викликів глобалізації є предметом досліджень багатьох науковців. Крім того, в Україні цим питанням займаються такі дослідники: О. М. Рим у своїй монографії «Трудове право Європейського Союзу» висвітлює теоретичні та практичні аспекти трудового права ЄС, що є місцем для адаптації національного законодавства до європейських стандартів [3]; Н. Я. Кайда, у статті «Ознаки адаптації трудового законодавства України до законодавства європейського союзу» аналізує ознаки адаптації трудового законодавства України до законодавства Європейського Союзу (ЄС), наводить підходи до характеристики цього досліджуваного правового явища. Обґрунтовує, що результатом адаптації трудового законодавства України має стати приведення його змісту до такого стану, за якого трудове законодавство України та трудове законодавство Європейського Союзу будуть характеризуватись спільними принципами та стандартами, а джерела трудового права Європейського Союзу стануть джерелами трудового права України. Доводить, що адаптація трудового законодавства України до законодавства Європейського Союзу являє собою складну процедуру, яку становлять як організаційні етапи (наприклад, вивчення та аналіз норм трудового права Європейського Союзу), так і власне етапи, пов'язані з безпосереднім внесенням змін до законодавства (розроблення нормативно-правових актів трудового законодавства з урахуванням правових принципів, стандартів та інших джерел права в цій сфері, які є обов'язковими для держав, що планують увійти до Європейського Союзу, їх прийняття та введення в дію) [4, с. 20]; Я. В. Сімутіною, М. М. Шумило у роботі «Соціально-трудові права і виклики цифровізації» сформульовано пропозиції про внесення змін і доповнень до трудового й соціального законодавства, окреслено шляхи його реформування й удосконалення з урахуванням необхідності забезпечення належного захисту соціально-трудових прав людини в реаліях цифрової ери [5]; С. В. Вишновецька, Л. П. Гаращенко, Л. Ф. Купіна, І. Ю. Михайлова, О. М. Рим, О. Г. Серeda, Г. А. Трунова, А. М. Юшко, праці яких дають глибокий аналіз процесів адаптації трудового законодавства до сучасних викликів глобалізації та євроінтеграції.

Постановка завдання. Актуальність цього дослідження зумовлена ускладненням адаптації трудового права до динамічних змін на ринку праці, що викликають глобалізацію, технологічний прогрес і трансформацію економічних моделей. Метою статті є аналіз ключових аспектів модернізації трудового законодавства, виявлення найбільш ефективних правових механізмів адаптації та розробка рекомендацій щодо подальшого розвитку

регулювання трудових відносин. У визначеній частині мети можна виділити такі конкретні завдання: аналіз впливу глобалізації на ринок праці дослідити ключові зміни, що відбуваються у сфері трудових відносин під впливом глобалізаційних процесів, зокрема поширення нестандартних форм зайнятості, цифровізації та автоматизації; вивчення сучасних викликів для трудового законодавства застосування основних проблем, пов'язаних з регулюванням праці в умовах цифрової економіки, гігекономіки, дистанційної зайнятості та транснаціональної мобільності працівників; дослідження міжнародного досвіду адаптації трудового права проаналізувати підходи США, ЄС та інших країн до модернізації трудового законодавства, зокрема впровадження мінімальних стандартів праці, права на відключення та механізмів соціального захисту для фрилансерів і платформених працівників; оцінка ефективності сучасних правових механізмів проаналізувати дієвість чинних нормативно-правових актів у контексті забезпечення балансу між інтересами роботодавців і працівників, зокрема в питаннях трудових гарантій, соціального забезпечення та оподаткування; формування рекомендацій щодо вдосконалення трудового законодавства запропонувати шляхи гармонізації національного трудового права із сучасними тенденціями глобального ринку праці, враховуючи інтереси всіх зацікавлених сторінок.

Виконання цих завдань дозволить розробити комплексний підхід до адаптації трудового законодавства, що сприятиме підвищенню його ефективності та відповідності сучасним викликам глобалізації.

Результати дослідження. Глобалізація є одним із ключових факторів, що впливають на трансформацію ринку праці, спричиняючи як позитивні, так і негативні наслідки для працівників, роботодавців та державного регулювання трудових відносин. Вона веде до зростання міжнародної мобільності робочої сили, поширення цифрових технологій, змін у структурі зайнятості та появи нових форм трудових відносин.

Позитивним впливом глобалізації на ринок праці є: розширення можливостей працевлаштування, тобто завдяки розвитку міжнародного бізнесу зростає кількість робочих місць, особливо в секторах, орієнтованих на експорт і міжнародні інвестиції, віддалена робота та аутсорсинг дозволяють працівникам отримувати доступ до глобального ринку праці, незалежно від географічного розташування; зростання гнучких форм зайнятості розвиток платформи gig economy (Uber, Upwork, Fiverr) дає можливість самостійно визначати графік роботи та підвищувати рівень доходу, поширення дистанційної зайнятості сприяє кращому балансу між професійним і особистим життям; підвищення кваліфікаційних вимог та професійного розвитку глобалізація стимулює працівників до безперервного навчання та розвитку навичок, що підвищує їхню конкурентоспроможність, взаємодія з міжнародними компаніями дозволяє переймати найкращі практики та підвищувати якість робочої сили; зростання міжнародної мобільності робочої сили відкриття ринків праці у країнах ЄС, США та Канаді сприяє міграції висококваліфікованих фахівців та сезонних працівників, уряди різних країн розробляють спеціальні програми для залучення іноземних працівників у галузі з дефіцитом кадрів.

Негативним впливом глобалізації на ринок праці є: зростання нестабільності зайнятості нестандартні форми зайнятості (фриланс, тимчасові контракти, підрядні роботи) не завжди забезпечують соціальні гарантії та захист прав працівників. багато компаній віддають перевагу короткостроковим контрактам, уникаючи довгострокових зобов'язань перед працівниками; конкуренція між національною та іноземною робочою силою висококваліфіковані фахівці можуть виїжджати за кордон у пошуках кращих умов праці, що спричиняє відтік інтелектуального капіталу («brain drain»), водночас міграція дешевої робочої сили може призводити до зниження заробітних плат у країнах-реципієнтах; автоматизація та цифровізація як загроза робочим місцям глобалізація сприяє впровадженню штучного інтелекту та роботизації, що призводить до скорочення робочих місць у традиційних секторах (виробництво, торгівля, логістика), деякі професії стають застарілими, вимагаючи перепідготовки та адаптації до нових реалій; поглиблення соціальної нерівності глобальний ринок праці сприяє розшаруванню суспільства: висококваліфіковані працівники отримують

більше можливостей, тоді як низькокваліфіковані робітники стикаються з нестабільністю та низькою оплатою, відсутність єдиних стандартів захисту працівників у різних країнах може призводити до експлуатації дешевої робочої сили в країнах, що розвиваються.

Щодо впливу глобалізації на трудове законодавство виникає необхідність адаптації трудового законодавства до нових реалій, зокрема щодо гнучких форм зайнятості, дистанційної роботи та автоматизації; розвивається міжнародне співробітництво у сфері регулювання трудових відносин, що сприяє гармонізації законодавчих норм; уряди та міжнародні організації (МОП, ОЕСР) розробляють рекомендації щодо соціального захисту працівників у глобалізованій економіці.

Глобалізація створює як нові можливості, так і значні виклики для ринку праці. Вона сприяє мобільності робочої сили, розвитку цифрової економіки та підвищенню кваліфікації працівників. Водночас посилюється нестабільність зайнятості, соціальна нерівність та загроза втрати робочих місць через автоматизацію. Для ефективного управління цими процесами необхідна адаптація трудового законодавства, спрямована на створення балансу між гнучкістю ринку праці та соціальними гарантіями для працівників.

У сукупності ці тенденції вказують на необхідність модернізації трудового законодавства, створення нових правових механізмів захисту працівників, а також розробки міжнародних стандартів регулювання праці в умовах глобалізації та цифрової трансформації.

Правова невизначеність статусу працівників у цифровій економіці полягає в тому, що особи, які працюють через онлайн-платформи (Uber, Upwork, Fiverr тощо), не мають чіткого правового статусу: вони не завжди визнаються найманими працівниками, але й не є повністю незалежними підприємцями. Це створює низку юридичних, соціальних і економічних проблем.

Основними аспектами правової невизначеності є: розмиття меж між найманими працівниками та незалежними підрядниками; відсутність соціального захисту; невизначеність у регулюванні робочого часу та оплати праці; податкові труднощі.

У світі існують різні підходи до вирішення проблеми: у США статус працівників платформ визначається на рівні штатів: у Каліфорнії ухвалено закон (Assembly Bill 5), що зобов'язує компанії Uber та Lyft класифікувати водіїв як найманих працівників, але цей закон оскаржується в судах; у ЄС ухвалено директиву щодо цифрових платформ, яка передбачає презумпцію найманої праці для платформених працівників, якщо вони підпадають під певні критерії; у Великій Британії суд визнав водіїв Uber «працівниками» (workers), що дає їм часткові трудові права, але не всі гарантії, як у стандартному працевлаштуванні.

Правова невизначеність статусу працівників у цифровій економіці призводить до того, що вони не мають базових соціальних гарантій і можуть потрапити під ризик експлуатації. Світові тенденції свідчать про необхідність удосконалення законодавства, щоб збалансувати інтереси працівників і цифрових платформ, створивши нові правові категорії для таких форм зайнятості.

Автоматизація та впровадження штучного інтелекту (ШІ) дійсно спричиняють скорочення традиційних робочих місць, особливо в секторах, де процеси легко піддаються автоматизації. Водночас зростає потреба в спеціалістах у сфері інформаційних технологій.

Адаптація трудового законодавства до сучасних викликів глобалізації є актуальним питанням для багатьох країн, зокрема для США та держав Європейського Союзу (ЄС).

Досвід США та ЄС демонструє різні підходи до адаптації трудового законодавства в умовах глобалізації. США, з їхньою децентралізованою системою, стикаються з викликами у встановленні єдиних стандартів для нових форм зайнятості, тоді як ЄС прагне до гармонізації та встановлення спільних мінімальних стандартів для всіх держав-членів. Обидва підходи мають свої переваги та недоліки, але спільною метою є забезпечення захисту прав працівників в умовах швидких змін на ринку праці.

Висновки. Адаптація трудового законодавства до сучасних викликів глобалізації є необхідною умовою для ефективного регулювання ринку праці в умовах цифрової економіки, автоматизації та транснаціональної мобільності працівників. Дослідження цієї теми

дозволило зробити такі ключові висновки: глобалізація спричиняє значні зміни у сфері трудових відносин традиційні форми зайнятості поступаються місцем гнучким моделям праці, включаючи дистанційну зайнятість, фриланс і роботу через платформи (gig economy), зростає потреба у міжнародній гармонізації трудових норм, оскільки все більше працівників працюють віддалено або для іноземних компаній; автоматизація та штучний інтелект змінюють структуру зайнятості скорочується кількість робочих місць у традиційних секторах через впровадження нових технологій, водночас зростає попит на спеціалістів у сфері інформаційних технологій, що потребує активних програм перекваліфікації та безперервного навчання; трудове законодавство багатьох країн не встигає за змінами багатьох країн законодавство орієнтоване на традиційні трудові відносини, що не враховує особливостей цифрової зайнятості та платформної економіки, відсутність чіткого правового статусу для працівників онлайн-платформ створює ризики втрати соціального захисту та трудових прав; міжнародний досвід свідчить про різні підходи до вирішення проблеми. Необхідними кроками для адаптації трудового законодавства є: розширення правового захисту нестандартних працівників, включаючи гарантії для фрилансерів, гіг-працівників і дистанційних спеціалістів; модернізація системи соціального захисту, що включає нові форми пенсійного забезпечення, медичного страхування та механізми компенсацій для осіб, які втратили роботу через автоматизацію; розробка міжнародних стандартів регулювання праці, що дозволить уникати соціального демпінгу та експлуатації працівників у різних країнах; підтримка безперервного навчання та перекваліфікації, щоб працівники могли адаптуватися до змін ринку праці та отримувати навички, необхідні для нових професій.

Глобалізація створює нові можливості, але також породжує значні виклики для трудового законодавства. Для забезпечення балансу між гнучкістю ринку праці та захистом прав працівників необхідна комплексна модернізація трудового права на національному та міжнародному рівнях. Тільки гармонізовані та інноваційні підходи дозволять ефективно регулювати трудові відносини в умовах глобалізованої цифрової економіки.

Список використаних джерел:

1. Б. І. Гуменюк. Міжнародна організація праці. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. К. *Знання України*, 2004. 812 с.
2. ОЕСР (Організація економічного співробітництва та розвитку) URL: <https://www.oecd.org/> (дата звернення: 05.05.2025).
3. Рим О. М. Трудове право Європейського Союзу: монографія. Львів: Галич-прес, 2020. 596 с.
4. Н. Я. Кайда. Ознаки адаптації трудового законодавства України до законодавства європейського союзу. *Держава та регіони. Серія: Право*, 2020, № 1 (67) том 2. С. 20–24.
5. Сімутіна Я. В., Шумило М. М. Соціально-трудова права і виклики цифровізації: монографія. Київ: Ніка-Центр, 2023. 348 с.
6. Марчук Ю. О. Адаптація трудового законодавства України до міжнародних стандартів Європейського Союзу. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2019, № 16. С. 20–24.
7. Конституція України: Закон України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141.
8. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 1971. додаток до № 50, ст. 375

НЕСТЕРОВИЧ О. С.,доктор філософії з права, доцент,
проректор з навчально-виховної роботи
та соціального розвитку(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.21>**ЗАХИСТ ТРУДОВИХ ПРАВ ЖІНОК У СФЕРІ СПОРТУ:
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТИ**

У статті досліджено актуальні питання забезпечення та захисту трудових прав жінок у сфері спорту в контексті міжнародного права та національного законодавства України. Сфера спорту, особливо професійного, довгий час залишалася доміновано чоловічою, що спричинило структурну нерівність у доступі до праці, соціального захисту, гарантій материнства та участі у прийнятті управлінських рішень. Особлива увага у дослідженні приділена аналізу міжнародно-правових інструментів, таких як Конвенції МОП № 100 про рівну оплату праці, № 156 про працівників з сімейними обов'язками, № 175 про неповний робочий час, № 183 про охорону материнства, а також європейських правових актів: Директив ЄС, Хартії Європейського Союзу про основні права та Європейської соціальної хартії. Розкрито, яким чином ці документи створюють базові стандарти захисту, які, однак, вимагають ефективної імплементації на національному рівні для досягнення реального впливу.

У національному контексті автор вказує на існуючі прогалини в українському законодавстві, зокрема на відсутність чіткого правового статусу спортсмена як працівника. Це зумовлює юридичну невизначеність у питанні трудових прав елітних спортсменок, що, у свою чергу, призводить до обмеженого доступу до таких базових прав, як оплачувана відпустка, соціальне страхування, декретна відпустка та право на захист у разі звільнення. Показано, що, попри формальне декларування гендерної рівності, на практиці відсутні ефективні механізми забезпечення рівного доступу жінок до спортивної праці та ресурсів.

Автор підкреслює необхідність законодавчих реформ, які б передбачали інтеграцію норм міжнародного трудового права у сферу спорту, запровадження спеціального трудового статусу для професійних спортсменок, а також посилення інституційної відповідальності на рівні спортивних федерацій та держави за дотримання прав жінок у спорті. Запропоновано орієнтуватися на кращі європейські практики, які передбачають гендерне мейнстримінгування у всіх політиках, що стосуються спорту, розширення участі жінок у прийнятті рішень, а також розвиток системи колективного захисту прав спортсменок через профспілки або інші представницькі органи.

Ключові слова: захист трудових прав жінок, спорт, зайнятість, гендерна рівність, дискримінація, оплата праці, спортсменки, соціальний захист, гармонізація законодавства, імплементація, трудові відносини.

Nesterovych O. S. Protection of women's labor rights in sports: international legal and national contexts

The article examines topical issues of ensuring and protecting women's labor rights in sports in the context of international law and national legislation of Ukraine.

The field of sports, especially professional sports, has long been dominated by men, which has led to structural inequality in access to work, social protection, maternity guarantees, and participation in management decision-making. The study pays particular attention to the analysis of international legal instruments, such as ILO Conventions No. 100 on equal remuneration, No. 156 on workers with family responsibilities, No. 175 on part-time work, No. 183 on maternity protection, as well as European legal acts: EU Directives, the Charter of Fundamental Rights of the European Union, and the European Social Charter. The study reveals how these documents create basic standards of protection, which, however, require effective implementation at the national level in order to have a real impact.

In the national context, the author points to existing gaps in Ukrainian legislation, in particular the lack of a clear legal status for athletes as employees. This leads to legal uncertainty regarding the labor rights of elite female athletes, which in turn leads to limited access to basic rights such as paid leave, social insurance, maternity leave, and the right to protection in the event of dismissal. It is shown that, despite formal declarations of gender equality, in practice there are no effective mechanisms to ensure equal access for women to sports work and resources.

The author emphasizes the need for legislative reforms that would provide for the integration of international labor law norms into the field of sports, the introduction of a special labor status for professional female athletes, and the strengthening of institutional responsibility at the level of sports federations and the state for the observance of women's rights in sports. It is proposed to focus on best European practices, which provide for gender mainstreaming in all sports-related policies, expanding women's participation in decision-making, and developing a system of collective protection of female athletes' rights through trade unions or other representative bodies.

Key words: *protection of women's labor rights, sports, employment, gender equality, discrimination, remuneration, female athletes, social protection, harmonization of legislation, implementation, labor relations.*

Вступ. Питання захисту трудових прав жінок у спорті відображає більш широкі суспільні виклики, пов'язані з гендерною рівністю. Участь жінок в спорті високих досягнень історично була обмеженою і лише поступово розширювалася після десятиліть адвокації та структурних реформ. Від їхнього першого включення до Олімпійських ігор 1900 року в Парижі, де вони становили лише 2% учасників, до майже рівної представленості на Олімпійських іграх 2020 року в Токіо та рівності на Олімпійських іграх 2024 року в Парижі, прогрес був стабільним, але неповним. Незважаючи на підвищену видимість, між чоловіками та жінками-спортсменами зберігаються системні розбіжності в доступі до ресурсів, умовах тренувань та винагороді.

Спортсменки високого класу продовжують стикатися з численними перешкодами, які заважають їм змагатися та досягати успіхів у професійній кар'єрі. Ці виклики включають нерівність в оплаті праці, обмежені можливості спонсорства, нерівні призові та недостатній соціальний захист. Визнаючи ці розбіжності, Європейський Союз та інші міжнародні органи, такі як Рада Європи та Міжнародна організація праці, розробили рамки, спрямовані на сприяння рівності та посилення прав жінок у спорті. Однак ці рамки часто не враховують особливий правовий статус та умови праці спортсменів високого класу, які можуть не бути офіційно визнані працівниками відповідно до національного трудового законодавства.

В українському контексті ці питання є особливо актуальними. Оскільки спорт є унікальною сферою зайнятості, що поєднує в собі різноманітні професії, від спортсменів і тренерів до менеджерів, маркетологів, лікарів та багатьох інших [1]. Незважаючи на значні досягнення українських спортсменок на міжнародній арені, національна правова система не забезпечує повного захисту їхніх трудових прав. Багато спортсменів стикаються

з нестабільними умовами праці, не мають гарантованої відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами або доступу до комплексного медичного та соціального страхування. Більше того, відсутність чіткого юридичного визначення статусу зайнятості спортсмена ускладнює забезпечення дотримання трудових прав. З огляду на прагнення України до тіснішої інтеграції з Європейським Союзом та приведення законодавства у відповідність до стандартів ЄС, усунення цих диспропорцій є не тільки питанням гендерної справедливості, а й питанням гармонізації законодавства.

Метою статті є виявити прогалини в законодавстві та політиці та запропонувати рекомендації щодо забезпечення справедливого та рівного ставлення до жінок у спорті.

Виклад основного матеріалу. У вимогливому світі спорту високих досягнень спортсменки продовжують долати лабіринт юридичних, інституційних та соціально-економічних викликів. Ці виклики зумовлені не тільки фізичною напругою змагань, а й структурною нерівністю в галузі охорони праці, яка значно відрізняється в різних країнах та видах спорту. Послідовна міжнародна та європейська правова архітектура, яка все ще перебуває на стадії розвитку, відіграє вирішальну роль у встановленні нормативних стандартів та просуванні реформ, які визнають спортсменок не лише як виконавців, а як працівників із правами, що підлягають примусовому виконанню. Охарактеризуємо для початку діяльність міжнародних інституцій у цьому напрямку.

Так, Міжнародна організація праці (далі МОП), провідний учасник глобального управління працею, ще не прийняла конвенцій, що стосуються конкретно спорту. Однак вона забезпечує основоположну структуру через такі конвенції, як № 183 про охорону материнства та № 100 про рівну оплату праці. Ці документи мають вирішальне значення для закріплення прав жінок на більш широких ринках праці та пропонують шляхи їх застосування в контексті спорту. Співпраця МОП з Міжнародним олімпійським комітетом (МОК) та її участь в таких ініціативах, як Платформа мегаспортивних подій для прав людини, підкреслює зростаюче визнання унікальної вразливості спортсменів у глобальних парадигмах праці [2].

В Європі Рада Європи (далі Рада Європи) доповнює зусилля МОП своїми надійними механізмами захисту прав людини, зокрема Європейською конвенцією з прав людини. Такі програми, як «ALL IN: На шляху до гендерної рівності у спорті», демонструють проактивну позицію РЄ у кількісній оцінці та усуненні гендерної нерівності в спортивних установах. Вчені, такі як С. Брекенрідж (Brackenridge C.) [3], давно стверджують, що системна гендерна нерівність в управлінні спортом призводить до недостатнього захисту спортсменок, що робить такі ініціативи необхідними для трансформаційних змін.

Європейський Союз, тим часом, додає важливий регуляторний рівень. Хоча Лісабонський договір 2009 року надав ЄС обмежену компетенцію у сфері спорту, його вплив є суттєвим завдяки горизонтальній політиці. Директиви щодо гендерної рівності, балансу між роботою та особистим життям та прав матерів є юридично обов'язковими для всіх держав-членів і опосередковано приносять користь спортсменкам. Як зазначає дослідниця К. Забієльська (Zabielska-Koczuwas K.) [4], директиви ЄС мають потенціал змінити внутрішню політику, створюючи тиск на гармонізацію законодавства, навіть у традиційно домінованих чоловіками секторах, таких як професійний спорт.

Однак саме в сфері Міжнародного олімпійського комітету та його афілійованих міжнародних федерацій (МФ) формуються найпомітніші заходи захисту праці, специфічні для спорту. Олімпійська хартія та Декларація про права та обов'язки спортсменів складають етичну основу ініціатив МОК, орієнтованих на спортсменів. Хоча ці інструменти є здебільшого амбітними, вони формулюють такі цінності, як гідність, інклюзивність та економічна справедливість. Більш відчутний прогрес спостерігається у таких федераціях, як ФІФА та Міжнародний союз велосипедистів (далі UCI). ФІФА включила до контрактів своїх гравців обов'язкові положення про декретну відпустку та заходи проти дискримінації – це значний прогрес, визнаний фахівцем із спортивного права Р. Перрішем (Parrish R.) [5]. UCI, що є унікальним, встановлює структурні та кадрові стандарти для жіночих команд, які беруть

участь у Women's WorldTour, створюючи умови для професіоналізації, які не мають аналогів в інших дисциплінах.

Проте ці заходи захисту залишаються нерівномірними. Багато федерацій встановлюють такі стандарти лише за наявності офіційних контрактів, залишаючи велику кількість елітних спортсменок, особливо в індивідуальних видах спорту, таких як легка атлетика або плавання, без гарантованих трудових прав. Ця залежність від контрактів відображає більш широку проблему правової нестабільності, як зазначає професор Ж. Л. Шаппеле (Charpillet J.-L.) [6], який наголошує на «регуляторному розриві» в тому, як міжнародні спортивні організації контролюють умови праці.

Окремо необхідно приділити увагу питанню фінансової підтримки, соціального захисту та прав матерів, яке є основою міжнародної правової бази для захисту трудових прав жінок у спорті. Незважаючи на свою універсальну важливість, ці аспекти реалізуються нерівномірно в різних юрисдикціях та спортивних дисциплінах, що підкреслює постійний розрив між нормативними стандартами та реальним життям елітних спортсменок.

Міжнародні конвенції, такі як Конвенція МОП № 100 про рівну оплату праці (1951 р.), закладають основу для гендерної рівності в оплаті праці. Цей основоположний документ вимагає рівної оплати за працю рівної цінності і був ратифікований 51 європейською державою, що свідчить про широке нормативне зобов'язання. На додаток до цього, Європейська соціальна хартія (переглянута в 1996 році) та Хартія основних прав Європейського Союзу (2009) підтверджують право на рівну оплату праці та соціальний захист, наголошуючи на доступі до охорони здоров'я, соціальної допомоги та гендерної рівності на ринку праці. Однак ці зобов'язання стикаються з серйозними обмеженнями, коли їх застосовують у сфері спорту, зокрема через нетиповий статус зайнятості багатьох спортсменів, які можуть працювати поза традиційними рамками праці [3].

Розбіжності в оплаті праці та визнанні між спортсменами-чоловіками та спортсменками-жінками залишаються значними. Рейтинг найвисокооплачуваніших спортсменів Forbes за 2022 рік яскраво ілюструє це: Ліонель Мессі заробив 130 мільйонів доларів, тоді як Наомі Осака, жінка з найвищим рейтингом, заробила менше половини, і переважно за рахунок спонсорської підтримки, а не призових. Ця різниця є симптомом більш широкої економічної моделі в спорті, яка надає перевагу чоловічим командним видам спорту в плані висвітлення в ЗМІ та інституційної підтримки, тоді як жіночі види спорту, навіть якщо вони є однаково конкурентоспроможними, борються за рівноцінне фінансове визнання [7].

Призові, які часто подаються як показник гендерної рівності, не є рівнозначними винагороді в трудовому сенсі, оскільки вони виплачуються спорадично і без захисту, пов'язаного з працевлаштуванням. Хоча такі федерації, як IAAF та ITF, рухаються в напрямку рівного розподілу призових, інші, такі як FIFA, FIBA та World Rugby, все ще відстають. Більше того, соціальні гарантії, такі як страхування та пенсійні схеми, надаються непослідовно; лише UCI, яка управляє Women's WorldTour, вимагає конкретних гарантій, таких як страхування материнства та професійний персонал [13].

Питання прав на материнство ще більше підкреслює недостатність існуючих заходів захисту. Конвенція МОП про охорону материнства № 183 (2000) та різні директиви ЄС (наприклад, Директива 2006/54/ЄС) встановлюють чітку правову базу, що гарантує право на декретну відпустку, заборону звільнення через вагітність та поновлення на роботі. Однак ці права можуть бути реалізовані переважно тими, хто має офіційні трудові договори. Хоча ФІФА включила 14 тижнів оплачуваної відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами до своїх правил для контрактних гравців, більшість інших федерацій мовчать або надають лише мінімальну підтримку. Зокрема, у велосипедному спорті UCI запровадила прогресивні реформи, вимагаючи страхування у зв'язку з вагітністю та пологами та захисту рейтингу, що є унікальною моделлю, яку інші федерації ще не наслідують.

Ці невідповідності підкреслюють фрагментарний характер правового захисту жінок у спорті. Без обов'язкових трудових відносин або комплексних колективних угод багато елітних спортсменок залишаються вразливими. Як зазначають вчені Генрі та Тухі (Henry, I.,

& Toohey, K.) (2018) [12], управління спортом часто не відповідає загальним нормам праці, що сприяє збереженню структурної нерівності. Для забезпечення повної реалізації трудових прав жінок у спорті необхідні як гармонізація законодавства, так і проактивні інституційні реформи. Посилення діалогу між міжнародними федераціями, національними урядами та асоціаціями спортсменів може стати шляхом до більш інклюзивних і дієвих трудових стандартів у спортивній сфері.

Хоча фінансова підтримка та захист материнства є ключовими аспектами охорони трудових прав жінок у спорті, низка додаткових міжнародних інструментів та політичних ініціатив також відіграє важливу роль у розширенні системи захисту спортсменок. Ці механізми, хоча й не завжди мають прямий правовий вплив, пропонують практичні рекомендації та посилюють соціальний і правовий контекст для захисту гендерної рівності у спорті.

Серед ключових міжнародних актів – Конвенція МОП № 156 (1981) про працівників із сімейними обов'язками, яка визнає потребу у гнучких умовах праці для осіб, що поєднують професійну діяльність із доглядом за дітьми. Її універсальність означає, що спорт як галузь також має забезпечити відповідний рівень адаптації.

Конвенція МОП № 98 (1949) про право на організацію та колективні переговори передбачає, що спортсмени мають право створювати профспілки для відстоювання своїх прав, зокрема в питаннях контрактів і соціального захисту. Аналогічно, Конвенція № 175 (1994) забезпечує рівний захист для працівників на неповному робочому тижні – категорії, до якої часто належать спортсменки.

Європейський Союз додатково регулює статус самозайнятих та неповно зайнятих жінок через Директиву 2010/41/ЄС [9] та Директиву 97/81/ЄС [10], спрямовані на недискримінацію та баланс між особистим життям і працею. Ці акти мають значення для спортсменок, зайнятих у нетрадиційних формах праці, поза формальними трудовими відносинами.

Рекомендація Ради Європи № R(98)14 закликає впроваджувати гендерний підхід у формуванні політики у сфері спорту, що, попри необов'язковий характер, сприяє зміні інституційної культури в бік гендерної чутливості [11].

Міжнародні спортивні федерації також долучаються до цього процесу, запроваджуючи політики рівного представництва, заборони дискримінації та підтримки жіночих спортивних ініціатив. Програми FIFA та ITF щодо гендерної рівності, попри свою декларативність, показують готовність до дій.

Однак основною проблемою залишається відсутність статусу працівника у багатьох елітних спортсменок, що не дозволяє їм повною мірою скористатися міжнародними трудовими гарантіями. Це робить механізми захисту фрагментованими та залежними від національного законодавства чи доброї волі федерацій.

Висновки. Українське трудове законодавство на сьогодні не забезпечує належного рівня захисту трудових прав жінок у сфері спорту, що становить серйозну проблему як з огляду на міжнародні зобов'язання держави, так і в контексті євроінтеграційних прагнень. У чинному законодавстві України відсутнє чітке визначення правового статусу професійних спортсменів, зокрема жінок-спортсменок, що створює правову невизначеність і унеможливлює реалізацію базових трудових гарантій. Через це спортсменки часто не визнаються працівницями у розумінні Кодексу законів про працю, що унеможливлює їхній доступ до таких основоположних прав, як оплачувана відпустка по вагітності та пологах, право на повернення до роботи після декрету, соціальне страхування, медичне забезпечення та захист від дискримінації [8].

Поширеною є практика укладення з спортсменками не трудових, а цивільно-правових договорів або контрактів, які не передбачають достатнього соціального захисту та не гарантують стабільності зайнятості. У багатьох випадках це призводить до ситуації, коли спортсменки, особливо у період вагітності чи після народження дитини, залишаються без джерел доходу і юридичних механізмів захисту. Окрім того, у спортивному середовищі фіксується значна гендерна нерівність – від різниці в оплаті праці до дискримінації у доступі до ресурсів, змагань та інфраструктури. І хоча Україна приєдналася до ряду міжнародних

конвенцій МОП, зокрема № 156 про працівників із сімейними обов'язками та № 183 про захист материнства, національне законодавство досі не забезпечує їх повної імплементації у сфері спорту.

Також слід зауважити, що в українському законодавстві не передбачено системної інтеграції гендерного підходу в управління спортом, як це передбачено у рекомендаціях Ради Європи щодо гендерного мейнстримінгу. Зусилля міжнародних спортивних федерацій зі створення програм на підтримку жінок у спорті, таких як стратегія ФІФА щодо жіночого футболу, часто залишаються поза сферою українського правового регулювання або реалізуються вибірково. Таким чином, національний контекст засвідчує не лише наявність значного розриву між міжнародними стандартами й українською практикою, а й гостру потребу у реформуванні законодавства, яке б визнавало жінок-спортсменок повноцінними суб'єктами трудових прав і гарантувало їм реальний, а не декларативний захист.

Список використаних джерел:

1. Пижова М. О., Пижов О. М. Спорт як особлива сфера зайнятості: деякі питання. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2024. Вип. 1. С. 21–24. URL: <http://nvppp.in.ua/vip/2024/1/6.pdf>.
2. International Labour Organization. Decent work in the world of sport: Issues paper for discussion at the Global Dialogue Forum on Decent Work in the World of Sport. Geneva: ILO, 2020. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/ed_dialogue/sector/documents/meeting-document/wcms_728119.pdf.
3. Brackenridge C. Violence and abuse prevention in sport: Implications of research for policy and practice. *Child Abuse Review*. 2010. Vol. 19, № 2. P. 124–137.
4. Zabielska-Koczywas K., Wilk S. Molecular Mechanisms of Canine Osteosarcoma Metastasis. *International Journal of Molecular Sciences*. 2021. Vol. 22, No. 7. Article No. 3639.
5. Parrish R., Živić L. Royal Antwerp and home-grown players: re-shaping sports governance and EU sports law and policy. *International Sports Law Journal*. 2023. Vol. 23. P. 453–459.
6. Chappellet J.-L. The Evolution of Olympic Games Governance. *Mega Events, Urban Transformations and Social Citizenship*. 2022. С. 80–92.
7. International Olympic Committee. Athletes' Rights and Responsibilities Declaration. Lausanne, 2023. URL: https://www.gymnastics.sport/site/pdf/safeguarding/IOC_Athltes_rights_and_responsibilities_declaration.pdf.
8. Нестерович О. С. Правовий статус працівника у сфері спорту: зарубіжний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 7. С. 584–586.
9. European Parliament and Council of the European Union. Directive 2010/41/EU on the application of the principle of equal treatment between men and women engaged in an activity in a self-employed capacity and repealing Council Directive 86/613/EEC. 2010. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32010L0041>.
10. Council of the European Union. Directive 97/81/EC on the Framework Agreement on part-time work concluded by UNICE, CEEP and the ETUC. 1997. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31997L0081>.
11. Council of Europe. Recommendation No. R(98)14 of the Committee of Ministers to member states on gender mainstreaming. October 7, 1998. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804ec94a>.
12. Henry, I., & Toohey, K. The evolving context for the governance of sport: The role of sport in the European Union. *Journal of Global Sport Management*. 2018. № 3(3). pp. 254–271.
13. Falkingham K., Oxley S., Thompson A. Prize money: Cricket makes progress towards gender parity, biggest gap in football/ K. Falkingham, S. Oxley, A. Thompson. *BBC Sport*. 2021. URL: <https://www.bbc.com/sport/56184881>.

СЕРЕДА О. Г.,

докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри трудового права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДОВИЦЬКИЙ О.,

студент II курсу факультету юстиції
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 349.3:355.08

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.22>

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГРОШОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ВОЄННИЙ ЧАС

У статті розглядається актуальна правова проблема – невизначеність статусу додаткової винагороди, що виплачується військовослужбовцям відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 168 від 28 лютого 2022 року, з точки зору її врахування при обчисленні пенсійного забезпечення. Автори підкреслюють, що соціальний захист військових, особливо у період дії воєнного стану, має бути не лише формою юридичного забезпечення, але й моральним обов'язком держави перед громадянами, які забезпечують її безпеку ціною власного життя і здоров'я. У цьому контексті додаткова винагорода виступає як суттєвий компонент грошового забезпечення, що компенсує підвищений ризик, стрес і фізичні навантаження, які несуть військові в бойових умовах.

Проте в правозастосовній практиці склалася неоднозначна ситуація: з одного боку, зазначена виплата підлягає оподаткуванню та включенню до бази нарахування єдиного соціального внеску, що свідчить про її соціальний характер; з іншого боку, Пенсійний фонд України відмовляється враховувати її при призначенні пенсій, трактуючи як тимчасову виплату. Автори наводять судову практику, що підтверджує наявність правової колізії: одні суди визнають додаткову винагороду тимчасовою і такою, що не підлягає включенню до пенсійного розрахунку, інші – враховують її як постійне джерело доходу при визначенні, наприклад, розміру аліментів.

У статті пропонується порівняння правового статусу цієї винагороди з іншими одноразовими виплатами, зокрема «13-ю зарплатою», які, згідно із законом, враховуються у пенсійній базі. Враховуючи норми Конституції України (статті 21, 24, 46) та міжнародну практику, зокрема США, де бойові надбавки враховуються при обчисленні соціальних виплат ветеранам, автор обґрунтовує необхідність перегляду позиції держави.

У результаті аналізу запропоновано шляхи подолання правової колізії: уніфікація судової практики, внесення змін до законодавства, а також ініціювання конституційного провадження через Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. Такі заходи сприятимуть забезпеченню справедливості у пенсійному забезпеченні військовослужбовців, зміцненню соціальних гарантій та відновленню довіри до державної політики в умовах збройного конфлікту.

Ключові слова: військовослужбовець, соціальний захист, пенсійне забезпечення, додаткова винагорода.

Sereda O. H., Udovytskyi O. Current issues of legal regulation of military personnel's monetary support during wartime

The article addresses a pressing legal issue—namely, the uncertain status of the additional remuneration granted to military personnel under Resolution No. 168 of the Cabinet of Ministers of Ukraine, dated February 28, 2022 – specifically in terms of its consideration in pension calculations. The authors emphasize that the social protection of military personnel, especially during martial law, should be regarded not only as a legal obligation but also as a moral duty of the state to those who ensure national security at the cost of their own lives and health. In this context, the additional remuneration functions as a significant component of monetary compensation that offsets the heightened risks, stress, and physical strain faced by soldiers in combat conditions.

However, legal practice reveals a contradictory situation: on the one hand, the additional payment is subject to taxation and included in the unified social contribution base, indicating its social nature; on the other hand, the Pension Fund of Ukraine refuses to account for it in pension calculations, classifying it as a temporary payment. The authors highlight examples from case law that demonstrate this legal inconsistency: some courts recognize the payment as temporary and thus exclude it from pension calculations, while others consider it a permanent income source, for instance, in the context of child support determinations.

The article compares the legal status of this remuneration with other one-time payments, such as the “13th salary,” which, under Ukrainian law, is included in the pension base. Taking into account the provisions of the Constitution of Ukraine (Articles 21, 24, 46) and international practice—particularly that of the United States, where combat bonuses are considered in veterans’ social benefits—the authors argue for a reassessment of the state’s position.

The article proposes solutions to this legal conflict, including unification of judicial practice, amendments to legislation, and initiating constitutional proceedings via the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights. These measures would help ensure fairness in military pension provision, reinforce social guarantees, and restore trust in state policy amid armed conflict.

Key words: *military personnel, social protection, pension provision, additional remuneration.*

Вступ. Соціальний захист військовослужбовців є ключовим фактором підтримки тих, хто присвячує життя обороні держави. Особливої актуальності це набуло з початком повномасштабної агресії проти України 24 лютого 2022 року. Військовослужбовці щодня виконують критично важливі завдання, захищаючи суверенітет і територіальну цілісність держави, часто з ризиком для життя. Вони формують національну ідентичність, зміцнюють єдність суспільства та надихають майбутні покоління. У сучасних умовах протистояння зовнішній загрози, цінність їхньої служби неможливо оцінити виключно матеріально. Відданість та самопожертва захисників вимагають відповідного державного реагування у вигляді гідних соціальних гарантій – від житлових умов до пенсійного забезпечення. Забезпечення військових медичною підтримкою, грошовим забезпеченням і пенсіями – це не лише конституційний обов’язок, а й фундамент стабільності й безпеки країни. Належний соціальний захист – є не лише юридичним, а й моральним обов’язком держави та українського суспільства, що відображає вдячність суспільства за їхній героїзм.

Мета статті – проаналізувати правову природу додаткової винагороди, оцінити судову практику щодо її врахування при призначенні пенсій, виявити правові суперечності та запропонувати шляхи вирішення через механізми конституційного правосуддя та законодавчі зміни.

Стан дослідження проблематики. Питання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей у своїх роботах досліджували такі вчені як: В. М. Андріїв, Г. О. Барабаш, В. С. Венедіктов, В. В. Жернаков, М. І. Іншин, А. Л. Клименко, В. Л. Костюк, О. В. Москаленко, Б. І. Сташків, О. В. Тищенко, І. Ю. Хомич, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, О. С. Щукін, М. М. Шумило, Л. П. Шумна, Г. О. Яковлева, О. М. Ярошенко та ін. Втім указані науковці протягом усієї незалежності України більше досліджували загальні питання надання соціальних гарантій військовослужбовцям та їх соціального забезпечення. Беззаперечно, вченими здійснено суттєвий внесок у розвиток науки трудового права та права соціального забезпечення, водночас на сьогодні, а особливо в умовах воєнного стану, питання грошового забезпечення військовослужбовців залишаються недостатньо вивченими.

Результати дослідження. Усвідомлюючи виняткову роль і значення військовослужбовців у сучасних умовах, необхідно звернути увагу й на зворотний бік їхньої професійної діяльності. Служба у Збройних Силах супроводжується постійною загрозою, високим рівнем ризику для життя і здоров'я, усвідомленням того, що кожна мить може спричинити фізичну або психологічну травму, а також викликати стресові стани, що мають довготривалий вплив на загальне благополуччя особи.

Характеризуючи військову службу в цілому Пасіка С. П. відносить її до особливого виду державної служби та виокремлює її характерні риси: «1) наявність постійної небезпеки для життя, оскільки військові беруть участь у бойових діях; 2) діяльність військових, уклад їхнього життя й побуту детально регламентовані; 3) на військових покладається підвищена юридична відповідальність за несення військової служби; 4) військові обмежені в політичних, економічних та інших правах. Компенсацією за це був гідний рівень задоволення матеріальних і духовних інтересів під час служби та відповідне соціальне забезпечення після її завершення» [1, с. 162]. Загалом варто підтримати викладені характеристики військової служби, зокрема її значущість, складність, а також високий рівень ризику для життя й здоров'я військовослужбовців. Такі умови служби вимагають не лише морального визнання, а й адекватного соціального та правового захисту, у тому числі в частині грошового забезпечення, медичної та психологічної допомоги.

Одним із ключових елементів грошового забезпечення у воєнний час є додаткова винагорода, запроваджена Постановою Кабінету Міністрів України № 168 від 28 лютого 2022 року [2]. Ця виплата компенсує особливі умови служби та зусилля військовослужбовців, які беруть участь у бойових завданнях. Проте Пенсійний фонд України не враховує ці виплати при обчисленні пенсій, обґрунтовуючи це тимчасовим характером виплати. Такий підхід породжує значну правову колізію та соціальну несправедливість.

У міжнародній практиці варто звернути особливу увагу на правове регулювання у США. У Сполучених Штатах, відповідно до Title 38 of the United States Code Veterans' Benefits (§§ 1110, 1114), ветерани мають право на грошові компенсації, розмір яких залежить від ступеня інвалідності, отриманої під час проходження служби [3]. Окремі положення, що стосуються додаткових виплат за участь у бойових діях, передбачені також у Code of Federal Regulations Title 38 [4].

Звернемось до аналізу правової природи додаткової винагороди. Така винагорода, запроваджена Постановою Кабінету Міністрів України № 168 від 28 лютого 2022 року, є складовою грошового забезпечення військовослужбовців, поліцейських та працівників ДСНС, які виконують бойові завдання або беруть участь у забезпеченні національної безпеки в умовах воєнного стану [2]. Виплата здійснюється пропорційно до часу виконання таких завдань, а її розмір визначається на підставі відповідних наказів командирів (начальників).

Попри те, що зазначені виплати підлягають оподаткуванню (з них утримуються податок на доходи фізичних осіб, військовий збір, а також нараховується єдиний соціальний внесок), Пенсійний фонд України не враховує їх під час обчислення пенсій. Офіційна позиція органу базується на тому, що додаткова винагорода має тимчасовий, надзвичайний характер і не є постійною складовою грошового забезпечення, а отже, не підпадає під дію статті 43

Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [5].

Цей підхід знаходить відображення у судовій практиці. Зокрема, у постанові Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 10.12.2024 у справі № 580/9551/23 зазначено, що додаткова винагорода є одноразовою виплатою, яка не включається до складу грошового забезпечення для пенсійного розрахунку [6]. Аналогічної позиції дотримується Велика Палата Верховного Суду у постанові від 29.08.2024 у справі № 640/13029/22, підкреслюючи тимчасовість виплат у розмірі 30 000 грн [7].

Разом з тим, сплата єдиного соціального внеску з таких сум свідчить про їхню роль у формуванні системи соціального забезпечення. Це породжує правову колізію: з одного боку, додаткова винагорода включається до бази для сплати єдиного соціального внеску, що зазвичай свідчить про врахування таких сум при визначенні пенсійних прав; з іншого – вона виключається з розрахунку пенсії, позбавляючи військовослужбовців частини належних їм соціальних гарантій.

Для оцінки справедливості невиключення додаткової винагороди до пенсійного розрахунку доцільно порівняти її з іншими виплатами, які, хоч і мають одноразовий характер, все ж враховуються при обчисленні пенсії. Одним з таких прикладів є винагорода за підсумками року (13-та зарплата), яка є одноразовою виплатою, але згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» вона враховується при призначенні пенсії [8]. Аналогічну функцію виконує і додаткова винагорода для військовослужбовців, що передбачена Постановою Кабінету Міністрів України № 168 від 28 лютого 2022 року [2]. Ця виплата компенсує зусилля військовослужбовців, які перебувають у бойових умовах, де ризик для життя є підвищеним. Як і «13-та зарплата», додаткова винагорода є частиною грошового забезпечення, що безпосередньо пов'язана з виконанням професійних обов'язків, і хоча вона є одноразовою, її значення для військових не менш важливе.

Виключення додаткової винагороди з пенсійного розрахунку виглядає як дискримінація, порівняно з іншими категоріями працівників, чиї одноразові виплати враховуються при обчисленні пенсії. Відсутність такої компенсації в пенсійному забезпеченні військових свідчить про неповне врахування тяжких умов служби та відповідальності, яку несуть ці особи, захищаючи державу в умовах війни.

Існуюча судова практика з цього питання демонструє розбіжності у визначенні згаданої виплати як тимчасової або постійної.

Так, рішення Рівненського окружного адміністративного суду від 9 травня 2024 року у справі № 118930734 вказує на неврахування додаткової винагороди при нарахуванні одноразової грошової допомоги при звільненні [9]. Це свідчить про те, що суд визнає додаткову винагороду як тимчасову виплату, яка не входить до складу пенсійного забезпечення. А у рішенні Запорізького окружного адміністративного суду від 24 січня 2024 року у справі № 280/9234/23 та Постанові Третього Апеляційного адміністративного суду від 12 червня 2024 року у справі № 280/9234/23 підтверджується постійний характер виплат для цілей аліментів [10]. Це означає, що суд розглядає додаткову винагороду як постійний дохід, що враховується при визначенні розміру аліментів.

Така неузгодженість судової практики є серйозною правовою проблемою. Вона ставить під сумнів єдність правозастосування та призводить до створення правової невизначеності для військовослужбовців, які, з одного боку, намагаються отримати справедливе пенсійне забезпечення, а з іншого – стикаються з відмовами в врахуванні цієї винагороди. Це створює ситуацію, коли одна й та сама виплата може розглядатися по-різному в залежності від конкретного випадку, що є юридично нестабільним.

Суперечлива судова практика, яка розглядає виплату як тимчасову для пенсій, але регулярну для аліментів, створює правову невизначеність. Вирішення через конституційні скарги та законодавчі зміни є необхідним для забезпечення справедливого пенсійного забезпечення та виконання моральних і юридичних обов'язків держави перед захисниками.

Універсальне рішення цієї суперечності полягає в уніфікації судової практики, щоб чітко визначити, чи є додаткова винагорода постійним або тимчасовим доходом для всіх правових контекстів, у яких вона розглядається. Зокрема, для пенсійного забезпечення, де важливим є будь-який компонент грошового забезпечення, ця винагорода повинна бути врахована так само, як і інші регулярні виплати.

Неврахування додаткової винагороди при призначенні пенсій порушує конституційні принципи рівності та справедливості, закріплені у статтях 21 і 24 Конституції України. Військовослужбовці, які виконують завдання в умовах воєнного стану, отримують значно менші пенсії порівняно з іншими працівниками, чиї одноразові виплати враховуються. Це не лише несправедливо, а й суперечить конституційним гарантіям рівного права на соціальний захист.

Стаття 46 Конституції України забезпечує право на соціальний захист, включаючи пенсії. Сплата єдиного соціального внеску з додаткової винагороди підтверджує її роль у соціальному забезпеченні, що підтримується Законом України «Про збір та облік єдиного внеску» [11]. Виключення цих виплат з пенсійних розрахунків суперечить цьому принципу, применшуючи соціальну значущість військової служби.

З огляду на чинну судову практику, шанси на успіх у судах загальної юрисдикції щодо врахування додаткової винагороди при нарахуванні пенсій є низькими через усталене трактування цих виплат як тимчасових. Проте звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, який може подавати конституційні скарги до Конституційного Суду України, є перспективним шляхом. Прецедент Конституційного Суду у справі № 5-р/2020, який визнав неконституційними обмеження пенсій для окремих категорій громадян, свідчить про можливість успішного оскарження положень постанови № 168 або інструкцій Пенсійного фонду, якщо вони порушують статті 24 і 46 Конституції України [12].

Висновки. Соціальний захист військовослужбовців у період воєнного стану є не лише юридичним обов'язком держави, а й моральною відповідальністю перед тими, хто ціною власного життя і здоров'я забезпечує безпеку та незалежність України. У сучасних умовах така підтримка повинна бути всебічною і включати, зокрема, гідне грошове забезпечення та адекватну пенсійну систему. Судова практика щодо врахування додаткової винагороди є суперечливою: у пенсійних справах вона визнається тимчасовою, а в контексті аліментів – постійною. Це свідчить про відсутність уніфікованого підходу у правозастосуванні, що створює правову невизначеність та підриває принципи рівності й справедливості.

У довгостроковій перспективі необхідним є внесення змін до законодавства, які б чітко визначали статус додаткової винагороди як складової грошового забезпечення, що підлягає врахуванню при обчисленні пенсій. Це дозволить забезпечити єдність правозастосування, посилити соціальний захист військовослужбовців і зміцнити довіру до держави.

Список використаних джерел:

1. Пасіка С. П. Деякі питання регулювання соціального забезпечення військовослужбовців. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Право*. 2011. Вип. 15. С. 162–166.
2. Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 р. № 168. Дата оновлення: 29.03.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/168-2022-%D0%BF> (дата звернення: 27.05.2025 р.).
3. Veterans' benefits Code of 02.09.1958 no. Title 38 as of 6 December 2002. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/38> (date of access: 27.05.2025 p.).
4. Pensions, Bonuses, and Veterans' Relief Code of Federal Regulation of 22.06.1944 no. Title 38 as of 04.01 2025. URL: <https://www.ecfr.gov/current/title-38/chapter-I/part-76?toc=1> (date of access: 27.05.2025 p.).
5. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 09.04.1992 № 2262-XII. Дата оновлення: 04.04.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text> (дата звернення: 27.05.2025 р.).

6. Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 10.12.2024 р., судова справа №580/9551/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123658530> (дата звернення: 27.05.2025 р.).

7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29.08.2024 р., судова справа № 640/13029/22. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/121753933> (дата звернення: 27.05.2025 р.).

8. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV. Дата оновлення: 04.04.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (дата звернення: 27.05.2025 р.).

9. Рішення Рівненського окружного адміністративного суду від 04.05.2024р., судова справа № 460/25103/23. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/118930734/> (дата звернення: 27.05.2025 р.).

10. Постанова Третього Апеляційного адміністративного суду від 12.01.2024р., судова справа № 280/9234/23. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/119848013> (дата звернення: 27.05.2025 р.).

11. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 № 2464-VI. Дата оновлення: 01.01.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text> (дата звернення: 27.05.2025 р.).

12. Рішення Конституційного Суду України від 17.03.2020 р., судова справа № 5-р/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-20#Text> (дата звернення: 27.05.2025 р.).

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО****ДРОЗД О. Ю.,**

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри поліцейського права
(Національна академія внутрішніх
справ)

УДК 342.9**DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.23>****ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ
КОЛАБОРАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів учених, запропоновано авторське визначення поняття принципів адміністративно правового забезпечення протидії колабораційній діяльності. Доведено, що основою системи адміністративно-правового забезпечення протидії колабораційній діяльності, від ефективності й результативності якого залежить не лише безпека та добробут суспільства, а й власне факт існування України як самостійної, демократичної та соціально спрямованої держави, є система вихідних начал, ідей, тобто принципів, дотримання яких має важливе значення з точки зору забезпечення законності й ефективності функціонування правовідносин, які виникають у досліджуваній сфері суспільного життя. Встановлено, що принципами адміністративно правового забезпечення протидії колабораційній діяльності доцільно розуміти сукупність вихідних ідей, фундаментальних, розчинених у нормативно-правових актах різної юридичної сили положень, які лежать в основі діяльності уповноважених суб'єктів публічного управління щодо організації умов та реалізації процесів, спрямованих на попередження, припинення і профілактику колабораціонізму. Аргументовано положення, згідно з яким до переліку відповідних принципів найбільш доцільно віднести: принцип законності, принцип захисту прав людини, розмежування компетенції, допустимої публічності та прозорості, принцип співробітництва.

Ключові слова: *принципи, правові принципи, протидія, адміністративно-правове забезпечення, колабораційна діяльність, колабораціонізм.*

Drozd O. Yu. Principles of administrative and legal support of counteraction to collaboration activities

The article, based on the analysis of scientific views of scholars, offers the author's definition of the concept of principles of administrative and legal support for countering collaboration activities. It is proved that the basis of the system of administrative and legal support for countering collaboration activities, on the effectiveness and efficiency of which depends not only the security and well-being of society, but also the very fact of Ukraine's existence as an independent, democratic and socially oriented state, is a system of basic principles, ideas, i.e. principles, compliance with which is important from the point of view of ensuring the legality and efficiency of legal relations arising in the studied area of public life. The author establishes that the principles of administrative and legal support for countering

collaboration activities should be understood as a set of basic ideas, fundamental provisions enshrined in legal acts of different legal force which underlie the activities of authorized public administration entities with regard to organizing conditions and implementing processes aimed at preventing, suppressing and preventing collaborationism. The author argues that the list of relevant principles should include the following: the principle of legality, the principle of human rights protection, the division of competence, permissible publicity and transparency, and the principle of cooperation.

Key words: *principles, legal principles, counteraction, administrative and legal support, collaboration, collaborationism.*

Постановка проблеми. Попередження, профілактика та припинення колабораціонізму, що в сукупності становлять елементи протидії вказаному суспільно небезпечному явищу, є складними процесами, кожен з яких виконує різноманітні завдання. Пріоритетом законодавця є створення ефективної системи адміністративно-правового забезпечення протидії колабораційній діяльності, від ефективності й результативності якого залежить не лише безпека та добробут суспільства, а й власне факт існування України як самостійної, демократичної та соціально спрямованої держави. Основою такого забезпечення є система вихідних начал, ідей, тобто принципів, дотримання яких має важливе значення з точки зору забезпечення законності й ефективності функціонування правовідносин, які виникають у досліджуваній сфері суспільного життя.

Стан дослідження проблеми. У теорії держави та права принципи це одна з ключових наукових проблем, які формують базис усіх без виключення державних і юридичних явищ. Їх вивченням займалися В. Б. Авер'янов, Т. Н. Добровольська, А. М. Колодій, С. А. Мосін, М. В. Цвік, Ю. С. Шемшученко, О. Н. Ярмиш та ін. Опрацюванню специфіки протидії колабораційній діяльності в Україні, зокрема ідейній основі цього процесу, приділили увагу В. С. Березняк, О. О. Боярський, А. В. Макашов, О. С. Юнін та В. В. Шаблістий. Однак у наявних дослідженнях не вироблено належного наукового обґрунтування щодо змісту й переліку принципів, на яких ґрунтується саме адміністративно-правове забезпечення протидії колабораційній діяльності.

Саме тому **метою статті** є встановлення кола та розкриття змісту принципів адміністративно-правового забезпечення протидії колабораційній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Принципи це полігалузеве явище, яке вирізняється повторюваністю свого змісту в кожній окремій галузі. Слово «принцип» походить з латинської мови (від «*principium*» – начало, основа) та розкривається в українській мові таким чином: 1) те, що слугує основою певної сукупності фактів або знань; 2) науковий або моральний початок, правило, основа, від якої не відступають; 3) перший, основний, вихідний, керівне положення чи ідея, установка в будь-якій діяльності; 4) основне, вихідне положення якої-небудь теорії, вчення, науки; 5) першооснова, основне правило поведінки тощо [1; 2; 3, с. 91; 4, с. 14].

Аналізуючи принцип як загальну наукову категорію, О. Є. Гаршина доводить, що це основоположна категорія, начало, вихідна точка; те первинне, з чого виводяться інші поняття. Саме принцип визначає уявлення про предмет або явище, в основі яких він закладений. Принцип, акцентує увагу вчена, це те ядро, яке органічно об'єднує навколо себе інші елементи. Ось чому, знаючи вихідні положення, на яких базується конкретний феномен, можна з легкістю пізнати його характеристики, визначити складові, особливості, закономірності тощо. Дослідниця також наголошує на тому, що як основоположна категорія принципи існують не лише на рівні загальних категорій, а поширюються і на рівень конкретних, тобто діють стосовно як найчисленнішої групи явищ, так і окремо взятого феномену [5].

Таким чином, принципи, з огляду на загальну етимологію цього слова, визначають як основоположний, фундаментальний чинник існування якогось об'єкта, вихідну ідею теорії або вчення, будівний аспект діяльності механізму тощо. У праві, згідно із загальноприйнятою теоретичною позицією, принципи це об'єктивно властиві праву відправні начала,

незаперечні вимоги (позитивні зобов'язання), які висуваються до учасників суспільних відносин з метою гармонічного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів. У принципах зосереджено світовий досвід розвитку права, досвід цивілізації [6; 7, с. 27].

Більш широке визначення принципів у праві наводить у своїй монографії А. М. Колодій, який розтлумачив їх як такі вихідні ідеї існування права, що виражають найважливіші закономірності й підвалини цього типу держави та права, є однопорядковими із сутністю права і становлять його головні риси, вирізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначущістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови та зміцнення певного суспільного ладу. Принципи права спрямовують і надають синхронності всьому механізму правового регулювання суспільних відносин, досконаліше інших розкривають місце права в суспільному житті і його розвитку. Саме принципи права, резюмує науковець, є критерієм законності й правомірності дій громадян і посадових осіб, адміністративного апарату та органів юстиції і за певних умов мають важливе значення для зростання правосвідомості населення, його культури й освіти. Це свідчить, що принципи підлягають системному аналізу в їх динаміці і статичності. Становлячи головний зміст права, юридичні принципи отримують усі його властивості і функції. Це означає, що: а) вони нормативно-регулятивні, загальні, обов'язкові, об'єктивно обумовлені, історичні та ідейно-політичні категорії; б) їх соціальною функцією є регулювання і охорона суспільних відносин; в) вони є самостійною юридичною категорією, тобто мають ознаки, відокремлюючи їх від усіх інших категорій [8, с. 27].

З огляду на те, що адміністративно-правове забезпечення протидії колабораційній діяльності має чітку галузеву належність, вважаємо за доречне звернутися до змісту принципів у контексті державного управління. О. М. Губрієнко зауважує, що вказані принципи обумовлені потребами розвитку суспільства, його окремих сфер і галузей. Ідеться про науково обґрунтовані фундаментальні положення стратегічного характеру, які відображають специфіку соціально-економічних і юридичних особливостей механізму державного управління відповідною сферою (галуззю) [9, с. 71]. А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський, А. Ю. Васіна та Л. Ю. Гордієнко зауважують: «Принципи державного управління це закономірності, відносини, взаємозв'язки, керівні засади, на яких ґрунтуються його організація та здійснення і які можуть бути сформульовані в певні правила» [10, с. 37]. На думку І. П. Голосніченка, принципи державного управління це керівні теоретичні ідеї, які слугують основою формування та функціонування органів державної виконавчої влади. Автор поділяє їх на соціально-політичні й організаційні. Соціально-політичними принципами державного управління є такі: законність, позапартійність, демократизм, науковість, гласність і врахування громадської думки. Організаційні принципи принцип диференціації та фіксації функцій і повноважень, який передбачає визначення компетенції кожного органу й посадової особи; принцип відповідальності в межах компетенції; принцип поєднання галузевих, міжгалузевих і територіальних засобів управління, принцип поєднання лінійних і функціональних засад в управлінні [11]. Натомість О. П. Рябченко обстоює позицію, відповідно до якої принципи державного управління це об'єктивні, універсальні, необхідні закономірності взаємовідносин між суб'єктом та об'єктом управління, причому взаємовідносини змінюються відповідно до змін форм державного устрою [12, с. 30]. О. О. Панова принципами державного управління у сфері міграції пропонує розуміти закріплені в положеннях нормативно-правових актів керівні, основоположні засади, з урахуванням дії яких реалізуються завдання та функції держави щодо здійснення впливу на суспільні відносини у сфері міграції [13, с. 26].

З огляду на викладене, принципами адміністративно правового забезпечення протидії колабораційній діяльності доцільно розуміти сукупність вихідних ідей, фундаментальних, розчинених у нормативно-правових актах різної юридичної сили положень, які лежать в основі діяльності уповноважених суб'єктів публічного управління щодо організації умов та реалізації процесів, спрямованих на попередження, припинення і профілактику колабораціонізму. На нашу думку, до переліку відповідних принципів найбільш доцільно віднести наступні:

– принцип законності. У ст. 6 та 19 Конституції вказано, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Основним

Законом межах і відповідно до законів України. Правовий порядок у державі ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади й органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень і в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [14]. Закладені в цей принцип вимоги передбачають, що адміністративно-правове забезпечення протидії колабораційній діяльності відбувається виключно в спосіб і формі, прямо передбаченій чинним законодавством України. Крім того, уповноважені суб'єкти протидії зобов'язані діяти в межах повноважень і компетенції, прямо передбачених законодавством, та не відступати від них;

– принцип захисту прав і свобод людини. Згідно з Конституцією України, людина її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права та свободи людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [14]. Відповідно до вимог цього принципу, адміністративно-правове забезпечення протидії колабораційній діяльності має здійснюватися за рахунок таких механізмів, інститутів та методів, які забезпечуватимуть недоторканість і захищеність ключових людських свобод та не створюватимуть ситуацій їх свавільного обмеження. Сюди ж належать права та свободи осіб, які підозрюються чи обвинувачуються в колабораціонізмі. Попри тяжкість і небезпеку протиправного діяння, останні мають бути захищені у своїх базових права та свободах, зокрема праві на рівність перед законом, захист своїх інтересів судом, знати свої права та обов'язки, правничу допомогу, презумпцію невинуватості тощо [14];

– принцип розмежування компетенції. Згідно з тлумаченням, представленим у дисертації В. Д. Чернадчука, компетенція є законно покладеним на уповноважений суб'єкт обсягом публічних справ [15, с. 120]. Н. С. Ракша вважає: компетенція це визначений обсяг державної діяльності, покладеної на конкретний орган, або коло питань, передбачених законодавством, іншими нормативно-правовими актами, що він має право вирішувати в процесі практичної діяльності [16, с. 89]. У цьому контексті Ю. С. Шемшученко зауважує, що компетенція це сукупність установлених в офіційній юридичній чи неюридичній формі прав та обов'язків, тобто повноважень будь-якого органу чи посадової особи приймати обов'язкові до виконання рішення, організовувати й контролювати їх виконання, вживати в необхідних випадках заходи відповідальності тощо [17, с. 196]. Отже, компетенція це визначені законодавством України повноваження (права та обов'язки), а також завдання і функції органів державної влади, місцевого самоврядування та їх посадових осіб, тобто суб'єктів публічного управління. Саме за допомогою компетенції останні розмежовані у своїй діяльності та виконують чітко поставлені завдання в певній сфері. Вкрай важливим цей аспект є в контексті протидії колабораційній діяльності;

– принцип допустимої публічності та прозорості. Так, досліджуючи принципи публічності й прозорості в діяльності органів державного управління, Н. В. Гудима пропонує визначати перший як необхідну для забезпечення їх демократизації та розвитку правила діяльності, що полягає в обов'язку цих органів забезпечити можливість вільного доступу громадян до здійснення управління державними справами шляхом як безпосереднього волевиявлення, так й опосередковано. Причому принцип прозорості, продовжує цей автор, полягає у встановленні цими органами засад, що забезпечують залучення громадян та інших об'єктів управління до прийняття управлінських рішень за рахунок створення і гарантування високого рівня їх обізнаності щодо змістовного та процедурного аспектів державно-управлінської діяльності [18]. Безперечно, публічність і прозорість також характерні для діяльності суб'єктів протидії колабораціонізму, відповідно до чого вони забезпечують належне інформування населення країни про проведену роботу, а також залучення громадськості до контролю у відповідній сфері. Водночас публічність і прозорість можуть і потребують обмеження в тих випадках, коли це сприятиме притягненню осіб (або груп осіб), винних у вчиненні колабораційної діяльності;

– принцип співробітництва. Згідно з цією фундаментальною ідеєю, протидія колабораційній діяльності має відбуватись з поєднанням сил, засобів і ресурсів відповідних уповноважених суб'єктів з метою забезпечення якомога вищого рівня ефективності, а також посилення випадків попередження вказаного суспільно небезпечного явища на етапі, коли воно ще не мало негативних наслідків і не завдало шкоди.

Висновки. Отже, саме так виглядає система принципів, з огляду на які в Україні відбувається адміністративно-правове забезпечення протидії колабораційній діяльності. Перелічені вихідні засади це юридичний фундамент, на якому вибудовуються публічно-правові механізми й інститути, спрямовані на результативне попередження, профілактику та припинення досліджуваного суспільно негативного, небезпечного для держави й населення України явища.

Список використаних джерел:

1. Короткий тлумачний словник української мови уклад. Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька, В. Л. Карпова та ін.; відп. ред. Л. Л. Гумецька. Київ Рад. шк., 1978. 360 с.
2. Юридичний словник за ред. Б. М. Бабія, В. М. Корецького, В. В. Цветкова. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1974. 616 с.
3. Українська радянська енциклопедія. Вид. 2-ге. Київ, т. 9. 1983. 380 с.
4. Андрушко А. В. Принцип диспозитивності цивільного процесуального права України дис. ... канд. юрид. наук 12.00.03. Київ Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. 2002. 201 с.
5. Гаршина О. Є. Принцип як наукова категорія. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 282–289.
6. Проневіч О. С. Організаційно-правові засади діяльності поліції (міліції) Німеччини, Польщі та України: порівняльно-правовий аналіз автореф. дис. ... д-ра юрид. наук 12.00.07. Харків, 2011.
7. Чумак В. В. Адміністративно-правові засади діяльності поліції Грузії, країн Балтії та України: порівняльний аналіз монографія. Харків Константа, 2019. 490 с.
8. Колодій А. М. Принципи права України монографія. Київ Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
9. Губрієнко О. М. Організаційно-правові засади державного управління галузі електроенергетики в Україні дис. ... канд. юрид. наук 12.00.07. Запоріжжя Запоріз. нац. ун-т, 2006. 248 с.
10. Державне управління навч. посіб. А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський, А. Ю. Васіна, Л. Ю. Гордієнко за ред. А. Ф. Мельник. Київ Знання-Прес, 2003. 343 с.
11. Голосніченко І. П. Адміністративне право України (основні категорії і поняття). Київ МАУП, 1988. 230 с.
12. Рябченко О. П. Держава і економіка: адміністративно-правові аспекти взаємовідносин монографія. за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків Вид-во ун-ту внутр. справ, 1999. 304 с.
13. Панова О. О. Принципи державного управління у сфері міграції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8. С. 25–27.
14. Конституція України Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
15. Чернадчук В. Д. Бюджетні правовідносини в Україні: теорія, практика та перспективи розвитку дис. ... д-ра юрид. наук 12.00.07. Київ Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. 2010. 419 с.
16. Ракша Н. С. Адміністративно-правове забезпечення права громадян на освіту дис. ... канд. юрид. наук 12.00.07. Донецьк Донец. юрид. ін-т Луганського державного університету внутрішніх справ, 2006. 202 с.
17. Юридична енциклопедія в 6 т. редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ Укр. енцикл., 2001. Т. 3 К–М. 792 с.
18. Гудима Н. В. Принципи відкритості та прозорості в діяльності органів державного управління автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з державного управління 25.00.01. Київ, 2008. 21 с.

ДУЛБА Є. В.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного
права і галузевих дисциплін
(Національний університет водного
господарства та природокористування)

ЦЕВУХ А. І.,

студент V курсу
(Навчально-науковий інститут права
Національного університету водного
господарства та природокористування)

УДК 347.99-028.27

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.24>

ЕЛЕКТРОННЕ СУДОЧИНСТВО В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН, ВИКЛИКИ ТА УРОКИ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

У статті розкрито сучасний стан впровадження електронного судочинства в Україні та здійснено аналіз зарубіжного досвіду застосування інформаційно-комунікаційних технологій у сфері правосуддя.

Зазначено, що процес впровадження електронного судочинства в Україні, що триває з 2015 року, залишається незавершеним і характеризується повільним, фрагментарним розвитком, супроводжується численними викликами нормативного, організаційного та технічного характеру.

Досліджено досвід функціонування електронних судових систем у Сінгапурі, Естонії, Литві, Іспанії, Бразилії, Нідерландах, Німеччині та Італії. Акцентовано увагу на тому, що сьогодні не існує єдиного підходу до цифровізації судочинства, кожна країна формує власну модель впровадження електронного судочинства, орієнтуючись на специфіку правової системи, рівень інституційного розвитку, наявну цифрову інфраструктуру, потреби користувачів, а також соціально-економічні та політичні умови. Такий варіативний підхід зумовлює багатоманітність організаційних рішень, технологічних інструментів і нормативно-правового забезпечення, які впроваджуються в рамках цифрової трансформації судової влади у різних юрисдикціях.

Зроблено висновок, що сьогодні для України є важливим впровадження електронної судової системи на підставі цілісної стратегії, інтеграції всіх етапів процесу, державно-приватного партнерства та активної підтримки юридичної спільноти (досвід Сінгапуру та Бразилії), уніфікація цифрових систем, прозорість і централізоване управління справами (досвід Сінгапуру, Естонії, Литви), врахування ймовірних технологічних, правових чи фінансових ризиків (досвід Іспанії, Німеччини, Італії, Нідерландів). Впровадження електронного судочинства має стати частиною не технологічної інновації, а складовою цілісної судової реформи. Такий підхід передбачає необхідність забезпечити правову визначеність процедур, стабільність і надійність технічної інфраструктури, а також дотримання високих стандартів етики, прозорості та цифрової безпеки. Лише за умов комплексної модернізації, що об'єднає технологічні рішення з нормативною та організаційною спроможністю, електронне правосуддя зможе стати

ефективним механізмом підвищення довіри до судової системи та реалізації принципу верховенства права в Україні.

Ключові слова: *електронне судочинство, електронний суд, Єдина судова інформаційно телекомунікаційна система, судова влада, правосуддя.*

Duliba Ye. V., Tsevukh A. I. Electronic justice in Ukraine: current state, challenges and lessons from foreign experience

The article reveals the current state of the implementation of electronic justice in Ukraine and analyzes foreign experience in the application of information and communication technologies in the field of justice.

It is noted that the process of implementing electronic justice in Ukraine, which has been ongoing since 2015, remains incomplete and is characterized by slow, fragmented development, accompanied by numerous challenges of a regulatory, organizational and technical nature.

The experience of operating electronic judicial systems in Singapore, Estonia, Lithuania, Spain, Brazil, the Netherlands, Germany and Italy is studied. It is emphasized that today there is no single approach to the digitalization of justice, each country forms its own model of implementing e-justice, focusing on the specifics of the legal system, the level of institutional development, the existing digital infrastructure, the needs of users, as well as socio-economic and political conditions. Such a variable approach determines the diversity of organizational solutions, technological tools and regulatory and legal support, which are implemented within the framework of the digital transformation of the judiciary in different jurisdictions.

It is concluded that today it is important for Ukraine to implement an e-court system based on a holistic strategy, integration of all stages of the process, public-private partnership and active support of the legal community (the experience of Singapore and Brazil), unification of digital systems, transparency and centralized case management (the experience of Singapore, Estonia, Lithuania), taking into account possible technological, legal or financial risks (the experience of Spain, Germany, Italy, the Netherlands). The implementation of e-justice should not be part of a technological innovation, but a component of a holistic judicial reform. This approach implies the need to ensure legal certainty of procedures, stability and reliability of technical infrastructure, as well as compliance with high standards of ethics, transparency and digital security. Only under the conditions of comprehensive modernization, which will combine technological solutions with regulatory and organizational capacity, e-justice can become an effective mechanism for increasing trust in the judicial system and implementing the rule of law in Ukraine.

Keywords: *e-justice, e-court, Unified Judicial Information and Telecommunications System, judiciary, justice.*

Постановка проблеми. Запорукою сталого розвитку суспільства і держави, гарантією додержання прав і свобод людини та громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави є незалежне та неупереджене правосуддя [1]. На жаль, недосконалість в організації діяльності органів судової влади, недоброчесність окремих суддів, неналежне виконання судових рішень, неефективність механізмів судового контролю за виконанням судових рішень, перешкоди в доступі до правосуддя, надмірна тривалість розгляду справ у судах, зарегульованість судового процесу призвела до критично низької довіри українців до суду та судової системи загалом. Згідно з результатами досліджень, здійснених соціологічною службою Центру Разумкова упродовж 2021–2025 років, рівень суспільної недовіри до судів та судової системи України залишається стабільно високим і становить у межах 72–75%, що вказує на наявність глибоких структурних проблем у функціонуванні

національної системи правосуддя [2-6]. Така ситуація свідчить про необхідність пошуку шляхів підвищення довіри громадянського суспільства до судової влади. В цьому контексті впровадження цифрових технологій у здійснення правосуддя та розвиток електронного судочинства з урахуванням досвіду розвинених країн світу набуває неабиякої актуальності.

Сьогодні проблематика електронного судочинства є однією з найбільш досліджуваних тем серед науковців. У наукових розвідках вчені досліджують різні аспекти цифровізації правосуддя: від особливостей впровадження та функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (Л. Сердюк [7], В. Теремецький і Є. Дуліба [8]) до розгляду її переваг та недоліків загалом, а також аналізу окремих питань, пов'язаних із технічною реалізацією підсистем, забезпеченням інформаційної безпеки, уніфікацією процесуальних документів в електронній формі, процедурою електронної ідентифікації учасників судового процесу, проблемами цифрової нерівності тощо (Ю. Георгієвський [9]; О. Кузьменко і Г. Скляренко [10]; Є. Дуліба і О. Зражевський [11]). Поряд з цим дослідження зарубіжного досвіду провадження електронного судочинства наразі залишається поодинокими та фрагментарними, що і зумовлює актуальність проведення цього дослідження.

Метою статті є розкрити сучасний стан впровадження електронного судочинства в Україні та здійснити аналіз зарубіжного досвіду застосування інформаційно-комунікаційних технологій у сфері правосуддя з метою формування обґрунтованих пропозицій щодо подальшого вдосконалення національної моделі електронного судочинства.

Викладення основного матеріалу. У сучасному світі технології мають широкий вплив на всі сфери життя суспільства, в тому числі і на правосуддя. Електронне судочинство змінює системи правосуддя, сприяє верховенству права та захисту прав людини, підвищує зручність користування державними послугами.

На нашу думку, сьогодні електронне судочинство є тим інструментом, що може істотно модернізувати судову систему в Україні та поновити довіру українців до правосуддя. Саме тому, в межах цієї наукової розвідки, ми зосередили увагу на двох аспектах: по-перше, на аналізі сучасного стану розвитку електронного судочинства в Україні; по-друге, на вивченні досвіду країн світу у впровадженні цифрових рішень у сфері правосуддя.

Варто почати з того, що запровадження електронного судочинства в Україні розпочалося із створенням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (далі ЄСІТС). Так, зокрема, внесенням змін до Закону України «Про судоустрій та статус суддів» та Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства (2017 рік) в чинному законодавстві передбачено функціонування ЄСІТС, що передбачала автоматизацію ділових процесів, включаючи процеси документообігу, розгляду судових справ, складання оперативної та аналітичної звітності, надання інформаційної допомоги суддям, а також процесів, які забезпечують фінансові, майнові, організаційні, кадрові та інформаційно-телекомунікаційні потреби органів судової влади [12].

На жаль, електронне судочинство в Україні розвивається повільними темпами, що вказує на те, що розробка та впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій виявляється більш складним процесом, ніж очікувалося. Так, зокрема, процес створення та впровадження ЄСІТС в Україні розтягнувся на тривалий період і супроводжувався численними викликами. Лише у 2019 році було офіційно затверджено Концепцію побудови ЄСІТС [13], у 2020 році План заходів із забезпечення створення та функціонування ЄСІТС [14]. Незважаючи на те, що дослідну експлуатацію та тестування підсистем «Електронний суд» та «Електронний кабінет» у всіх місцевих, апеляційних судах України (окрім Київського апеляційного суду), а також у Касаційному адміністративному суді в складі Верховного Суду та у Касаційному господарському суді у складі Верховного Суду було запроваджено лише у 2020 році, саме Положення про порядок функціонування окремих підсистем ЄСІТС було затверджено лише у 2021 році [15].

Попри затвердження низки стратегічних документів і започаткування розбудови ЄСІТС, на сьогодні з 13 передбачених функціональних модулів (підсистем) повноцінно

функціонують лише підсистеми «Електронний кабінет», «Електронний суд», та підсистема відеоконференцв'язку. Однак навіть впровадження цих трьох підсистем призвело до виникнення як значної кількості технічних збоїв (неможливості авторизуватися в електронному кабінеті, подати та прийняти документи, взяти участь у судових засіданнях у режимі відеоконференції, не відображення провадження в електронному кабінеті), так і питань щодо способів звернення до суду та особливостей такого звернення, особливостей оформлення електронного доручення та ордеру на підтвердження повноважень представника, подання процесуальних документів тощо [11].

На думку В. Теремецького і Є. Дуліби, основними проблемами побудови та впровадження ЄСІТС є одночасність і масштабність інформатизації та автоматизації всіх процесів, що здійснюються в судовій системі, відсутність стратегічного планування, координації діяльності та здійснення контролю за побудовою та впровадженням підсистем ЄСІТС, неспроможність ДСА України здійснювати свої повноваження щодо впровадження ЄСІТС та нести відповідальність за ці процеси; неготовність судів до переходу на електронне правосуддя, розрив у знаннях між командою розробників та користувачами системи, орієнтування виключно на фахівців в галузі права [8, с. 137]. До того ж, сьогодні ЄСІТС є частково застарілою і вже не повною мірою відповідає сучасним потребам своїх користувачів: кілька її модулів мають слабку взаємодію між собою та стикаються з проблемами оновлення, оскільки були розроблені у різний час і різними підрядниками [17].

Таким чином, процес впровадження електронного судочинства в Україні, що триває з 2015 року, залишається незавершеним і характеризується повільним, фрагментарним розвитком, супроводжується численними викликами нормативного, організаційного та технічного характеру, та потребує подальшого всебічного удосконалення для забезпечення його ефективного функціонування.

Окресливши сучасний стан розвитку електронного судочинства в Україні, доцільно звернутися до зарубіжного досвіду впровадження цифрових рішень у сфері правосуддя. Такий аналіз дозволяє не лише оцінити ефективність уже реалізованих підходів, а й окреслити потенційні напрямки подальшого вдосконалення української моделі електронного правосуддя.

Загальновідомо, що системи електронного правосуддя будуються шляхом зв'язування та зміни різнорідних компонентів, як технологічного, так і організаційного чи нормативного характеру.

Сьогодні у світі не існує єдиного підходу до цифровізації судочинства. Кожна розвинена країна світу та країна, що розвивається, формує власну модель впровадження електронного судочинства, орієнтуючись на специфіку правової системи, рівень інституційного розвитку, наявну цифрову інфраструктуру, потреби користувачів правосуддя, а також соціально-економічні та політичні умови. Такий варіативний підхід зумовлює багатоманітність організаційних рішень, технологічних інструментів і нормативно-правового забезпечення, які впроваджуються в рамках цифрової трансформації судової влади у різних юрисдикціях.

В цілому, протягом останніх двадцяти років системи юстиції намагалися запровадити платформи електронного правосуддя, які б дозволили цифрову обробку судових процедур, підвищили ефективність і результативність, а також послідовність і прозорість розгляду справ. Сьогодні серед лідерів впровадження електронного правосуддя можна виділити Сінгапур, Естонію та Литву, які продемонстрували не лише технічну спроможність, а й системний підхід до впровадження електронного судочинства.

Ефективна реалізація електронного правосуддя в Сінгапурі стала результатом не лише впровадження новітніх цифрових технологій, але й комплексного, стратегічно виваженого підходу до модернізації всієї судової інфраструктури. Важливу роль у цьому процесі відіграло державно-приватне партнерство, а також активна участь юридичної спільноти, що, в цілому, забезпечило сталість і послідовність цифрових перетворень у сфері правосуддя.

Процес цифровізації судочинства в Сінгапурі розпочато ще у 1997 році із запровадженням пілотного проєкту Electronic Filing System, який передбачав електронне подання

судових документів у цивільних справах. Після трирічного тестування ця система була офіційно впроваджена у березні 2000 року і замінена на більш надійну загальнонаціональну систему модернізації судочинства Інтегровану систему електронного судочинства (eLitigation) у 2013 році [18].

Сьогодні eLitigation є однією з найрозвиненіших електронних систем у світі, що забезпечує повністю цифровізоване управління судовими процесами в цивільних, сімейних та кримінальних справах. eLitigation забезпечує безпечний електронний доступ до судових документів через веб-інтерфейс, дозволяє заповнювати документи онлайн та зберігати їх для подання пізніше, замінює PDF-файли динамічними електронними судовими формами, надає уповноваженим сторонам повний доступ до всіх документів, пов'язаних зі справою, поки справа залишається активною, забезпечує управління матеріалами справи за допомогою нагадувань електронною поштою та SMS, а також пропонує модуль календаря та управління слуханнями для планування дат слухань [18].

eLitigation побудована за принципом «єдине вікно», де користувачі мають централізований доступ до всіх матеріалів справи, судових календарів, сповіщень і рішень. Однією з особливостей цієї системи є її наскрізна інтеграція, яка охоплює всі етапи судового процесу: від подання документів до винесення рішення, що дозволяє учасникам процесу взаємодіяти із судами повністю дистанційно. Ця система інтегрована з державними реєстрами та сервісом eService для електронного вручення документів.

За допомогою системи eLitigation користувачі можуть отримувати електронні дозволи для реєстрації доступу до слухань у Високому суді, що функціонує у складі Верховного суду Сінгапуру як у форматі фізичної присутності, так і через віртуальне підключення за допомогою відеоконференцій. Ці дозволи виконують функцію електронних «квитків», що дають змогу суду ефективно контролювати кількість присутніх у залі, уникати переповнення, забезпечувати порядок та безперервність розгляду справ, а також підвищувати прозорість судового процесу. Завдяки цьому громадськість, журналісти та інші зацікавлені особи можуть заздалегідь зареєструватися для участі або спостереження за засіданням [18].

Особливістю системи є те, що вона постійно модернізується. До того ж сьогодні розроблено мобільний додаток, що перебуває у стадії відкритого бета-тестування, який дозволяє користуватися системою eLitigation. Зареєстровані користувачі у зручному форматі можуть отримувати доступ до інформації про свої справи, судовий календар, списки запланованих слухань, місце їх проведення, а також отримувати судові сповіщення й електронні дозволи на слухання у Високому суді. Додаток планують розширити новими функціями, зокрема, можливістю приєднуватися до віртуальних слухань безпосередньо через додаток, що значно підвищить мобільність та доступність електронного правосуддя для користувачів [19].

Естонська оцифрована судова система складається з трьох компонентів: E-toimik (центральна інформаційна система), KIS (судова інформаційна система), публічний портал для громадян та сторін.

E-toimik це центральна інформаційна система, яка функціонує в Естонії з 01 січня 2009 року. Ця система забезпечує обмін даними між різними системами, зокрема: судовою інформаційною системою, інформаційними системами поліції, пенітенціарної служби, прокуратури.

Основною метою створення E-toimik було: 1) забезпечення огляду кримінальних справ, які перебувають у провадженні органів слідства, прокуратури та судів, а також кримінальних справ, які не порушені; 2) забезпечення огляду справ про проступки, які перебувають у позасудовому провадженні та суді, а також не розпочатих проваджень про проступки; 3) фіксування відомостей про вчинені дії під час провадження у кримінальних справах і про проступки; 4) забезпечення організації роботи посадових осіб, що ведуть провадження; 5) забезпечення збір статистичних даних, необхідних для прийняття рішень; 6) забезпечення електронного документообігу між установами [20].

Запровадження E-toimik забезпечило низку переваг: органи державної влади отримали можливість вносити одну й ту саму інформацію лише один раз, та використовувати

єдині, актуальні та достовірні дані; оперативно та безпечно обмінюватися інформацією без використання паперових носіїв, ефективно координувати та коригувати дії всіх учасників процесу, зберігаючи при цьому звичне робоче середовище для всіх користувачів; відслідковувати кожне використання даних, що сприяє виявленню випадків їх неправомірного використання, а також забезпечувати надійний доступ до узагальненої статистики з єдиного джерела, що охоплює всі органи державної влади, що пов'язані з конкретною справою.

Використання системи E-toimik суттєво сприяло підвищенню прозорості правосуддя в Естонії, забезпечило оптимізацію робочих процесів в органах державної влади, зокрема, в поліції та судах, і покращило міжвідомчу взаємодію. Завдяки однаковому електронному доступу до справи для всіх сторін, система зміцнила принцип рівності у судовому процесі [20].

Сьогодні особа, використовуючи E-toimik, може в електронному вигляді брати участь у цивільному, адміністративному, кримінальному судочинстві, а також у провадженнях у справах про правопорушення, контролювати строки та хід пов'язаних з ними проваджень. Через цю систему можна подати заяви та документи до суду, поліції та прокуратури, подати заяви до судового виконавця про відкриття виконавчого провадження. E-toimik також дозволяє дізнаватися про розпочаті процедури, переглядати надіслані документи та використовувати цифровий файл для обробки документів [20].

Литва продемонструвала ефективне впровадження електронного документообігу та забезпечила онлайн-доступ до судових рішень на всіх рівнях судової системи, тим самим сприяючи підвищенню прозорості судових процесів та підвищенню відкритості для громадськості. Інформаційна система литовських судів, LITEKO, є базою даних для судової інформації по всіх справах. Деякі функції LITEKO включають електронний/автоматичний випадковий розподіл справ, електронні послуги, зберігання аудіозаписів судових засідань, ведення та зберігання електронної інформації та документів для кожного випадку в централізованій базі даних, оприлюднення інформації про діяльність судів, автоматичне формування статистичних звітів про діяльність суддів та судів, пошук документів та інших даних для судового процесу в LITEKO, інших реєстрах, базах даних. Ця система інтегрована з більш ніж 25 реєстрами або інформаційними системами. Електронна файлова система має функціональні можливості для судового посередництва для безпечної, оперативної та зручної комунікації між судовими медіаторами та сторонами процедури [21].

Міністерство юстиції Іспанії створило централізований репозитарій процедур на порталі електронного правосуддя під назвою Електронний судовий офіс (Sede Judicial Electrónica). Цей портал пропонує список і пояснення доступних процедур в системі правосуддя і служить основним інтерфейсом, за допомогою якого громадяни, юридичні особи та фахівці в галузі права можуть отримати доступ до судових послуг онлайн. Ця платформа є фундаментальним компонентом інфраструктури цифрового правосуддя Іспанії та відображає більш широкі цілі підвищення прозорості, процедурної ефективності та доступності громадськості до судових процесів. Електронний судовий офіс (The Sede Judicial Electrónica) пропонує ряд основних функцій, включаючи електронну подачу юридичних документів та заяв до судових органів, отримання цифрових повідомлень та повісток щодо судових засідань, можливість моніторингу стану судочинства та доступу до матеріалів справи в цифровому форматі; управління судовими депозитними та кредитними рахунками; подання скарг та пропозицій щодо здійснення правосуддя; та забезпечення трансляції судових засідань у режимі реального часу.

Ця платформа працює в тісній координації з іншими спеціалізованими цифровими системами, такими як LexNET, захищений канал зв'язку для обміну процесуальною документацією між судами та фахівцями з галузі права; Minerva-NOJ, система управління судовими справами, що сприяє цифровій обробці та адмініструванню судових процесів; і Carpetas Justicia, персоналізований цифровий інтерфейс, який дозволяє громадянам, фахівцям в галузі права і юридичним особам отримати доступ до широкого спектру судових послуг через централізовану платформу. Разом ці системи являють собою децентралізовану, але

функціонально інтегровану модель електронного правосуддя, підкріплену прихильністю Іспанії просувати технологічні інновації в рамках своїх правових і судових інститутів [22].

Цікавий досвід впровадження електронного судочинства є досвід Бразилії. Постановою Голови Національної ради юстиції від 18.12.2013 року № 185 впроваджено систему електронного судового процесу (Processo Judicial Eletrônico (PJe)), що є основою системою електронного правосуддя в державі [23]. Ця система була розроблена Національною радою правосуддя у партнерстві із судами та за участі Бразильської асоціації адвокатів. Впродовж років ця система постійно удосконалювалася, запроваджувалося значне технологічне оновлення з переглядом та переосмисленням архітектурної моделі, змінювався технологічний дизайн з впровадженням найсучасніших стандартів у розробці програмного забезпечення [24]. Електронна судова система в Бразилії значно трансформувала судочинство, забезпечивши цифрову обробку понад 97% справ щорічно та зменшивши витрати [25].

Не можна оминати й окремі проблемні аспекти, які виникають під час впровадження електронного судочинства в різних країнах світу. Наприклад, незважаючи на те, що впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в судовому процесі у Нідерландах розпочато у кінці 1990-х років, в 2008 році зроблені перші кроки створення правової бази в Цивільному процесуальному кодексі для цифрової комунікації з судами, а у 2012 році розпочато впровадження програми «Якість та інновації судової системи влади» та запровадження електронної системи (Kwaliteit en Innovatie rechtspraak, KEI) для модернізації та цифровізації судочинства, впровадження електронного судочинства в цій державі зіткнулося з численними технічними, фінансовими та організаційними проблемами. Так, зокрема, інтеграція нових ІТ-систем виявилася складною, що призвело до затримання та перевищення бюджету. Як наслідок цього, витрати на програму перевищили початкові оцінки, що призвело до припинення фінансування програми Міністерством юстиції. Вже у 2018 році функціонування частини компонентів електронної системи судочинства призупинено або скасовано та розпочато процес «перезавантаження» системи та пошуку більш гнучкого підходу до цифровізації судової системи. Розроблений новий Базовий план цифровізації цивільного та адміністративного судочинства передбачав поетапне впровадження цифрових рішень з акцентом на доступність та зручність для користувачів. Хоча деякі провадження можуть здебільшого або навіть повністю проводитися за допомогою цифрових технологій, сьогодні електронне подання справ та електронний обмін документами є добровільним [26; 27].

Важливим сьогодні для України є досвід Німеччини, де недостатнє забезпечення апаратним і програмним забезпеченням, а також бюджетні обмеження й загальне уявлення про неспроможність державних інституцій реалізувати технологічні проєкти призвело до пошуку нових рішень та ухваленню нового закону про подальшу цифровізацію системи правосуддя (2024 рік). Цей закон передбачає впровадження правових коригувань у сфері електронних юридичних операцій та електронного управління файлами, зокрема: просування вже розвиненої цифровізації у всіх процесуальних правилах, зокрема шляхом гібридного управління файлами, електронної передачі сканованих копій заяв та декларацій, що подаються у письмовій формі, та у фіктивній формі для декларацій про наміри, що містяться в електронних документах, винятків із обов'язку передавати секретну інформацію в електронному вигляді та у кримінальних справах з великими файлами, спрощення подання кримінальних скарг, заміна вимог до письмової форми, аудіовізуальна участь у головному апеляційному слуханні, текстова форма для розрахунку гонорарів адвокатів, цифрове спілкування у сфері законодавства про неплатоспроможність та реструктуризацію, встановлення технічних стандартів у встановленому законом порядку, обмежене затвердження процедури ідентифікації ELSTER, роз'яснення законодавства про захист даних для електронних поштових скриньок [28].

Електронна система “Processo Civile Telematico”, запроваджена в Італії у 2015 році, призвела до повної оцифрування записів і документів, поданих кожною стороною в італійських цивільних судах. Водночас, ця система продемонструвала, що існує проблема фальсифікації або маніпуляції цифровими документами, фотографіями та відеозаписами, особливо

з огляду на стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту. До того ж, використання інструментів цифрової криміналістики для пошуку, аналізу та класифікації інформації у базах даних електронних доказів несе ризик неправильного тлумачення через упередженість програмування або нездатність виявити відповідну інформацію [29].

Отже, аналіз розвитку електронного судочинства в Україні та вивчення зарубіжного досвіду переконливо демонструють, що цифрова трансформація системи правосуддя є одним із ключових інструментів подолання глибокої кризи довіри до судової влади. Україна вже зробила певні кроки у цьому напрямку, зокрема шляхом створення ЄСІТС, затвердження концептуальних та організаційних документів, а також запровадження функціонування окремих її підсистем. Водночас наявність численних викликів, як технічного, так і правового, організаційного та інституційного характеру, свідчить про фрагментарність, незавершеність і потребу в глибокому вдосконаленні цифрової модернізації судової системи України. У цьому контексті особливо цінним є досвід різних країн світу, який дозволяє виявити як ефективні інструменти, так і типові помилки цифровізації правосуддя.

Досвід Сінгапуру демонструє, наскільки ефективною може бути електронна система за умов цілісної стратегії, інтеграції всіх етапів процесу, державно-приватного партнерства та активної підтримки юридичної спільноти. Досвід Сінгапуру, Естонії й Литви показали, що уніфікація цифрових систем, прозорість і централізоване управління справами значно підвищують ефективність та довіру. Досвід Іспанії, Німеччини, Бразилії, Італії й Нідерландів продемонстрували, що під час впровадження електронного судочинства варто враховувати ймовірні технологічні, правові та фінансові ризики. Для України вкрай важливо впроваджувати електронне судочинство не лише як технологічну інновацію, а як складову глибокої, цілісної судової реформи. Такий підхід передбачає необхідність забезпечити правову визначеність процедур, стабільність і надійність технічної інфраструктури, а також дотримання високих стандартів етики, прозорості та цифрової безпеки. Лише за умов комплексної модернізації, що об'єднає технологічні рішення з нормативною та організаційною спроможністю, електронне правосуддя зможе стати ефективним механізмом підвищення довіри до судової системи та реалізації принципу верховенства права в Україні.

Список використаних джерел:

1. Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки: Указ Президента України від 11.06.2021 № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>
2. Довіра до інститутів суспільства та політиків, електоральні орієнтації громадян України (липень – серпень 2021 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-do-instytutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-oriiientatsii-gromadian-ukrainy>
3. Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії (вересень–жовтень 2022р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykoideologichni-oriiientatsii-gromadian-ukrainy-v-umovakh-rosiiskoi-agresii-veresen-zhovten-2022r>
4. Оцінка громадянами ситуації в країні. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів. Ставлення до проведення загальнонаціональних виборів в Україні до завершення війни (вересень 2023 р.) URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-provedennia-zagalnonatsionalnykh-vyboriv-v-ukraini-do-zavershennia-viiny-veresen-2023r>
5. Оцінка ситуації в країні та діяльності влади, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, віра в перемогу (вересень 2024р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-ta-di>

ialnosti-vlady-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diia-chiv-vira-v-peremogu-veresen-2024r

6. Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до виборів під час війни, віра в перемогу (лютий–березень 2025р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diia-chiv-stavlennia-do-vyboriv-pid-chas-viiny-vira-v-peremogu-liutyiberezen-2025r>

7. Сердюк Л. Р. Організаційно-правові основи впровадження електронного судочинства в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2017. 20 с.

8. Теремецький В.І та Дуліба Є. Особливості впровадження та функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи як інструмента електронного правосуддя. *Форум права*. 2023. № 2. С. 130–143. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.10007341>

9. Георгієвський Ю. В. Пропозиції щодо правового забезпечення захисту інформації у Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 204–208. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-3/49>

10. Кузьменко О.В і Скляренко Г.В. Сучасний стан технічного забезпечення електронного правосуддя в Україні. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. С. 372–375. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.67>

11. Дуліба Є.В., Зражевський О.В. Правові позиції Верховного суду в аспекті діджиталізації судочинства через призму Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. *Право. ua*. 2024. № 3. С. 5–12. DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.3.1>

12. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147%D0%B0-19#n783>

13. Про погодження Концепції побудови Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: рішення Ради суддів України від 22.11.2019 № 97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0097414-19#Text>

14. Про затвердження плану заходів із забезпечення створення та функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: наказ Державної судової адміністрації України від 28 лютого 2020 року № 99. URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/14/N_99_20

15. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: рішення Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 № 1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>

16. Teremetskyi, V., Boiko, V., Malyshev, O., Seleznova, O., & Kelbia, S. Electronic judiciary in Ukraine: Problems of implementation and possible solutions. *Amazonia Investiga*, 2023. 12(68), 33–42. URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.68.08.3>

17. Government of Singapore. The Integrated Electronic Litigation System (eLitigation). URL: https://www.elitigation.sg/_layouts/IELS/HomePage/Pages/AboutElit.aspx

18. The SG Courts Mobile App. URL: <https://judiciary-epd.gitbook.io/sg-courts-mobile-app-user-guide>

19. E-toimik. URL: <https://etoimik.rik.ee/>

20. The Digitalisation of Courts in Lithuania. URL: <https://aastaraamat.riigikohus.ee/en/the-digitalisation-of-courts-in-lithuania/>

21. The Sede Judicial Electrónica. URL: <https://sedejudicial.justicia.es/>

22. Resolução Nº 185 de 18/12/2013/. URL: <https://atos.cnj.jus.br/atos/detalhar/1933>

23. Processo Judicial Eletrônico. Histórico. URL: <https://www.cnj.jus.br/programas-e-acoas/processo-judicial-eletronico-pje/historico/>

24. Processo Judicial Eletrônico. URL: <https://ww2.trt2.jus.br/servicos/acesso-online/processo-judicial-eletronico-pje>

25. CMS Expert Guide to Digital Litigation in The Netherlands. URL: <https://cms.law/en/int/expert-guides/cms-expert-guide-to-digital-litigation/netherlands?>
26. Rechtspraak. URL: <https://www.rechtspraak.nl/>
27. Gesetz zur weiteren Digitalisierung der Justiz. URL: <https://www.recht.bund.de/bgbl/1/2024/234/VO.html>
28. Processo Civile Telematico. URL: https://www.cortedicassazione.it/en/processo_civile_telematico.page

ІЛЬСЕНКО В. Ю.,

магістр права,

секретар с/з

(Господарський суд Дніпропетровської області)

ІЛЬСЕНКО Д. Ю.,

аспірант кафедри публічного

та приватного права

(Університет митної справи

та фінансів),

помічник судді

(Господарський суд Дніпропетровської області)

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.25>

ЗАХИСТ ІНФОРМАЦІЇ ПРИ ЕЛЕКТРОННІЙ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ТА СУДОВОЇ ВЛАДИ

Захист інформації є ключовим аспектом у роботі органів державної та судової влади, оскільки правильність, точність та незмінність інформації є основою для прийняття важливих рішень, що можуть впливати на національну безпеку, охорону прав фізичних та юридичних осіб. У випадку неналежного захисту, дані можуть бути викрадені або змінені, що безпосередньо зашкодить законним правам громадян та організацій. Крім того, втручання в дані або їх зміна може призвести до помилкових рішень у судових справах чи роботі органів державної влади, що матиме серйозні наслідки для правосуддя та правової роботи зазначених органів. Тому забезпечення належного захисту інформації стає питанням не тільки технічного, але й юридичного характеру.

Одним із важливих завдань органів влади є створення та впровадження механізмів безпеки, а також регулярний моніторинг інформаційних систем, що забезпечує оперативне реагування на можливі загрози. Для цього важливим є впровадження систем аудиту та навчання співробітників, а також закріплення правових механізмів для захисту інформації в цифровому просторі. Наявність чіткої нормативно-правової бази, зокрема правове закріплення механізмів захисту, обробки, відновлення та використання інформації є важливою умовою для забезпечення правової визначеності у разі порушення безпеки даних, що дозволить швидко реагувати на інциденти та захищати законні інтереси громадян.

Електронна взаємодія (електронний документообіг) між органами державної та судової влади вимагає надійного доступу до інформації для всіх учасників документообігу. Кіберзлочини, зломи або технічні збої в системі можуть ускладнити доступ до критично важливих даних, що негативно позначиться на виконанні судових рішень і функціонуванні органів влади. Для запобігання таким ситуаціям важливим є дотримання вимог нормативно-правових актів, що регулюють політику захисту електронних документів та інформації, котрі в свою чергу передбачають відповідальність за безпеку обробки інформації.

Використання новітніх технологій, таких як шифрування, біометрична аутентифікація, блокчейн, дає змогу значно підвищити рівень захисту даних

та ефективність електронної взаємодії. Комплексний підхід до цих технологій дозволить забезпечити належне функціонування державних і судових органів, зміцнити довіру громадян до державних установ, а також підвищити ефективність правового процесу. Впровадження персоналізованих електронних кабінетів сприятиме ще більшій безпеці, швидкому обміну інформацією та забезпеченню її збереження протягом тривалого часу.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційна система, електронний кабінет, електронний документ, цифровий носій, захист інформації, цілісність інформації, біометрична аутентифікація, блокчейн, електронний підпис.

Iliencko V. Yu., Iliencko D. Yu. Protection of information in electronic interaction between state and judicial authorities

Information protection is a key aspect of the work of government and judicial authorities, as the correctness, accuracy and integrity of information is the basis for making important decisions that may affect national security and the protection of the rights of individuals and legal entities. In case of inadequate protection, data can be stolen or altered, which will directly harm the legitimate rights of individuals and organizations. In addition, interference with or alteration of data can lead to erroneous decisions in court cases or the work of public authorities, which will have serious consequences for justice and the legal work of these bodies. Therefore, ensuring proper protection of information becomes not only a technical but also a legal issue.

One of the important tasks of the authorities is to create and implement security mechanisms, as well as regular monitoring of information systems, which ensures prompt response to possible threats. To this end, it is important to introduce audit systems and employee training, as well as to establish legal mechanisms to protect information in the digital space. A clear regulatory framework, including legal frameworks for the protection, processing, recovery and use of information, is an important condition for ensuring legal certainty in the event of a data security breach, which will allow for a quick response to incidents and protect the legitimate interests of citizens.

Electronic interaction (e-document flow) between government and judicial authorities requires reliable access to information for all participants in the document flow. Cybercrime, hacking, or technical failures in the system may make it difficult to access critical data, which will negatively affect the enforcement of court decisions and the functioning of the authorities. In order to prevent such situations, it is important to comply with the requirements of the regulations governing the policy of protecting electronic documents and information, which in turn provide for responsibility for the security of information processing.

The use of the latest technologies, such as encryption, biometric authentication, and blockchain, can significantly increase the level of data protection and the efficiency of electronic interaction. An integrated approach to these technologies will ensure the proper functioning of government and judicial authorities, strengthen public confidence in government institutions, and improve the efficiency of the legal process. The introduction of personalized electronic cabinets will contribute to even greater security, rapid exchange of information and ensuring its preservation for a long time.

Key words: information and communication system, electronic cabinet, electronic document, digital medium, information protection, information integrity, biometric authentication, blockchain, electronic signature.

Вступ. Захист інформації в системі діяльності, спрямована на запобігання несанкціонованим діям щодо інформації в системі [1]. Він є одним з фундаментальних основ у роботі

органів державної та судової влади. Адже точність і незмінність інформації, що стосується національної безпеки або прав фізичних та юридичних осіб, є основою їх ефективної діяльності. Недостатній захист інформації може призвести до серйозних наслідків, таких як блокування інформації, виток конфіденційних даних, порушення цілісності або зміни даних, що можуть призвести до неправомірних судових рішень.

Неналежний захист даних в роботі державних і судових органах може мати негативні наслідки. Атаки або збої в інформаційних системах можуть блокувати доступ до критично важливих даних, що унеможливить виконання судових рішень та інших функцій органів державної влади. Для запобігання таких ситуацій важливою складовою є надійна і безпечна робота систем захисту, що гарантують цілісність та конфіденційність інформації.

Зазвичай інформація, що поширюється в електронному вигляді формується за допомогою електронних документів, котрі після створення засвідчуються електронним цифровим підписом автора.

Так відповідно до ст. 5 ЗУ «Про електронні документи та електронний документообіг» встановлено, що електронний документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. Склад та порядок розміщення обов'язкових реквізитів електронних документів визначається законодавством.

Електронний документ може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму.

Візуальною формою подання електронного документа є відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, придатній для приймання його змісту людиною [2].

Інноваційні технології, такі як шифрування, біометрична аутентифікація, та блокчейн, здатні значно підвищити рівень безпеки інформаційних систем. Вони дозволяють забезпечити більшу захищеність від несанкціонованого використання інформації з обмеженим доступом і кіберзагроз.

Блокчейн (Blockchain або Block Chain) вибудований за певними правилами безперервний послідовний ланцюжок блоків, що містять інформацію. Найчастіше копії ланцюжків блоків зберігаються на безлічі різних комп'ютерів незалежно один від одного. Вперше термін з'явився як назва повністю реплікованої розподіленої бази даних, реалізованої в системі «біткоїн», через що блокчейн часто відносять до транзакцій в різних крипто валютах, проте технологія ланцюжків блоків може бути поширена на будь-які взаємопов'язані інформаційні блоки [3].

Зокрема криптографічний захист інформації, що реалізується шляхом перетворення інформації з використанням спеціальних (ключових) даних з метою приховування/відновлення змісту інформації, підтвердження її справжності, цілісності, авторства тощо [1]. Так шифрування гарантує, що дані не можуть бути прочитані без відповідного ключа, а біометрична аутентифікація забезпечує додатковий рівень захисту, базуючись на унікальних характеристиках користувача (відбитках пальців, розпізнаванні обличчя і т.д.). Технології блокчейн, завдяки своїй дистрибутивній природі, здатні забезпечити непохитну цілісність даних, що стає важливим аспектом в контексті процесуальної діяльності органів судової влади та державного управління.

Для досягнення високого рівня безпеки необхідно застосовувати комплексний підхід захисту інформації, що включає поєднання технічних, правових і організаційних заходів. Зокрема, важливими є електронні кабінети, які дають змогу індивідуалізувати доступ до персональних даних і забезпечити їх зберігання протягом тривалого часу. Такі системи дозволяють знизити ризики витоку інформації, підвищити зручність і швидкість обміну даними між органами судової та державної влади, а також підвищити рівень довіри до державних та судових установ.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз проблем та викликів, пов'язаних з захистом інформації в органах державної та судової влади України, а також оцінка ефективності існуючого правового регулювання і технологічних механізмів безпеки даних. Зокрема,

стаття спрямована на вивчення необхідності розробки єдиного нормативно-правового акта для забезпечення інтеграції сучасних технологій захисту інформації, таких як блокчейн і біометрична аутентифікація, в діяльності державних і судових установ, а також необхідності формулювання рекомендацій щодо вдосконалення правових і технічних стандартів для підвищення рівня безпеки інформації.

Результат дослідження. Незважаючи на важливість забезпечення захисту інформації в органах державної та судової влади, на сьогоднішній день в Україні існує ряд проблем, що стосуються недостатності правових механізмів і технологічних рішень у цій сфері.

Однією з основних проблем є відсутність комплексного регулювання питання захисту інформації в державних органах і судових установах.

Сьогодні існують окремі закони, такі як Закон України «Про захист персональних даних», Закон України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах», Закон України «Про інформацію», але ці нормативно-правові акти не охоплюють повністю всі аспекти захисту інформації в умовах сучасних технологічних викликів. Зокрема, вони не визначають механізмів використання новітніх технологій, таких як блокчейн, біометрична аутентифікація чи шифрування, що є надзвичайно важливим для захисту обігу електронних документів та їхнього змісту в умовах кібернетичних атак.

Електронний документообіг (обіг електронних документів) сукупність процесів створення, оброблення, відправлення, передавання, одержання, зберігання, використання та знищення електронних документів, які виконуються із застосуванням перевірки цілісності та у разі необхідності з підтвердженням факту одержання таких документів [2].

Окрім того, відсутність єдиного стандарту для забезпечення безпеки інформаційних систем в органах державної та судової влади, є ще одною з ключових проблем на шляху захисту інформації, котру зможе вирішити впровадження єдиного нормативно-правового акта. Який в свою чергу буде регулювати загальні положення інтеграційної політики сучасних елементів захисту інформації та включати основні положення щодо юридичної визначеності методів захисту даних. Хоча кожен орган може використовувати різні технічні рішення для захисту даних, відсутність єдиних норм і стандартів ускладнює інтеграцію та взаємодію інформаційних систем між різними державними установами. Це створює ризик для ефективного обміну інформацією і може призвести до помилок, а також до порушення прав громадян, зокрема в частині захисту персональних даних.

До прикладу, доступ до електронних документів чи інформації може реалізовуватися за допомогою електронного підпису з одноразовим ідентифікатором як альтернативного методу швидкого отримання відповіді на запит до бази даних щодо конкретного виду інформації, яка розміщена в певних каталогах.

Електронний підпис одноразовим ідентифікатором це дані в електронній формі у вигляді алфавітно-цифрової послідовності, що додаються до інших електронних даних особою, яка прийняла пропозицію (оферту) укласти електронний договір, та надсилаються іншій стороні цього договору (пункт 6 частини 1 статті 3 Закону України «Про електронну комерцію») [4].

Таким чином, наявні правові та технічні недоліки створюють прогалини в захисті інформації, що безпосередньо впливає на ефективність роботи органів державної та судової влади, на довіру громадян до державних інституцій і на безпеку суспільства в цілому.

Відсутність комплексного регулювання питання безпеки даних у державному секторі, зокрема невчасна уніфікації нормативно-правових актів, ускладнює ефективне використання новітніх технологій захисту, таких як блокчейн та біометрична аутентифікація. Це, в свою чергу, негативно впливає на ефективність і стабільність систем електронного документообігу та взаємодії між органами влади, а також на рівень довіри громадян до державних інституцій.

Швидкий розвиток технологій зумовлює створення єдиного законодавчого акта, що комплексно регулював би питання захисту інформації в державних органах і судовій системі. Такий акт повинен враховувати як існуючі, так і перспективні технології, забезпечуючи

правову основу для їх впровадження та використання. Законодавче регулювання має чітко визначити, які методи захисту є обов'язковими, зокрема шифрування, біометричну аутентифікацію та технології, подібні до блокчейн.

Також, метою забезпечення ефективного обміну інформацією між різними державними органами та судами необхідно розробити та впровадити єдині стандарти для обміну даними та взаємодії інформаційних систем. Це дозволить забезпечити оперативний доступ до актуальної інформації, знизить ризики помилок і маніпуляцій з даними, а також підвищить загальну ефективність роботи органів влади. Зокрема технологія блокчейн має великий потенціал для забезпечення цілісності та незмінності даних, тому її використання в органах державної та судової влади повинно стати пріоритетом. Впровадження біометричної аутентифікації також є важливим кроком для підвищення безпеки доступу до критичних даних, що дозволить зменшити ризики несанкціонованого доступу.

Важливо також розробити ефективні системи моніторингу для своєчасного виявлення порушень в інформаційних системах та забезпечення оперативного реагування на них. Створення таких механізмів дозволить мінімізувати наслідки можливих кібератак та інших інцидентів, пов'язаних з порушенням цілісності даних.

Отже враховуючи вищевикладене слід зазначити, що забезпечення ефективного захисту інформації в органах державної та судової влади є ключовим для підтримки правопорядку, стабільності та довіри громадян до державних інституцій. Впровадження єдиного нормативно-правового акта, який охоплював би сучасні технології та забезпечував правову основу для їх застосування, а також інтеграція новітніх технологій захисту даних, таких як блокчейн, біометрична аутентифікація та шифрування, дозволить значно підвищити рівень безпеки інформаційних систем. Комплексний підхід до вирішення цих проблем забезпечить надійний і безпечний обмін інформацією між органами державної та судової влади, що стане запорукою стабільної та ефективної роботи цих інституцій.

Висновки. Забезпечення належного захисту інформації в органах державної та судової влади є критично важливим для ефективного функціонування держави, стабільності правової системи та гарантування прав і свобод громадян. В умовах стрімкого розвитку технологій і зростання кіберзагроз необхідність у вдосконаленні правового регулювання захисту інформації стає все більш очевидною.

Аналіз ситуації показує, що в Україні існує низка проблем у цій сфері. Відсутність єдиного нормативно-правового акта, який би комплексно регулював питання захисту даних у державному секторі, створює прогалини в правовій базі. Крім того, обмежене правове регулювання новітніх технологій, таких як блокчейн і біометрична аутентифікація, не дозволяє ефективно використовувати ці технології для забезпечення безпеки даних в судочинстві та в державних органах. Це спричиняє ризики для цілісності та конфіденційності інформації.

Список використаних джерел:

1. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах: Закон України від 05.07.1994 №80/94-ВР, редакція від 28.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 № 851-IV, редакція від 31.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>.
3. IT-Enterprise, 2025. URL: <https://www.it.ua/knowledge-base/technology-innovation/blockchain>.
4. Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015 № 675-VIII, редакція від 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text>.

КАЧАН В. В.,кандидат юридичних наук,
начальник митного поста «Західний»
(Київська митниця)

УДК 342.95:339.543(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.26>**«СУХІ ПОРТИ» В УКРАЇНІ: ПРАВОВИЙ БАЗИС ТА МИТНІ ФОРМАЛЬНОСТІ**

У даній статті охарактеризовано розвиток концепції «сухих портів» як важливого елемента удосконалення національної транспортної та митної інфраструктури. Автором проаналізовано значення «сухих портів» у зменшенні навантаження на традиційні морські порти та інші пункти пропуску на державному кордоні, а також в оптимізації логістичних процесів на національному та міжнародному рівнях. Особлива увага приділяється інтеграції водних і сухо-дольних транспортних маршрутів, що дозволяє знизити логістичні витрати та підвищити ефективність перевезень вантажів. Досліджено функціональні можливості «сухих портів» як логістичних вузлів, що сприяють інтеграції різних видів транспорту та зменшенню навантаження на основні морські порти, зокрема через перенаправлення частини вантажопотоків на внутрішні термінали. Проаналізовано норми програмних документів розвитку митної справи та транспорту України. Підкреслено, що попри відсутність закріплення терміну «сухий порт» вони передбачають підвищення ефективності логістичної інфраструктури мультимодальних перевезень. Встановлено, що хоча Україна не є учасницею Міжурядової угоди про сухі порти 2013 р., встановлені цим документом стандарти є придатними та уже застосовуються при організації української системи такої інфраструктури. Висвітлено також важливість належного нормативно-правового регулювання функціонування «сухих портів», а також координації між митними органами, транспортними компаніями та місцевими адміністраціями для досягнення високої результативності роботи таких інфраструктурних об'єктів. Означено особливості митних формальностей, що здійснюються у «сухих портах». Підсумовано, що розвиток «сухих портів» в Україні може сприяти відновленню та оптимізації логістичних операцій, а також зростанню конкурентоспроможності і транзитного потенціалу країни. Дослідження підкреслює значення «сухих портів» не лише як транспортних терміналів, а й як важливих елементів для розвитку економіки та забезпечення національної безпеки в умовах глобалізованих ринків і змінюваного геополітичного контексту.

Ключові слова: митне оформлення, транспортна інфраструктура, сухий порт, правове регулювання, спрощення, мультимодальні перевезення, митні органи.

Kachan V. V. “Dry ports” in Ukraine: legal basis and customs formalities

This article describes the development of the concept of “dry ports” as an important element of the improving national transport and customs infrastructure. The author has analyzed the importance of “dry ports” in reducing the load on traditional seaports and other checkpoints at the state border, as well as in optimizing logistics processes at the national and the international levels. Particular attention is paid to the integration of water and land transport routes, which reduces logistics costs and increases the efficiency of cargo transportation. The functional capabilities of “dry ports”

as logistics hubs have been studied that facilitate the integration of various modes of transport and reduce the load on the main seaports, in particular by redirecting part of cargo flows to the internal terminals. The norms of program documents have been analyzed for the development of customs and transport of Ukraine. It has been emphasized that despite the lack of consolidation of the term “dry ports”, they provide for an increase in the efficiency of the logistics infrastructure of multimodal transportation. It has been established that although Ukraine is not a party to the Intergovernmental Agreement on Dry Ports, 2013, the standards established by this document are suitable and are already used in the organization of the Ukrainian system of such infrastructure. It also highlights the importance of proper normative regulation of the functioning of “dry ports” as well as coordination between customs authorities, transport companies and local administrations to achieve the high productivity of such infrastructure facilities. The features of customs formalities have been defined, which are carried out in “dry ports”. It has been summarized that the development of “dry ports” in Ukraine can contribute to the restoration and optimization of logistics operations, as well as to the growth of competitiveness and transit potential of the country. The research emphasizes the importance of “dry ports” not only as transport terminals, but also as the important elements for the development of economy and the ensuring national security in the conditions of globalized markets and the changing geopolitical context.

Key words: *customs clearance, transport infrastructure, “dry port”, legal regulation, simplification, multimodal transportation, customs authorities.*

Вступ. Зростання обсягів міжнародної торгівлі, посилення безпекових викликів воєнного, кліматичного та технологічного характеру, інтеграція України до регіональних та глобальних ланцюгів постачання, а також зростаючий попит на логістичні послуги у внутрішніх регіонах на тлі обмеженої пропускної спроможності традиційної портової інфраструктури зумовлюють необхідність розвитку нових інфраструктурних рішень. Цей розвиток базується на поєднанні державної транспортної та митної політики, комерційних інтересів і технічного прогресу та є невід’ємною частиною глобального процесу контейнеризації та розширення інтермодальних перевезень, у межах якого портові термінали, морські, річкові та суходольні ланцюги постачання розглядаються в якості єдиної інтегрованої системи. Компонентами цієї системи виступають внутрішні логістичні вузли так звані «сухі порти». Така допоміжна інфраструктура забезпечує перевантаження, зберігання та митне оформлення товарів на віддаленні від пунктів пропуску через митний кордон, оптимізує товарні (вантажні) потоки та зменшує навантаження на традиційні прикордонні сервіси за місцем їх основного розташування. З огляду на транзитний потенціал України, «сухі порти» здатні відігравати важливу роль у розширенні номенклатури послуг та пришвидшенні логістичних процедур, пов’язаних із мультимодальними перевезеннями. Дедалі частіше регіони інвестують у створення «сухих (внутрішніх) портів» як стратегічного елементу забезпечення безперервного транспортного обслуговування, полегшення митного оформлення та перерозподілу логістичних потоків [1, р. 217]. Водночас ефективність функціонування таких об’єктів значною мірою залежить від належного нормативно-правового регулювання, технічного забезпечення та скоординованої взаємодії митних органів з суб’єктами зовнішньоекономічної діяльності. Саме ці аспекти стають предметом особливої уваги сучасних досліджень, що спрямовані на формування комплексного підходу до розвитку «сухих портів».

Проблематика функціонування «сухих портів» в Україні досить часто порушується у спеціалізованій правничій та економічній періодиці з акцентуванням уваги на недостатності правового регулювання, тривалі фактичне функціонування відповідної інфраструктури та об’єктивну необхідність формування національного «бачення» її організаційно-правового забезпечення з урахуванням міжнародних стандартів та кращих практик публічного адміністрування митної справи, портової та у цілому транспортної діяльності. У роботах

вітчизняних авторів (Н. Аягут, О. Горачек і К. Горова, О. Неліпович, О. Петренко і А. Пашкович, О. Платонов) розкрито окремі аспекти логістичної ролі «сухих портів», їх вплив на транзитний потенціал держави та розвиток транспортної інфраструктури. Попри це, залишаються недостатньо дослідженими правові засади функціонування «сухих портів», особливості митних процедур, що застосовуються до таких об'єктів, аспекти взаємодії з митними органами та іншими державними інституціями. Не охарактеризовано також можливості модернізації їх нормативно-правового регулювання в умовах надзвичайних викликів та загроз воєнного стану, а також роль у повоєнному відновленні України. Зарубіжні дослідження правового статусу і особливостей роботи «сухих портів» (Т. де Алмейда Родрігес, К. Марія де Міранда Мота, І. Мануеле Сантуш, Б. Афіатно і К. Джойоутомо, Х. Чжао та З. Сунь, А. Прателлі та інші) здебільшого зосереджені на їх інституційних моделях, визначенні кращих практик адміністрування, але об'єктивно не враховують українську специфіку і можуть бути використані для запозичення позитивного досвіду управління такими інфраструктурними об'єктами.

Постановка завдання. Мета цієї статті полягає у дослідженні правового базису функціонування «сухих портів» в Україні, аналізі митних формальностей, що здійснюються у них, а також окресленні перспектив удосконалення цієї інфраструктури як частини національної митної та логістичної системи в умовах дії правового режиму воєнного стану і під час повоєнного відновлення.

Результати дослідження. Зазвичай портові території мають обмежені просторові ресурси та зазнають підвищеного функціонального навантаження внаслідок збільшення розмірів суден, зростання вантажообігу, необхідності обробки значної кількості контейнерів, а також високої інтенсивності автотранспортного й залізничного підвозу. Це, у свою чергу, призводить до перевищення експлуатаційних можливостей причалів, складів і під'їзних шляхів. Через дефіцит земельних ділянок безпосередньо у межах портів або поблизу них виникла об'єктивна необхідність у розвитку нових організаційних рішень у сфері морської транспортної інфраструктури. Одним із таких рішень стала концепція створення віддалених зон зберігання, перевантаження та митного оформлення вантажів, що отримали назву «сухі порти». Їх активний розвиток спостерігається упродовж останніх двох десятиліть, і передбачає винесення за межі основної території портів окремих елементів портової інфраструктури (переважно складських споруд). При цьому, окрім забезпечення просторового розвантаження портів, «сухі порти» сприяють підсиленню інтеграції водних і суходольних транспортних маршрутів.

Необхідно відзначити, що концепція «сухих портів» не обмежується лише приморськими районами або безпосереднім зв'язком із морськими терміналами. Такі об'єкти можуть успішно функціонувати й у віддалених від узбережжя регіонах держав, зокрема поблизу великих промислових центрів, транспортних вузлів або прикордонних пунктів пропуску. Розміщення «сухих портів» всередині країни дозволяє раціонально перерозподіляти логістичні потоки, полегшувати митне оформлення вантажів у місцях, де зосереджено значний попит на транспортно-експедиторські послуги, а також зменшувати навантаження на морські порти та їх прикордонну, зокрема митну, інфраструктуру. Такий підхід сприяє формуванню більш збалансованої та стійкої системи мультимодальних перевезень і не протирічить Міжурядовій угоді про сухі порти 2013 р. [2] (далі Угода 2013), спрямованій на сприяння та розвиток «сухих портів» міжнародного значення як одного із засобів створення міжнародної інтегрованої інтермодальної транспортної та логістичної системи в Азії, а також між Азією та її сусідніми регіонами. Хоча Україна не є її учасницею, встановлені Угодою 2013 стандарти є, безумовно, придатними та уже застосовуються при організації української системи такої інфраструктури.

Відповідно до ст. 1 «Визначення» Угоди 2013, термін «сухий порт» міжнародного значення означає місце у межах внутрішньої території держави з логістичним центром, який сполучено з одним або кількома видами транспорту. Такий об'єкт призначений для обробки, тимчасового зберігання та передбаченого законом огляду вантажів, що перевозяться у рамках

міжнародної торгівлі, а також для здійснення митного контролю та відповідних формальностей (ст. 1). Відповідно до п. 1 Додатку I «*«Сухі порти» міжнародного значення»* до Угоди 2013, «сухі порти», як правило, знаходяться у місцях поблизу: столиць, розташованих всередині території країни, центрів провінцій/штатів, та/або існуючих та/або потенційних центрів виробництва і споживання з належним доступом до шосейних доріг та залізниць. Вони перебувають у транспортному сполученні з іншими «сухими портами», прикордонними пунктами, постами митного контролю, комплексними контрольно-пропускними пунктами, морськими портами, терміналами внутрішніх водних шляхів та/або аеропортами.

Додаток II до Угоди 2013 встановлює, що базовими функціями «сухих портів» є обробка, зберігання та передбачений законом огляд вантажів, що перевозяться у процесі міжнародної торгівлі, та здійснення митного контролю і формальностей. Можливим є також додатковий функціонал (приймання та відправка, комплектування та розподіл, складування тощо). Державами мають бути створені інституційні, адміністративні та нормативно-правові механізми, що сприяють розвитку і стабільній роботі «сухих портів», включаючи порядок встановленого законодавством огляду та здійснення застосовних процедур митного контролю та інших формальностей.

У Керівництві UNCTAD з управління та експлуатації сухих портів 1991 р. [3] відзначається, що концепція «сухих портів» набула широкого поширення у зв'язку з контейнеризацією. «Сухі порти» можуть бути внутрішніми терміналами у країні, яка має порт-шлюз, або вони можуть бути розташовані у сусідніх країнах, що не мають виходу до моря, на території одного або кількох морських портів. «Сухий порт» (або «внутрішнє митне депо») визначається також як «об'єкт спільного користування зі статусом державного органу, оснащений стаціонарними установками, що пропонує послуги з обробки і тимчасового зберігання будь-яких видів товарів (включаючи контейнери), які перевозяться у режимі транзиту будь-яким відповідним видом транспорту, перебувають під митним контролем, в яких розташовані підрозділи митних та інших органів, уповноважених на здійснення митного оформлення товарів для внутрішнього споживання, складування, тимчасового ввезення, реекспорту, тимчасового зберігання для подальшого транзиту та прямого експорту.

Таким чином, «сухий порт» являє собою мультимодальний логістичний центр із розвиненою інфраструктурою, що надає вантажовласникам можливість користуватися перевагами морського порту, не перебуваючи безпосередньо на його території. Такий центр функціонує як інтегрований складник ланцюга постачання, забезпечуючи обробку, зберігання та оформлення вантажів віддалено від припортових зон. Однією з ключових переваг «сухих портів» є зниження загальних логістичних витрат, зокрема при переміщенні вантажів від пунктів перетину державного кордону до кінцевих місць призначення у межах країни. З цією метою «сухі порти» зазвичай поєднують можливості автотранспорту на коротких або середніх відстанях (т.зв. «остання миля») із залізничним сполученням для перевезень на далекі відстані, зокрема до морських портів.

У новій Національній транспортній стратегії до 2030 року [4], на відміну від попередньої [5], «сухі порти» не згадуються, але серед завдань Стратегії зазначається про необхідність «забезпечення комплексного вирішення проблемних питань мультимодальних перевезень, удосконалення транспортно-логістичної інфраструктури та логістичних інструментів», «підвищення ефективності внутрішніх логістичних операцій вантажного транспорту за рахунок усунення існуючих перешкод та вдосконалення відповідної інфраструктури» та «підвищення ефективності мультимодальних перевезень і забезпечення розвитку транспортно-логістичної інфраструктури», що можна вважати основою для роботи та розвитку організаційно-правового забезпечення «сухих портів». В інших програмних документах довгострокового планування розвитку морської та портової діяльності, митної справи також не зазначається про «сухі порти», проте, за аналогією з Національною транспортною стратегією, охоплюються питання підвищення функціональності логістичної інфраструктури мультимодальних перевезень, що включає інтеграцію різних видів транспорту для оптимізації вантажопотоків та зменшення витрат на транспортування.

У Плані відновлення України [6] про «сухі порти» також прямо не згадується, проте у розділі «Розширення та інтеграція логістики з ЄС», на який передбачено фінансування в обсязі 120–160 млрд доларів, наголошується на необхідності розвитку логістичної інфраструктури, зокрема інтермодальних транспортних вузлів та логістичних центрів, внутрішніх контейнерних терміналів. На нашу думку, це створює сприятливі передумови для розвитку «сухих портів». Крім того, в Україні уже реалізується близько 150–200 проєктів, безпосередньо пов'язаних з концепцією «сухих портів». Так, у Львівській області триває будівництво індустріального парку «Мостиський сухий порт», який має стати важливим логістичним хабом для західного регіону країни [7]. У Закарпатській області планується створення ще одного «сухого порту» на базі елеватора в с. Горонда, що дозволить забезпечити ефективний експорт української агропродукції до Італії [8]. Ці об'єкти отримали назву «сухі порти» через виконання функцій, притаманних морським портам, зокрема перевантаження вантажів, їх зберігання, митного оформлення, а також наявність інтермодального функціоналу. Водночас вони не відповідають традиційному географічному критерію наближеності до узбережжя, що ще раз підтверджує еволюцію поняття «порт» у сучасній логістиці.

«Сухими портами» приморських регіонів України є «Євротермінал», «Ліски-Одеса», «6-й км» та «Блек Сі Шиппінг Сервіс» [9, с. 63]. Так, проєкт «Сухий порт» компанії «Євротермінал» є мультимодальним логістичним центром з розвиненою інфраструктурою та сучасним обладнанням. Його реалізовано завдяки взаємодії державних структур, органів місцевого самоврядування, адміністрації Одеського морського порту, приватних інвесторів і Європейського банку реконструкції та розвитку. Перевагами проєкту є: організація усіх задіяних державних сервісних служб за принципом «єдиного офісу»; наявність транспортної естакади для поєднання з портом Одеси; обробка вантажів; розташування у безпосередній близькості від залізничних станцій «Одеса-сортувальна», «Одеса-товарна», «Одеса-Пересип» і «Одеса-порт»; переміщення вантажів між портом Одеси і «сухим портом» без оформлення додаткових документів; підтримка зі сторони державної та місцевої влади, керівництва транспортної галузі [10].

Отже, відсутність прямої регламентації правового статусу та організаційних питань реалізації концепції «сухих портів» у документах довгострокового планування та Плані відновлення України не означає їх цілковитого ігнорування, оскільки ці інфраструктурні об'єкти є важливим складником загальної стратегії розвитку транспортних коридорів. Вони суттєво впливають на логістичну продуктивність, сприяючи зменшенню заторів у морських портах та інших пунктах пропуску через державний кордон, і забезпеченню більш швидкої та зручної обробки вантажів. Інтеграція «сухих портів» у систему національної та міжнародної транспортної інфраструктури може стати важливим елементом у розвитку альтернативних шляхів постачання товарів, що особливо актуально в умовах глобальних змін у торговельних маршрутах. Крім того, їх роль у зменшенні навантаження на митні органи, спрощенні процедур і прискоренні обробки вантажів має велике значення для підвищення міжнародної конкурентоспроможності та транзитного потенціалу країни. Тому включення принципів функціонування «сухих портів» у політику розвитку транспортної та митної системи, розробка відповідного правового базису можуть посприяти якіснішому управлінню логістичними ланцюгами та підтримці сталого розвитку морської та внутрішньої, зокрема річкової, транспортної інфраструктури.

Митні формальності, що здійснюються у «сухих портах», є одним з головних елементів їхньої діяльності, оскільки ці об'єкти виконують не лише функції перевантаження та тимчасового зберігання вантажів, але й забезпечують належний митний контроль товарів і транспортних засобів, задіяних у міжнародних перевезеннях. Цю роль митні органи виконують відповідно до чинного митного законодавства та міжнародних угод. Основною особливістю «сухих портів» є їхнє розташування поза традиційними зонами митного контролю у портах (чи інших місцях на державному кордоні), що дозволяє оптимізувати процеси митного оформлення. Митна специфіка «сухих портів» полягає у тому, що вони виступають проміжними пунктами, де стосовно вантажів може здійснюватися митний контроль за

встановленими процедурами, але у коротші строки, ніж за класичних практик, та, завдяки цьому, відбувається спрощення імпортно-експортних операцій. Завдяки наявності митних підрозділів на території «сухих портів», вантажі можуть бути переведені до зони митного контролю для оформлення, для них обирається відповідний митний режим, або вони можуть бути підготовлені для подальшого переміщення до інших регіонів країни.

На наше переконання, митна політика держав має чітко визначати роль «сухих портів» у контексті національної економічної і транспортної стратегії, що передбачає інтеграцію внутрішнього водного транспорту, морських, залізничних, автотранспортних перевезень у єдину мультимодальну транспортну мережу. Зокрема, для України важливим є підвищення ефективності функціонування та надійності забезпечення «сухих портів» у контексті зростання обсягів вантажопотоків, воєнних та терористичних загроз, а також інтеграції з внутрішнім водним транспортом, що очікувано отримає нового імпульсу для розвитку під час повоєнного відновлення. Разом з тим, питання оптимізації митних процедур для «сухих портів» вимагає особливої уваги, оскільки наявність специфічних митних зон та міжвідомчих зв'язків значно впливає на результативність функціонування такої інфраструктури. Крім того, запровадження сучасних технологій для автоматизації митних процесів у «сухих портах» може забезпечити більш якісний контроль за переміщенням товарів, а також покращити взаємодію з іншими транспортними вузлами та системами, зокрема з морськими портами. Важливим складником цього процесу є забезпечення гармонізації митних процедур з міжнародними стандартами, що дозволяє створити сприятливі умови для розвитку мультимодальних ланцюгів постачання та є важливим елементом інтеграції національної митної та транспортної політики у міжнародний глобальний та регіональний контекст.

Висновки. Таким чином, розвиток «сухих портів» в Україні є важливим елементом стратегії удосконалення національної транспортної та митної інфраструктури, що дозволяє зменшити навантаження на традиційні морські порти та забезпечити більш раціональне управління логістичними потоками. Такі об'єкти сприяють налагодженню взаємозв'язку між водними та сухопутними маршрутами, що, у свою чергу, дозволяє краще організовувати вантажоперевезення і зменшувати витрати на логістику. Для результативного функціонування таких інфраструктурних об'єктів є необхідним належне нормативно-правове регулювання та координація дій між митними органами, транспортними компаніями та місцевими адміністраціями. В умовах воєнного стану та під час повоєнного відновлення України розвиток «сухих портів» можуть відіграти важливу роль у стабілізації логістичних процесів і сприяти поступовому їх поверненню до звичного ритму.

Список використаних джерел:

1. Pratelli A. et al. Dry port network model: Best practices in the EU with notes from the USA. *International Journal of Transport Development and Integration*. 2021. Vol. 5(3). P. 217–230. <https://doi.org/10.2495/TDI-V5-N3-217-230>
2. Intergovernmental Agreement on Dry Ports, 2013. URL: <https://surl.li/brvmux> (дата звернення: 23.05.2025 р.).
3. UNCTAD Handbook on the Management and Operation of Dry Ports, 1991. URL: <https://surl.li/srrmdo> (дата звернення: 24.05.2025 р.).
4. Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року, схвалена постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2024 р. № 1550. URL: <https://surl.li/rzigqc> (дата звернення: 24.05.2025 р.).
5. Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 р. № 430-р. URL: <https://surl.li/hihaop> (утр. чин.) (дата звернення: 24.05.2025 р.).
6. План відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua> (дата звернення: 23.05.2025 р.).
7. Чурилова К. Біля Мостиськ почали будувати третій сухий порт. URL: https://zaxid.net/statti_tag50974/ (дата звернення: 23.05.2025 р.).

8. На Закарпатті планується побудувати «сухий порт» для вивезення сільськогосподарської продукції до ЄС. URL: <https://surl.li/zzvwprk> (дата звернення: 23.05.2025 р.).
9. Петренко О.І., Пашкович А.М. Особливості функціонування сухих портів в Україні. *Економіка та менеджмент*. 2021. № 3. С. 58–64. [https://doi.org/10.15589/znp2021.3\(486\).8](https://doi.org/10.15589/znp2021.3(486).8)
10. Сухий порт. URL: <https://surl.li/xyuvun> (дата звернення: 23.05.2025 р.).

КОНДРАТЕНКО В. М.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права
та правоохоронної діяльності
(Центральноукраїнський державний
університет імені Володимира
Винниченка)

МАНЖУЛА А. А.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права
та правоохоронної діяльності
(Центральноукраїнський державний
університет імені Володимира
Винниченка)

УДК 342.951:351.746:004.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.27>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАЛАНСУ МІЖ ДОСТУПОМ ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА ЗАХИСТОМ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

У статті представлено комплексний аналіз адміністративно-правових механізмів, спрямованих на забезпечення балансу між правом громадян на доступ до публічної інформації та захистом національної безпеки. Автори наголошують на тому, що цифровізація публічного управління, поширення інтернет-комунікацій та використання відкритих даних як елементів прозорості влади супроводжуються серйозними загрозами безпеці, особливо в умовах гібридної війни.

Проаналізовано чинне законодавство у сфері доступу до інформації, та інші нормативні акти, що регламентують обмеження інформації в інтересах державної безпеки. Визначено коло суб'єктів, уповноважених обмежувати доступ до відомостей, критерії такого обмеження та процедурні аспекти їхнього застосування.

Увага зосереджена на важливості забезпечення балансу між відкритістю інформації як інструментом забезпечення підзвітності влади, боротьби з корупцією та залучення громадськості до публічного управління та необхідністю недопущення витоку даних, які становлять державну, службову чи комерційну таємницю. Детально розглянуто питання класифікації інформації за рівнями доступу, ролі кібербезпеки, а також механізми функціонування державних кіберінституцій і цифрової інфраструктури в умовах воєнного стану.

Аргументовано необхідність посилення ролі адміністративного судочинства, інституційного контролю (омбудсмен, незалежні комісії), розвитку електронних сервісів та впровадження прозорих алгоритмів прийняття рішень у сфері доступу до публічної інформації.

У результаті дослідження запропоновано низку практичних рекомендацій з удосконалення нормативно-правової бази, стандартизації адміністративних процедур, розвитку електронних платформ відкритих даних і гармонізації вітчизняного законодавства з міжнародними стандартами. Підкреслено, що

досягнення балансу між відкритістю інформації та захистом національних інтересів потребує не статичних рішень, а постійного адаптивного перегляду механізмів адміністративного регулювання згідно до змін безпекового середовища.

Ключові слова: адміністративне регулювання, адміністративно-правовий механізм, адміністративно-правові засади, безпекове середовище, доступ до публічної інформації, інформаційна безпека, цифрове середовище, інформаційні загрози, кіберпростір, національна безпека, публічна влада, публічна інформація.

Kondratenko V. M., Manzhula A. A. Administrative and legal mechanisms for ensuring the balance between access to public information and the protection of national security in the context of the development of the information space

This article provides an in-depth legal and administrative analysis of mechanisms designed to strike a balance between the constitutional right of citizens to access public information and the imperative to safeguard Ukraine's national security in the context of a rapidly evolving digital environment. The authors highlight that the digitalization of public governance, the proliferation of internet communications, and the increasing use of open data as a transparency tool generate significant security challenges, particularly amid hybrid warfare and information threats.

The study explores current Ukrainian legislation and relevant regulatory acts governing information access and national security restrictions. It outlines the legally authorized actors responsible for restricting access to information, the legal grounds and procedural safeguards for such restrictions, and the principles of proportionality and legitimacy.

Special emphasis is placed on the dual necessity of promoting information openness to enhance governmental accountability and citizen engagement, while simultaneously protecting sensitive data related to state, official, or commercial secrecy. The article examines key issues such as information classification, cybersecurity infrastructure, the role of digital platforms, and the operations of national cyber institutions.

The authors offer practical recommendations for improving the legal framework, automating administrative processes, advancing digital platforms for open data, and aligning national legislation with international legal standards. It is argued that maintaining the balance between transparency and security demands a dynamic, adaptive approach to regulation, responsive to ongoing transformations in the national and global information security landscape.

Key words: administrative regulation, administrative and legal mechanism, administrative and legal principles, security environment, access to public information, information security, digital environment, information threats, cyberspace, national security, public authority, public information.

Вступ. Активне розширення інформаційно-комунікаційних технологій, інформаційне оновлення сфери державного адміністрування призвели до виникнення актуальних загроз, що стосуються як забезпечення можливості на отримання відкритих даних, так і забезпечення державної безпеки. У контексті повномасштабної гібридної агресії, саме цифрове середовище перетворився на ключову арену протистояння. Недобросовісні суб'єкти міжнародного права активно використовують цифрові ресурси для поширення дезінформації, психологічного впливу, формування наративів і підриву стабільності. До найнебезпечніших проявів цих загроз належать хакерські атаки, маніпуляції у соціальних мережах, витіки конфіденційної чи стратегічної інформації та ін.

У таких умовах перед органами публічної влади постає нагальна потреба у формуванні ефективної системи адміністративно-правового регулювання, яка б, з одного боку, гарантувала належний рівень прозорості, а з іншого забезпечувала захист державної таємниці,

безпеку критичної інфраструктури й стратегічних даних. Особливого значення набувають засоби адміністративно-правового регулювання, покликані встановлювати прозорі та передбачувані процедури доступу, обмеження, класифікації та захисту інформації, визначати правові критерії віднесення даних до категорій з обмеженим доступом, а також передбачати відповідальність за порушення таких вимог.

Питання забезпечення рівноваги між відкритістю публічної інформації та потребами державної безпеки активно досліджується в сучасній правовій доктрині. У центрі наукових пошуків перебувають юридичні засади регулювання доступу до інформації та засоби адміністративно-правового регулювання протидії інформаційним загрозам. В. Діхтєвський аналізує проблематику правового забезпечення доступу до публічної інформації. Окрема група науковців серед яких О. Бандурка, Т. Качур, О. Золотухін звертає увагу на інформаційну безпеку як ключовий об'єкт адміністративно-правового регулювання. У низці досліджень акцентовано на особливостях формування інформаційної політики, протидії кібератакам і мінімізації негативного впливу інформаційних операцій.

М. Бліхар зосереджує увагу на питаннях інформаційної безпеки в інтернет-середовищі. Він підкреслює необхідність формування цілісного адміністративно-правового механізму, що забезпечує взаємодію між органами влади, громадянським суспільством і приватним сектором у сфері захисту інформаційного простору. Зі свого боку, В. Сенік досліджує правові механізми захисту інформації з обмеженим доступом у діяльності Національної поліції України.

В окремих працях О. Плужника і Л. Кириченка піднімається питання забезпечення інформаційної безпеки громадян у період воєнного стану. Отже, вітчизняна правова наука перебуває на етапі формування міждисциплінарного підходу до піднятої проблематики. Водночас дослідження вказують на необхідність поглибленої розробки саме адміністративно-правових механізмів, які б дозволили ефективно зрівноважити відкритість державної інформації з потребами захисту в умовах викликів інформаційного суспільства.

Метою статті є всебічне дослідження адміністративно-правових механізмів досягнення рівноваги між реалізацією права на отримання публічної інформації та необхідністю захисту державної безпеки на тлі еволюції інформаційного простору; визначення ключових проблем у правовому регулюванні цієї сфери, а також обґрунтування напрямів його ефективного вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. У демократичних державах право на отримання публічної інформації визнається базовою гарантією відкритості та прозорості публічного адміністрування. Варто відзначити, що імплементація європейських стандартів підзвітності та публічності в українському законодавстві часто стикається з проблемами на етапі практичної реалізації. Існують випадки, коли формальні норми не забезпечують реальної прозорості, а контроль громадськості носить декларативний характер. Це зумовлює необхідність розробки дієвих механізмів внутрішнього та зовнішнього аудиту рішень органів влади.

Громадська потреба на максимальну відкритість публічної інформації зростає, коли громадяни очікують на оперативний і повний доступ до відомостей про діяльність державних органів, ухвалення рішень, використання бюджетних коштів, стан екології, безпеку, соціальні послуги тощо. Особливої гостроти це питання набуває під час кризових ситуацій, воєнного стану або надзвичайних подій, коли довіра до влади формується через відкритість інформаційної взаємодії. З іншого боку, надмірна або необґрунтовано широка відкритість інформації може створювати додаткові ризики для державної безпеки. Ситуацію ускладнює динамічний розвиток інформаційних технологій, коли інформація миттєво поширюється не лише в національних, а й у глобальних масштабах, а механізми контролю та регулювання часто не встигають за цими процесами.

Сучасна правова доктрина пропонує низку моделей організації доступу до інформації, серед яких особливої актуальності для України набувають європейські стандарти, рекомендації Ради Європи, практика Європейського суду з прав людини, а також досвід держав, що пройшли шлях цифрової трансформації державного адміністрування. Водночас у реаліях

воєнного стану, постійної гібридної агресії та інформаційних атак специфічним залишається питання встановлення меж і підстав для обмеження доступу до окремих категорій інформації. На адміністративно-правовому рівні закладаються запобіжники зловживання владою, необґрунтованого обмеження прав громадян і забезпечення адекватної відповіді на сучасні виклики.

Наукові дискусії точаться навколо ефективності існуючої моделі регулювання доступу до публічної інформації, проблем формалізму в діяльності органів влади, потреби в розвитку єдиних електронних сервісів, механізмів громадського контролю та прозорого моніторингу дотримання інформаційних прав. Питання досягнення балансу між відкритістю публічної інформації та захистом державної безпеки є однією з найскладніших проблем сучасної правової науки та практики державного адміністрування. Для його розв'язання необхідний комплексний аналіз фундаментальних положень адміністративного права, конституційних гарантій, а також урахування специфіки розвитку інформаційного суспільства [1, с. 157–158; 2].

На доктринальному рівні виокремлюють кілька підходів до визначення сутності такого балансу. Один із них включає концепцію примату відкритості, згідно з якою право на отримання відкритих даних розглядається як невід'ємна складова демократії, прозорості влади і боротьби з корупцією [3, с. 90]. Відкритість виступає базовою цінністю, а будь-які обмеження цього права можливі лише у виняткових, прямо визначених законом випадках. Реалізація принципу відкритості, за сучасними дослідниками, є не лише юридичним, а й моральним імперативом для демократичної держави.

Проте поряд із цим підходом існує й концепція обґрунтованого обмеження, яка визнає, що повна відкритість інформації не завжди є можливою або доцільною. В умовах гібридних загроз, воєнних дій, поширення дезінформації чи кібератак держава має обов'язок обмежувати доступ до певних категорій інформації задля захисту державної безпеки, громадського порядку, прав і свобод інших осіб. Такі обмеження повинні бути визначені законом, відповідати принципу пропорційності й бути виправданими легітимною метою. Європейський суд з прав людини неодноразово підкреслював, що обмеження прав мають бути необхідними в демократичному суспільстві й відповідати принципу пропорційності.

Сучасна правова доктрина дедалі більше спирається на теорію зважування цінностей, згідно з якою жодна з цінностей не є абсолютною. Кожен конкретний випадок оцінюється індивідуально з урахуванням потенційної користі чи шкоди для суспільства. Цей підхід знаходить відображення в практиці Конституційного Суду України щодо обмеження прав під час воєнного стану та захисту державної таємниці [4, с. 18–21].

Європейські правові системи орієнтуються на інтеграцію принципу прозорості з інтересами безпеки через чітку регламентацію процедур доступу, диференціацію рівнів інформації, а також посилення ролі незалежних інституцій через омбудсменів, спеціальних комісій, судового контролю. У багатьох країнах ЄС створено електронні платформи, які автоматизують процеси доступу до інформації та мінімізують суб'єктивізм посадовців [5, с. 163].

У вітчизняному законодавстві простежується прагнення досягти балансу між дотриманням демократичних стандартів відкритості, закріплених, зокрема у Законі України «Про доступ до публічної інформації» [6], та необхідністю захисту державної, службової, конфіденційної інформації, особливо в умовах воєнного стану й гібридної агресії. Водночас залишається невирішеною проблема чіткого визначення меж між відкритою та обмеженою інформацією, а також створення дієвих запобіжників проти зловживань з боку органів влади [7, с. 47].

Значущою є міжнародно-правова складова. Міжнародні стандарти (рекомендації Ради Європи, Конвенція про доступ до офіційних документів, стандарти ОБСЄ та ООН) встановлюють, що обмеження права на доступ до інформації мають бути законними, обґрунтованими та мінімально необхідними для захисту конкретних легітимних інтересів. У підсумку, принципи відкритості, прозорості та підзвітності є основою публічного адміністрування, але забезпечення безпеки держави та суспільства потребує чітко визначених, пропорційних

і контрольованих обмежень доступу до інформації. Баланс між цими цінностями не слугує статичною нормою, а радше гнучкою системою, яка постійно вдосконалюється відповідно до нових інформаційних викликів, технологічного прогресу та змін у безпековому середовищі.

Новітній адміністративно-правовий механізм реалізації права на отримання інформації формується під впливом двох взаємозалежних чинників: потреби забезпечення максимальної прозорості публічної влади та необхідності гарантування національної та інформаційної безпеки держави. Законодавча основа таких механізмів визначена передусім Законом України «Про доступ до публічної інформації», який закріплює основні принципи відкритості, прозорості, неупередженості та своєчасності доступу до інформації для всіх заінтересованих осіб. До механізмів реалізації такого права належать чітко визначений перелік суб'єктів, які зобов'язані надавати інформацію, процедура подання й розгляду інформаційних запитів, встановлення строків надання відповідей, вимоги щодо форми та способу оприлюднення інформації.

Чинне законодавство містить низку винятків, які передбачають обмеження доступу до інформації, якщо її поширення може завдати шкоди національним інтересам, обороноздатності, економічній безпеці або міжнародним відносинам України. Обґрунтованість таких обмежень визначається на основі принципу, коли інформація стосується легітимного інтересу; розголошення може завдати суттєвої шкоди цьому інтересу; шкода від оприлюднення перевищує суспільну користь від відкритості. Ключовим елементом виступає дотримання вимог пропорційності, обґрунтованості й мінімальної достатності обмеження.

Засоби адміністративно-правового регулювання, спрямовані на захист інформаційної та державної безпеки, передбачають запровадження спеціальних адміністративних процедур і технологічних рішень. Це, зокрема, класифікація інформації за рівнями доступу, ведення державних реєстрів інформації з обмеженим доступом, застосування систем контролю доступу, кібербезпеки, шифрування даних, а також обов'язкова експертиза відомостей, які можуть становити таємницю [8; 9].

За період 2022–2024 років СБУ зафіксувала понад 150 кібератак на державні органи, значна частина яких була спрямована на отримання даних із закритих реєстрів. У деяких випадках наслідки таких атак мали вплив не лише на державну безпеку, а й на діяльність місцевих громад (наприклад, у ситуації з DDoS-атаками на реєстри Мін'юсту у квітні 2023). Це підкреслює важливість розробки адаптивних протоколів реагування. Зростає частка тимчасового блокування доступу до окремих категорій інформації (наприклад, про переміщення ЗСУ, роботу критичної інфраструктури, мобілізаційних процесів тощо). Практика свідчить, що такі заходи є обґрунтованими за умови чіткого дотримання норм законодавства. Важливим інструментом адміністративно-правового захисту інформаційної безпеки стала розбудова кіберінфраструктури держави: впровадження комплексних систем захисту інформації в органах державної влади, створення Національного координаційного центру кібербезпеки при РНБО, запровадження стандартів захисту критичних інформаційних ресурсів [10].

Крім цього, значна увага приділяється вдосконаленню електронних сервісів доступу до публічної інформації, які забезпечують не лише зручність для громадян, а й унеможливають несанкціонований доступ до чутливих даних. Розвиток платформ «Дія», державних порталів відкритих даних, автоматизація процесів розгляду запитів є прикладами застосування сучасних адміністративних та інформаційно-технологічних механізмів, що одночасно посилюють і відкритість, і безпеку [11; 12]. Водночас, у практиці реалізації адміністративно-правових механізмів виявляються низка проблем: формалізм при розгляді інформаційних запитів, зловживання правом на відмову в доступі, нечіткість критеріїв віднесення інформації до обмеженої, недостатній рівень цифрової грамотності посадових осіб та брак ефективного зовнішнього контролю.

Висновки. Означені виклики сьогодення вимагають постійного вдосконалення адміністративно-правових механізмів у сфері доступу до публічної інформації й інформаційної безпеки. На нашу думку, наявні законодавчі зміни не повністю враховують реальну

швидкість трансформації інформаційних загроз. Відтак, одним із перспективних напрямів є створення оперативних міжвідомчих груп, що здатні на практиці забезпечити аналіз ризиків і формування дієвих алгоритмів обмеження інформації. Такий підхід дозволить мінімізувати розрив між появою нових загроз і реакцією державних інституцій.

Іншими ключовими напрямками удосконалення є: уточнення категорій інформації й критеріїв її обмеження, впровадження прозорих стандартів прийняття рішень, стандартизація та автоматизація адміністративних процедур, розвиток електронних сервісів і порталів відкритих даних. Необхідно посилювати кіберзахист систем органів публічної влади, впроваджувати багаторівневий контроль доступу й протоколи реагування на інциденти.

Важливо також розширювати повноваження незалежних інституцій, залучати громадськість до контролю, а державним службовцям забезпечувати сучасну цифрову освіту та підвищення кваліфікації. Гармонізація із міжнародними стандартами має ґрунтуватися на детальному аналізі вітчизняних ризиків і потенціалу цифрової інфраструктури. Зокрема, впровадження стандартів ISO/IEC 27001 та регулярний аудит інформаційних систем допоможуть не лише формально відповідати глобальним трендам, а й реально посилити стійкість українських електронних платформ. Сукупність цих заходів створює адаптивну систему адміністративно-правових механізмів, здатну забезпечити доступність публічної інформації та захист національних інтересів в інформаційному суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Бліхар М.М. Інформаційна безпека в інтернет-просторі: правові засади. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2022. № 74. С. 154–162.
2. Рішення Конституційного Суду України від 20.04.2022 № 3-р/2022. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-22#Text>
3. Качур Т.М. Баланс відкритості та безпеки: європейський досвід для України. *Журнал європейського права*. 2023. № 3. С. 87–97.
4. Діхтієвський В.П. Адміністративно-правове регулювання доступу до публічної інформації монографія. Харків: Право, 2023. 152 с.
5. Transparency and Accountability in Public Administration: Comparative Legal Aspects. *Journal of Public Policy*. 2024. Vol. 7. P. 150–167.
6. Про доступ до публічної інформації Закон України « від 13.01.2011 № 2939-VI (у редакція від 08.10.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>.
7. Плужник О.П., Кириченко Л.В. Інформаційна безпека громадянина у період воєнного стану: правові аспекти. *Право України*. 2023. № 5. С. 45–58.
8. Про інформацію Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII (у редакції від 15.11.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.
9. Про затвердження Правил забезпечення захисту інформації в інформаційних, електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних системах Постанова Кабінету Міністрів України від 29.03.2006 № 373 (у редакція від 18.04.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2006-п#Text>.
10. Національний координаційний центр кібербезпеки при РНБО України. URL: <https://www.ncscc.gov.ua/>.
11. Офіційний портал відкритих даних України. URL: <https://data.gov.ua/>.
12. Міністерство цифрової трансформації України. Електронні сервіси. URL: <https://thedigital.gov.ua/>.

КРИВОРУЧЕНКО М. В.,

аспірант кафедри морського та митного права

(Національний університет «Одеська юридична академія»)

УДК 347.793:331.106:004

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.28>

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПІДГОТОВКИ ТА ДИПЛОМУВАННЯ МОРЯКІВ

У статті проаналізовано міжнародні організаційно-правові зусилля у сфері цифрової трансформації системи підготовки та дипломування моряків. Відзначено, що розвиток дієвої нормативної основи для впровадження електронних сервісів у цій галузі становить одне з пріоритетних завдань кожної морської держави. Це завдання має виконуватися на підставі міжнародних стандартів та кращих практик адміністрування, з урахуванням сучасних вимог до прозорості, оперативності та ефективності надання публічних послуг. Охарактеризовано підходи ІМО та ІЛО до модернізації відповідних адміністративних формальностей з урахуванням глобальних трендів цифровізації та автоматизації. Підкреслено, що наведені у Звіті ІЛО «Револьюційні підходи до безпеки та гігієни праці: роль штучного інтелекту та цифровізації на робочих місцях» переваги та ризики штучного інтелекту, цифровізації, робототехніки та автоматизації повною мірою стосуються й морської праці. Особливо в умовах впровадження усе більш автоматизованих систем, зменшення кількості екіпажів та прогнозованого розгортання автономного судноплавства. Підсумовано, що цифровізація системи підготовки та дипломування моряків є глобальним трендом. Він підтримується провідними міжнародними організаціями та закріплюється у нормативних актах. STCW 1978/1995/2010, MLC 2006 та інші міжнародні організаційні та правові інструменти створюють необхідний базис для переходу до електронних форматів документів та цифрових сервісів у морській галузі. В Україні ці процеси набувають особливої актуальності у контексті реформування морського сектора, протидії корупційним ризикам, адаптації до міжнародних стандартів та впровадженні кращих практик публічного адміністрування. Водночас правові аспекти цифрової трансформації підготовки та дипломування моряків потребують подальшого комплексного дослідження та оновлення нормативних засад, що очікувано сприятиме підвищенню прозорості, ефективності, технологічної сумісності та міжнародної довіри до національних систем морської освіти та дипломування галузевих спеціалістів.

Ключові слова: *сертифікація, моряки, цифровізація, електронне урядування, правове регулювання, інноваційні технології, морська діяльність, морська освіта, адміністрування.*

Kryvoruchenko M. V. Internationally-legal principles of digitalization of training and certification of seafarers

The article analyzes the international organizationally-legal efforts in the sphere of digital transformation of the system of training and certification of seafarers. It has been noted that the development of an effective regulatory framework for the introduction of electronic services in this area is one of the priority tasks of each maritime state. This task should be performed on the basis of the international

standards and the best practices of administration, taking into account the modern requirements for transparency, quickness and efficiency of public services. The IMO's and the ILO's approaches to modernization of the relevant administrative formalities have been characterized, taking into account the global trends of digitalization and automation. It has been emphasized that given in the Report of the ILO "Revolutionizing Health and Safety: The Role of AI and Digitalization at Work", the advantages and the risks of artificial intelligence, digitalization, robotics and automation fully concern the marine labor. It is, especially in the context of the introduction of increasingly automated systems, the reduction in the number of crews and the projected development of autonomous shipping. It has been summarized that the digitalization of the system of training and certification of seafarers is a global trend. It is supported by the leading international organizations and enshrined in regulations. The STCW 1978/1995/2010, the MLC 2006 and other international organizational and legal instruments, create the necessary basis for the transition to electronic document formats and digital services in the maritime industry. These processes are of particular relevance in the context of reforming the maritime sector, countering corruption risks, adapting to the international standards and implementing the best practices of public administration in Ukraine. At the same time, the legal aspects of digital transformation of training and certification of seafarers require the further comprehensive research and updating of regulatory principles, which is expected to increase transparency, efficiency, technological compatibility and international confidence in the national systems of maritime education and certification of industry specialists.

Key words: *certification, seafarers, digitalization, e-government, legal regulation, innovative technologies, maritime activities, maritime education, administration.*

Вступ. Стрімкий технологічний розвиток і цифровізація зумовлюють радикальні трансформації у функціонуванні морської галузі. Впровадження інноваційних інформаційно-комунікаційних технологій, автоматизації, використання штучного інтелекту, хмарних обчислень тощо висуває нові вимоги до людського капіталу у цьому секторі. Такі зміни можуть зумовлювати розриви між попитом і пропозицією знань, навичок і компетентностей, який має бути усунутий через усесторонню модернізацію системи морської освіти. Цифровізація це не лише впровадження технологічних рішень і нових програмних продуктів, а й трансформація освітнього процесу, що охоплює його проєктування, адміністрування (у т.ч. електронне) та контроль в інноваційному середовищі з використанням сучасних управлінських інструментів: підприємницьких хабів, мережевої взаємодії та механізмів управління талантами. Діджиталізація охоплює також процеси отримання документів, що підтверджують рівень професійної підготовки, а також інші сервіси, орієнтовані на працівників судноплавної галузі. Побудова якісної нормативної бази для впровадження електронного урядування у сфері підготовки та дипломування моряків є ключовим завданням кожної морської держави, зокрема й України, яка активно реформує національну систему підвищення та підтвердження кваліфікації, отримання документів моряків тощо, усуваючи корупційні ризики, технологічні та правові вади, і водночас формуючи прозору систему дипломування, що базується на міжнародних стандартах і кращих зарубіжних практиках публічного адміністрування.

Питання правового регулювання впровадження електронних сервісів у систему підготовки та дипломування моряків на міжнародному та національному рівнях поки що залишаються малодослідженими в українській правовій доктрині. Окремі аспекти цієї проблематики порушуються у працях таких правознавців, як Т. Аверочкіна, Н. Коваль, Б. Кормич, Н. Смірнова, О. Федотов. Обмеженість наукової розробки цієї тематики зумовлена порівняно нещодавнім оновленням нормативно-правової бази в Україні, активною фазою цифровізації та розширенням переліку електронних послуг для моряків, що триває з початку

2020-х років і багато у чому зумовлений наслідками пандемічної гуманітарної кризи у мореплавстві. Зарубіжний науковий дискурс з питань адаптації морських кадрів до нових технологічних умов та забезпечення сталого розвитку морської індустрії представлений працями Д. Баєра, Ю. Ганчевої, Р. Годіна, М. Девана, Е. Деміреля, М. Мануеля, А. Мішури, Е. Мохамеда, К. Нарлева, М. Павлінович, М. Рачича, М. Хосні. Усе це обумовлює необхідність комплексного дослідження правових та організаційних засад цифровізації підготовки та дипломування моряків, починаючи з міжнародно-правового рівня, на якому узгоджено стандарти та програмні рішення, що імплементується державами з метою гармонізації відповідних адміністративних сервісів і формальностей. Таке дослідження сприятиме формуванню пропозицій щодо цифрової трансформації системи підготовки та дипломування моряків в Україні, як в умовах триваючого воєнного стану, так і на етапі повоєнного відновлення.

Постановка завдання. Метою статті є визначення та характеристика міжнародно-правових засад цифровізації підготовки та дипломування моряків.

Результати дослідження. Базовим міжнародним правовим інструментом у сфері підготовки та дипломування моряків є Міжнародна конвенція про стандарти підготовки, дипломування моряків та несення вахти 1978/1995/2010 (International Convention on Standards of Training, Certification and Watchkeeping for Seafarers, далі STCW) [1]. І хоча термін «цифровізація» та похідні від нього не використовуються у Конвенції, ряд її норм та пізніших поправок передбачають і підтримують перехід до електронних форм документообігу та обміну інформацією, що сприяє широкому розгортанню впровадження цифрових рішень у галузі. Так, зокрема, відповідно до пункту 16 Правила I/2 STCW, що набув чинності з 1 січня 2017 р., інформація про статус сертифікатів компетентності, підтверджені та дозволів має бути доступною в електронному вигляді англійською мовою. Цим було створено базис для подальшого розвитку цифрових рішень у сфері підготовки та дипломування моряків. Крім того, у 2023 р. Комітетом з безпеки на морі (Maritime Safety Committee, далі – MSC) Міжнародної морської організації (International Maritime Organisation, далі IMO) схвалено поправки до Правила I/2 STCW та відповідного розділу Кодексу з підготовки, дипломування моряків та несення вахти (Seafarers' Training, Certification and Watchkeeping Code, STCW Code), що набули чинності 1 січня 2025 року і стосувалися електронних сертифікатів, зокрема дозволили видавати сертифікати моряків в електронному форматі за умов дотримання певних вимог, включаючи можливість перевірки автентичності та наявності необхідної інформації. Так, здійснити перевірку (верифікацію) можна за допомогою відповідного програмного додатку, схвалених та збережених даних, унікального номера відстеження, ідентифікаційного номера моряка, коду швидкого реагування (QR), або будь-якої комбінації зазначених елементів або будь-яких інших способів, які вважаються придатними для цього та схваленими Адміністрацією. Унікальний номер відстеження та інші дані для перевірки мають бути завжди доступними [2].

IMO у своїх документах і дослідженнях широко підтримує ідеї цифровізації, автоматизації та спрощення обов'язкових формальностей, що пов'язані з документами моряків. Так, серед іншого, ще у Циркулярі FAL.5/Circ.39/Rev.2 [3] визнавалася аналогічність електронних сертифікатів паперовим та встановлювалася низка критеріїв справжності, безпеки і доступності їх контролю. Так, уряди країн при використанні електронних сертифікатів мають забезпечити: дійсність та відповідність формату і змісту, що вимагаються відповідною міжнародною конвенцією або іншим обов'язковим документом; захист від редагування, модифікацій або переглядів, крім тих, що санкціоновані емітентом чи урядом; унікальний номер для відстеження та перевірки; друкований та видимий символ, що підтверджує джерело видачі документа. Крім того, у березні 2025 р. IMO повідомила про продовження роботи над створенням комплексної стратегії використання нових технологій для підвищення ефективності, безпеки та стійкості у судноплавній галузі. Зокрема, під час 49 сесії в Лондоні з 10 по 14 березня Комітет IMO зі спрощення формальностей виклав план роботи з розробки Стратегії IMO з цифровізації морського судноплавства, яка має бути прийнята найвищим керівним органом Організації Асамблеєю IMO до звершення 2027 року. Ця міжсекторальна

стратегія охоплюватиме різні галузі роботи ІМО, зокрема й систему електронних сертифікатів моряків, сприяючи створенню цілковито взаємопов'язаного, гармонізованого та автоматизованого глобального морського сектора [4].

Під час роботи 49 сесії також було оновлено Компендіум зі спрощення процедур та електронних ділових операцій (IMO Compendium on Facilitation and Electronic Business, далі IMO Compendium), що впроваджується ІМО з 2019 р. у співпраці зі Всесвітньою митною організацією, Європейською економічною комісією ООН, Міжнародною організацією зі стандартизації та Міжнародною гідрографічною організацією. Цю еталонну модель спрямовано на гармонізацію семантики та формату усієї інформації у морській галузі, що належить до сфери повноважень ІМО. Набір даних та сформована модель IMO Compendium гарантують, що ІТ-системи різних зацікавлених сторін можуть обмінюватися наборами даних (щодо ідентифікації та кваліфікаційних документів моряків, їх медичних довідок та стажу роботи), гармонізувати функціонування «морського єдиного вікна», оптимізувати заходження до портів і сприяти розвитку «зелених» та «цифрових» коридорів [5; 6]. Він не є обов'язковим, але рекомендованим для використання державами-членами ІМО при цифровій трансформації адміністративних формальностей у сфері морських перевезень. Уніфікація форматів таких даних та їх електронне подання сприяє автоматизації перевірок, взаємодії між державами та забезпеченню прозорості процесу дипломування. Таким чином, навіть незважаючи на необов'язковий характер IMO Compendium, його механізми можуть стати основою для розробки національного законодавства щодо цифрових сервісів у морській сфері та прискорити гармонізацію українських адміністративних сервісів і формальностей з міжнародними стандартами, знизити ризики корупції та підвищити довіру до цифрових даних.

Створення IMO Compendium також пов'язано з вимогами Конвенції зі спрощення міжнародного морського судноплавства 1965 р. (Convention on Facilitation of International Maritime Traffic 1965, FAL), встановленими у 2022 р. [7]. Зокрема, нові стандарти закріпили обов'язковість використання з 1 січня 2024 р. єдиної цифрової платформи, або «єдиного морського вікна», для обміну інформацією з суднами при заходженні до портів, механізмів протидії корупційним викликам та вжиття превентивних заходів для зміцнення доброчесності, прозорості та підзвітності. Такі кроки спростили процедури отримання дозволів на прибуття, стоянку та відхід суден і сприяють підвищенню ефективності судноплавства у світі [8].

Міжнародна організація праці (International Labour Organization, далі ІЛО) відіграє ключову роль у формуванні глобальних стандартів праці для моряків та їх соціального захисту. Одним з фундаментальних документів ІЛО є Конвенція про працю в морському судноплаванні 2006 р. (Maritime Labour Convention 2006, далі MLC 2006) [9], яка об'єднала численні попередні нормативні акти у єдиний узгоджений правовий механізм. MLC 2006 встановлено мінімальні вимоги до умов працевлаштування, розміщення, охорони здоров'я, медичного обслуговування, соціального забезпечення та рекрутингу моряків. Цей міжнародний акт визнається «четвертим стовпом» морського права поряд із конвенціями SOLAS, MARPOL та STCW [10].

Хоча норми MLC 2006 не містять прямої вказівки на використання цифрових інструментів, тенденції їх впровадження у державах-членах ІЛО засвідчують поступову цифрову трансформацію окремих елементів механізму підготовки та працевлаштування моряків через створення електронних реєстрів різноманітної інформації для моряків. Так, на початку 2025 р. Сінгапур презентував цифрову платформу “Maritime Energy Training Facility Digital Platform” для підготовки морських кадрів, що надає можливість переглядати курси, реєструватися, здійснювати платежі, відстежувати свій прогрес у навчанні та сертифікації, потенціал якої буде цілковито реалізований до завершення 2025 року. Сьогодні платформа є доступною для сінгапурських морських компаній та суден, зареєстрованих у Сінгапурі. На наступному етапі доступ буде розширено для більшої кількості компаній та зарубіжних зацікавлених сторін [11].

Філіппінський Департамент закордонної праці впровадив систему електронної реєстрації (e-Registration), що дозволяє морякам створювати особисті профілі, оновлювати

інформацію та отримувати реєстраційний номер, необхідний для працевлаштування за кордоном [12]. В Японії Mitsui O.S.K. Lines Ltd. та Fujitsu Limited у березні 2025 р. було оголошено про початок застосування системи оптимізації та планування ротації екіпажів з використанням штучного інтелекту з комбінуванням різноманітних умов (звання, кваліфікацію моряка, періоди перебування на борту та відпустки, тип судна та розклад, важливі події у його сімейному житті). Запровадження цієї системи спростить планування заміни екіпажів, покращуючи баланс між роботою та особистим життям моряків за рахунок коротших послідовних періодів на борту і достатнього часу відпустки. Крім того, передбачається суттєве підвищення ефективності через скорочення часу формування відповідних графіків приблизно на 70% [13].

В Україні моряки можуть скористатися порталом «Дія» для подання заяв на отримання або підтвердження кваліфікаційних документів та реєстрації на іспити. Цей сервіс сприяє прозорості та зменшенню корупції у сфері дипломування моряків [14], є ефективним засобом з впровадження дружнього для громадян публічного адміністрування, побудованого на принципах “good governance” [15, с. 141]. У цілому такі інструменти публічного адміністрування однієї з провідних функцій морської держави підготовки та дипломування моряків є, як свідчить практика, визнаними та широко запроваджуваними у країнах-постачальниках працівників для морського сектору. Комп’ютеризовані системи використовуються також у навчанні та підвищенні кваліфікації, у тренажерних центрах, при складанні кваліфікаційних іспитів тощо [16, с. 296].

Крім того, необхідно відзначити Конвенцію ILO №185 «Про документи, що посвідчують особу моряків» 2003 р. [17], що спрямована на спрощення прикордонного контролю та підвищення їх мобільності, передбачаючи запровадження біометричних та цифрових даних у посвідченнях моряків. Використання таких даних сприяє швидшому й безпечнішому проходженню формальностей у портах. Відповідно до ст. 4 Конвенції, держави мають забезпечити ведення реєстру виданих, зупинених або вилучених документів моряків в електронній базі даних з вжиттям необхідних заходів для забезпечення її безпеки від втручання або несанкціонованого доступу, а також гарантувати використання персональних даних, що у ній містяться, виключно з метою перевірки документу, що засвідчує особу моряка.

У новому Звіті ILO «Революційні підходи до безпеки та гігієни праці: роль штучного інтелекту та цифровізації на робочих місцях» [18] відзначається, що штучний інтелект, цифровізація, робототехніка та автоматизація стрімко змінюють систему безпеки та гігієни праці на робочих місцях у всьому світі; підкреслюється, що нові технології здатні поліпшити здоров’я та благополуччя працівників, а також йдеться про необхідність прийняття превентивних заходів для усунення нових ризиків. Проте підкреслюється також, що надмірна залежність від штучного інтелекту та автоматизації може призвести до зниження рівня контролю зі сторони людини, що, у свою чергу, підвищує ризики у сфері безпеки та гігієни праці. Робота в умовах постійного підключення та алгоритмічного управління може сприяти стресу, вигоранню та погіршенню психічного здоров’я. Це, на наше переконання, повною мірою стосується й морської праці, особливо в умовах впровадження усе більш автоматизованих систем управління суднами, зменшення кількості екіпажів та прогнозованого розгортання автономного судноплавства.

Висновки. Таким чином, цифрова трансформація системи підготовки та дипломування моряків є глобальним трендом, що підтримується провідними міжнародними організаціями та закріплюється у відповідних нормативно-правових актах. Конвенція про стандарти підготовки, дипломування моряків та несення вахти, Конвенція про працю в морському судноплавстві та інші міжнародні організаційно-правові інструменти створюють необхідний базис для переходу до електронних форматів документів та цифрових сервісів у морській галузі. В Україні ці процеси набувають особливої актуальності у контексті реформування морського сектору, протидії корупційним ризикам, адаптації до міжнародних стандартів та впровадженні кращих практик публічного адміністрування та електронного урядування. Водночас правові аспекти цифровізації підготовки та дипломування моряків потребують

подальшого комплексного дослідження та оновлення нормативних засад, що очікувано сприятиме підвищенню прозорості, ефективності та міжнародної довіри до національних систем морської освіти та дипломування галузевих спеціалістів.

Список використаних джерел:

1. International Convention on Standards of Training, Certification and Watchkeeping for Seafarers, 1978/1995/2010 (2017 edition). URL: <https://archive.org/details/stcw-2017> (дата звернення: 21.05.2025 р.).
2. Guidelines on the Use of Electronic Certificates of Seafarers. MSC.1/Circ.1665 28 June 2023. URL: <https://surli.cc/zmwfhq> (дата звернення: 21.05.2025 р.).
3. Guidelines for the use of Electronic Certificates. Circular FAL.5/Circ.39/Rev.2. URL: <https://surli.li/vkmire> (дата звернення: 19.05.2025 р.).
4. IMO to develop global strategy for maritime digitalization. URL: <https://surli.li/gesguz> (дата звернення: 21.05.2025 р.).
5. The IMO Compendium on Facilitation and Electronic Business. URL: <https://surli.li/zjifmq> (дата звернення: 22.05.2025 р.).
6. IMO Compendium on Facilitation and Electronic Business. URL: <https://surli.li/cbmthr> (дата звернення: 18.05.2025 р.).
7. Convention on Facilitation of International Maritime Traffic (FAL). URL: <https://surli.cc/ftprjn> (дата звернення: 22.05.2025 р.).
8. Maritime Single Window advancing digitalization in shipping. URL: <https://surli.lu/cvirwi> (дата звернення: 22.05.2025 р.).
9. Maritime Labour Convention, 2006, as amended. URL: <https://surli.li/ijrave> (дата звернення: 22.05.2025 р.).
10. Four pillars for safety, environment, training, working conditions. URL: <https://surli.li/qutzah> (дата звернення: 22.05.2025 р.).
11. Singapore unveils digital platform to train maritime workforce. URL: <https://surli.li/oucldc> (дата звернення: 22.05.2025 р.).
12. A 2024 Guide on How to Register in POEA e-Registration. URL: <https://surli.lu/fskheh> (дата звернення: 22.05.2025 р.).
13. MOL and Fujitsu leverage AI for efficient crew replacement planning. URL: <https://surli.li/bmmyds> (дата звернення: 23.05.2025 р.).
14. Дипломування членів екіпажів суден. URL: <https://surli.li/efumve> (дата звернення: 22.05.2025 р.).
15. Аверочкіна Т.В., Коваль Н.О., Федотов О.П. Організаційно-правові аспекти діджиталізації галузевих управлінських сервісів в Україні. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2023. № 2(80). С. 138–142. <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2023.2.24>
16. Кормич Б.А., Аверочкіна Т.В. Публічне адміністрування морського сектору: цифровізація, автоматизація та оновлення правового базису. *Право та державне управління*. 2024. № 1. С. 294–301. <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.1.41>
17. Seafarers' Identity Documents Convention (Revised), 2003, as amended (No. 185). URL: <https://surli.li/ecrpim> (дата звернення: 22.05.2025 р.).
18. Revolutionizing Health and Safety: The Role of AI and Digitalization at Work. URL: <https://surli.lu/rdxyul> (дата звернення: 23.05.2025 р.).

ЛИГІН О. В.,

аспірант кафедри адміністративного
права, інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисциплін
(Київський університет інтелектуальної
власності та права)

УДК 342.9:340.132:35.07:794.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.29>

ПРИНЦИПИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ АЗАРТНИХ ІГОР В УКРАЇНІ

У статті здійснено комплексний доктринально-нормативний аналіз принципів публічного адміністрування у сфері організації та регулювання азартних ігор в Україні. Визначено, що принцип у сучасному правовому дискурсі трактується як вихідне нормативне положення, яке слугує цілевказівкою для формування, тлумачення та застосування правових норм. Обґрунтовано, що саме принципи адміністративного права забезпечують внутрішню узгодженість публічного адміністрування, стабільність регуляторної політики та легітимність владних рішень. У центрі дослідження принципи верховенства права, законності, прозорості, підзвітності, пропорційності, відповідальності та об'єктивності, які реалізуються у контексті адміністративної діяльності КРАІЛ та інших регуляторних органів. Звернено увагу на нормативну реалізацію цих принципів у спеціальному законодавстві, а також на проблеми їхнього дотримання в умовах воєнного стану та кризових ситуацій. Особливу увагу приділено концепції «відповідальної гри» як практичному втіленню принципу соціальної орієнтації публічного адміністрування. Здійснено порівняльний аналіз доктринальних позицій українських науковців, які акцентують на потребі систематизації законодавства, усунення суперечностей між нормами та нормативного закріплення ключових принципів. Виявлено основні ризики порушення принципів юридичної визначеності, рівності, стабільності та системності, що знижують ефективність державної політики у сфері азартних ігор. Проаналізовано приклади реалізації таких принципів, як прозорість (через онлайн-моніторинг транзакцій), підзвітність (через формалізовану процедуру санкціонування порушень), пропорційність (через тимчасові та обґрунтовані обмеження в умовах війни). Наголошено на необхідності комплексного вдосконалення механізмів публічного контролю, впровадження чітких стандартів адміністрування та підвищення прозорості прийняття рішень. Зроблено висновок про доцільність оновлення нормативної бази, формування етичної культури публічного адміністрування та забезпечення балансу між публічними інтересами, безпекою суспільства і правами суб'єктів господарювання. Окреслено перспективні напрями законодавчого оновлення, які мають на меті не лише запобігання гральній залежності, а й сприяння відповідальному підприємництву у сфері азартних ігор.

Ключові слова: адміністративне право, азартні ігри, дерегуляція, державна політика, ігрова залежність, ліцензування, нормативна стабільність, об'єктивність, публічне адміністрування, підзвітність, правова визначеність, принцип, пропорційність, прозорість, регулювання, відповідальність.

Lyhin O. V. Principles of public administration of gambling in Ukraine

The article provides a comprehensive doctrinal and normative analysis of the principles of public administration in the field of organization and regulation of gambling in Ukraine. It is established that a principle, in the modern legal discourse, is interpreted as a fundamental normative provision serving as a guideline for the formation, interpretation, and application of legal norms. It is substantiated that the principles of administrative law ensure internal coherence of public governance, stability of regulatory policy, and legitimacy of state decisions. The study focuses on the principles of the rule of law, legality, transparency, accountability, proportionality, responsibility, and objectivity, as implemented in the administrative activities of the Commission for the Regulation of Gambling and Lotteries (CRGL) and other regulatory bodies. Attention is paid to the normative implementation of these principles in special legislation and by-laws, as well as to the challenges of their observance under martial law and crisis conditions. Particular emphasis is placed on the concept of “responsible gambling” as a practical embodiment of the principle of socially oriented administration. A comparative analysis of doctrinal positions of Ukrainian scholars is conducted, highlighting the need for legislative systematization, elimination of normative inconsistencies, and formal entrenchment of key principles. The main risks of violating the principles of legal certainty, equality, stability, and systemic coherence are identified, which undermine the effectiveness of public policy in the gambling sector. The article analyzes examples of the implementation of transparency (through online monitoring of transactions), accountability (through formalized sanctioning procedures), and proportionality (through temporary and substantiated wartime restrictions). The necessity of enhancing public oversight mechanisms, introducing clear administrative standards, and increasing transparency in decision-making is emphasized. The conclusion is drawn about the need to update the regulatory framework, foster an ethical culture of administration, and ensure a balance between public interests, societal safety, and the rights of business entities. Prospective directions for legislative improvement are outlined, aiming not only to prevent gambling addiction but also to promote responsible entrepreneurship in the gambling sector.

Key words: *accountability, administrative law, deregulation, gambling, gambling addiction, legal certainty, licensing, normative stability, objectivity, principle, proportionality, public administration, regulation, responsibility, rule of law, state policy, transparency.*

Вступ. В умовах трансформації формування та реалізації державної політики України у напрямі впровадження прозорого та відповідального належного врядування питання публічного адміністрування азартних ігор набуває особливої актуальності. Відновлення легального ринку азартних послуг з 2020 року супроводжується активним формуванням нормативно-правового підґрунтя, що, своєю чергою, потребує доктринального осмислення принципів, на яких має ґрунтуватися державне управління у цій сфері. Зростання економічної ролі індустрії азарту поєднується з підвищеними соціальними ризиками, включаючи ігрову залежність, фінансову уразливість громадян та потребу у превенції зловживань. У зв'язку з цим виникає об'єктивна потреба дослідити не лише інституційну архітектуру регулювання азартного бізнесу, а й нормативні принципи, що забезпечують легітимність, ефективність і соціальну орієнтацію адміністративної політики.

Проблематика публічного адміністрування азартних ігор в Україні характеризується низкою структурних та змістовних викликів. По-перше, існує проблема фрагментарності та нестабільності законодавства, що унеможливорює повноцінну реалізацію принципу правової визначеності. По-друге, у практиці регулювання трапляються випадки ухвалення рішень без дотримання принципу пропорційності та безперервності адміністративного управління, що

особливо загострюється в умовах воєнного стану. По-третє, механізми прозорості та підзвітності ще недостатньо інституційно розвинені, що створює ризики зловживань і підриває довіру до органів публічної влади. У зв'язку з цим аналіз реалізації та нормативного закріплення принципів публічного адміністрування в цій сфері є критично важливим для подальшої правової модернізації.

Об'єктом дослідження виступає система публічного адміністрування у сфері азартних ігор в Україні, а предметом принципи, які визначають правову природу, зміст і межі регуляторної діяльності держави у зазначеній сфері. Особливу увагу приділено таким принципам, як верховенство права, прозорість, підзвітність, пропорційність, відповідальність та об'єктивність. Дослідження ґрунтується на поєднанні доктринального, нормативного та емпіричного підходів, що дозволяє розкрити як теоретичні основи, так і практичні прояви принципів адміністрування. Аналізуються як загальні правові засади, закріплені в законодавстві, так і конкретні приклади їхньої імплементації, зокрема у діяльності КРАІЛ.

Наукове опрацювання тематики демонструє, що незважаючи на наявність окремих ґрунтовних праць комплексного дослідження реалізації принципів публічного адміністрування в контексті азартних ігор на перетині правової доктрини, законодавства та практики державного управління досі не здійснено. Деякі автори вказують на домінування індивідуально-правових рішень над процедурно обґрунтованими нормами, що суперечить принципам системності й верховенства права. Інші на недостатню реалізацію таких принципів, як правова рівність і відповідальність суб'єктів ринку, через відсутність єдиних стандартів ліцензування. Відтак, актуальним стає питання теоретичного обґрунтування та правового структурування принципів, які повинні формувати фундамент державної політики у сфері азартних ігор.

Мета статті полягає в тому щоб на основі теорії природного права, діючого законодавства та наукових доктрин виявити та узагальнити принципи публічного адміністрування азартних ігор в Україні.

Виклад основних положень. Поняття принцип у сучасному українському лексичному полі визначається як основне вихідне положення, що лежить в основі певної системи знань, теорії або ідеології, а також як основоположний закон у межах точної науки. Принцип виконує роль концептуального орієнтира, що структурує зміст відповідної сфери, забезпечує внутрішню узгодженість її положень та визначає нормативні межі тлумачення й застосування. Він має узагальнений, універсальний характер і функціонує як категоріальна основа для формування змісту, оцінки та обґрунтування відповідних положень знання або діяльності [1].

У теорії права принцип розглядається як фундаментальне, вихідне положення, що виражає загальну ідею права, визначає спрямованість правового регулювання та слугує орієнтиром для усієї юридичної діяльності. Він має універсальний, імперативний характер і застосовується до всієї системи права або її окремих елементів. Принципи права можуть бути закріплені в законодавстві прямо або опосередковано через тлумачення змісту норм. Їх значення полягає в забезпеченні єдності, цілісності та стабільності правової системи, зокрема у правотворчості, правозастосуванні та тлумаченні права [2, с. 197–199].

Принципи адміністративної процедури, закріплені у Законі України «Про адміністративну процедуру», становлять нормативну основу діяльності органів публічної адміністрації та забезпечують її правову передбачуваність, справедливість і ефективність. Центральне місце серед них посідає принцип верховенства права, що вимагає визнання прав і свобод людини найвищою цінністю. Законність як його складова зобов'язує адміністративні органи діяти лише на підставі та в межах закону. Принципи безсторонності, добросовісності, обґрунтованості й офіційності формують етичну та процедурну дисципліну адміністративного провадження. Рівність перед законом і пропорційність гарантують справедливе ставлення до всіх учасників, а презумпція правомірності дій особи захист від свавілля. Своєчасність і відкритість сприяють оперативному вирішенню справ і прозорості влади [3].

Згідно із Законом України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор», принципи публічного адміністрування у сфері азартних ігор

формують концептуальну основу державної політики, орієнтованої на поєднання економічної вигоди з високим рівнем соціальної відповідальності. Основною метою регулювання є мінімізація соціальних ризиків, пов'язаних із гральною діяльністю, зокрема залежності від азартних ігор. Закон встановлює пріоритет захисту прав громадян, забезпечення рівності умов участі та запобігання експлуатації гравців. Одним із ключових орієнтирів виступає принцип відповідальної гри, що включає заходи самоконтролю і самообмежень. Велику увагу приділено прозорості, об'єктивності та справедливості, які реалізуються, зокрема, через ведення відкритих реєстрів організаторів та ліцензування. Держава не втручається в результати ігор, однак встановлює вимоги до безпеки персональних даних та сертифікації обладнання. Заборонено участь осіб які не досягли 21 річного віку, що свідчить про обмежений доступ до азартних ігор [4].

Отже, принцип розглядається як фундаментальне нормативне положення, що визначає спрямованість і зміст публічного управління, зокрема у сфері азартних ігор. У цьому контексті основними принципами публічного адміністрування є верховенство права, законність, прозорість, об'єктивність, підзвітність і відповідальність. Законодавство акцентує на захисті прав і свобод громадян, забезпеченні рівного доступу до участі в азартних іграх та запобіганні ігровій залежності. Впровадження принципу відповідальної гри сприяє формуванню поведінки самоконтролю та самообмеження серед гравців. Відкритість реалізується через публічні реєстри організаторів, а справедливість через рівні умови ведення діяльності та ліцензування.

В доктринальних працях Ю. Бодрова, найбільш повно розкрито принципи публічного адміністрування у сфері азартних ігор в Україні. Центральним принципом виступає верховенство права, що передбачає пріоритетність спеціального закону у регулюванні гральної діяльності. Принцип ясності та визначеності порушується нечітким формулюванням терміну «азартна гра» та виключенням із нього лотерей. Непослідовність у регулюванні проявляється в суперечностях щодо видів азартних ігор та умов участі організаторів. Принцип юридичної рівності порушується нерівномірними вимогами до фізичних і юридичних осіб. Недостатньо реалізовано принцип відповідальності суб'єктів господарювання через відсутність вимог до їхньої ділової репутації. Це знижує довіру до механізмів ліцензування та суперечить принципу справедливості. Автор пропонує унормувати відповідні положення для забезпечення правової єдності та зменшення корупційних ризиків [5].

Д. Куцевол здійснив критичний аналіз порушень фундаментальних принципів правового регулювання господарської діяльності у сфері азартних ігор в Україні. Зокрема, йдеться про недотримання принципів верховенства права, правової визначеності, юрисдикційної визначеності та пріоритетності законодавчої процедури. Вчений наголошує, що використання індивідуально-правових актів, таких як рішення РНБО, суперечить ієрархії джерел права та не відповідає вимогам юридичної чистоти. Такі дії дискредитують законодавчий процес і створюють ризики неоднозначного правозастосування. Особливу увагу приділено принципу системності, якого не дотримано через фрагментарність і суперечливість між законом про азартні ігри та підзаконними актами, зокрема прийнятими в умовах воєнного стану [6].

Отже, узагальнюючи доктринальні, можна виділити ключові засади публічного адміністрування у сфері азартних ігор в Україні, які потребують чіткого нормативного закріплення та дотримання. Центральним є принцип верховенства права, що передбачає пріоритетність спеціального закону над підзаконними актами. Принцип правової визначеності порушується через нечітке визначення понять і суперечливі положення законодавства, зокрема стосовно терміну «азартна гра». Принцип системності зазнає руйнування через фрагментарність нормативного регулювання, особливо у період воєнного стану. Принцип юридичної рівності не дотримується через нерівні умови участі організаторів-господарюючих суб'єктів. Принцип відповідальності недостатньо реалізований через відсутність належних вимог до ділової репутації організаторів азартних ігор. Принцип пропорційності вимагає обмеження державного втручання лише у межах, необхідних для досягнення легітимної мети.

Прикладом реалізації принципу прозорості публічного адміністрування азартних ігор є постанова Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2024 № 171. Вона запроваджує функціонування цілодобової Державної системи онлайн-моніторингу, що забезпечує контроль за всіма транзакціями у сфері грального бізнесу. Система фіксує ставки, виплати, повернення та обмін коштів у режимі реального часу, що мінімізує ризики зловживань. Обов'язкова ідентифікація гравців і організаторів забезпечує відстежуваність і підзвітність. Дані системи доступні для КРАІЛ, Мінфіну, ДПС і Держфінмоніторингу відповідно до їхньої компетенції. Всі дії користувачів автоматично фіксуються, унеможливаючи маніпуляції. У постанові передбачено впровадження уніфікованого API для стандартизованої взаємодії онлайн-систем із державним реєстром. Формуються звіти щодо ключових показників ринку, що дозволяє аналізувати ефективність державної політики [7].

Постанова Кабінету Міністрів України від 09 лютого 2022 № 101 демонструє розгорнуту реалізацію принципу підзвітності в публічному адмініструванні азартних ігор шляхом запровадження формалізованого механізму накладення фінансових санкцій Комісією з регулювання азартних ігор та лотерей (КРАІЛ). Повноваження КРАІЛ чітко базуються на спеціальному законі, що гарантує правову визначеність і законність дій регулятора. Процедура накладення санкцій передбачає використання офіційних актів, звітів та документів сертифікаційних органів, які містять фактичні дані про порушення, що виключає необґрунтованість адміністративних рішень. Рішення про штрафи повинні містити чіткі реквізити, обґрунтування, посилення на норми закону та розмір штрафу, що забезпечує контрольованість і прозорість дій регулятора. Обов'язковим є інформування суб'єктів господарювання про розгляд справи: надсилаються повідомлення, копії документів та рішень, а також надається право бути присутнім на засіданні, подавати пояснення та інші матеріали [8].

Прикладом реалізації принципу пропорційності у сфері публічного адміністрування азартних ігор в умовах воєнного стану є Постанова Кабінету Міністрів України від 17 травня 2024 р. № 566. Згідно з положеннями якої обмеження, зокрема заборона реклами азартних ігор і використання військової символіки, мають тимчасовий характер і спрямовані на захист суспільства від лудоманії та моральної дезорієнтації, не порушуючи необґрунтовано права суб'єктів господарювання. Встановлення індивідуальних лімітів участі в азартних іграх і обов'язкових перерв є заходами саморегуляції, що мінімізують шкоду без повної заборони діяльності. Держава також застосовує блокування нелегальних сайтів виключно до порушників, за чітко визначеною процедурою, що виключає свавілля. Всі заходи мають вузьке спрямування, обґрунтовані законною метою та відповідають критеріям необхідності, доцільності та процесуальної справедливості [9].

Постанова Кабінету Міністрів України № 566 від 17 квітня 2024 року є прикладом реалізації принципу пропорційності у сфері публічного адміністрування азартних ігор під час воєнного стану. Обмеження, зокрема заборона реклами азартних ігор та використання військової символіки, мають тимчасовий характер і спрямовані на захист суспільства від лудоманії та моральної дезорієнтації. Такий часовий обмежувач гарантує, що втручання є необхідним, виправданим і не надмірним. Заходи з обмеження участі гравців через самовстановлені ліміти і обов'язкові перерви у грі дозволяють мінімізувати шкоду, не позбавляючи осіб права на участь в азартних іграх. Обмеження індивідуалізовані, добровільні та технічно забезпечуються організаторами. Такі дії спрямовані на запобігання ігровій залежності, не створюючи надмірного адміністративного тиску. Третім елементом є блокування нелегальних онлайн-ресурсів за чіткою процедурою та лише на підставі подання уповноваженого органу [10].

Отже, у сфері публічного адміністрування азартних ігор в Україні реалізуються ключові принципи прозорість, підзвітність і пропорційність через комплекс організаційно-правових механізмів. Прозорість забезпечується функціонуванням державної онлайн-системи моніторингу, яка фіксує всі транзакції в реальному часі та надає доступ до даних уповноваженим органам. Підзвітність проявляється у формалізованому порядку прийняття рішень регулятором, що включає складання актів, повідомлення суб'єктів, обов'язкову наявність

обґрунтувань та правове посилення. Процедура взаємодії передбачає участь суб'єктів господарювання, їх право подавати пояснення, а також залучення суміжних державних органів, що підвищує відповідальність за прийняті рішення. Пропорційність дотримується шляхом запровадження тимчасових та вузько спрямованих обмежень, які діють у межах публічного інтересу й не перевищують необхідного рівня втручання. Заходи щодо відповідального гравального середовища базуються на добровільному самоконтролі гравців і технічному забезпеченні перерв у грі.

Висновки. У сфері публічного адміністрування азартних ігор в Україні закріплено та практично реалізується низка фундаментальних принципів, які визначають природничу та нормативну спрямованість державної політики у цій сфері. Насамперед, це принцип верховенства права, що забезпечує правову визначеність, передбачуваність і стабільність у регуляторній діяльності. Усі рішення адміністративних органів повинні ґрунтуватися на чітко визначених нормах, що відповідає ідеї правової легітимності втручання держави у сферу приватного підприємництва. Водночас саме цей принцип формує основу для недопущення довільних або позаправових рішень з боку регулятора.

Принцип прозорості реалізується через обов'язковість доступу до релевантної інформації як для уповноважених органів, так і для суспільства. Він охоплює вимоги до відкритості процедур, контролю за діями суб'єктів господарювання, обов'язкової звітності та технічної фіксації транзакцій. Це дозволяє зменшити ризики корупції, запобігти зловживанням і забезпечити рівні умови для легального функціонування гравального бізнесу. Також прозорість формує довіру до адміністративних органів та підвищує рівень громадського контролю над сферою.

Особливого значення в умовах нестабільного середовища набуває принцип пропорційності, який вимагає, щоб державне втручання у сферу азартних ігор було виправданим, необхідним і обмежувалося легітимною метою. Заходи, спрямовані на обмеження участі гравців або діяльності операторів, мають носити тимчасовий, обґрунтований характер та не порушувати невинуватих прав суб'єктів господарювання. Пропорційність також виявляється у диференційованому підході до порушників і у збереженні права на відповідальне функціонування легального бізнесу.

Отже, принцип публічного адміністрування у сфері азартних ігор це фундаментальні природничі реалізовані нормативно положення, що визначає напрями формування та реалізації державної політики, її межі та методи реалізації в умовах легального ринку азартних послуг. Вони є ціле орієнтирами для адміністративних органів процесі під законної правотворчості та правозастосування, що сприяє правовій визначеності, забезпечує стабільність і передбачуваність регуляторних рішень. У цьому контексті ключовими виступають верховенство права, прозорість, підзвітність, пропорційність, об'єктивність та відповідальність. Реалізація цих принципів забезпечує баланс між публічними інтересами, економічною вигодою суб'єктів господарювання та захистом прав громадян. Принцип відповідальної гри формує поведінкові орієнтири для гравців шляхом самоконтролю і запобігання залежності. Прозорість гарантується доступністю інформації та моніторингом, а підзвітність процедурною формалізацією дій адміністративних органів..

Список використаних джерел:

1. Словник української мови: в 11 т. редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ. Наукова думка, 1970–1980. Т. 7. С. 167. 2024. URL: <https://sum.in.ua/s/pryncyp>
2. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів]. М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
3. Про адміністративну процедуру. Закон України від 17 лютого 2022 № 2073-IX. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2073-20>

4. Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор. Закон України від 14.07.2020 № 768-IX. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/768-20>

5. Бодров Ю.В. Законодавче регулювання організації та проведення азартних ігор: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Вип. 84. Ч. 3. С. 17–22. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.2>

6. Куцевол Д. Сучасний стан правового регулювання господарської діяльності у сфері організації та проведення азартних ігор. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 288–295. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.46>

7. Про затвердження Порядку функціонування Державної системи онлайн-моніторингу. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2024 р. № 171. *Офіційний вісник України*. 2024. № 17. Ст. 1013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/171-2024-п#Text>

8. 8 Про затвердження Порядку застосування Комісією з регулювання азартних ігор та лотерей фінансових санкцій (штрафів). Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 09 лютого 2022 № 101. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/101-2022-%D0%BF>

9. Деякі питання протидії негативним наслідкам функціонування азартних ігор в мережі Інтернет. Постанова Кабінету Міністрів України від 17 травня 2024 № 566. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/566-2024-%D0%BF>

10. Про затвердження ліцензійних умов у сфері організації та проведення азартних ігор. Постанова Кабінету Міністрів України; Умови, Форма типового документа, Заява, Опис, Форма, Схема, Структура від 21 грудня 2020 № 1341. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1341-2020-%D0%BF>

МАНІЧЕВ А. В.,ад'юнкт кафедри адміністративного
права і процесу
(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ)

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.30>**ВИДИ ПРАВ ПІЛЬГОВИХ КАТЕГОРІЙ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ**

У статті досліджено теоретико-правову природу класифікації прав пільгових категорій поліцейських в Україні в умовах воєнного стану та післявоєнного періоду. Автор обґрунтовує необхідність системної класифікації таких прав для ефективної реалізації соціальних гарантій та належного нормативного регулювання. Зазначено, що особливості правового статусу поліцейського передбачають наявність як загальногромадянських прав, гарантованих Конституцією України, так і спеціальних прав, що випливають із Закону України «Про Національну поліцію». Проаналізовано чинне законодавство щодо пільг, які гарантуються державою для окремих категорій працівників Національної поліції, а також розкрито класифікацію прав, що охоплюють основні, спеціальні та конкретні соціальні гарантії. Вперше у науковій площині запропоновано виокремлення трьох основних груп прав пільгових категорій поліцейських: основні (конституційні), спеціальні (професійні) та конкретні (додаткові, що надаються залежно від належності до пільгової категорії учасники бойових дій, особи з інвалідністю, постраждалі внаслідок Чорнобильської катастрофи тощо). Акцент зроблено на таких конкретних правах, як отримання грошової допомоги, пільг на оплату комунальних послуг, медичне забезпечення, санаторно-курортне лікування, психологічна підтримка тощо. Виявлено проблеми реалізації зазначених прав, зокрема: фрагментарність законодавства, бюрократичні бар'єри, недостатність фінансування, відсутність комплексної цифрової інфраструктури обліку пільг. У підсумку обґрунтовано доцільність впровадження єдиного електронного реєстру пільгових категорій поліцейських, автоматизованої системи обліку прав пільгових категорій осіб, розширення міжвідомчої взаємодії між суб'єктами надання прав особам, які мають право на пільги, та вдосконалення правового механізму соціального забезпечення поліцейських з урахуванням викликів, спричинених збройною агресією проти України. Акцентовано на важливості системного підходу до реалізації прав пільгових категорій поліцейських, особливо в умовах збройного конфлікту та післявоєнної реінтеграції.

Ключові слова: поліцейський, пільги, соціальні гарантії, права, соціальний захист, пільгова категорія осіб, реєстр, воєнний стан, післявоєнний період.

Manichev A. V. Types of rights of privileged categories of police officers

The article examines the theoretical and legal nature of the classification of the rights of privileged categories of police officers in Ukraine under martial law and the post-war period. The author justifies the need for a systematic classification of such rights for the effective implementation of social guarantees and proper regulatory regulation. It is noted that the peculiarities of the legal status of a police officer provide for the presence of both general civil rights guaranteed by the Constitution of Ukraine and special rights arising from the Law of Ukraine "On

the National Police". The current legislation on privileges guaranteed by the state for certain categories of National Police employees is analyzed, and the classification of rights covering basic, special and specific social guarantees is also revealed. For the first time in the scientific field, it is proposed to distinguish three main groups of rights of privileged categories of police officers: basic (constitutional), special (professional) and specific (additional, granted depending on belonging to a privileged category participants in hostilities, persons with disabilities, victims of the Chernobyl disaster, etc.). The emphasis is placed on such specific rights as receiving cash assistance, benefits for paying for utilities, medical care, sanatorium treatment, psychological support, etc. Problems of implementing these rights were identified, in particular: fragmentation of legislation, bureaucratic barriers, insufficient funding, lack of a comprehensive digital infrastructure for accounting for benefits. As a result, the feasibility of implementing a single electronic register of privileged categories of police officers, an automated system for accounting for the rights of privileged categories of persons, expanding interdepartmental interaction between entities providing rights to persons entitled to benefits, and improving the legal mechanism for social security of police officers, taking into account the challenges caused by armed aggression against Ukraine, was substantiated. The emphasis is placed on the importance of a systemic approach to the implementation of the rights of privileged categories of police officers, especially in conditions of armed conflict and post-war reintegration.

Key words: *police officer, benefits, social guarantees, rights, social protection, preferential category of persons, register, martial law, post-war period.*

Вступ. Воєнна агресія проти України з 2014 року, а особливо повномасштабне вторгнення у 2022 році, істотно трансформували правову природу та зміст функціонування підрозділів Національної поліції. Поліцейські опинилися на передовій боротьби за національну безпеку, громадський порядок та життя громадян, що обумовило зростання кількості осіб, які належать до пільгових категорій: учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок поранень, сімей загиблих тощо.

У таких умовах особливого значення набуває питання чіткого правового визначення, класифікації та гарантування видів прав пільгових категорій поліцейських, як у період воєнного стану, так і після завершення активної фази бойових дій. Наявна нормативна база не завжди відповідає сучасним потребам і не забезпечує належного рівня соціального захисту, що створює ризики демотивації особового складу, порушення прав людини та несправедливого ставлення до осіб, які виконують службові обов'язки з підвищеним ступенем небезпеки.

Крім того, післявоєнний період потребуватиме ґрунтовної правової реконструкції системи соціального забезпечення поліцейських з метою реінтеграції, реабілітації та гарантування належного життєвого рівня. Саме тому теоретичне обґрунтування та класифікація прав пільгових категорій поліцейських має не лише наукове, а й практико-правове значення для подальшої нормотворчої та управлінської діяльності.

Таким чином, дослідження видів прав пільгових категорій поліцейських у воєнний та післявоєнний періоди є надзвичайно актуальним з огляду на потреби забезпечення соціальної справедливості, правової визначеності та ефективного функціонування органів правопорядку в умовах трансформації безпекового середовища України.

Стан дослідження проблеми. В Україні низка науковців досліджували питання забезпечення прав пільгових категорій поліцейських, зокрема в контексті їх соціального захисту, правового регулювання та гарантій у воєнний і післявоєнний періоди. В межах даного дослідження варто акцентувати увагу на наукових доробках сучасних авторів, які присвятили дослідження окремим аспектам соціального захисту поліцейських. Зокрема, Бахчев К. В. (2023) здійснює у своїй науковій роботі огляд теоретичної складової гарантій соціального захисту поліцейського [1]; Бугайчук К. Л. (2021) висвітлює у своїх наукових доробках

питання посилення соціального захисту поліцейських шляхом внесення змін до Закону України «Про Національну поліцію», у тому числі в частині надання пільг поліцейським [2]; Вапнярчук Н. М. (2022) розглядала у своїй науковій статті нормативно-правове забезпечення соціального захисту працівників Національної поліції України [3]; Кісіль О. Ю. (2021) у дисертації досліджувала сутність та особливості правового регулювання соціального забезпечення поліцейських в Україні, а також опрацьовувала відповідні пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення загального та спеціального трудового законодавства у відповідній сфері [4]; Князькова Л. М. (2021) також у своїй науковій статті досліджувала проблеми соціального захисту поліцейських [5]; Марусевич Д. О. (2021) на дисертаційному рівні досліджував питання адміністративно-правового регулювання соціального захисту поліцейських та визначав можливі шляхи його вдосконалення [6]; Чекан М. М. (2020) під час дисертаційного дослідження акцентував увагу на особливостях публічного адміністрування соціального захисту в Україні, зокрема соціального захисту поліцейських [7] та інші. Вказані доробки становили наукове підґрунтя даної роботи. Водночас відзначимо, що окремого дослідження, присвяченого класифікації прав пільгових категорій поліцейських, дотепер проведено не було.

Метою науковою статті є теоретико-правове обґрунтування класифікації видів прав пільгових категорій поліцейських з урахуванням сучасних умов дії правового режиму воєнного стану в Україні та післявоєнного періоду.

Результати дослідження. Забезпечення правового та соціального захисту осіб, які перебувають на службі в Національній поліції України, є важливим аспектом державної політики, особливо за умов збройного конфлікту, внутрішньої нестабільності та реформ правоохоронної системи. Пільгові категорії серед поліцейських мають особливий правовий статус, що обумовлює потребу в окремому розгляді видів прав, які надаються цим особам.

Марусевич Д. О. у своїх дисертації доводить, що соціальний захист поліцейських охоплює дві групи гарантій: основні (гарантовані Конституцією України) та додаткові (гарантовані законами України) [6]. Ми акцентуємо увагу на іншій класифікації прав вказаної категорії поліцейських, більш традиційній для вітчизняної парадигми права.

По-перше, відзначимо, що поліцейський так само, як і будь-який громадянин України, має права, визначені в Конституції України [8], а саме: громадянські, політичні, економічні, соціальні, екологічні, культурні, сімейні. Такі права будемо вважати основними. Зокрема:

- Громадянські права це можливості людини щодо задоволення її біологічного існування, матеріальних, духовних та інших потреб (право на життя, на недоторканність, таємницю листування, вибір місця проживання, свободу думки і слова тощо).

- Політичні права це можливості людини щодо участі її у державному та громадському житті (брати участь в управлінні державними справами, в роботі державних органів, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, мати громадянство тощо).

- Економічні права це можливості людини щодо участі у виробництві матеріальних благ (право на працю, на приватну власність, на відпочинок, справедливую оплату праці, професійну підготовку, перепідготовку тощо).

- Соціальні це можливості людини щодо забезпечення належних соціальних умов життя (право на охорону здоров'я, на достойний життєвий рівень тощо).

- Екологічні це можливості людини щодо забезпечення безпечного навколишнього середовища (право на безпечне довкілля, відшкодування шкоди, завданої порушенням цього права, тощо).

- Культурні це можливості людини щодо доступу до духовних цінностей (право на освіту, на свободу творчості, захист інтелектуальної власності тощо).

- Сімейні це можливості людини щодо розпорядження в сімейних правовідносинах (право на невтручання в особисте й сімейне життя; на добровільне одруження, рівні права та обов'язки у шлюбі та сім'ї; на державну охорону сім'ї, материнства, батьківства і дитинства тощо).

По-друге, маємо наголосити, що пільгові категорії поліцейських мають як основні права, як громадяни України, так і спеціальні, які передбачені адміністративно-правовим

статусом поліцейського. Спеціальні права поліцейського визначені Законом України «Про Національну поліцію» [9], серед них, зокрема, можна виділити ті, які пов'язані з виконанням службових завдань (повноваження, передбачені статтею 23 Закону), а також ті права, які визначаються соціальними гарантіями для поліцейських (передбачені розділом IX Закону).

У рамках даного дослідження зосередимо увагу саме на соціальному забезпеченні поліцейського, як суб'єкта правових відносин. Наголосимо, що Законом передбачені такі соціальні права для поліцейського: право на відпочинок, на відпустки, грошове забезпечення, медичне забезпечення, житлове забезпечення, одноразова грошова допомога в разі загибелі (смерті) чи втрати працездатності поліцейського, пенсійне забезпечення, право на навчання дітей поліцейського, захист прав та законних інтересів поліцейських. Перелік цих прав є вичерпним, передбачений чинним законодавством і обумовлений набутим статусом. Однак органи місцевого самоврядування можуть доповнювати перелік вказаних прав поліцейських своїм рішенням. Наприклад, надати право на безкоштовний проїзд в громадському транспорті.

По-третє, пропонуємо виділити конкретні права залежно від тієї пільгової категорії, до якої особи належать, адже адміністративно-правовий статус таких осіб, крім ознак адміністративно-правового статусу поліцейського, має свої особливості. Саме на цій категорії прав і пропонуємо зупинитися в рамках даного наукового дослідження.

До пільгових категорій, які мають право на додаткові гарантії, належать: учасники бойових дій; особи з інвалідністю, пов'язаною з виконанням службових обов'язків; постраждали від наслідків Чорнобильської катастрофи; внутрішньо переміщені особи; ветерани служби; багатодітні батьки та особи, які виховують дітей з інвалідністю.

Зауважимо, що немає однозначної нормотворчої позиції щодо видів пільгових категорій поліцейських, однак узагальнений аналіз прав окремих категорій пільговиків дозволяє виділити наступні види конкретних прав, які особи отримують додатково:

- Право на грошову допомогу (наприклад, для внутрішньо переміщених осіб [10], постраждалих від Чорнобильської катастрофи [11]).

- Право на інші види матеріального забезпечення (знижка на оплату за користування комунальними послугами; безоплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту; знижка на оплату за користування житлом залежно від виду пільгової категорії).

- Право на додатковий оплачуваний відпочинок (наприклад, для учасників бойових дій, для одного з батьків, які мають двох або більше дітей віком до 15 років, або дитину з інвалідністю, для громадян, які віднесені до першої та другої категорії осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи).

- Право на медичне забезпечення та оздоровлення (наприклад, щорічне медичне обстеження (диспансеризацію), санаторно-курортне лікування всіх осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи [11]; для учасників бойових дій передбачено: безплатне одержання ліків, лікарських засобів, імунобіологічних препаратів та виробів медичного призначення за рецептами лікарів; першочергове безплатне зубопротезування; безоплатне забезпечення санаторно-курортним лікуванням або одержання компенсації вартості самостійного санаторно-курортного лікування; щорічне медичне обстеження і диспансеризація із залученням необхідних спеціалістів; першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках та першочергова госпіталізація тощо [12]).

- Право на психологічне забезпечення. Вважаємо цей напрям недостатньо розвиненим в системі Національної поліції. Адже він досі не трансформований у повному обсязі на потреби осіб, які є дотичними до збройного конфлікту. Дотепер на нормативному рівні основними завданнями системи забезпечення в Національній поліції є виконання поточних завдань: психологічне вивчення; психологічна підготовка; психопрофілактична робота; підтримка та оптимізація соціально-психологічного клімату в колективах; психологічне супроводження службової діяльності працівників поліції; психологічне супроводження освітнього процесу [13]. В умовах збройного конфлікту на території України потребує розвитку тенденція додаткового обов'язкового психологічного забезпечення осіб, які самі або

їх рідні є учасниками бойових дій, постраждали внаслідок збройного конфлікту, були звільнені з полону тощо. Також вважаємо за потрібне запровадження обов'язкового проходження психологічних сесій поліцейськими, які мають намір проходити службу або повернутися з прифронтових чи деокупованих територій, для поліцейських, які брали участь у ліквідації наслідків збройних обстрілів цивільних об'єктів з жертвами. Психологи мають відпрацювати та затвердити відповідні алгоритми дій з відповідними категоріями поліцейських. Це робота, яка має здійснюватися вже тепер та продовжитися і після завершення збройного конфлікту.

Основними проблемами реалізації прав пільгових категорій поліцейських наразі є: бюрократичні бар'єри; нерівномірне фінансування; обмежена доступність інформації. Доцільно запровадити єдиний електронний реєстр пільгових категорій, автоматизовану систему обліку прав, розширити міжвідомчу взаємодію.

Висновок. Система прав пільгових категорій поліцейських має бути структурованою, прозорою та дієвою. Необхідне як нормативне, так і інституційне вдосконалення механізмів реалізації пільг. Поглиблене дослідження дозволяє визначити пріоритети у правовому забезпеченні соціальних гарантій поліцейських в умовах сучасних викликів безпеки.

Узагальнюючи викладене вище, цілком доцільно виділити три види прав пільгових категорій поліцейських: основні (загальногромадянські права, що гарантовані Конституцією України (громадянські, політичні, економічні, соціальні, екологічні, культурні, сімейні), спеціальні (права, які визначаються адміністративно-правовим статусом поліцейського відповідно до Закону України «Про Національну поліцію»), конкретні (додаткові права, які надаються особам, що належать до певних пільгових категорій). Розвиток даного напрямку теоретичного дослідження видається важливим, особливо за умов збільшення таких осіб за рахунок збройного конфлікту на території України.

Список використаних джерел:

1. Бахчев К.В. Гарантії соціального захисту поліцейських в умовах дії воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 351–354. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/85>
2. Бугайчук К. Л. Деякі питання посилення соціального захисту поліцейських. *Актуальні питання юриспруденції: теоретичний та практичний виміри* матеріали Четвертої Міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, 22 квіт. 2021 р.). Суми. Сумський національний аграрний університет. 2021. С. 72–75.
3. Вапнярчук Н.М. Нормативно-правове забезпечення соціального захисту працівників Національної поліції України: сьогодення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 135–139. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.24>
4. Кісіль О.Ю. Особливості правового регулювання соціального забезпечення поліцейських в Україні: автореф. канд юрид наук. 12.00.05 Харків. 2021. 24 с.
5. Князькова Л.М. Деякі питання реалізації права на соціальний захист працівників органів внутрішніх справ. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 2. С. 92–99. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2021.2.16>
6. Марусевич Д.О. Адміністративно-правове регулювання соціального захисту поліцейських: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2021. 236.
7. Чекан М.М. Публічне адміністрування соціального захисту в Україні дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2020. 226 с.
8. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
9. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
10. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022. № 332. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text>.

11. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28.02.1991 № 796-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12#Text>.

12. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>.

13. Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських: наказ МВС України від 06.02.2019 № 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#n15>.

МАРТИНОВА А. А.,викладач кафедри державно-правових
дисциплін та публічного управління
(Донецький державний університет
внутрішніх справ)

УДК 342.92

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.31>**ІНСТИТУТ СУДДІВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ВАЖЛИВА УМОВА
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ**

У статті досліджується інститут суддівського самоврядування як ключовий елемент функціонування незалежної судової влади в Україні. Будучи одним із фундаментальних аспектів демократичної правової держави, суддівське самоврядування забезпечує умови для самостійного та незалежного вирішення судами питань внутрішньої організації судової влади, а також участі у формуванні її кадрового потенціалу.

Проаналізовано нормативно-правову базу, що регламентує діяльність органів суддівського самоврядування, їх повноваження та роль у формуванні єдиного підходу до реалізації судової влади.

Встановлено, що інститут суддівського врядування є відносно новим явищем для правової системи України. Проаналізовано наукові підходи та практичні погляди дослідників, які вивчали зазначену проблематику. Досліджуються правові засади, функції, структура та повноваження органів суддівського самоврядування.

Особливу увагу приділено взаємозв'язку між самоврядними інституціями суддівського корпусу та принципом єдності судової влади. Обґрунтовано, що ефективне функціонування інституту суддівського самоврядування сприяє зміцненню єдності судової системи, посиленню довіри суспільства до суду та запобіганню політичному впливу на суддів.

Автор прийшла до висновку, що єдність судової влади полягає у збереженні цілісності, узгодженості дій усіх органів та установ судової системи, що можливо лише за умови належного функціонування механізмів внутрішньої координації, до яких і належить суддівське самоврядування. Через діяльність органів суддівського самоврядування забезпечується узгоджене функціонування судової системи, формується єдина правова позиція щодо етичних стандартів, питань дисциплінарної відповідальності, професійного розвитку суддів тощо.

Ключові слова: *судова влада в Україні, судова система, суддівське самоврядування, принцип єдності, забезпечення єдності судової влади.*

Martynova A. A. The institute of judicial self-government as an important condition for ensuring the unity of the judicial authority in Ukraine

The article examines the institution of judicial self-government as a key element of the functioning of an independent judiciary in Ukraine. Being one of the fundamental institutions of a democratic state based on the rule of law, judicial self-government provides conditions for judges to independently and independently resolve issues of the internal organization of the judiciary, as well as participate in the formation of its human resources.

It is established that the institution of judicial self-government is a relatively new phenomenon for the legal system of Ukraine. The scientific approaches and practical

views of specialists who have already raised the above-mentioned issues are analyzed. The legal principles, functions, structure and powers of judicial self-government bodies are separately studied.

Special attention is paid to the relationship between self-governing institutions of the judicial corps and the principle of unity of the judiciary. It is substantiated that the effective functioning of the institution of judicial self-government contributes to strengthening the unity of the judicial system, strengthening public trust in the court and preventing political influence on judges.

The author came to the conclusion that the unity of the judiciary consists in preserving the integrity, consistency of actions of all bodies and institutions of the judicial system, which is possible only under the condition of proper functioning of internal coordination mechanisms, to which judicial self-government belongs. Through the activities of judicial self-government bodies, the coordinated functioning of the judicial system is ensured, a single legal position is formed on ethical standards, issues of disciplinary responsibility, professional development of judges, etc.

Key words: *judiciary in Ukraine, judicial system, judicial self-government, principle of unity, ensuring the unity of the judiciary.*

Вступ. У контексті утвердження принципів верховенства права, демократії та незалежності судової влади в Україні особливої актуальності набуває питання ефективного функціонування інституту суддівського самоврядування. Саме він покликаний забезпечити внутрішню автономію судової влади, підвищити рівень її незалежності від впливу інших гілок влади, сприяти професійному розвитку суддівського корпусу та утвердженню етичних стандартів у суддівській діяльності.

Суддівське самоврядування виступає важливим елементом демократичної правової держави, оскільки створює умови для реального самовизначення суддів у вирішенні питань організаційного та кадрового характеру. Водночас саме цей інститут є ключовим чинником, що забезпечує єдність судової влади, тобто її цілісність, узгодженість та здатність функціонувати як єдина система правосуддя на засадах законності, справедливості та ефективності.

Попри проголошені цілі судової реформи, на практиці інститут суддівського самоврядування стикається з низкою викликів: нормативна невизначеність, політичний тиск, недостатня інституційна спроможність окремих органів суддівського самоврядування. У цьому контексті постає необхідність глибокого теоретичного осмислення його правової природи та потенціалу в умовах сучасної трансформації судової системи.

У спеціалізованій правничій літературі питання правової природи суддівського самоврядування та основні напрями його подальшого розвитку вже стали предметом численних досліджень вітчизняних науковців, зокрема таких як: Р.О. Куйбіда, І.В. Назаров, С.Г. Штогун, О.В. Курганський, О.Д. Гуменний, К.Ф. Гуценко, Р.В. Ігонін, Р.І. Кирилук, І.Є. Марочкін, Д.В. Приймаченко, Н.В. Сібільова, А.А. Стрижак, Н.С. Юзікова й інші.

Постановка завдання. Метою статті є проаналізувати правову природу та функції інституту суддівського самоврядування в Україні та визначити його роль у забезпеченні єдності судової влади.

Результати дослідження. Судова влада є невід'ємним елементом демократичної правової держави, де незалежність суду і суддів ключова гарантія захисту прав і свобод людини. В Україні, у процесі реформування правової системи, особливого значення набуває інститут суддівського самоврядування, який є важливим чинником забезпечення єдності, незалежності та ефективності судової влади.

Створення органу суддівського самоврядування, наділеного широкими повноваженнями, підтримується на рівні відповідних міжнародних і європейських організацій. Їх значення і роль неухильно зростає.

Суддівське самоврядування це система органів, утворених самими суддями для вирішення питань внутрішньої організації судів, кар'єри, етики, дисциплінарної відповідальності, а також участі у формуванні органів судової влади. Воно виконує не лише управлінську функцію, а й виступає запобіжником впливу інших гілок влади на судову систему.

О.А. Боровицький вважає, що за умов загального призначенні у виді забезпечення незалежності судової влади та суддів цільовим призначенням «суддівського врядування» є створення та забезпечення для органів судової влади таких організаційних умов, за яких діяльність суду буде прозорою, правосуддя справедливим, неупередженим, а судді відповідатимуть високим вимогам професійної підготовки, етики та доброчесності. Завданням суддівського самоврядування є захист професійних прав суддів та вирішення питань внутрішньої діяльності судів [1, с. 375].

Змістовий аналіз категорії «суддівське самоврядування» дає змогу виокремити два основні компоненти «суддівське» та «самоврядування». Якщо перше поняття є доволі очевидним і стосується всього, що пов'язане із судами, судовою владою та здійсненням правосуддя, тобто того, що належить суддям, то другий елемент вимагає глибшого осмислення та детального аналізу.

У різних сферах політичній, соціологічній та інших поняття «самоврядування» може набувати різних смислових відтінків, однак загалом воно виражає ідею самоорганізації та автономного управління. Термін «самоврядування» набув широкого поширення під час Великої французької революції, коли ним позначали самостійність місцевих громад (общин) у відносинах із державною владою.

У тлумачних словниках категорія «самоврядування» визначається, як: 1) форма управління, за якого суспільство, певна організація, господарська чи адміністративна одиниця тощо має право самостійно вирішувати питання внутрішнього керівництва; 2) право державної одиниці самостійно вирішувати питання внутрішнього законодавства й управління, а також мати свої урядові органи [2, с. 651]. Саме в останньому значенні використовується термін «суддівське самоврядування». Самоврядування як правовий інститут розглядається як тип соціального управління, за якого суб'єкт і об'єкт управління збігаються, тобто самі люди управляють своїми справами, спільно приймають рішення та діють з метою їх реалізації [3, с. 413].

Сучасна правова доктрина також розглядає дефініцію «самоврядування», що дозволяє чітко визначити сутність і межі самоврядування, відмежувати його від суміжних понять та з'ясувати його юридичну природу як форми публічної влади, що функціонує автономно від державного апарату, але в межах закону. Так, на думку Ю.М. Тодики, самоврядування є комплексною категорією, ключовим принципом організації сучасного суспільства. Автор зазначає, що це один із найдавніших і універсальних принципів серед тих, що застосовуються в управлінні, починаючи з ранніх стадій розвитку людського суспільства [4, с. 485]. І.В. Єдаменко пропонує під самоврядуванням розуміти специфічний вид соціального управління, ключовими характеристиками якого є саморегуляція та самоорганізація: учасники суспільних відносин (за потреби в санкціонованих державою межах) самостійно колективно вирішують спільні справи, а так само підпадають під обов'язкову силу прийнятих ними рішень [5, с. 34].

При тлумаченні поняття «самоврядування» пропонується звернути увагу також і на існуючі види. П.М. Рабінович виокремлює загальнонародне, загальносупільне і територіальне самоврядування. Самоврядування народу це управління самим народом усіма справами суспільства, здійснюване через його політичну систему. Територіальне самоврядування самоорганізація населення певної території, яке безпосередньо або через утворені ним органи вирішує згідно з чинним законодавством питання місцевого життя [6, с. 71].

Юридична наука характеризується багатоманітністю визначень «суддівське самоврядування», зокрема воно може тлумачитися як:

– автономний колегіальний суддівський орган, якого уповноважено вирішувати питання, що виникають у процесі діяльності суду відповідно до законодавства [7, с. 67];

– гілку в системі забезпечення незалежності судової влади, що надає суддям як носіям судової влади можливість спільно вирішувати питання функціонування судової влади з метою забезпечення реального захисту прав і свобод громадян незалежним і неупередженим судом [8, с. 119];

– як забезпечення суддів і діяльності суддів, що полягає у створенні належних умов для нормальної роботи суддів загальної юрисдикції, зокрема, їх недостатнього фінансового, матеріально-технічного й кадрового забезпечення, організації ефективного діловодства, ведення необхідної судової статистики й архіву, організації будівництва, ремонту.... такі заходи спрямовані на здійснення завдань судової влади, а саме на забезпечення доступного, незалежного й неупередженого правосуддя [9, с. 114–145];

– право суддів самостійно вирішувати питання щодо організації та функціонування органів судової влади в межах і порядку, передбачених законодавством [10, с. 70].

Правове регулювання суддівського самоврядування почало послідовно здійснюватися вже з перших кроків незалежної України. Першим законодавчим актом у цій сфері став Закон України «Про органи суддівського самоврядування» (1994 р.), а згодом закони України «Про судоустрій України» (2002 р.), «Про судоустрій України» (2010 р.).

Вперше визначення поняття «суддівське самоврядування» було наведено у Законі України «Про органи суддівського самоврядування» від 02.02.1994 № 3909-ХІІ Отже, конституємо, що Україна мала окремий закон, який регулював питання діяльності суддівського самоврядування.

Разом із тим із прийняттям у 1996 р. Конституції України (ст. 130) було прямо встановлено, що для вирішення питань внутрішньої діяльності судів діє суддівське самоврядування. Після конституційних змін 2016 р., дане положення передбачене ст. 130-1, відповідно до якого для захисту професійних інтересів суддів та вирішення питань внутрішньої діяльності судів відповідно до закону діє суддівське самоврядування [11].

На сьогодні ця конституційна засада безпосередньо розкривається Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 2.06.2016 р., де визначено, що до внутрішньої діяльності судів належать питання організаційного забезпечення судів і діяльності суддів, соціальний захист суддів і їхніх сімей, а також інші питання, що безпосередньо не пов'язані зі здійсненням правосуддя [12].

Відповідно до ч. 5 ст. 6 Закону, суддівське самоврядування створюється і діє з метою захисту професійних інтересів суддів та вирішення питань внутрішньої діяльності судів.

У ст. 48 Закону «Незалежність судді» однією з гарантій забезпечення незалежності суддів закріплено таке: «9) функціонуванням органів суддівського врядування та самоврядування».

Поняття, завдання організаційні форми та повноваження органів суддівського самоврядування конкретизуються окремим розділом VIII Закону.

Глава I регламентує загальні засади суддівського самоврядування: завдання та організаційні форми суддівського самоврядування.

Глава 2 цього Розділу присвячена регламентації діяльності органів суддівського самоврядування, а саме: зборів суддів з питань порядку їх скликання, повноважень, порядку прийняття рішень та меж їх поширення; з'їзду суддів України як найвищого органу суддівського самоврядування щодо його повноважень, порядку скликання, обрання делегатів на з'їзд суддів України, порядку його проведення та порядку ухвалення рішення; Ради суддів України з питань її складу, вимог до її членів, порядку обрання голови, його заступника та секретаря, повноважень та порядку роботи РСУ, порядку ухвалення та оприлюднення рішень Ради суддів України. Окрема стаття присвячена врегулюванню питання забезпечення діяльності органів суддівського самоврядування.

Згідно зі статтею 126 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» для захисту професійних інтересів суддів та вирішення питань внутрішньої діяльності судів в Україні діє суддівське самоврядування самостійне колективне вирішення зазначених питань суддями [12].

Суддівське самоврядування є однією з гарантій забезпечення незалежності суддів. Діяльність органів суддівського самоврядування має сприяти створенню належних організаційних та інших умов для забезпечення нормальної діяльності судів і суддів, утверджувати незалежність суду, забезпечувати захист суддів від втручання в їхню діяльність, а також підвищувати рівень роботи з кадрами у системі судів.

До питань внутрішньої діяльності судів належать питання організаційного забезпечення судів та діяльності суддів, соціальний захист суддів та їхніх сімей, а також інші питання, що безпосередньо непов'язані зі здійсненням правосуддя.

Суддівське самоврядування в Україні здійснюється через:

1) збори суддів місцевого суду, апеляційного суду, вищого спеціалізованого суду (а у передбачених Законом України «Про судоустрій і статус суддів» випадках апеляційної палати вищого спеціалізованого суду), Пленум Верховного Суду;

2) Раду суддів України;

3) з'їзд суддів України.

До завдань суддівського самоврядування належить вирішення питань щодо:

1) забезпечення організаційної єдності функціонування органів судової влади;

2) зміцнення незалежності судів, суддів, захист професійних інтересів суддів, у тому числі захист від втручання в їхню діяльність;

3) участі у визначенні потреб кадрового, фінансового, матеріально-технічного та іншого забезпечення судів та контроль за дотриманням установлених нормативів такого забезпечення;

4) обрання суддів на адміністративні посади в судах у порядку, встановленому цим Законом;

5) призначення суддів Конституційного Суду України;

6) обрання суддів до складу Вищої ради правосуддя в порядку, встановленому Законом.

Одним з найважливіших завдань суддівського самоврядування законодавцем визначено забезпечення організаційної єдності функціонування органів судової влади.

Суддівське самоврядування має дієвий вплив на забезпечення єдності судової влади, оскільки воно виступає механізмом внутрішньої організації суддівського корпусу, сприяє узгодженості дій органів судової влади, уніфікації стандартів суддівської діяльності та зміцненню незалежності судів як єдиної системи.

Суддівське самоврядування є невід'ємною складовою інституційного забезпечення єдності судової влади. Його органи забезпечують внутрішньо-професійну комунікацію, ухвалення рішень, що відображають колективну волю суддівського корпусу, а також сприяють формуванню єдиної етики, дисципліни та підходів до реалізації судочинства. Саме через механізми самоврядування формуються передумови для послідовного і злагодженого функціонування судової системи як єдиного цілого.

Висновки. Інститут суддівського самоврядування має забезпечувати єдність статусу суддів на тій підставі, що всі судді між собою мають бути рівними. Цей правовий інститут набуває практичного сенсу і стає надійним гарантом самостійності судової влади й незалежності суддів, лише за умови якомога ширшої та активної участі суддівського корпусу в його здійсненні.

Суддівське самоврядування як важливий демократичний інститут правової держави покликаний забезпечувати рівність суддів і єдність їхнього статусу. Разом із тим інститут суддівського самоврядування є спільним для всієї судової влади України (усіх її юрисдикцій), а у визначальних питаннях має забезпечувати єдність судової влади загалом.

Суддівське самоврядування та єдність судової влади перебувають у тісному взаємозв'язку, оскільки саме через самоврядні механізми суддівський корпус реалізує здатність до колективного управління професійною діяльністю. Єдність судової влади, у свою чергу, є запорукою правової визначеності, однакового застосування законів та збереження незалежності судової системи загалом.

Список використаних джерел:

1. Боровицький О.А. Суддівське врядування та суддівське самоврядування як гарантія незалежності судової влади. *Університетські наукові записки*. 2018. Т. 18. № 3 (71). С. 367–377.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ, Ірпінь Перун, 2005. 1728 с.
3. Юридична енциклопедія: в 6 т. К.: Українська енциклопедія, 1998. Т. 5: П-С. 2003. 736 с.
4. Конституційне право України за ред. Ю.М.Тодики, В.С.Журавського. Київ Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. 544 с.
5. Єдаменко І.В. Адміністративно-правові засади функціонування суддівського самоврядування в Україні: дис. ... канд.юрид. наук: 12.00.07. К., 2016. 230 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави навчальний посібник. [5-те вид.]. К. Атіка, 2001. 176 с.
7. Леськів С.Р. Правовий статус суддівського самоврядування України в контексті забезпечення професійних прав суддів: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2016, 196 с.
8. Городовенко В. В. Роль органів суддівського самоврядування в забезпеченні незалежності судової влади. *Під-во, держава і право*. 2004. № 1. С. 119.
9. Молдован В.В. Судоустрій В.В.Молдован, А.В.Молдован. К. Центр учбової літератури, 2012. 364 с.
10. Крусян Р.А. Реформування системи судоустрою України: досвід, сучасність, тенденції: дис. ...канд. юрид. наук. Одеса, 2018. 242 с.
11. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4817>
12. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 2.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>

ПРИХНІЧ Д. Г.,

аспірант

(Київський національний університет
інтелектуальної власності та права)

УДК 342.9:349.6:341.174(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.32>

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

У статті сформовано поняття та розкрито сутність правового регулювання продовольчої безпеки як складової національної безпеки України. Визначено, що продовольча безпека охоплює фізичний та економічний доступ населення до якісних продуктів харчування, а її забезпечення вимагає стабільного нормативного середовища для підтримки аграрного виробництва, зберігання та обігу сільськогосподарської продукції. У цьому контексті розкрито роль державної аграрної політики у формуванні правових засад продовольчої безпеки, що реалізується через систему фінансової підтримки, пільгового кредитування, регуляторного сприяння, земельного регулювання, верифікації отримувачів допомоги та моніторингу її цільового використання. Особлива увага приділяється підтримці малих і середніх агровиробників як основи внутрішнього продовольчого ринку, що забезпечує продовольчу незалежність держави. З'ясовано, що сучасне правове поле у сфері продовольчої безпеки є фрагментарним, а тимчасові нормативно-правові акти, ухвалені у період воєнного стану, не забезпечують належного рівня системності й довгостроковості. У зв'язку з цим підкреслюється необхідність розроблення та ухвалення спеціального закону про продовольчу безпеку України та національної стратегії, яка б заклала фундамент для постійного правового регулювання у цій сфері. Розкрито зміст адміністративно-правового забезпечення продовольчої безпеки як діяльності органів публічної влади, спрямованої на створення та реалізацію правових умов для стабільного функціонування продовольчої системи. Висвітлено роль правотворчих інституційних механізмів, участі громадянського суспільства, а також процедур контролю і звітності. Окремо розглянуто проблему агроєкоциду як акту масового знищення об'єктів аграрного виробництва, що має катастрофічні наслідки для продовольства, та обґрунтовано необхідність її правового визнання в міжнародному кримінальному праві.

Ключові слова: аграрна політика, агроєкоцид, агровиробництво, адміністративно-правове забезпечення, державна підтримка, гуманітарна допомога, міжнародне право, малі товаровиробники, моніторинг і верифікація, національна безпека, нормативна база, правове регулювання, продовольча безпека, продовольча незалежність, земельні відносини, воєнний стан.

Prikhnich D. H. The concept and essence of legal regulation of food safety in Ukraine

The article defines the concept and reveals the essence of legal regulation of food security as a component of Ukraine's national security. It is determined that food security includes both physical and economic access of the population to quality food products, and its provision requires a stable regulatory environment to support agricultural production, storage, and circulation of agricultural products. In this context, the role of state agrarian policy in shaping the legal foundations of food

security is outlined, which is implemented through a system of financial support, preferential lending, regulatory facilitation, land regulation, verification of aid recipients, and monitoring of its targeted use. Particular attention is paid to the support of small and medium agricultural producers as the basis of the domestic food market, which ensures the state's food independence. It has been established that the current legal framework in the field of food security is fragmented, and the temporary legal acts adopted during martial law do not provide the necessary level of systemic and long-term regulation. In this regard, the need to develop and adopt a special Law on Food Security of Ukraine and a national strategy that would lay the foundation for continuous legal regulation in this field is emphasized. The content of administrative and legal support for food security is revealed as the activity of public authorities aimed at creating and implementing legal conditions for the stable functioning of the food system. The role of institutional rule-making mechanisms, civic engagement, as well as control and reporting procedures is highlighted. The issue of agroecocide is separately considered as an act of mass destruction of agricultural production facilities with catastrophic consequences for food systems, and the need for its legal recognition in international criminal law is substantiated.

Key words: *administrative and legal support, agrarian policy, agroecocide, agricultural production, control and reporting, domestic food market, food independence, food security, humanitarian aid, international law, land relations, legal regulation, monitoring and verification, national security, regulatory framework, small-scale producers, state support, wartime.*

Вступ. Забезпечення продовольчої безпеки в сучасних умовах глобальних викликів і збройної агресії проти України набуває надзвичайної актуальності як з економічного, так і з правового погляду. Продовольча безпека є складовою національної безпеки, що охоплює фізичний та економічний доступ населення до якісних продуктів харчування. У кризових обставинах, таких як війна, зростає потреба у стабільному правовому механізмі, здатному забезпечити безперервність постачання продовольства. Правове регулювання в цій сфері виступає базовим інструментом державної політики, спрямованої на збереження аграрного потенціалу країни.

Нинішній стан нормативно-правового забезпечення продовольчої безпеки в Україні характеризується фрагментарністю, тимчасовістю та відсутністю єдиного системного акту. Існуючі правові механізми, зокрема запроваджені в умовах воєнного стану, мають обмежений горизонт дії й не забезпечують довгострокової стійкості. Законодавчі акти часто спрямовані на антикризове реагування, а не на формування цілісної політики. У результаті відсутність комплексного підходу до правового регулювання створює ризики для продовольчої стабільності як на внутрішньому, так і на міжнародному рівнях.

Окремого значення набуває підтримка малих і середніх агровиробників, які є основою продовольчого ринку в Україні. Їх стійкість визначає рівень продовольчої незалежності держави, що особливо важливо в умовах війни. Водночас доступ до державної підтримки має регулюватися чіткими критеріями, верифікацією прав та моніторингом цільового використання ресурсів. Це вимагає формування єдиної, прозорої нормативної бази.

Наукові джерела підкреслюють важливість адміністративно-правового забезпечення як діяльності органів виконавчої влади з реалізації продовольчої політики. У цьому контексті важливою є інституційна спроможність держави координувати логістику, здійснювати гуманітарні закупівлі, забезпечувати моніторинг і санкційну політику. Розвиток правового механізму має поєднувати нормотворчі, організаційні та контрольні функції. Така діяльність повинна забезпечувати швидке реагування в умовах загроз і водночас формувати основи для сталого відновлення.

Особливу правову і моральну вагу набуває небезпечне явище агроекоциду, як умисного знищення об'єктів агровиробництва, що створює загрозу продовольчій безпеці. Воєнні

дії, спрямовані на підриг аграрної інфраструктури, руйнують фундамент економіки, загрожують праву людини на харчування та вимагають міжнародного правового реагування. Криміналізація агроєкоциду має стати частиною як національного, так і міжнародного правового простору. Це питання виходить за межі внутрішньої політики і потребує підтримки з боку світової спільноти.

Актуальність теми дослідження зумовлена потребою в розробці стабільного й ефективного правового механізму, що забезпечить продовольчу безпеку в умовах кризи та післявоєнного відновлення. Проблематика полягає в необхідності систематизації нормативної бази, створення спеціального закону про продовольчу безпеку, формування довгострокової стратегії та інтеграції екологічного і безпекового вимірів у правову політику. Комплексне дослідження правового регулювання дозволяє закласти концептуальні основи для модернізації аграрної політики України та захисту її продовольчого суверенітету.

Огляд останніх досліджень. Питанням правового регулювання продовольчої безпеки була приділена увага вчених різних галузей права. Зокрема, Є. Білоусова, В. Галунько, Т. Курман, С. Лушпаєв, А.-М. Ольховської, Л. Півненко, Ю. Пустовіт, Г. Воржевітіна.

Мета статті полягає в тому щоб на основі теорії природничого права, чинного законодавства та наукових доктрин сформулювати поняття та розкрити сутність правового регулювання продовольчої безпеки в Україні.

Виклад основних положень. Поняття «продовольство» згідно з тлумачним словником української мови охоплює всі види їстівних припасів, продуктів харчування та харчів, необхідних для забезпечення життєдіяльності людей у повсякденному побуті або в особливих умовах, зокрема військових, таборових чи надзвичайних. У лексичних прикладах продовольство постає як складова матеріального забезпечення армії чи організованих груп, що включає як основні харчові продукти, так і супутнє майно для повноцінного функціонування в автономних умовах [1].

В юридичній літературі поняття продовольчої безпеки охоплює стан забезпеченості населення країни фізичним, соціальним та економічним доступом до достатньої кількості безпечної та якісної їжі, що відповідає потребам активного і здорового життя. Цей стан вважається одним з ключових чинників національної безпеки та соціально-економічного розвитку. Продовольча безпека включає систему показників, зокрема: економічну доступність продуктів, їх фізичну наявність, якість, рівень споживання, стабільність ринку та незалежність продовольчого сектора. Формування належного рівня безпеки залежить від державної політики, інвестицій в аграрний сектор, ефективного регулювання та адаптації до глобальних викликів. На сучасному етапі особливу увагу приділяють впливу кліматичних змін, політичної нестабільності та проблемам аграрного виробництва. Складовими продовольчої безпеки також є індикатори споживчої калорійності, рівень самозабезпечення країни та структура імпорту. Забезпечення продовольчої безпеки вимагає комплексних дій держави, науки та бізнесу на основі збалансованої аграрної політики [2].

Отже, продовольча безпека визначається як стан захищеності життєвих інтересів людини, що досягається шляхом забезпечення економічного доступу до продуктів харчування. Вона включає фізичну наявність їжі та фінансову спроможність її придбати. Її забезпечення пов'язане зі стабільним виробництвом, зберіганням і розподілом сільськогосподарської продукції. Особлива увага приділяється підтримці дрібних виробників, які мають обмежені ресурси. З цією метою впроваджуються механізми перевірки права на допомогу та контролю за її цільовим використанням. Продовольча безпека реалізується через системне правове регулювання у сфері сільського господарства.

Згідно із Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України», продовольча безпека визначається як захищеність життєвих інтересів людини, що забезпечується через безперешкодний економічний доступ до продуктів харчування. Вона охоплює як фізичну, так і фінансову доступність їжі для населення. Закон передбачає формування інституційного підґрунтя продовольчої безпеки шляхом підтримки виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку. Державна аграрна політика

має на меті створення стабільної бази для забезпечення населення продуктами харчування через фінансування, кредитування та регуляторне сприяння. Особливу увагу приділено підтримці вітчизняних товаровиробників, які формують основу внутрішнього продовольчого ринку. Закон встановлює принципи справедливості, ефективності, прозорості та прогнозованості при наданні державної підтримки. Пріоритет у наданні допомоги надається малим товаровиробникам і сімейним фермерським господарствам із обмеженим розміром земель та доходів. Однією з ключових умов доступу до підтримки є верифікація прав на неї та підтвердження цільового використання. З метою контролю передбачено моніторинг державної допомоги через електронні реєстри та супутникові дані. Продовольча безпека визнається об'єктом державної аграрної політики, що реалізується через систему правових норм, спрямованих на стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції, її обігу та зберігання. Сутність цього регулювання полягає у формуванні стабільного правового середовища для підтримки аграрного виробництва, встановленні критеріїв та умов надання фінансової допомоги, визначенні пріоритетів підтримки малих виробників, а також в запровадженні прозорих процедур верифікації та моніторингу цільового використання коштів [3].

Постанова Кабінету Міністрів України № 124 від 17 лютого 2021 року визначає правовий статус і повноваження Міністерства аграрної політики та продовольства України як центрального органу виконавчої влади, відповідального за формування та реалізацію державної політики у сферах агропромислового виробництва, продовольчої безпеки, меліорації, рибного господарства, органічного виробництва та земельних відносин. Положення закріплює багатофункціональний характер міністерства, поєднуючи нормотворчу, координаційну, контролюючу та міжнародну діяльність. Значну увагу приділено державній підтримці фермерства, розвитку дорадництва, технологічному переоснащенню агросектору, впровадженню інновацій та забезпеченню моніторингу стану ґрунтів. Міністерство бере участь у формуванні санкційної політики, що розширює його вплив на безпекову сферу. Особливо важливими є його функції в умовах воєнного стану організація гуманітарних закупівель, мобілізаційна підготовка та забезпечення стабільності продовольчого постачання. Передбачено також активну міжнародну співпрацю та участь у процесах євроінтеграції. Регуляторна діяльність охоплює стандартизацію, сертифікацію, ведення державних реєстрів, нагляд у сфері сільського господарства та використання природних ресурсів [4].

Отже, законодавство України визначає продовольчу безпеку як захищеність життєвих інтересів людини шляхом безперешкодного економічного доступу до їжі, що забезпечується через підтримку аграрного виробництва, розвиток ринку та пріоритетне сприяння малим виробникам. Особливу роль у цьому процесі відіграє державна аграрна політика, яка реалізується через фінансування, кредитування та нормативно-правове регулювання. Продовольча безпека трактується як ключовий об'єкт державної політики, що потребує правової визначеності, прозорості та моніторингу через сучасні інструменти. Центральний орган виконавчої влади у цій сфері здійснює широке коло повноважень від нормотворення й контролю до організації мобілізаційної підготовки й гуманітарних закупівель. Особливої ваги набуває його діяльність в умовах воєнного стану, коли необхідна стабільність продовольчого постачання. Водночас забезпечується міжнародна співпраця, інноваційний розвиток агросектору та екологічний контроль.

Виконуючи доктринальний аналіз ми звернули увагу на доповідь Л. Півненко в якій розкрито особливості правового регулювання продовольчої безпеки України в умовах воєнного стану, зумовленого збройною агресією РФ. Авторка підкреслює, що продовольча безпека набуває вирішального значення як для національної, так і глобальної безпеки. Вона визначається як стан економіки, що забезпечує фізичний та економічний доступ громадян до якісної їжі, необхідної для життєдіяльності. У доповіді наголошено на відсутності єдиного законодавчого акту, який би системно врегулював сферу продовольчої безпеки. Значну увагу приділено Закону України № 2145-ІХ від 24 березня 2022 р., що передбачає дерегуляцію земельних відносин та спрощення аграрного виробництва. Також аналізується план дій Кабінету Міністрів України щодо моніторингу, підтримки виробників і контролю за цінами.

Вчена підкреслює ефективність державної реакції на кризу через гнучкі правові механізми. Водночас зазначено, що після війни необхідне відновлення системного правового регулювання [5].

Ю. Пустовіт розкрив поняття «адміністративно-правове забезпечення продовольчої безпеки» як ключового інструменту в умовах сучасних викликів. Продовольча безпека визначається як складова національної безпеки, що має публічно-правову природу та потребує нормативного впорядкування. Автор акцентує на недостатній адаптивності чинної системи регулювання до новітніх загроз, таких як збройні конфлікти, економічні кризи й кліматичні зміни. У статті запропоновано розуміти адміністративно-правове забезпечення як діяльність органів виконавчої влади, спрямовану на створення правових умов для реалізації продовольчої політики. Особлива увага приділена поєднанню нормотворчих та інституційних заходів як складових цієї категорії. Залучено наукові позиції щодо змісту правового забезпечення, які акцентують як на його гарантійній, так і на процесуальній складовій. Визначено, що забезпечення охоплює динамічну взаємодію норм, процедур, контролю та захисту. Важливою є участь суб'єктів громадянського суспільства у формуванні державних пріоритетів у сфері продовольства. Обґрунтовується потреба у гнучких правових механізмах, що відповідатимуть сучасним загрозам і забезпечуватимуть стабільність продовольчих систем [6].

У статті А.-М. Ольховської та Є. Білоусова здійснено комплексний аналіз нормативно-правового забезпечення продовольчої безпеки України в умовах воєнного стану, зумовленого збройною агресією РФ. Автори підкреслюють глобальне значення українського аграрного експорту, що зумовлює міжнародний вимір продовольчої безпеки. З метою реагування на загрози, держава впровадила низку нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення доступу населення до основних харчових продуктів. Акцент зроблено на оперативному регулюванні господарської діяльності та підтримці продовольчих ланцюгів. Особливу увагу приділено спрощенню процедур ввезення гуманітарної допомоги, які пришвидшують логістику та доставку товарів до регіонів, що постраждали від бойових дій. Розглянуто також зміни у земельному законодавстві, зокрема механізми автоматичного поновлення оренди сільськогосподарських угідь. Автори констатують, що держава демонструє здатність ефективно адаптувати нормативну базу до умов надзвичайної ситуації. Продовольча безпека визначається як ключовий пріоритет національної політики та передумова стабільного функціонування економіки. Підкреслено важливість міжнародної підтримки у подоланні продовольчої кризи. Автори обґрунтовують, що заходи України мають не лише національне, а й глобальне значення в контексті світової продовольчої безпеки [7].

Т. Курман проаналізувала надзвичайну актуальну тему продовольчої безпеки в умовах воєнного стану та збройної агресії російської федерації. Авторка звертає увагу на широкомасштабні руйнування аграрної інфраструктури, знищення посівів, мінування полів і блокування логістики, які створюють безпосередню загрозу для населення України та імпортозалежних держав. Зазначається, що такі дії порушують право на харчування та провокують глобальну продовольчу кризу. Вчена критикує відсутність системного підходу в українському законодавстві до забезпечення продовольчої безпеки, вказуючи на потребу прийняття спеціального закону. Агросфера визначається як критична галузь, що концентрує економічні, екологічні й соціальні інтереси держави. Курман формулює поняття агроєкоциду як умисного масового знищення або отруєння об'єктів аграрного виробництва, що може спричинити продовольчу катастрофу. Вона також наголошує на необхідності криміналізації агроєкоциду на національному та міжнародному рівнях. Особливу увагу приділено прогалині в Римському статуті, який не охоплює екоцид як злочин проти людяності. У зв'язку з цим авторка закликає до розширення юрисдикції Міжнародного кримінального суду на злочини проти агросфери [8].

Отже, у межах доктринального аналізу поняття та сутність правового регулювання продовольчої безпеки розкриваються як системна правова, організаційно-правова та організаційна діяльність держави, спрямована на гарантування фізичного та економічного доступу населення до якісних харчових продуктів. Продовольча безпека визначається складовою

національної безпеки, яка набуває особливого значення в умовах збройної агресії, економічної нестабільності та глобальних викликів. Дослідники наголошують на фрагментарності чинної нормативної бази, вказуючи на потребу комплексного закону, що врегулює цю сферу на постійній основі. Правове регулювання охоплює як нормотворчі, так і виконавчі механізми, включаючи спрощення земельних процедур, підтримку агровиробництва, регулювання гуманітарної логістики та контроль за цінами.

Висновки. Отже, продовольча безпека як об'єкт правового регулювання визнається складовою національної безпеки держави. Вона трактується як стан захищеності життєвих інтересів громадян, що забезпечується фізичним і економічним доступом до якісної їжі належні кількості. У системі правового регулювання ця категорія включає як утвердження належної нормативно-правової бази, так і реалізацію політики через інституційні механізми. Особливої актуальності питання набуває в умовах воєнного стану, що супроводжується ризиками для агровиробництва, логістики та стабільності постачання.

Сутність правового регулювання продовольчої безпеки полягає у формуванні ефективно нормативно-правового середовища для розвитку аграрного сектору. Правове забезпечення включає системну підтримку виробників, запровадження чітких критеріїв для розподілу державної допомоги та механізмів її моніторингу. Законодавство формує підґрунтя для ефективного використання сільськогосподарських ресурсів, їх обігу та зберігання. Акцент робиться на підтримці дрібних товаровиробників, які є основою внутрішнього ринку. Основною метою регулювання є забезпечення продовольчої незалежності країни.

Адміністративно-правове забезпечення продовольчої безпеки розглядається як адміністративне діяльність органів виконавчої влади, спрямована на формування та реалізацію публічної політики в аграрній сфері. Ця діяльність охоплює видання підзаконних нормативно-правових актів що уточнюють деталізують аграрні закони, реалізацію державної підтримки, координацію логістики та гуманітарних процесів у періоди криз. У межах адміністративно-правових засобів реалізується взаємодія процедур, стандартів і контролюючих дій за участю громадянського суспільства у формуванні державних рішень.

Сучасна нормативно-правова база у сфері продовольчої безпеки є фрагментарною та потребує систематизації. Науковці вказують на відсутність єдиного спеціального закону, який би комплексно врегулював це питання. У воєнний період правове регулювання здійснюється через тимчасові акти, зокрема щодо дерегуляції земельних відносин, гуманітарної допомоги та підтримки агровиробництва. У післявоєнний період актуальним є прийняття довгострокової стратегії та спеціального закону про продовольчу безпеку. Це дозволить перейти від ситуативного реагування до сталого регулювання.

Отже, продовольча безпека має не лише економічний, а й правозахисний і безпековий вимір. Воєнна агресія, що супроводжується знищенням аграрної інфраструктури, актуалізувала поняття агроєкоциду як форми злочину проти продовольчих систем та в цілому як намагання повторення чинників Голодомору 1932/1933 роки. Це дуже небезпечне явище які здійснюють російські окупанти, що потребує визнання в міжнародному праві та криміналізації на національному рівні. Новітнє правове регулювання має враховувати екологічний вимір продовольства, забезпечуючи захист агросфери від умисного знищення. Регуляторна політика має формуватися на перетині національних, екологічних і міжнародних безпекових інтересів.

Список використаних джерел:

1. Продовольство. Словник української мови: в 11 т. [редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін.]; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ. Наукова думка, 1970–1980. Т. 7: Приманка Рун. 1976. С. 79. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?sword=продовольство>
2. Гмиря В. П. Продовольча безпека як головний вектор розвитку економіки країни. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2019. Вип. 6 (140). С. 8–13. DOI: 10.36818/2071-4653-2019-6-2.

3. Про державну підтримку сільського господарства України. Закон України від 24 червня 2004 № 1877-IV. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1877-15>
4. Деякі питання діяльності центральних органів виконавчої влади. Постанова Кабінету Міністрів України; Положення, Перелік від 17 лютого 2021 № 124. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/124-2021-%D0%BF>
5. Півненко Л.В. Правове регулювання продовольчої безпеки в умовах воєнного стану. Круглий стіл «Правові виклики сучасності» (20 грудня 2022 року). Харків: Державний біотехнологічний університет, 2022. С. 173–175.
6. Пустовіт Ю.Ю. Аналіз поняття «адміністративно-правове забезпечення продовольчої безпеки». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. Вип. 85, ч. 3. С. 78–84. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.12>.
7. Ольховська А.-М. А., Білоусов Є. М. Нормативно-правове забезпечення продовольчої безпеки в умовах правового режиму воєнного стану (постановка проблеми). *Право та інновації.* 2022. № 2 (38). С. 27–32. DOI: 10.37772/2518-1718-2022-2(38)-3
8. Курман Т.В. Актуальні питання правового забезпечення продовольчої безпеки в умовах агроєкоциду. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 5. С. 294–297. УДК 349.42. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.52>

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ДЕХТЯРЕНКО К. О.,
аспірант кафедри морського
та міжнародного права
(Міжнародний гуманітарний
університет)

УДК 37.014.3:061.1ЄС
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.33>

ЕВОЛЮЦІЯ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ В ЄС

Стаття присвячена аналізу еволюції освітньої політики Європейського Союзу в контексті розширення його інституційної та нормативної компетенції в гуманітарній сфері.

Висвітлено історичні етапи становлення політики ЄС у сфері освіти, починаючи з післявоєнного періоду, коли освітня співпраця була скоріше факультативною, до сучасного стану, в якому освіта розглядається як стратегічний ресурс для досягнення економічної конкурентоспроможності, соціальної згуртованості та європейської ідентичності.

Зазначено, що незважаючи на те, що освіта формально залишається в компетенції держав-членів, Європейський Союз відіграє дедалі вагомішу роль у виробленні загальноєвропейських орієнтирів, координації освітньої політики, розробці спільних стандартів і фінансуванні ключових ініціатив.

Статті проаналізовано нормативно-правові засади освітньої політики ЄС, зокрема положення Договору про функціонування Європейського Союзу (статті 165–166), де закріплено принципи підтримки, координації та доповнення дій держав-членів у сфері освіти. Особливу увагу приділено аналізу таких інтеграційних інструментів, як Болонський процес і Копенгагенський процес, які сприяли гармонізації систем вищої освіти та професійної підготовки.

Показано, що попри збереження освіти в національній компетенції держав-членів, ЄС поступово впровадив механізми координації, фінансування та стратегічного планування у цій сфері.

Особливу увагу приділено аналізу ключових ініціатив, таких як Болонський процес, програма Erasmus, стратегія «Освіта і навчання 2020» та інші, що стали інструментами просування спільних європейських цінностей, мобільності, якості освіти та інноваційного розвитку.

Наголошено на ролі освіти як чинника соціальної згуртованості, формування європейської ідентичності та м'якої сили ЄС. Водночас окреслено виклики, пов'язані з фрагментарністю реалізації політики, збереженням національних відмінностей та адаптацією до глобальних трансформацій.

Зроблено висновок про необхідність посилення координаційних зусиль між державами-членами та інституціями ЄС для формування більш цілісної та ефективної освітньої політики.

Ключові слова: освітня політика, Європейський Союз, Болонський процес, Erasmus, інтеграція, європейський освітній простір, компетенція ЄС.

Dekhtiarenko K. O. Evolution of education policy in the EU

The article is devoted to the analysis of the evolution of the European Union's education policy in the context of the expansion of its institutional and regulatory competence in the humanitarian sphere.

It highlights the historical stages of the development of the EU's education policy, beginning with the post-war period, when educational cooperation was mostly optional, to the current state, in which education is viewed as a strategic resource for achieving economic competitiveness, social cohesion, and European identity.

It is noted that although education formally remains within the competence of the Member States, the European Union plays an increasingly significant role in formulating common European guidelines, coordinating education policy, developing shared standards, and financing key initiatives.

The article analyses the legal foundations of the EU's education policy, in particular the provisions of the Treaty on the Functioning of the European Union (Articles 165–166), which establish the principles of supporting, coordinating, and supplementing Member States' actions in the field of education. Special attention is given to the analysis of such integration instruments as the Bologna Process and the Copenhagen Process, which have contributed to the harmonisation of higher education systems and vocational training.

It is shown that despite the retention of education within national competences, the EU has gradually introduced mechanisms for coordination, funding, and strategic planning in this field.

Special emphasis is placed on key initiatives such as the Bologna Process, the Erasmus programme, the "Education and Training 2020" strategy and others, which have become tools for promoting common European values, mobility, educational quality, and innovative development.

The role of education as a factor of social cohesion, the formation of European identity, and the EU's soft power is underlined. At the same time, challenges are identified, including the fragmented implementation of policy, the persistence of national differences, and adaptation to global transformations.

The article concludes that there is a need to strengthen coordination efforts between the Member States and EU institutions to form a more coherent and effective education policy.

Key words: *education policy, European Union, Bologna Process, Erasmus, integration, European Education Area, EU competence.*

Вступ. Освіта є одним із фундаментальних елементів сталого розвитку суспільства, формування людського капіталу та забезпечення конкурентоспроможності в умовах глобалізованої економіки. В Європейському Союзі освітня політика посідає особливе місце як чинник соціальної інтеграції, зміцнення демократичних цінностей і підтримки внутрішньої єдності. Попри те, що регулювання освітньої сфери залишається у компетенції держав-членів, ЄС із часом виробив складну систему стратегічного, програмного та координаційного впливу на національні освітні політики. Еволюція цієї сфери відбувалася поступово від епізодичних ініціатив до створення повноцінного європейського освітнього простору. У цьому контексті дослідження трансформації освітньої політики ЄС дозволяє краще зрозуміти механізми взаємодії між наднаціональним та національним рівнями врядування в гуманітарній сфері, а також окреслити тенденції подальшого розвитку європейської інтеграції через призму освіти.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний аналіз еволюції освітньої політики в Європейському Союзі, зокрема з'ясування історичних етапів її становлення, визначення правових засад та інституційних механізмів формування спільної освітньої політики, а також виявлення основних тенденцій і викликів сучасного етапу розвитку Європейського

освітнього простору. Особливу увагу приділено дослідженню взаємодії між національними освітніми системами та наднаціональними ініціативами ЄС у сфері освіти.

Результати дослідження. Освітня політика Європейського Союзу зазнала суттєвих трансформацій від часу заснування Європейських співтовариств і до сьогодні. Спершу сфера освіти не входила до сфери виключної або спільної компетенції, а розвивалася як допоміжна політика, що мала підтримувати інші напрямки інтеграції, насамперед економічної. Проте поступово освітня політика перетворилася на повноцінний інструмент реалізації цілей європейської інтеграції, соціальної згуртованості, економічного розвитку і демократичного громадянства [1, р. 93].

К. В. Громовенко зауважує, що освітня політика Європейського Союзу це складний політико-правовий феномен, котрий спрямований на об'єднання зусиль держав-членів Європейського Союзу з метою формування єдиного освітнього простору, взаємодії інститутів освіти на основі принципу субсидіарності, покликаною забезпечити ефективність національної політики в сфері освіти з урахуванням культурного різноманіття [2, с. 349].

О. Краєвська підкреслює, що «важливість дослідження освітньої політики ЄС обумовлюється також безпосереднім сусідством України і ЄС та зростанням зацікавлення українського суспільства до можливостей та перспектив реалізації євроінтеграційних прагнень України на сучасному етапі та використання позитивної динаміки співробітництва в освітній сфері та перспектив запровадження Болонського процесу в Україні. Останнє розширення ЄС створило принципово нову ситуацію на Європейському континенті та наблизило кордони ЄС безпосередньо до кордонів України, що впливає як на відносини між Україною та ЄС, так і на розвиток України загалом» [3, с. 54].

Перший етап еволюції припадає на 1970–1980-ті роки, коли з'являються перші ініціативи щодо співпраці в освітній сфері. Хоча Договір про створення Європейського економічного співтовариства (1957 р.) не передбачав жодної прямої компетенції у сфері освіти, Європейський суд тлумачив доступ до освіти як невід'ємну частину принципу свободи пересування працівників і студентів. Це стало підґрунтям для подальших дій у сфері визнання кваліфікацій, взаємного доступу до навчання та мобільності молоді [4, р. 67]. В. Ю. Колесник акцентує увагу на тому, що на початкових етапах європейської інтеграції установчі договори Європейського Союзу не приділяли особливої уваги сфері освіти і містили лише поодинокі згадки про дії Співтовариств у цій галузі в контексті створення та забезпечення функціонування спільного ринку [5, с. 234].

У 1987 році було започатковано програму Erasmus, яка стала символом студентської мобільності в Європі. Саме з неї почалося поступове інституціоналізоване формування спільного освітнього простору. Програма Erasmus стала першим масштабним кроком Європейського Союзу у напрямі формування спільного освітнього простору. Вона виникла як ініціатива щодо сприяння академічній мобільності студентів між вищими навчальними закладами держав-членів ЄС, що мало не лише освітнє, а й потужне інтеграційне значення. Перший рік участі в програмі охопив 11 країн та близько 3 тисяч студентів, тоді як уже в XXI столітті Erasmus став найбільш відомою та успішною програмою з обміну студентів у світі [6, с. 34].

Саме Erasmus став тим інструментом, завдяки якому молодь Європи почала у масовому порядку здобувати досвід навчання в інших країнах, знайомитися з різними освітніми системами, мовами та культурами. У такий спосіб Європейський Союз не лише сприяв розвитку академічної мобільності, але й формував європейську ідентичність, засновану на спільних цінностях, солідарності та взаєморозумінні [7, с. 91].

Програма стала платформою для тіснішої інституціональної співпраці між університетами, що, у свою чергу, зумовило потребу в уніфікації академічних стандартів, визнанні навчальних результатів і кредитів. Саме в цьому контексті Erasmus посприяв підготовці до Болонського процесу, офіційно започаткованого у 1999 році. Тобто, Erasmus не лише забезпечив мобільність, але й став каталізатором структурної інтеграції вищої освіти в Європі.

Згодом Erasmus переріс у ширшу ініціативу Erasmus+ (2014), що охоплює не лише студентів, але й учителів, викладачів, молодіжних працівників, фахівців у сфері професійної освіти, і охоплює країни не лише ЄС, але й поза його межами. Така еволюція Erasmus стала свідченням зростання ролі Європейського Союзу в координації освітньої політики, зміцнення м'якої сили ЄС через освіту та розвиток людського капіталу.

У 1992 році Договір про Європейський Союз (Маастрихтський договір) уперше закріпив повноваження ЄС у сфері освіти, офіційно визнавши її як галузь, де Союз сприяє досягненню високої якості, мобільності, міжкультурного діалогу та європейського виміру в навчанні [8, р. 41].

Наступним важливим етапом стала Болонська декларація 1999 року, яка започаткувала Болонський процес міжурядову ініціативу з гармонізації вищої освіти в Європі. Незважаючи на міжурядовий характер цієї ініціативи, ЄС активно сприяв її реалізації через інституційну, фінансову та нормативну підтримку. У 2000-х роках ЄС започаткував програму «Освіта і навчання 2010», а пізніше «Освіта і навчання 2020», у межах яких розвивалася ідея навчання впродовж усього життя як системна основа освітньої політики [9, р. 119].

Особливу увагу в еволюції освітньої політики Європейського Союзу слід приділити таким інтеграційним інструментам, як Болонський та Копенгагенський процеси, які відіграли визначальну роль у гармонізації освітніх систем держав-членів у сфері вищої освіти та професійної освіти і навчання відповідно. Їх ініціювання стало відповіддю на необхідність подолання фрагментарності освітнього простору Європи та формування умов для академічної та професійної мобільності, а також визнання кваліфікацій у транснаціональному вимірі [10, с. 41].

Болонський процес, започаткований у 1999 році після підписання Болонської декларації, має на меті створення Європейського простору вищої освіти (European Higher Education Area, EHEA) шляхом уніфікації структур вищої освіти на основі трирівневої моделі (бакалавр-магістр-доктор філософії), запровадження Європейської кредитно-трансферної системи (ECTS), сприяння академічній мобільності студентів та викладачів, а також забезпечення порівнюваності дипломів та прозорості освітніх програм [11, с. 56].

У межах цього процесу Європейський Союз виконує функцію координації та політичного сприяння, тоді як конкретні реформи здійснюються державами-членами на національному рівні, з урахуванням їхніх освітніх традицій та структур. Болонський процес сприяв формуванню загальноєвропейських стандартів забезпечення якості освіти, а також зміцнив зв'язок між вищою освітою і ринком праці. Одним з його інструментів є Стандарти і настанови щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG), ухвалені Європейською асоціацією із забезпечення якості у вищій освіті (ENQA), що стали основою для побудови національних систем акредитації [12, р. 74].

Паралельно з цим у 2002 році було започатковано Копенгагенський процес міжурядову ініціативу, спрямовану на вдосконалення співпраці у сфері професійної освіти і навчання (VET) з метою підвищення її якості, привабливості та відповідності потребам ринку праці [13, р. 121]. У межах Копенгагенського процесу розроблено низку практичних інструментів, зокрема Європейську кваліфікаційну рамку (EQF), систему ECVET для переведення та накопичення кредитів у професійній освіті, а також Europass єдиний європейський формат представлення навичок і кваліфікацій [14, с. 89].

О. Локшина підкреслює, що Копенгагенський процес, у сфері професійної освіти і навчання, стартував спільні ініціативи країн ЄС з підвищення ефективності, якості та привабливості цього рівня освіти в Європі. Сьогодні у середньому 50% молодих європейців у віці 15–19 років беруть участь у програмах первинної професійно-технічної освіти. Неперервна професійна підготовка є важливим інструментом набуття нових навичок і кваліфікацій дорослими громадянами ЄС [15, с. 9].

Обидва процеси стали прикладами так званого «відкритого методу координації» (Open Method of Coordination), який передбачає добровільну участь країн, обмін найкращими практиками, спільне визначення цілей та моніторинг досягнутих результатів без

запровадження жорстких правових зобов'язань [16, с. 50]. Такий підхід дозволив досягти високого рівня узгодженості освітніх реформ, зберігаючи водночас національну ідентичність освітніх систем.

У контексті інтеграції Болонський і Копенгагенський процеси сприяли зближенню двох сегментів освіти академічного та професійного, що виявилось у просуванні концепції «навчання впродовж життя» (lifelong learning), де вища освіта, професійна підготовка, неформальне та інформальне навчання розглядаються як взаємодоповнювані елементи [17, р. 133]. Це дозволяє будувати гнучкі освітні траєкторії, що відповідають індивідуальним потребам громадян і економічним викликам сучасного ринку праці.

Таким чином, Болонський і Копенгагенський процеси не лише забезпечили технічну уніфікацію освітніх систем, а й стали засобом європейської інтеграції через культивування спільних цінностей, принципів мобільності, прозорості, взаємного визнання та якості освіти [18, с. 46].

З набуттям чинності Лісабонського договору у 2009 році компетенції ЄС у сфері освіти були остаточно кодифіковані в статтях 165–166 Договору про функціонування Європейського Союзу. ЄС отримав мандат на координацію, підтримку та моніторинг освітніх політик держав-членів, а також на розробку спільних ініціатив. Попри те, що освіта залишалася у сфері національного регулювання, роль ЄС у формуванні стратегій, стандартів та програм стала вирішальною [19, р. 27].

У Розділі 26 «Acquis з напрямку освіти і культури» визначено, що цілі освітньої політики наразі формує Резолюція Ради про стратегічну рамку європейського співробітництва у галузі освіти і навчання на шляху до Європейського освітнього простору та за його межами (2021–2030) [20]. У документі Європейський освітній простір позиціонується як концепт, що охоплює мету європейського співробітництва у галузі освіти і навчання з конкретними часовими рамками, систему управління цією співпрацею, систему моніторингу досягнення визначених цілей і показників, що є компасом для подальших політичних реформ для держав-членів ЄС [21, с. 7].

У 2020 році Європейська Комісія презентувала концепцію Європейського простору освіти до 2025 року, в якому визначено шість основних напрямів: якість освіти, інклюзивність і рівність, викладацька досконалість, цифрова трансформація, екологічний вимір та геополітичний підхід. Таким чином, освітня політика ЄС стала багатовимірним інструментом не лише соціального розвитку, а й формування ідентичності, зовнішньої політики та сталого майбутнього [22, р. 134].

Отже, еволюція освітньої політики Європейського Союзу пройшла шлях від повної відсутності правового регулювання до сформованої системи стратегічного управління, яка впливає на національні системи освіти через м'яке право, програмні ініціативи та механізми координації. Освіта сьогодні відіграє ключову роль у реалізації цілей ЄС, зокрема в аспектах демократизації, економічного розвитку, соціальної інклюзії та інтеграції.

Висновки. Еволюція освітньої політики в Європейському Союзі засвідчує поступову трансформацію цієї сфери від суто допоміжного напрямку інтеграції до важливого елементу стратегічного розвитку Союзу. Хоча освіта юридично залишається у сфері компетенції держав-членів, з моменту закріплення освітніх повноважень у Маастрихтському договорі 1992 року ЄС послідовно розширює свій вплив через політико-правові механізми м'якого права, програмні ініціативи та координацію на міждержавному рівні.

Завдяки ініціативам на кшталт програми Erasmus, стратегій «Освіта і навчання 2020» і «Освіта і навчання 2030», а також Болонського процесу, ЄС поступово сформував нормативну та інституційну базу для розвитку спільного європейського освітнього простору. Ці інструменти сприяли підвищенню мобільності студентів і викладачів, гармонізації систем вищої освіти, просуванню інклюзивності, цифрової трансформації та забезпеченню якісної освіти як ключової умови соціально-економічного зростання.

Окремої уваги заслуговує той факт, що освітня політика в ЄС набула багатовимірного характеру: окрім академічної складової, вона охоплює питання громадянської освіти,

міжкультурного діалогу, сталого розвитку, прав людини та протидії соціальній нерівності. У цьому контексті освіта дедалі більше виступає не лише як інструмент соціальної згуртованості, а і як чинник посилення геополітичного впливу ЄС.

Разом з тим, незважаючи на досягнення, залишаються проблеми, зокрема фрагментарність імплементації національними урядами спільних стратегічних орієнтирів, нерівномірність доступу до освітніх можливостей, складність узгодження культурно-національних особливостей із загальноєвропейськими пріоритетами. Вирішення цих викликів потребує подальшого вдосконалення механізмів координації між інституціями ЄС і державами-членами, посилення ролі освіти у формуванні цілісної європейської ідентичності та адаптації політики до глобальних трансформацій, зокрема цифрової революції й кліматичних змін.

Таким чином, освітня політика ЄС продовжує розвиватися як складова м'якої сили та інтеграційної стратегії, зберігаючи баланс між національним суверенітетом у сфері освіти та спільними європейськими цінностями й цілями.

Список використаних джерел:

1. Alexiadou N. The Europeanisation of Education Policy: Convergence and Divergence in Education and Training in Europe. *European Educational Research Journal*. 2007. Vol. 6(4). P. 93–104.
2. Громовенко К.В., Дехтяренко К.О. Освітня політика Європейського Союзу: витоки, традиції та перспективи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 1. С. 348–353.
3. Краєвська О. Освітня політика Європейського Союзу: становлення та механізми реалізації. *Вісник Львівського університету. Серія: міжнародні відносини*. 2011. Вип. 28. С. 53–65.
4. Shaw J. The Interpretation of European Union Citizenship. *Modern Law Review*. 1998. Vol. 61(3). P. 293–317.
5. Колесник В. Ю. Становлення та розвиток політики Європейського Союзу у сфері освіти. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. Вип. 1. С. 232–250.
6. Гуменюк І.В. Розвиток освітньої політики Європейського Союзу: інституційно-правовий вимір. К.: Наукова думка, 2016. 256 с.
7. Bache I., George S. Politics in the European Union. Oxford: Oxford University Press, 2006. P. 89–94.
8. Treaty on European Union (Maastricht). *Official Journal of the European Communities*. 1992. С 191.
9. European Commission. Education and Training 2020 Strategic Framework for European Cooperation in Education and Training. Brussels, 2009. 32 p.
10. Бех І.Д., Кононенко В.П. Європейська інтеграція та освітня політика ЄС. К.: Освіта України, 2018. 194 с.
11. Мальська М.П., Качмар О.С. Європейський освітній простір: Болонський процес і Україна. Львів: Вид-во ЛНУ, 2021. 148 с.
12. Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG). Brussels: ENQA, 2015. 40 p.
13. European Commission. The Copenhagen Process: Enhancing European Cooperation in Vocational Education and Training. Brussels: EC, 2004. 88 p.
14. Ковтун О.В. Європейська політика у сфері професійної освіти: сутність і перспективи. К.: Ін-т професійно-технічної освіти НАПН України, 2020. 112 с.
15. Локшина О. Політика Європейського Союзу у галузі освіти і навчання: цілі, пріоритети, ініціативи. *Український педагогічний журнал*. 2024. № 4. С. 5–17.
16. Кремен В.Г., Лук'янова Л.Б. Освітня політика в умовах глобалізації: виклики для України. К.: Наукова думка, 2022. 176 с.

17. European Commission. Lifelong Learning: Policies and Strategies. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2001. 102 p.
18. Шинкарук В.Д. Освітній простір ЄС: теоретичні засади формування. К.: НаУКМА, 2020. 234 с.
19. Craig P., De Búrca G. EU Law: Text, Cases, and Materials. Oxford University Press, 2020. 1175 p.
20. European Council. (2021b). Council Resolution on a new European agenda for adult learning 2021-2030. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX%3A32021G1214%2801%29> (дата звернення: 15.05.2025).
21. Локшина О. Європейський освітній простір як інтеграційна перспектива української освіти. *Український педагогічний журнал*. 2024. № 2. С. 6–19.
22. European Commission. Communication on Achieving the European Education Area by 2025. COM(2020) 625 final. Brussels, 2020. 35 p.

ДРУЧЕК О. В.,

кандидатка юридичних наук, доцентка,
професорка кафедри правового
забезпечення та правоохоронної
діяльності
(Київський інститут Національної
гвардії України)

ВОЛУЙКО О. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
полковник,
начальник кафедри правового
забезпечення та правоохоронної
діяльності
(Київський інститут Національної
гвардії України)

УДК 341.321

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.34>

ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ТА ЦИВІЛЬНИХ ОБ'ЄКТІВ ЯК ПРИНЦИП МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Статтю присвячено аналізу змісту вимоги захисту цивільного населення та цивільних об'єктів як принципу міжнародного гуманітарного права.

Доведено, що основним призначенням міжнародного гуманітарного права є регулювання міждержавних відносин у період війни (збройного конфлікту), з метою обмеження насильства на користь гуманності. Окремим напрямом є захист цивільного населення, цивільних об'єктів, а також обмеження негуманних методів і засобів ведення війни.

Установлено, що міжнародне гуманітарне право має систему власних принципів, які забезпечують йому єдність і системність, визначаючи при цьому його мету, зміст та напрями правового регулювання. Особливістю принципів МГП є те, що вони, здебільшого, мають форму вимог, яких воюючі сторони мають дотримуватися в обов'язковому порядку, незалежно від їх бажання. З'ясовано, що особливе місце у системі зазначених принципів належить принципу захисту цивільних осіб та об'єктів, з метою недопущення воєнного насильства та зменшення негативних наслідків воєнних дій для зазначеної категорії осіб.

Установлено, що вимоги, спрямовані на захист цивільного населення та об'єктів, об'єктивуються у нормах Гаазької конвенції про закони і звичаї війни на суходолі 1907 року, Додатковому протоколі I до неї, Женевської конвенції про статус військовополонених 1949 року. Їх зміст складають обов'язки сторін під час ведення бойових дій дотримуватися принципів: а) розрізнення; б) заборони невибіркових нападів; в) сумірності (пропорційності) дій; г) вжиття запобіжних заходів. Здійснено деталізацію вимог та розкрито зміст зазначених принципів.

Доведено масовість і системність порушень принципу захисту цивільного населення та об'єктів державою-порушницею у ході триваючої збройної агресії російської федерації проти України та обґрунтовано необхідність удосконалення системи норм і принципів МГП як у цілому, так і принципів захисту

цивільного населення і цивільних об'єктів, зокрема, включно із посиленням інституту міжнародно-правової відповідальності та механізмів його реалізації.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, збройний конфлікт, принципи, цивільне населення та об'єкти, захист, розрізнення, невибіркові напади, пропорційність, вжиття запобіжних заходів, евакуація.

Druchek O. V., Voluyko O. M. Protection of civilians and civilian objects in the system of principles of international humanitarian law

The article analyzes the content of the requirement to protect civilians and civilian objects as a principle of international humanitarian law.

The author proves that the main purpose of international humanitarian law is to regulate interstate relations in times of war (armed conflict) with a view to limiting violence in favor of humanity. A separate area is the protection of civilians and civilian objects, as well as the restriction of inhumane methods and means of warfare.

It has been established that international humanitarian law has a system of its own principles that ensure its unity and consistency, while determining its purpose, content and directions of legal regulation. A feature of the principles of IHL is that they, for the most part, have the form of requirements that the warring parties must comply with in a mandatory manner, regardless of their desire. It was found that a special place in the system of these principles belongs to the principle of protecting civilians and objects, in order to prevent military violence and reduce the negative consequences of military actions for this category of persons.

It has been established that the requirements aimed at protecting the civilian population and objects are objectified in the norms of the Hague Convention on the Laws and Customs of War on Land of 1907, Additional Protocol I thereto, and the Geneva Convention relative to the Status of Prisoners of War of 1949. Their content consists of the obligations of the parties during hostilities to adhere to the principles of: a) distinction; b) prohibition of indiscriminate attacks; c) proportionality of actions; d) taking precautionary measures. The requirements are detailed and the content of the above principles is disclosed.

The author proves the massive and systematic violations of the principle of protection of civilian population and objects by the offending State during the ongoing armed aggression of the Russian Federation against Ukraine and substantiates the need to improve the system of norms and principles of IHL in general and the principles of protection of civilian population and civilian objects in particular, including strengthening the institution of international legal responsibility and mechanisms for its implementation.

Key words: international humanitarian law, armed conflict, principles, civilian population and objects, protection, distinction, indiscriminate attacks, proportionality, precautionary measures, evacuation.

Вступ. Збройна агресія російської федерації проти України, яка триває вже понад одинадцять років, підтверджує надзвичайну жорстокість сучасних збройних конфліктів особливо, для держави-жертви, особливо, коли держава-агресорка росія не дотримується принципів і норм міжнародного гуманітарного права. Проте, саме міжнародне гуманітарне право (далі – МГП), попри усі проблеми застосування, залишається єдиною універсальною системою норм, що мають діяти в умовах війни (збройного конфлікту).

Основу сучасного МГП складають Женевські [1] і Гаазькі конвенції [2], зміст яких від часу розробки їх тексту і дотепер зводиться до двох фундаментальних вимог: 1) обмежувати засоби і способи ведення війни (збройного конфлікту) до обсягу, мінімально необхідного для досягнення її єдиної законної мети, якою є послаблення військового потенціалу супротивника; 2) не допускати насильства та проявляти гуманність щодо тих, хто не бере або

припинив брати безпосередню участь у воєнних діях. Важливість зазначених вимог полягає у тому, що вони призначені для заборони війни як засобу міждержавного спілкування, а також для захисту цивільних осіб та цивільних об'єктів під час ведення воєнних дій та під час воєнної окупації.

Проте, аналіз подій російсько-української війни, розв'язаної РФ проти України, свідчить про абсолютно цинічне нехтування зазначених принципів МГП державою-агресоркою росією, системність і методичність дій якої дозволяє вести мову про злочинність дій її військово-політичного керівництва та терористичний характер її міжнародної політики у цілому.

Зазначене свідчить про наявність суттєвих проблем у механізмах забезпечення принципів захисту цивільного населення і цивільних об'єктів під час ведення бойових дій, а також про необхідність запровадження додаткових гарантій реалізації міжнародно-правової відповідальності до російських військових злочинців. Відповідно, існує потреба у поглибленому теоретичному аналізі принципів захисту цивільного населення та цивільних об'єктів як основних принципів, які забезпечують мету МГП у ситуаціях ведення бойових дій.

Стан опрацювання проблеми. Дослідженнями загальних проблем МГП ґрунтовно займалися такі юристи-міжнародники, як Ж.-М. Генкертс, Е. Давид, Д. Ласіка, Н. Мельцер, Ж. Пікте, Ф. Хоффман, А. Фердросс та ін. Серед вітчизняних науковців значний доробок у розробку актуальних проблем МГП внесли М. Гнатівський [3; 4], М. Грушко [5–7], І. Жаровська [8], Т. Короткий [9], В. Маньгора [10–12], Н. Мельцер [13], В. Пилипенко [14], В. Репецький [15] та інші. Питання захисту цивільного населення і цивільних об'єктів нормами МГП в умовах збройного конфлікту в Україні наразі порушують А. Замрига [16], М. Падалка [17], Ф. Бані-Насер [18], О. Царенко [19] та інші вчені, чийми зусиллями проаналізовано систему джерел, пов'язаних із засобами захисту цивільного населення та об'єктів; обґрунтовано складові інституту гуманітарного доступу; визначено особливості правового статусу різних категорій осіб, які об'єднуються поняттям цивільного населення. Проте, в умовах повномасштабної війни РФ проти України існує потреба більш детального аналізу принципу захисту цивільного населення та цивільних об'єктів як одного із основних принципів МГП.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз змісту принципів та норм МГП, які закріплюють вимогу забезпечення захисту цивільного населення та цивільних об'єктів під час ведення бойових дій. Для цього необхідним є виконання таких **завдань**: 1) обґрунтувати доцільність виділення у системі принципів МГП норми і принципи, безпосередньо пов'язаних із захистом цивільного населення та цивільних об'єктів; 2) розкрити зміст принципу розрізнення; принципу заборони невибіркових нападів; принципу сумірності (пропорційності); принципу вжиття запобіжних заходів; 3) обґрунтувати необхідність удосконалення існуючих засобів захисту цивільного населення та об'єктів у ході збройної агресії РФ проти України.

Результати дослідження. На сьогодні МГП є основною галуззю міжнародного права, присвяченою регулюванню відносин воєнного часу, зокрема, таких важливих питань, як обмеження засобів і способів бойових дій; правового статусу учасників збройних конфліктів; захисту цивільного населення і об'єктів під час ведення бойових дій. Аналізуючи джерела МГП, відмітимо, що зазвичай серед них виділяють три основні групи договорів: 1) «Право Женеви» договори, спрямовані на захист жертв війни, основними з яких є конвенції від 12 серпня 1949 року та додаткові протоколи до них від 8 червня 1977 року; 2) «Право Гааги» договори, спрямовані на заборону окремих видів зброї та певних методів ведення війни, основними з яких є Гаазька Конвенція (iv) про закони і звичаї сухопутної війни, Положення про закони та звичаї сухопутної війни 1907 року, а також Гаазькі конвенції та декларації 1899 та 1907 років щодо обмеження методів та засобів ведення війни для зменшення зайвих страждань; 3) «Право Нью-Йорку» договори, прийняті у межах ООН дещо пізніше, з метою унормування окремих аспектів захисту прав людини як у мирний час, так і під час збройного конфлікту.

Як і будь-яка інша галузь права, МГП ґрунтується на системі принципів, які забезпечують зазначеній галузі єдність, системність, визначають його завдання, мету, функції, розкриваючи при цьому його зміст. Наразі у науці міжнародного права наразі не існує єдиного підходу до класифікації принципів МГП. Авторитетні юристи-міжнародники, такі, як А. Фердросс, Ж. Пікте, Н. Мельцер до основних принципів МГП відносили: а) обов'язок дотримуватися балансу між військовою необхідністю та гуманністю; б) обов'язок розрізняти цивільне населення і комбатантів; в) обов'язок розрізняти цивільні та військові об'єкти та спрямовувати воєнні дії виключно проти військових цілей; г) обов'язок уникати/мінімізувати заподіяння випадкової смерті, поранень, знищення людей і об'єктів, захищених від прямого нападу; ґ) обов'язок уникати зайвих страждань; ґ) принцип гуманного поводження [15, с. 19–23]. Професор Л. Тимченко, вказуючи, що основу принципів МГП становлять загальні принципи міжнародного права у галузі прав людини, серед основних принципів МГП виділяє принципи: а) гуманності; б) обмеження засобів і методів ведення війни; в) захисту прав учасників збройного конфлікту і цивільного населення; г) поваги до нейтралітету [20, с. 480]. Професор В. Ярмачі до основних принципів МГП відносить принципи: а) гуманізації збройних конфліктів; б) обмеження воюючих у виборі засобів і методів ведення війни; в) неспричинення зайвих страждань; г) чесності і сумлінності у виборі засобів і методів ведення воєнних дій; ґ) екологічної безпеки; д) проведення відмінностей між комбатантами і некомбатантами; е) поваги прав людини; є) захисту цивільного населення, об'єктів, жертв війни; ж) відповідальності за порушення норм і принципів МГП [21, с. 97]. Натомість, принципами, що мають «вищий авторитет» у системі МГП, професор В. Базов таким вважає: 1) т.зв. «застереження Мартенса» правило, згідно якого навіть у випадках, не врегульованих угодами, населення та збройні сили воюючих держав залишаються під охороною міжнародного права, яке ґрунтується на законах людяності та вимогах суспільної свідомості; 2) принципи: гуманності, необхідності, співмірності, розмежування, заборони заподіяння надмірних страждань, незалежності «права війни» від «права на війну» [22, с. 37].

Проте, найбільш зважений, на нашу думку, підхід до вимоги захисту цивільного населення та об'єктів під час війни (збройного конфлікту), на нашу думку, демонструють Т. Короткий, А. Галай, М. Єлігулашвілі, І. Заворотько, М. Пашковський, В. Пузирний, Н. Хендель, коли акцентують на тому, що метою МГП є забезпечення за будь-яких умов людяності та гуманності як основи міжлюдських відносин, та пропонують виокремлювати особливу групу принципів МГП принципів (правил) ведення бойових дій, призначенням яких є обмеження насильства до невоюючих осіб, які підпадають під визначення цивільного населення [8, с. 49–50].

Поглиблення зазначеної вище ідеї дозволяє стверджувати, що принципи (правила) ведення бойових дій належать, здебільшого, до «права Гааги», містяться, зокрема, у Конвенції (iv) про закони і звичаї війни на суходолі 1907 року, Додатковому протоколі I, а також звичаєвих нормах міжнародного права. А їх зміст об'єктивується у обов'язку дотримуватися кількох конкретних вимог (принципів) МГП, зокрема: а) принципу розрізнення; б) принципу заборони невибіркових нападів; в) принципу сумірності (пропорційності) дій; г) принципу вжиття запобіжних заходів.

Розкриваючи зміст *принципу розрізнення*, зауважимо, що його основу складає вимога до сторін збройного конфлікту завжди проводити межу та виокремлювати цивільних осіб та комбатантів, а також цивільні та військові об'єкти. Відповідно, сторони збройного конфлікту можуть здійснювати напад тільки на комбатантів та військові об'єкти як такі. Цивільне населення та/або окремі цивільні особи не можуть бути об'єктом нападів. Будь-який навмисний напад на цивільну особу є воєнним злочином. Напади дозволені виключно на комбатантів, вони є законною військовою ціллю. У випадку, якщо цивільна особа бере безпосередню участь у бойових діях, вона може бути об'єктом нападу. Якщо комбатант вийшов зі строю та припинив спротив через поранення, хворобу чи захоплення в полон, він перестає бути військовою ціллю, набуває статусу пораненого, хворого чи військовополоненого, та підпадає під захист відповідних норм МГП. Медичний та духовний персонал зі складу збройних сил

сторін також належить до некомбатантів і не може бути об'єктом нападу. Водночас, особи, що належать до зазначених категорій, можуть втратити право на захист, якщо поза своїми гуманітарними функціями вчиняють дії, що завдають шкоди супротивній стороні.

Принцип розрізнення застосовується і щодо *об'єктів*, які поділяються на цивільні та нецивільні об'єкти. Останні можуть визнаватися військовими цілями, і щодо них можливий напад. Водночас, напади не повинні спрямовуватися на цивільні об'єкти. Окремі цивільні об'єкти мають підвищений режим захисту, і мають бути позначені спеціальними відмітними знаками. Зокрема, такими є: а) цивільні лікарні, медичні установи та транспортні засоби; б) об'єкти, що їх визнано культурними цінностями; в) об'єкти, що містять небезпечні сили. Законними об'єктами для нападу можуть бути визнані лише військові цілі. Поняття військових цілей не є довільним. Воно обмежується тими об'єктами, які за своєю сутністю, розташуванням, метою чи способом використання ефективно сприяють веденню військових дій, і чиє часткове або повне руйнування, захоплення або нейтралізація в конкретних часових обставинах може надати явну військову перевагу. Причому, для того, щоб об'єкт міг бути визнаним військовою ціллю, необхідною є наявність обидвох зазначених критеріїв, з урахуванням принципів пропорційності та вжиття запобіжних заходів.

Зміст *принципу заборони невибіркових нападів* об'єктивується у вимозі неприпустимості нападів невибіркового характеру. Нападами невибіркового характеру є: а) напади, не спрямовані на конкретні воєнні об'єкти; б) напади, при яких застосовуються методи або засоби ведення воєнних дій, які не можуть бути спрямовані на конкретні воєнні об'єкти; в) напади, при яких застосовуються методи або засоби ведення воєнних дій, наслідки яких не можуть бути обмежені, і результатом яких є враження як воєнних, так і цивільних об'єктів та/або цивільних осіб, без їх розрізнення. Як справедливо зазначають Т. Короткий, А. Галай, М. Єлігулашвілі, І. Заворотько, М. Пашковський, В. Пузирний, Н. Хендель [8, с. 56], змістом зазначеного принципу є заборона нападів: а) які не спрямовані на конкретну військову ціль; б) при яких застосовуються методи або засоби ведення військових дій, що не можуть бути спрямовані на конкретну військову ціль; в) під час яких застосовуються методи чи засоби ведення військових дій, наслідки яких не можуть бути обмежені, тобто, коли у кожному випадку влучають без розрізнення у військові цілі, цивільних осіб чи цивільні об'єкти.

Зміст *принципу сумірності (пропорційності)* полягає у тому, що здобута в результаті нападу військова перевага повинна переважати нанесену шкоду, яку ймовірно буде завдано цивільним особам та об'єктам. Важливим елементом є те, що йдеться не про цілеспрямований напад на цивільних осіб чи об'єкти, а про ризик випадкової нецілеспрямованої шкоди. Відповідно, нападу має передувати оцінка наслідків: якщо шкода, яка завдається чи може завдатися цивільним об'єктам чи особам внаслідок нападу, є надмірною, порівнюючи з військовою перевагою, то напад заборонено. Забороняються напади, від яких можна очікувати спричинення випадкової загибелі цивільного населення або поранення цивільних осіб, пошкодження цивільних об'єктів або поєднання таких наслідків, які були б надмірними порівняно з очікуваною конкретною і безпосередньою воєнною перевагою, яку передбачається таким чином досягти.

Зміст *принципу вжиття запобіжних заходів* полягає у тому, що при веденні бойових дій сторони мають оберегти цивільне населення і цивільні об'єкти. Слід ужити усіх практично можливих заходів, щоб уникнути випадкової загибелі цивільного населення, поранення цивільних осіб та пошкодження цивільних об'єктів або принаймні звести такі випадки до мінімуму. Аналіз вимог, що конкретизують зазначений принцип, дозволяє поділити їх на дві групи: 1) заходи запобігання, які мають застосовуватися під час здійснення нападу; 2) заходи запобігання наслідків нападу. Так, до *першої* із зазначених груп слід віднести такі, зокрема, вимоги до кожної із протидіючих сторін: а) робити все практично можливе, щоб пересвідчитись у тому, чи спрямовані їхні напади на військові цілі; б) вживати всіх можливих запобіжних заходів щодо вибору засобів та методів ведення воєнних дій з метою уникнення випадкової загибелі цивільного населення або поранення цивільних осіб та випадкового завдання шкоди цивільним об'єктам або у будь-якому разі мінімізації таких випадків;

в) робити все практично можливе для того, щоб оцінити, чи можна очікувати від нападу спричинення випадкової загибелі цивільного населення, поранення цивільних осіб або пошкодження цивільних об'єктів, або поєднання таких наслідків, які були б надмірні порівняно з очікуваною конкретною і безпосередньою військовою перевагою, що мали б одержати; г) надавати ефективне попереднє повідомлення про напади, які можуть торкнутися цивільного населення, окрім випадків, коли обставини не дозволяють цього; г) у ситуації можливого вибору між кількома військовими цілями для досягнення рівноцінної військової переваги, потрібно обирати ту, від нападу на яку можна очікувати створення найменшої небезпеки для життя цивільних осіб та для цивільних об'єктів. До заходів *другої* групи відносимо вимоги: а) вживати всіх практично можливих запобіжних заходів для захисту цивільного населення та цивільних об'єктів, які вони контролюють, від наслідків нападів; б) максимально можливо уникати розміщення військових цілей у межах або поблизу густонаселених районів; в) здійснити максимально можливе переміщення цивільних осіб та цивільні об'єкти, які вона контролює, з районів, де такі об'єкти розташовані у безпосередній близькості до військових цілей. У контексті реалізації зазначених вимог як першої, так і другої групи, зазначимо, що однією із процедур щодо їх практичної реалізації (заходів) є *евакуація* виведення цивільного населення, цивільних осіб і цивільних об'єктів, що перебувають під контролем сторони збройного конфлікту із районів, розміщених поблизу військових об'єктів, а також застосування інших необхідних запобіжних заходів щодо захисту цивільного населення і цивільних об'єктів, що перебувають під їхнім контролем, від небезпек, що виникають у наслідок військових операцій.

Аналіз подій збройної агресії рф проти України свідчить про грубе і системне порушення російською стороною зазначених принципів ведення бойових дій. Російські військові, за підтримки державного керівництва рф і мовчазної згоди російського суспільства обстрілюють українські міста і села, руйнують їх інфраструктуру та винищують мирне населення; масово вбивають і катують людей на захоплених територіях; викрадають і вивозять на територію рф українських дітей; переслідують і вбивають лікарів, вчителів, журналістів; гвалтують жінок і дітей; примушують українських громадян до служби в російській армії. В оточених або захоплених населених пунктах створюють умови відсутності їжі, води, електроенергії, зв'язку, медичної допомоги, транспортного сполучення, пенсійного забезпечення, освітніх послуг, доводячи цілі українські регіони до гуманітарної катастрофи. Як приклад, можна навести міста, що були або досі перебувають під російською окупацією Донецьк, Луганськ, Маріуполь, Херсон, Ізюм, Буча, Ірпінь, Бородянка, Гостомель та ін. Безпрецедентним порушенням норм міжнародного гуманітарного права та водночас екологічним злочином слід назвати підлив російськими військовими дамби Каховської ГЕС, наслідок чого було затоплено площу у кілька сотень квадратних кілометрів і понад 80 населених пунктів, включно із окремими районами м. Херсону. Окремим напрямом порушення норм МГП з боку рф та воєнним злочином є недотримання норм Женевської конвенції 1949 року [23] про поводження із військовополоненими, зокрема, масові страти українських військовополонених; незабезпечення для них належних умов; застосування катувань, фізичного та психологічного насилля; порушення прав на їжу, воду та контакт із рідними та ін.

Усе зазначене, на нашу думку, вказує на кричуще порушення росією, як державою-агресоркою, загальноєвропейських законів і звичаїв війни, здійснення безпрецедентних у ХХІ сторіччі актів тероризму, геноциду, системних військових злочинів, що спричинює практичну незахищеність цивільного населення України від жахів війни. Женевські та Гаазькі конвенції, ті їх норми, які закріплюють закони і звичаї війни та призначені слугувати гарантіями хоча би мінімального захисту цивільного населення та об'єктів, не виконуються росією в силу реалізації нею дій «з позиції сили», заперечень очевидного, відсутності дієвого міжнародного контролю, невідповідної викликам реакції міжнародної спільноти. Повномасштабна російська збройна агресія проти України доводить важливість застосування до держави-порушниці заходів жорсткого міжнародного примусу, який є цілком справедливим.

Висновки та перспективи подальших досліджень

1. Основним призначенням МГП, як галузі міжнародного права, є регулювання між-державних відносин у період війни (збройного конфлікту), з метою обмеження насильства на користь гуманності. Окремим напрямом є захист цивільного населення, цивільних об'єктів, а також обмеження негуманних методів і засобів ведення війни.

2. Як і будь-яка інша галузь, МГП має систему власних принципів, які забезпечують йому єдність і системність, визначаючи при цьому його мету, зміст та напрями правового регулювання. Особливістю принципів МГП є те, що вони, здебільшого, мають форму вимог, яких воюючі сторони мають дотримуватися в обов'язковому порядку, незалежно від їх бажання.

3. З огляду на те, що основною метою МГП є забезпечення за будь-яких умов людяності та гуманності як основи міжлюдських відносин, у системі його принципів особливе місце належить принципу захисту цивільних осіб та об'єктів, з метою недопущення воєнного насильства та зменшення негативних наслідків воєнних дій для зазначеної категорії осіб.

4. Вимоги, спрямовані на захист цивільного населення та об'єктів, об'єктивуються у нормах Гаазької конвенції про закони і звичаї війни на суходолі 1907 року, Додатковому протоколі I до неї, Женевської конвенції про статус військовополонених 1949 року. Їх зміст складають обов'язки сторін під час ведення бойових дій дотримуватися принципів: а) розрізнення; б) заборони невибіркових нападів; в) сумірності (пропорційності) дій; г) вжиття запобіжних заходів.

5. Триваюча збройна агресія РФ проти України, масовість і системність порушень принципу захисту цивільного населення та об'єктів, очевидність можливості уникнення державою-порушницею відповідальності вказує на необхідність удосконалення системи норм і принципів МГП як у цілому, так і принципів захисту цивільного населення і цивільних об'єктів, зокрема, включно із посиленням інституту міжнародно-правової відповідальності та механізмів його реалізації.

Перспективними напрямками подальших досліджень вважаємо подальше дослідження проблем забезпечення вимог МГП в умовах збройної російської агресії в Україні; поглиблення вивчення системи принципів МГП, зокрема, принципу захисту цивільного населення та об'єктів; формування пропозицій щодо удосконалення механізмів його забезпечення.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року (Женевська конвенція IV 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text. (дата звернення: 01.05.2025).

2. Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі (Гаазька конвенція 1907 року) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 01.05.2025).

3. Гнатовський М. М. Міжнародне гуманітарне право. Довідник для журналістів / М. М. Гнатовський, Т. Р. Короткий, Н. В. Хендель. 2-ге вид., доповн. Одеса: Фенікс, 2015. 92 с.

4. Міжнародне гуманітарне право. Посібник для юриста [М.М. Гнатовський, Т.Р. Короткий, А.О. Кориневич, В.М. Лисик, О.Р. Поєдинок, Н.В. Хендель]; за ред. Т.Р. Короткого. Київ – Одеса: Українська гельсінська спілка з прав людини, Фенікс, 2016 2017. 145 с.

5. Грушко М. В. Окремі аспекти захисту цивільного населення в період окупації: Автономна Республіка Крим і м. Севастополь. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 230–238. DOI 10.31558/2786-5835.2021.2.6.

6. Грушко М. В., Мойсейкін О. С. Застосування норм міжнародного гуманітарного права в збройному конфлікті в Україні: окремі питання. *Правничий часопис Донецького державного університету імені Василя Стуса*. 2021. № 2. С. 53–63. DOI 10.31558/2786-5835.2021.2.6.

7. Міжнародне гуманітарне право: навчально-методичний посібник М. В. Грушко, В. В. Музика, Т. С. Федорова, В. В. Владишевська за ред. О. В. Бігняка. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 136 с.
8. Міжнародне гуманітарне право: посібник для працівників Держ. кримінал.-викон. служби України Т. Короткий, А. Галай, М. Єлігулашвілі, І. Заворотько, М. Пашковський, В. Пузирний, Н. Хендель за заг. ред. віце-президента УАМП Т. Короткого Пенітенціарна академія України; УГСПЛ. Київ; Одеса Фенікс, 2023. 236 с.
9. Жаровська І.М. Проблеми і недоліки норм міжнародного гуманітарного права. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2022. № 12. С. 13–17.
10. Маньгора В.В., Горобець Л.С., Забелін Г.Т. Відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права. *Інформація і право*. 2024. № 1 (48). С. 210–218.
11. Маньгора В.В., Маньгора Т.В. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство в умовах воєнного стану. *Інформація і право*. 2023. № 3(46). С. 205–214.
12. Маньгора В.В., Грушко В.В., Драгомерецька-Майданюк О.С. Історичні етапи розвитку міжнародного гуманітарного права. *Інформація і право*. 2025. № 1 (52). С. 155–169.
13. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право: загальний курс МКЧХ. 2020. 358 с. URL: <https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2021/05/Nils-Melzer-Comprehensive-introduction-to-IHL-UKR.pdf> (дата звернення: 20.03. 2025).
14. Пилипенко В. П. Застосування норм міжнародного гуманітарного права до збройних конфліктів міжнародного й неміжнародного характеру в контексті воєнних злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. Випуск 3. С. 317–323.
15. Репецький В.М. Застосування міжнародного гуманітарного права у збройному конфлікті України. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія «Юридична»*. 2015. № 2. С. 368–373.
16. Замрига А. В. Застосування міжнародного гуманітарного права в умовах збройної агресії російської федерації проти України. *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія: право, публічне управління та адміністрування. 2022. № (6). <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2022-6-01-04>. (дата звернення: 20.02.2025).
17. Падалка М.А. Міжнародно-правовий захист цивільного населення під час збройних конфліктів. *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія: право, публічне управління та адміністрування. 2022. № 6. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2022-6-01-10>
18. Фаді Бані-Насер. Міжнародно-правовий захист цивільного населення та інших категорій осіб під час збройних конфліктів. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 6. С. 79–87.
19. Царенко О.М., Тичина Б.М., Федчук Т.Ю. Порушення норм міжнародного гуманітарного права в умовах російської збройної агресії. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 607–611. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.94>.
20. Тимченко Л.Д. Міжнародне право: підручник. Харків: Консум, Університет внутрішніх справ, 1999. 528 с.
21. Ярмачі В.Х. Система принципів міжнародного гуманітарного права, що застосовується під час збройних конфліктів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. Ч. 1. С. 95–98.
22. Базов В.П. Принципи міжнародного гуманітарного права. *Юридична Україна*. 2020. № 12. С. 35–42.
23. Конвенція про поводження з військовополоненими 1949 року (Женевська конвенція III 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text. (дата звернення: 01.05.2025).

ЗАДОЯ К. П.,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінально-правової
політики та кримінального права
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 341.4+343.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.1.35>

ГЕНЕЗА ІНСТИТУТУ КОМАНДНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Стаття присвячена дослідженню становлення й розвитку інституту командної відповідальності в міжнародному кримінальному праві, який нещодавно знайшов відображення в статті 31-1 Кримінального кодексу України після ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду (1998). Автор простежує еволюцію цього правового інституту від його зародження після Другої світової війни до сучасного регулювання у Римському статуті. Початкове становлення командної відповідальності відбулося в рамках діяльності військових трибуналів, що діяли після Другої світової війни на теренах Європи та Далекого Сходу. Трибунали констатували те, що міжнародне право покладає на військових командирів обов'язок запобігати злочинам підлеглих, а невиконання цього обов'язку є підставою для індивідуальної кримінальної відповідальності командирів. Особливо резонансною для цього періоду була справа генерала Ямашити. Вона стала прикладом об'єктивного підходу до командної відповідальності, оскільки Ямашиту було засуджено попри брак доказів його обізнаності. Наступний етап розвитку інституту командної відповідальності пов'язаний зі статтею 86(2) Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, (1977), яка закріпила обов'язки військових командирів реагувати на воєнні злочини підлеглих в міжнародному договірному праві. У статтях 7(3) і 6(3) статутів міжнародних кримінальних трибуналів для Югославії та Руанди було уточнено як суб'єктивні, так і об'єктивні критерії відповідальності начальників. Кульмінацією розвитку інституту командної відповідальності стала стаття 28 Римського статуту, яка деталізує форми бездіяльності начальників, розрізняє умови відповідальності військових і цивільних начальників та вводить елемент причинного зв'язку між бездіяльністю начальника і вчиненими підлеглими злочинами. Стаття 28 також розширює склад суб'єктів командної відповідальності, охоплюючи як *de jure*, так і *de facto* командирів, та охоплює всі злочини, що підпадають під юрисдикцію МКС. На завершення автор зазначає про поширення інституту командної відповідальності на транснаціональне кримінальне право, зокрема через Міжнародну конвенцію про захист осіб від насильницьких зникнень (2006).

Ключові слова: командна відповідальність, міжнародне кримінальне право, співучасть у кримінальному правопорушенні, причетність до кримінального правопорушення, військовий командир, начальник, воєнні злочини, злочини проти людяності, геноцид, злочин агресії.

Zadoia K. P. The Genesis of the institution of command responsibility in International Criminal Law

This article is devoted to the study of the formation and development of the institution of command responsibility in international criminal law, which was recently reflected in Article 31-1 of the Criminal Code of Ukraine after the ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court (1998). The author traces the evolution of this legal institution from its inception after World War II to its current regulation under the Rome Statute. The initial formation of command responsibility took place within the framework of military tribunals operating after World War II in Europe and the Far East. The tribunals found that international law imposes a duty on military commanders to prevent crimes committed by their subordinates, and that failure to fulfil this duty constitutes grounds for individual criminal responsibility of commanders. The case of General Yamashita was particularly resonant during this period. It became an example of an objective approach to collective responsibility, as Yamashita was convicted despite the lack of evidence that he was aware of the crimes committed by his subordinates. The next stage in the development of the institution of command responsibility is linked to Article 86(2) of the Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts, which enshrined the obligations of military commanders to respond to war crimes committed by their subordinates in international treaty law. Articles 7(3) and 6(3) of the statutes of the international criminal tribunals for Yugoslavia and Rwanda clarified both the subjective and objective criteria for the responsibility of superiors. The culmination of the development of the institution of command responsibility was Article 28 of the Rome Statute, which details forms of omission by superiors, distinguishes between the conditions of responsibility of military and civilian superiors, and introduces an element of causality between the omission of a superior and the crimes committed by subordinates. Article 28 also expands the scope of subjects of command responsibility to include both *de jure* and *de facto* commanders and covers all crimes within the jurisdiction of the ICC. In conclusion, the author notes the extension of the institution of command responsibility to transnational criminal law, in particular through the International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance (2006).

Key words: *command responsibility, international criminal law, complicity in a criminal offense, engagement in a criminal offense, military commander, superior, war crimes, crimes against humanity, genocide, crime of aggression.*

Вступ. На підставі ЗУ «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» від 9 жовтня 2024 року № 4012-IX розділ VI Загальної частини Кримінального кодексу України (КК) було доповнено статтею 31-1 «Кримінальна відповідальність військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників»¹.

Постановка завдання. Оскільки стаття 31-1 КК впроваджує у кримінальне законодавство України такий інститут міжнародного кримінального права як *командна відповідальність (command responsibility)*, коректне та ефективне застосування її положень неможливе без розуміння природи вказаного інституту. Завданням публікації є виявлення особливостей становлення та розвитку інституту командної відповідальності в міжнародному кримінальному праві.

Результати дослідження. Як вірно зазначається в академічній літературі, інститут командної відповідальності є витвором *міжнародного кримінального права*, у якого немає

¹ Детально зміст статті 31-1 КК характеризується в іншій моїй публікації [1, с. 678–692].

повноцінних аналогів в національному кримінальному праві [2, с. 264]. Спрощено кажучи, цей інститут передбачає, що за *злочини за міжнародним правом* (злочин геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії) повинні підлягати відповідальності крім тих, хто вчинив такі злочини одноосібно чи в співучасті, ще і їхні *начальники*, якщо вчинені злочини виявилися *результатом бездіяльності* начальників, що полягала у невиконанні ними зобов'язань із *недопущення, припинення та забезпечення кримінального переслідування* злочинів за міжнародним правом, скоєних підлеглими. Тим самим інститут командної відповідальності стимулює начальників сумлінніше дбати про те, щоб їхні підлеглі уникали вчинення злочинів за міжнародним правом.

Концепт командної відповідальності стає частиною міжнародного кримінального права в добу становлення цієї галузі міжнародного права після подій Другої світової війни. У цей період завдяки практиці створених державами-переможницями військових трибуналів ідея командної відповідальності викристалізовується як частина звичаєвого міжнародного кримінального права. Скажімо, Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу (Токійський трибунал) поклався на інститут командної відповідальності для обґрунтування відповідальності військово-політичного керівництва Японії за численні випадки нелюдського поводження з військовополоненими та цивільними особами з боку японських військовослужбовців та представників японської цивільної влади, зокрема суд:

а) визнав, що відповідальність за добробут осіб, яких держава може правомірно утримувати у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом (війною), тобто військовополонених та інтернованих цивільних осіб, «не обмежується обов'язком простого утримання, а й охоплює запобігання неналежному поводженню»;

б) вказав, що обов'язок дбати про належне поводження з утримуваними особами покладається не на державу як політичну абстракцію, а на її конкретних посадових осіб, якими у випадку з Японією були члени Уряду; військові та військово-морські офіцери, які командують формуваннями, під контролем яких є утримувані особи; посадовці тих відділів, які займалися добробутом утримуваних осіб; посадові цивільні, військові чи військово-морські особи, що мають прямий і безпосередній контроль над утримуваними особами;

в) зазначив, що обов'язок усіх цих осіб полягав у тому, щоб «забезпечити належне поводження з ув'язненими та запобігти жорстокому поводженню шляхом встановлення та забезпечення постійної та ефективної роботи відповідної для цих цілей системи». З огляду на це «такі особи не виконують цей обов'язок і несуть відповідальність за жорстоке поводження з утримуваними, якщо: (1) Вони не можуть створити таку систему. (2) Вони створили таку систему, але не можуть забезпечити її безперервну та ефективну роботу»;

г) визнав, що у випадку запровадження ефективної системи, покликаній забезпечити належне поводження з утримуваними особами, особи, що відповідальні за функціонування такої системи, не підлягають відповідальності, за окремий (спорадичний) акт неналежного поводження з утримуваною особою, скоєний одним з їхніх підлеглих. Виняток із загального правила становлять випадки, коли особи, що відповідальні за функціонування системи поводження з військовополоненими, «знали, що вчиняються такі злочини, і, володіючи такими знаннями, не вчинили кроків, які були в їх силах, щоб запобігти вчиненню таких злочинів у майбутньому», або тому, що вони «не змогли набути таких знань» [3].

У повоєнний період гостро стояло питання про те, чи є командна відповідальність так званою *суворою відповідальністю*, тобто відповідальністю начальника без урахування його суб'єктивного (психологічного, ментального) ставлення до власної поведінки. Першою повоєнною справою, в якій судовий орган сперся на командну відповідальність як на підставу засудження особи за злочини за міжнародним правом, стала справа японського генерала Т. Ямашіти. Створена США військова комісія 7 грудня 1945 р. засудила Т. Ямашіту у зв'язку з його бездіяльністю стосовно численних воєнних злочинів, скоєних його підлеглими. Військова комісія з-поміж іншого мотивувала своє рішення таким чином: «Очевидно, що призначення командувати військами супроводжується широкими повноваженнями й великою відповідальністю. Так було в усіх арміях впродовж усієї історії людства. Однак

абсурдно вважати командира вбивцею або гвалтівником через те, що один з його солдатів скоїв вбивство або згвалтування. З усім тим, якщо вбивства, згвалтування і жорстокі, мстиві дії є широко розповсюдженими злочинами, а командир не робить ефективних спроб виявити та контролювати злочинні дії, такий командир може бути притягнутий до відповідальності, навіть кримінальної, за беззаконні дії своїх солдатів, залежно від їх характеру та обставин, що їх оточують» [4]. Оскільки військова комісія не звернула жодної уваги на суб'єктивне ставлення Т. Ямашіти до злочинів його підлеглих, хоча захист генерала наголошував, що обвинувачення не надало доказів його обізнаності стосовно дій підлеглих, ця справа сприймалася та сприймається як вираження ідеї про те, що командна відповідальність має суто об'єктивний характер. Інакше кажучи, в ситуаціях, коли підлеглі начальника масово вчиняють злочини за міжнародним правом, а він не реагує на ці факти, начальник підлягає відповідальності незалежно від його суб'єктивного ставлення до злочинів підлеглих. Втім, не можна сказати, що настільки далекосяжне розуміння командної відповідальності вкорінилося в міжнародному праві. Кількома роками пізніше також створений США військовий трибунал у так званій справі вищого командування, обвинуваченими в якій були представники вищого командування німецької армії, прямо вказав, що відповідальність начальника неможлива без принаймні недбалого ставлення до злочинів підлеглих: «Сучасна війна, така як остання, передбачає значну міру децентралізації. Вищий командир не може бути повністю поінформованим про подробиці військових операцій підлеглих і, найпевніше, не про кожен адміністративний захід... Президент США є головнокомандувачем своїх військових сил. Злочинні дії, вчинені цими силами, самі по собі не можуть бути поставлені йому у вину згідно з теорією субординації. Те саме стосується інших вищих командирів ланцюга командування. Злочинність не пов'язана з кожною особою в цьому ланцюжку командування лише з цього факту. Повинно бути особисте порушення. Це може статися лише тоді, коли діяння безпосередньо відстежується ним або коли неможливість належного нагляду за своїми підлеглими являє з його боку злочинну недбалість. В останньому випадку це має бути особиста недбалість, яка становить безглуздість, аморальне ігнорування дій підлеглих, що рівняється згоді. Будь-яке інше тлумачення міжнародного права виходило б далеко за межі основних принципів кримінального права, відомого цивілізованим державам» [5].

У 1977 році з прийняттям Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (ДП І) [6], інститут командної відповідальності вперше знаходить закріплення у договірному міжнародному праві. Згідно зі статтею 86(2) ДП І той факт, що порушення Женевських конвенцій про захист жертв війни від 1949 року і ДП І вчинене підлеглою особою, не звільняє її начальників від кримінальної або дисциплінарної відповідальності в разі, якщо вони знали, що мають у своєму розпорядженні інформацію, яка повинна була б надати їм можливість дійти висновку в обстановці, що існувала на той час, що така підлегла особа вчиняє або має намір вчинити подібне порушення, і якщо вони не вжили всіх практично можливих заходів у межах своїх повноважень для відвернення або переривання цього порушення. Коментуючи це положення, варто наголосити на такому:

а) це положення чітко окреслило прояви бездіяльності начальника стосовно злочинів підлеглих його осіб. Такими проявами є невиконання всіх практично можливих заходів у межах своїх повноважень для відвернення або переривання (*prevent or repress*) порушення (злочину) підлеглою;

б) важливо, що в статті 86(2) ДП І чітко артикульований суб'єктивний елемент командної відповідальності: «знали або мали у своєму розпорядженні інформацію, яка повинна була б надати їм можливість дійти висновку в обстановці, що існувала на той час, що така підлегла особа вчиняє або має намір вчинити подібне порушення»²;

² Дослівно англійською цей фрагмент звучить так: «if they knew, or had information which should have enabled them to conclude in the circumstances at the time». На жаль, в офіційному перекладі цього міжнародного договору українською вказаний фрагмент перекладний невдало, у ньому два окремих прояви суб'єктивного ставлення зливаються в одне: «знали, що мають у своєму розпорядженні інформацію, яка повинна була б надати їм

в) стаття 86(2) ДП I стосується досить вузького кола начальників, а саме: військових начальників. Причому, враховуючи те, що ДП I врегульовує питання захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, з певними застереженнями можна сказати, що в статті 86(2) ДП I йдеться лише про *військових начальників, що перебувають на службі збройних сил держав*;

г) у статті 86(2) ДП I йдеться про відповідальність військових начальників лише у тих випадках, коли вони не виконали своїх обов'язків з відвернення чи перепинення підготовки або вчинення підлеглими лише одного з чотирьох видів злочинів за міжнародним правом, а саме: *воєнних злочинів*. Чи, якщо бути максимально точним, то навіть не всіх воєнних злочинів, а лише тих із них, що становлять *серйозні порушення Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року та ДП I*;

г) зрештою, слід мати на увазі, що, оскільки ДП I є джерелом міжнародного гуманітарного, а не кримінального права, статтю 86(2) радше слід сприймати не як пряму правову підставу відповідальності військових начальників за невідвернення чи перепинення воєнних злочинів підлеглих, а як її «*віддзеркалення*» в міжнародному гуманітарному праві, яке вимагає від військових начальників бути проактивними в питанні відвернення та перепинення порушень міжнародного гуманітарного права підлеглими.

Наступний етап розвитку інституту командної відповідальності слід пов'язувати з прийнятими на початку 1990-их років статутами міжнародних кримінальних трибуналів для колишньої Югославії та для Руанди й практикою цих міжнародних судових установ. Так, у статті 7(3) Статуту Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії (МКТЮ) від 1993 року [7], яку згодом майже дослівно повторила стаття 6(3) Статуту Міжнародного кримінального трибуналу для Руанди [8], було зазначено, що *вчинення підлеглим злочинів за міжнародним правом не звільняє від кримінальної відповідальності його начальника, якщо він знав або мав підстави знати, що підлеглий збирається вчинити такі діяння або вже вчинив їх, а начальник не вжив необхідних і розумних заходів для відвернення таких діянь або покарання винних*. У своїй практиці МКТЮ прояснив, що елементами передбаченої статтею 7(3) його Статуту підстави відповідальності є: (i) наявність відносин підпорядкування між начальником і підлеглим; (ii) начальник знав або мав підстави знати, що злочинне діяння готується або було вчинено; та (iii) начальник не вжив необхідних та обґрунтованих заходів для відвернення злочинного діяння або покарання особи, яка його вчинила [8]. Крім того, суд визнав, що *«особи, які обіймають владні посади, як у цивільних, так і у військових структурах, можуть нести кримінальну відповідальність за доктриною командної відповідальності на підставі їхнього як de facto, так і de jure становища як начальників»* [8]. Таким чином, статuti міжнародних кримінальних трибуналів для колишньої Югославії та для Руанди та практика цих трибуналів зробили ще низку кроків у напрямку розширення сфери застосування інституту командної відповідальності за:

а) *суб'єктним складом* згідно з практикою МКТЮ стаття 7(3) Статуту охоплює крім *de jure* військових начальників, про яких ішлося в статті 86(2) ДП I, ще й бездіяльність *de facto* військових начальників, зокрема військових начальників організованих збройних формувань, що беруть участь у збройному конфлікті неміжнародного характеру, та цивільних начальників;

б) *колом злочинів підлеглих*, «зв'язок» з якими тягне для начальника відповідальність. Якщо, як зазначалося вище, стаття 86(2) ДП I стосується виключно окремих воєнних злочинів, то стаття 7(3) Статуту МКТЮ накриває всі види злочинів за міжнародним правом, що були віднесені до компетенції цього трибуналу, тобто ширше коло воєнних злочинів, ніж мається на увазі в статті 86(2) ДП I, а також злочини проти людяності та злочин геноциду.

Крім того, не можна не відмітити, що в частині *проявів бездіяльності суб'єктів командної відповідальності* стаття 7(3) МКТЮ явно відхилилася від тексту статті 86(2)

можливість дійти висновку в обстановці, що існувала на той час, що така підлегла особа вчиняє або має намір вчинити подібне порушення».

ДП І. Якщо в статті 86(2) ДП І йшлося про невжиття військовим начальником заходів для відвернення або перепинення злочину підлеглого, то в статті 7(3) Статуту МКТЮ про невжиття суб'єктами командної відповідальності заходів для відвернення (*prevent*) злочину або покарання винних (*punish the perpetrators*).

У своїй найсучаснішій формі інститут командної відповідальності представлений у статті 28 Римського статуту Міжнародного кримінального суду від 1998 року (РС) [10]:

а) це положення остаточно закріплює ідею про те, що на засадах цього інституту відповідальності підлягають не лише *військові командири*, але й *особи, що фактично діють як військові командири*, та *(цивільні) начальники*. Питання відповідальності військових командирів та осіб, що фактично діють як військові командири, врегульоване в статті 28(а) РС, а питання відповідальності (цивільних) начальників в статті 28 (b) РС;

б) стаття 28 РС приводить до спільного знаменника чинне раніше міжнародне право в питанні форм, яких може набути бездіяльність начальників. Зокрема, це положення розв'язує проблему певної неузгодженості статті 86(2) ДП І та статті 7(3) Статуту МКТЮ, про яку йшлося вище. До звичної для міжнародного права від моменту прийняття ДП І термінологічної пари «*prevent or repress*»³ додається термін «*submit the matter to the competent authorities for investigation and prosecution*» (*передача цього питання до компетентних органів для розслідування та кримінального переслідування*), що перегукується з терміном «*покарання винних (punish the perpetrators)*», вжитим у тексті статті 7(3) МКТЮ. Таким чином, згідно зі статтею 28 РС військові командири, особи, що фактично діють як військові командири, та цивільні начальники підлягають відповідальності, якщо вони не вжили всіх необхідних і розумних заходів у межах його або її повноважень для: (i) *недопущення* злочинів підлеглих; (ii) *припинення* учинення злочинів підлеглих; (iii) *передачі цього питання до компетентних органів для розслідування та кримінального переслідування*;

в) принциповою новелою статті 28 РС є диференційований підхід до ментального (суб'єктивного) елемента командної відповідальності. Згідно зі статтею 28(а) РС військові командири та особи, що фактично діють як військові командири, підлягають відповідальності, якщо вони *знали або за існуючих обставин на той момент повинні були знати (knew or, owing to the circumstances at the time, should have known)* про злочини, які вчиняли чи мали намір вчинити підлеглі. Стандарт суб'єктивного ставлення виражений словами «*за існуючих обставин на той момент повинні були знати [про злочин підлеглого]*» є нижчим за стандарт «*мав підстави знати [про злочин підлеглого]*», що згадується в статті 7(3) Статуту МКТЮ, та стандарту «*мали у своєму розпорядженні інформацію, яка повинна була б надати їм можливість дійти висновку в обстановці, що існувала на той час, [про злочин підлеглого]*», який згадується в статті 86(2) ДП І. Принаймні МКТЮ, тлумачачи статтю 7(3) власного Статуту наголошував на тому, що вона не охоплює випадки ставлення начальника до злочинів підлеглих у формі недбалості: «Стаття 7(3) Статуту стосується відповідальності начальника, що виникає внаслідок бездіяльності, попри знання [про злочин підлеглого]. Нехтування обов'язком отримати такі знання, однак, не розглядається в цьому положенні як окреме правопорушення, і тому начальник не несе відповідальності за це, а лише за невжиття необхідних і розумних заходів для відвернення або покарання» [11]. Таким чином, виявляється, що стаття 28(а) РС розширює підстави відповідальності військових командирів та осіб, що фактично діють як військові командири в частині суб'єктивного елемента. Що ж стосується цивільних начальників, то стаття 28(b) описує ментальний (суб'єктивний) елемент їхньої відповідальності словами «*знав, або свідомо проігнорував інформацію, яка явно вказувала на те, що підлеглі вчиняли чи мали намір вчинити такі злочини*», тобто подібно до статті 86(2) ДП І та статті 7(3) Статуту МКТЮ;

г) важливою новелою статті 28 РС стало те, що обидва її пункти, характеризуючи відповідальність військових командирів, осіб, що фактично діють як військові командири,

³ В офіційному перекладі РС українською ці слова, на відміну від офіційного перекладу українською статті 86(2) ДП І, перекладені як «*недопущення чи припинення*».

та цивільних начальників, вказують на те, що злочини підлеглих були вчинені «у результаті» (*as a result*)» нездійснення ними належного контролю над підлеглими. Буквально це означає, що згідно зі статтею 28 РС, на відміну від давніших джерел міжнародного права, відповідальність начальників за їхню бездіяльність настає, лише якщо така бездіяльність стала причиною злочинів підлеглих. Таке розуміння статті 28 РС загалом підтверджує й практика Міжнародного кримінального суду (МКС) [12-19]. Так, Палата досудового провадження II МКС зазначила: «Палата також зазначає, що *chapeau* [вступна частина] статті 28(a) Статуту встановлює зв'язок між вчиненням базових злочинів [підлеглих] і «нездатністю начальника здійснювати контроль належним чином». Це відображено у словах «у результаті», які вказують на такий зв'язок. Тому Палата вважає, що *chapeau* статті 28(a) Статуту містить елемент причиновості між невиконанням начальником своїх обов'язків і базовими злочинами. Таке тлумачення узгоджується з принципом суворого тлумачення, відображеним у статті 22(2) Статуту, який, як частина принципу *nullum crimen sine lege*, зобов'язує Палату тлумачити це положення суворо» [12]. Втім, без остаточної відповіді поки залишається запитання про те, чи виявляється каузальність бездіяльності військових командирів, осіб, що фактично діють як військові командири, чи цивільних начальників (і) у тому, що така бездіяльність створила ризик вчинення підлеглим злочину, чи (ii) у тому, що реально призвела до його вчинення? Особливо гострою ця дилема виглядає стосовно випадків, коли бездіяльність військових командирів, осіб, що фактично діють як військові командири, чи цивільних начальників полягала в нежитті всіх необхідних і розумних заходів для припинення учинення злочинів підлеглих або для передачі цього питання до компетентних органів для розслідування та кримінального переслідування, адже в цих випадках можна вести вою про створення ризику чи про реальне спричинення лише нових злочинів того ж самого чи інших підлеглих. Хай там як, але в аспекті слів «у результаті» стаття 28 РС знаменує глибоку трансформацію інституту командної відповідальності, оскільки втілена в ній модель цього інституту (назвемо її «римською») кардинально різниться від моделі, втіленої в статті 86(2) ДП I та статті 7(3) Статуту МКТЮ (назвемо її «женецько-гаазькою»). Як слушно зазначається в одній з окремих думок суддів МКС: «Положення про відповідальність начальників у Статуті МКТЮ суттєво відрізняється від статті 28 Статуту. Важливим для даного питання є те, що воно не містить елементу «результат» [17]. Зокрема, МКТЮ неодноразово підкреслював у своїй практиці, що каузальність не є обов'язковим елементом командної відповідальності: «Попри центральне місце, яке посідає принцип каузальності у кримінальному праві, каузальність традиційно не постулюється як *conditio sine qua non* для притягнення до кримінальної відповідальності начальників за неспроможність відвернути злочини, вчинені їхніми підлеглими, або покарати їх за ці злочини. Відповідно, Судова палата не знайшла підтвердження існування вимоги доведення причинового зв'язку як окремого елементу відповідальності начальника ні в теперішній судовій практиці, ні у формулюванні цього принципу в чинному договірному праві, ні, за одним винятком, у численній літературі на цю тему» [9]⁴. Таким чином, якщо з погляду статті 86(2) ДП I та статті 7(3) Статуту МКТЮ для відповідальності начальника цілком достатньо, щоб він, знаючи про вчинення підлеглим злочину, утримався від його перепинення чи від покарання особи, що вчинила злочин, то цього набору фактів вже недостатньо, щоб вести мову про відповідальність з погляду статті 28 РС. Згідно з одним прочитанням цього положення необхідно, щоб бездіяльність начальника створила ризик вчинення цим чи іншими підлеглими нових злочинів, а згідно з іншим призвела до їх реального вчинення [20, с. 1299–1301];

⁴ Втім, з іншого боку, в цьому ж рішенні МКТЮ визнав, що у випадках, коли бездіяльність начальника полягає у нежитті належних заходів для відвернення злочину підлеглою, причинний зв'язок між бездіяльністю начальника та злочином підлеглою *de facto* присутній: «Фактично, визнання необхідного причинного зв'язку можна розглядати як внутрішньо притаманне вимозі вчинення злочинів підлеглими та нежиттю начальником заходів у межах своїх повноважень для їхнього відвернення. У такій ситуації керівник може вважатися таким, що перебуває у причиновому зв'язку зі злочинами, оскільки, якби він не виконав свій обов'язок діяти, діяння його підлеглих не були б вчинені».

г) згідно зі статтею 28 РС *військові командири, особи, що фактично діють як військові командири*, та *цивільні начальники* можуть підлягати відповідальності у зв'язку з вчиненням підлеглими усіх чотирьох видів злочинів за міжнародним правом, включно зі злочином агресії.

Після прийняття Римського статуту МКС еволюція інституту командної відповідальності за міжнародним правом зробила крок «у бік», оскільки цей інститут вперше поширився на суміжну галузь міжнародного права транснаціональне кримінальне право, предметом якої співробітництво держав щодо запобігання різним проявам злочинності (тероризму, корупції, торгівлі людьми, злочинам сексуального характеру тощо). Стаття 6(1)(b) прийнятої у 2006 році Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень [21] покладає на держави-учасниць зобов'язання вжити необхідних заходів для притягнення до кримінальної відповідальності за злочин насильницького зникнення начальників на засадах, що максимально подібні до тих, які передбачені статтю 28(b) РС. Втім, на відміну від статті 28(b) РС, стаття 6(1)(b) конвенції не вказує на те, що скоєний підлеглим злочин насильницького зникнення був результатом бездіяльності начальника. Це дає підстави вважати, що попри текстуальну схожість статей 28(b) РС та 6(1)(b) конвенції в останній насправді втілена «*женевсько-гаазька*» модель командної відповідальності. Стаття 6(1)(3) конвенції допускає запровадження державами на національному рівні жорсткіших правил відповідальності військових командирів та осіб, які фактично діють як військові командири, подібних до правила, передбаченого статтею 28(a) РС. Виконання Україною зобов'язання, передбаченого статтею 6(1)(b) конвенції, на перший погляд, забезпечує ч. 2 ст. 146-1 КК України «Насильницьке зникнення» в частині слів «*невжиття керівником, якому стало відомо про вчинення насильницького зникнення його підлеглими, заходів для їх припинення та повідомлення компетентних органів про злочин*». При цьому, однак, ч. 2 ст. 146-1 КК України за будь-яких умов робить це лише частково, оскільки ігнорує бездіяльність начальника, яка полягала в невжитті заходів для *недопущення* вчинення підлеглим злочину насильницького зникнення.

Висновки. Командна відповідальність є унікальним інститутом міжнародного кримінального права, який не має прямих аналогів у національних правових системах і виконує важливу функцію забезпечення контролю начальників за діями підлеглих у збройних конфліктах. Попри свою відносно нетривалу історію інститут командної відповідальності пережив чимало трансформацій в питаннях об'єктивних та суб'єктивних підстав відповідальності начальників. У своєму найбільш модерному вигляді цей інститут знайшов втілення в статті 28 РС. Прийняття Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень знаменує початок «експансії» цього інституту за межі міжнародного кримінального права.

Список використаних джерел:

1. Кримінальне право. Загальна частина (Українсько-європейські студії): підручник: у 2 книгах за ред. О. О. Дудорова, А. А. Стрижевської. Книга 1. Вступ до кримінального права України. Вчення про кримінальне правопорушення. Київ: Норма права, 2025. 824 с.
2. Werle G., Jessberger F. Principles of International Criminal Law. 4th ed. Oxford: Oxford University Press, 2020. 720 p.
3. Judgment of the International Military Tribunal for the Far East. 8 November 1948. URL: https://crimeofaggression.info/documents/6/1948_Tokyo_Judgment.pdf (дата звернення 29.05.2025 року).
4. Law Reports of Trials of War Criminals selected and prepared by United Nations War Crimes Commission. London: His Majesty's Stationery Office, 1947. Vol. IV. P. 35. URL: https://tile.loc.gov/storage-services/service/l1/lmlp/Law-Reports_Vol-4/Law-Reports_Vol-4.pdf (дата звернення 29.05.2025 року).
5. Law Reports of Trials of War Criminals selected and prepared by United Nations War Crimes Commission. London: His Majesty's Stationery Office, 1947. Vol. XII. P. 76. URL:

<https://unwcc.org/wp-content/uploads/2022/11/Law-Reports-Volume-12.pdf> (дата звернення 29.05.2025 року).

6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення 29.05.2025 року).

7. Statute of the International Tribunal for the Former Yugoslavia. URL: http://www.icts.de/dokumente/icty_statut.pdf (дата звернення 29.05.2025 року).

8. Statute of the International Criminal Tribunal for Rwanda. URL: https://unictr.irmct.org/sites/unictr.org/files/legal-library/100131_Statute_en_fr_0.pdf (дата звернення 29.05.2025 року).

9. Judgement of the International Tribunal for the Former Yugoslavia Trial Chamber. Prosecutor v Zejnil Delalic, Zdravko Mucic (Aka “Pavo”), Hazim Delic And Esad Landžo (Aka “Zenga”). 16 November 1998. № IT-96-21-T. URL: <https://www.icty.org/x/cases/mucic/tjug/en/> (дата звернення 29.05.2025 року).

10. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення 29.05.2025 року).

11. Judgement of International Tribunal for the Former Yugoslavia Appeals Chamber. Prosecutor v Zejnil Delalic, Zdravko Mucic (Aka “Pavo”), Hazim Delic And Esad Landžo (Aka “Zenga”) (“Elebici Case”). 20 February 2001. № IT-96-21-A. URL: <https://www.icty.org/x/cases/mucic/acjug/en/cel-aj010220.pdf> (дата звернення 29.05.2025 року).

12. Decision of the International Criminal Court Pre-Trial Chamber II pursuant to Article 61(7)(a) and (b) of the Rome Statute on the Charges of the Prosecutor Against Jean-Pierre Bemba Gombo. 15 June 2009. ICC-01/05-01/08. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2009_04528.PDF (дата звернення 29.05.2025 року).

13. Judgment of the International Criminal Court Trial Chamber III pursuant to Article 74 of the Statute. 21 March 2016. ICC-01/05-01/08-334. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2016_02238.PDF (дата звернення 29.05.2025 року).

14. Judgment of the International Criminal Court Trial Chamber III pursuant to Article 74 of the Statute. Separate opinion of Judge Sylvia Steiner. 21 March 2016. № ICC-01/05-01/08-3343-AnxI. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RelatedRecords/CR2016_02239.PDF (дата звернення 29.05.2025 року).

15. Judgment of the International Criminal Court Trial Chamber III pursuant to Article 74 of the Statute. Separate opinion of Judge Kuniko Ozaki. 21 March 2016. № ICC-01/05-01/08-3343-AnxII. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RelatedRecords/CR2016_02240.PDF (дата звернення 29.05.2025 року).

16. Judgment of the International Criminal Court Appeals Chamber on the appeal of Mr Jean-Pierre Bemba Gombo against Trial Chamber III’s “Judgment pursuant to Article 74 of the Statute”. 8 June 2018. ICC-01/05-01/08-3636-Re. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2018_02984.PDF (дата звернення 29.05.2025 року).

17. Judgment of the International Criminal Court Appeals Chamber on the appeal of Mr Jean-Pierre Bemba Gombo against Trial Chamber III’s “Judgment pursuant to Article 74 of the Statute”. Dissenting Opinion of Judge Sanji Mmasenono Monageng and Judge Piotr Hofmański. 8 June 2018. № ICC-01/05-01/08-3636-Anx1-Red. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RelatedRecords/CR2018_02987.PDF (дата звернення 29.05.2025 року).

18. Judgment of the International Criminal Court Appeals Chamber on the appeal of Mr Jean-Pierre Bemba Gombo against Trial Chamber III’s “Judgment pursuant to Article 74 of the Statute”. Separate opinion of Judge Christine Van den Wyngaert and Judge Howard Morrison. 8 June 2018. № ICC-01/05-01/08-3636-Anx2. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RelatedRecords/CR2018_02989.PDF (дата звернення 29.05.2025 року).

19. Judgment of the International Criminal Court Appeals Chamber on the appeal of Mr Jean-Pierre Bemba Gombo against Trial Chamber III’s “Judgment pursuant to Article 74 of the Statute”. Concurring Separate Opinion of Judge Eboe-Osuji. 8 June 2018. № ICC-01/05-01/08-3636-Anx3.

URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RelatedRecords/CR2018_03077.PDF (дата звернення 29.05.2025 року)..

20. Rome Statute of the International Criminal Court: Article-by-Article Commentary ed. K. Ambos. 4th. ed. München: Beck, 2022. 3008 p.

21. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень від 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення 29.05.2025 року).

ЗМІСТ

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:**ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

КИСЛУН В. В. ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДЕПУТАТІВ МІСЦЕВИХ РАД В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ІСТОРИЧНОМУ ЕТАПІ.....	3
КМЕТИК-ПОДУБІНСЬКА Х. І. РОЛЬ ЦИФРОВИХ ПЛАТФОРМ У РЕАЛІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ФУНКЦІЇ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ.....	12
КОРНЮЩЕНКО С. С. РОЛЬ КЕРІВНИКА ОРГАНУ ПРОКУРАТУРИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЗАСАДИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ПРОКУРОРА.....	19
КОТУХА О. С. ДОПУСТИМИ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ДЛЯ ЗАХИСТУ ПУБЛІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ: ВОЄННИЙ СТАН ТА ОХОРОНА ЗДОРОВ'Я.....	29
ПОЛТОРАКОВ О. Ю. «СТРАТЕГІЧНА КУЛЬТУРА» ТА «СТРАТЕГІЧНЕ СПІВТОВАРИСТВО»: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ.....	37
ПРИПОЛОВА Л. І., КОРНІЄНКО В. О. УКРАЇНСЬКА СКЛАДОВА У СТАНОВЛЕННІ ОКРЕМИХ МІЖДЕРЖАВНИХ ІНСТИТУТІВ РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	44
ЧАЛАБІЄВА М. Р. РЕАЛІЗАЦІЯ РЕПРОДУКТИВНИХ ПРАВ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ: РОЛЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У НАДАННІ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ.....	51
ЧУДНОВ В. В. ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ РИНКУ ПРИРОДНОГО ГАЗУ В УКРАЇНІ.....	58
ШЕПТУН О., ТАРАСЕНКО К. В. ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ КОНСТИТУЦІЙНИХ РЕФОРМ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ В КОНТЕКСТІ АДАПТАЦІЇ ДО ЄС: ВИСНОВКИ ДЛЯ УКРАЇНИ.....	66

ЦИВІЛІСТИКА

ГЕЛЕЦЬКА І. О. ПРАВОВА ПРИРОДА ПЕРЕХОДУ ПРАВА НА НЕДООТРИМАНУ ПЕНСІЮ ПІСЛЯ СМЕРТІ ПЕНСІОНЕРІВ ОВС: АНАЛІЗ МЕХАНІЗМІВ ТА СУДОВОЇ ПРАКТИКИ.....	75
ДЕЛЕДИВКА С. Г. КОНКУРЕНЦІЯ ПОЗОВІВ ТА НАЛЕЖНИЙ СПОСІБ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА.....	83
КАРМАЗА О. О., КУШЕРЕЦЬ Д. В. ВПЛИВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ: ДО ПИТАННЯ ПРО СМАРТ-ДОГОВОРІ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ.....	90
КАРПЕНКО Р. В. ТАЄМНИЦЯ ЗДІЙСНЕННЯ НОТАРІАЛЬНИХ ДІЙ У НОТАРІАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	96
КІЗЛОВА О. С. ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ У ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ: НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ (СУЧАСНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРИНЦИПУ ДОБРОСОВІСНОСТІ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ).....	100

РЯБКО Є. О. ЗАСТОСУВАННЯ МЕДІАЦІЇ ПРИ ВИРІШЕННІ СІМЕЙНИХ СПОРІВ.....	107
ЧЕРНОП'ЯТОВ С. В. ЗАХИСТ ПРАВ ВЛАСНИКА ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ У ВІДНОСИНАХ ЕМФІТЕВЗИСУ: УКРАЇНСЬКІ НОВЕЛИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ ТРАДИЦІЇ.....	114
ЯНИЦЬКА І. А. ВИКОНАВЧЕ ПРОВАДЖЕННЯ І МИРОВА УГОДА: ВИКЛИКИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ТА НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ.....	120

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ДЯЧОК Д. І. ЩОДО ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ МОБІЛІЗОВАНИХ ПРАЦІВНИКІВ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД.....	129
КОСТОГРИЗ Я. О. ТРУДО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ГАЛУЗЕВИХ ТА ОСОБЛИВИХ ПРИНЦИПІВ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ.....	135
МАШКОВСЬКА Л. В. АДАПТАЦІЯ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	142
НЕСТЕРОВИЧ О. С. ЗАХИСТ ТРУДОВИХ ПРАВ ЖІНОК У СФЕРІ СПОРТУ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТИ.....	148
СЕРЕДА О. Г., УДОВИЦЬКИЙ О. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГРОШОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ВОЄННИЙ ЧАС.....	154

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

ДРОЗД О. Ю. ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ КОЛАБОРАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	160
ДУЛБА Є. В., ЦЕВУХ А. І. ЕЛЕКТРОННЕ СУДОЧИНСТВО В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН, ВИКЛИКИ ТА УРОКИ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ.....	165
ІЛЬЄНКО В. Ю., ІЛЬЄНКО Д. Ю. ЗАХИСТ ІНФОРМАЦІЇ ПРИ ЕЛЕКТРОННІЙ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ТА СУДОВОЇ ВЛАДИ.....	175
КАЧАН В. В. «СУХІ ПОРТИ» В УКРАЇНІ: ПРАВОВИЙ БАЗИС ТА МИТНІ ФОРМАЛЬНОСТІ.....	180
КОНДРАТЕНКО В. М., МАНЖУЛА А. А. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАЛАНСУ МІЖ ДОСТУПОМ ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА ЗАХИСТОМ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ.....	187
КРИВОРУЧЕНКО М. В. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПІДГОТОВКИ ТА ДИПЛОМУВАННЯ МОРЯКІВ.....	193
ЛИГІН О. В. ПРИНЦИПИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ АЗАРТНИХ ІГОР В УКРАЇНІ.....	199
МАНІЧЕВ А. В. ВИДИ ПРАВ ПІЛЬГОВИХ КАТЕГОРІЙ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ.....	206

МАРТИНОВА А. А. ІНСТИТУТ СУДДІВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ
ЯК ВАЖЛИВА УМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ
СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ..... 212

ПРІХНІЧ Д. Г. ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ..... 218

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ДЕХТЯРЕНКО К. О. ЕВОЛЮЦІЯ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ В ЄС..... 225

ДРУЧЕК О. В., ВОЛУЙКО О. М. ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ
ТА ЦИВІЛЬНИХ ОБ'ЄКТІВ ЯК ПРИНЦИП МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА 232

ЗАДОЯ К. П. ГЕНЕЗА ІНСТИТУТУ КОМАНДНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
В МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ 240

CONTENTS

DEVELOPMENT OF STATE AND LAW:

ISSUES OF THEORY AND CONSTITUTIONAL PRACTICE

KYSLUN V. V. PROBLEMS OF THE LEGAL STATUS OF DEPUTIES OF LOCAL COUNCILS IN UKRAINE AT THE MODERN HISTORICAL STAGE.....	3
KMETYK-PODUBINSKA K. I. THE ROLE OF DIGITAL PLATFORMS IN IMPLEMENTATION THE INFORMATION FUNCTION OF THE MODERN STATE.....	12
KORNIUSHCHENKO S. S. THE ROLE OF THE HEAD OF THE PROSECUTOR'S OFFICE IN ENSURING THE PRINCIPLE OF PROSECUTOR INDEPENDENCE.....	19
KOTUKHA O. S. PERMISSIBLE RESTRICTIONS ON HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS FOR THE PROTECTION OF PUBLIC INTERESTS: MARTIAL LAW AND PUBLIC HEALTH.....	29
POLTORAKOV O. Yu. "STRATEGIC CULTURE" AND "STRATEGIC COMMUNITY": PHILOSOPHICAL AND LEGAL CONCEPTUALIZATION.....	37
PRYPOLOVA L. I., KORNIENKO V. O. THE UKRAINIAN COMPONENT IN THE FORMATION OF INDIVIDUAL INTERSTATE REGIONAL SECURITY INSTITUTIONS.....	44
CHALABIIEVA M. R. REALIZATION OF REPRODUCTIVE RIGHTS UNDER DIFFICULT LIFE CIRCUMSTANCES: THE ROLE OF TERRITORIAL COMMUNITIES IN THE PROVISION OF SOCIAL SERVICES.....	51
CHUDNOV V. V. THE CONCEPT AND CONTENT OF PUBLIC ADMINISTRATION OF THE NATURAL GAS MARKET IN UKRAINE.....	58
SHEPTUN O. M., TARASENKO K. V. COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF CONSTITUTIONAL REFORMS IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE IN THE CONTEXT OF ADAPTATION TO THE EU: CONCLUSIONS FOR UKRAINE.....	66

CIVILISTICS

GELETSKA I. O. LEGAL NATURE OF THE TRANSFER OF THE RIGHT TO UNRECEIVED PENSION BENEFITS AFTER THE DEATH OF RETIRED LAW ENFORCEMENT OFFICERS: ANALYSIS OF MECHANISMS AND CASE LAW.....	75
DELEDYVKA S. H. CLAIM COMPETITION AND AN INAPPROPRIATE REMEDY FOR THE PROTECTION OF CIVIL RIGHTS.....	83
KARMAZA O. O., KUSHERETS D. V. THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON CIVIL LEGAL RELATIONS: ON THE ISSUE OF SMART CONTRACTS IN THE CIVIL LAW OF UKRAINE.....	90
KARPENKO R. V. THE SECRET OF PERFORMING NOTARIAL ACTS IN NOTARIAL ACTIVITIES.....	96

KIZLOVA O. S. ABUSE OF RIGHTS IN CONTRACTUAL OBLIGATIONS: NEW TRENDS (MODERN INTERPRETATION OF THE PRINCIPLE OF GOOD FAITH IN CONDITIONS OF ECONOMIC INSTABILITY).....	100
RIABKO Ye. O. APPLICATION OF MEDIATION IN FAMILY DISPUTES.....	107
CHERNOPIATOV S. V. LANDOWNER'S RIGHTS PROTECTION IN EMPHYTEUTIC RELATIONS: UKRAINIAN DEVELOPMENTS AND EUROPEAN TRADITIONS.....	114
YANITSKA I. A. ENFORCEMENT PROCEEDINGS AND SETTLEMENT AGREEMENT: CHALLENGES OF LAW ENFORCEMENT AND AREAS OF REFORM.....	120
 EMPLOYMENT LAW, SOCIAL SECURITY LAW	
DIACHOK D. I. ON THE ISSUE OF SOCIAL PROTECTION OF MOBILIZED WORKERS: INTERNATIONAL EXPERIENCE.....	129
KOSTOGRYZ Ya. O. LABOR LAW ANALYSIS OF SECTORAL AND SPECIFIC PRINCIPLES FOR THE PREVENTION AND COUNTERACTION OF CORRUPTION.....	135
MASHKOVSKA L. V. ADAPTATION OF LABOR LEGISLATION TO MODERN CHALLENGES OF GLOBALIZATION.....	142
NESTEROVYCH O. S. PROTECTION OF WOMEN'S LABOR RIGHTS IN SPORTS: INTERNATIONAL LEGAL AND NATIONAL CONTEXTS.....	148
SEREDA O. H., UDOVYTSKYI O. CURRENT ISSUES OF LEGAL REGULATION OF MILITARY PERSONNEL'S MONETARY SUPPORT DURING WARTIME.....	154
 ADMINISTRATIVE LAW AND ADMINISTRATIVE PROCEDURE, INFORMATION LAW	
DROZD O. Yu. PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT OF COUNTERACTION TO COLLABORATION ACTIVITIES.....	160
DULIBA Ye. V., TSEVUKH A. I. ELECTRONIC JUSTICE IN UKRAINE: CURRENT STATE, CHALLENGES AND LESSONS FROM FOREIGN EXPERIENCE.....	165
ILIIENKO V. Yu., ILIIENKO D. Yu. PROTECTION OF INFORMATION IN ELECTRONIC INTERACTION BETWEEN STATE AND JUDICIAL AUTHORITIES.....	175
KACHAN V. V. "DRY PORTS" IN UKRAINE: LEGAL BASIS AND CUSTOMS FORMALITIES	180
KONDRATENKO V. M., MANZHULA A. A. ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISMS FOR ENSURING THE BALANCE BETWEEN ACCESS TO PUBLIC INFORMATION AND THE PROTECTION OF NATIONAL SECURITY IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF THE INFORMATION SPACE.....	187
KRYVORUCHENKO M. V. INTERNATIONALLY-LEGAL PRINCIPLES OF DIGITALIZATION OF TRAINING AND CERTIFICATION OF SEAFARERS.....	193

LYHIN O. V. PRINCIPLES OF PUBLIC ADMINISTRATION OF GAMBLING IN UKRAINE.....	199
MANICHEV A. V. TYPES OF RIGHTS OF PRIVILEGED CATEGORIES OF POLICE OFFICERS.....	206
MARTYNOVA A. A. THE INSTITUTE OF JUDICIAL SELF-GOVERNMENT AS AN IMPORTANT CONDITION FOR ENSURING THE UNITY OF THE JUDICIAL AUTHORITY IN UKRAINE.....	212
PRIKHNICH D. H. THE CONCEPT AND ESSENCE OF LEGAL REGULATION OF FOOD SAFETY IN UKRAINE.....	218
 INTERNATIONAL LAW	
DEKHTIARENKO K. O. EVOLUTION OF EDUCATION POLICY IN THE EU.....	225
DRUCHEK O. V., VOLUYKO O. M. PROTECTION OF CIVILIANS AND CIVILIAN OBJECTS IN THE SYSTEM OF PRINCIPLES OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW.....	232
ZADOIA K. P. THE GENESIS OF THE INSTITUTION OF COMMAND RESPONSIBILITY IN INTERNATIONAL CRIMINAL LAW.....	240

ПРАВО 3 • 2025

І СУСПІЛЬСТВО

Науковий
журнал

Науковий журнал Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Підписано до друку 18.07.2025 р. Формат 70х100/16. Папір офсетний. Замовлення 0725/573.
Обл.-вид. арк. 22,74. Ум. друк. арк. 20,31. Наклад 300 прим. Ціна договірна.

ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»
49046, м. Дніпро, вул. Орловська, 1-Б, т. (056) 371-51-42

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
С відомство суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.